
Т. М. Дегтяренко

КОРЕКЦІЙНО- РЕАБІЛІТАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: стратегія управління

Монографія

Суми
Університетська книга
2011

УДК 376.3:371.134:316.422(477)

ББК 74.35

Д 26

Рекомендовано вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка. Протокол № 3 від 24.10.11

Рецензенти:

Засенко В.В., доктор педагогічних наук, професор;

Кобильченко В.В., доктор психологічних наук, провідний науковий співробітник;

Дмитрієва І.В., доктор педагогічних наук, доцент;

Теліженко О.М., доктор економічних наук, професор

Дегтяренко Т. М.

Д 26   Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегія управління : монографія / Т. М. Дегтяренко. – Суми : Університетська книга, 2011. – 403 с.

ISBN 978-966-680-611-9

Монографія присвячена проблемам методології корекційно-реабілітаційної діяльності. Висвітлено теоретичні засади комплексної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю з позицій корекційної педагогіки та в комплексі з іншими науками. Обґрунтовано сутність та визначено роль і місце інституту управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні. Запропоновано теоретичну модель підготовки фахівців до управління корекційно-реабілітаційною допомогою.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів; учителів, управлінців, яких цікавлять питання організації допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

УДК 376.3:371.134:316.422(477)

ББК 74.35

ЗМІСТ

Вступ.....	5
------------	---

I

Стратегія державної політики в соціальній сфері та її вплив на здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги

1.1. Корекційно-реабілітаційна допомога особам з психофізичними порушеннями як суспільний феномен та об'єкт державної політики.....	11
1.2. Державна підтримка дітей з психофізичними порушеннями та з інвалідністю в Україні	33
1.3. Організаційно-управлінські аспекти корекційно-реабілітаційної допомоги в Україні: підготовка фахівців як об'єкт кадрової політики.....	59

II

Методологічні засади управління корекційно-реабілітаційною допомогою

2.1. Категоріальна сутність управління корекційно-реабілітаційною допомогою.....	95
2.2. Методологія корекційно-реабілітаційної діяльності.....	107
2.3. Наукові підходи до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні.....	133
2.4. Методологічні засади формування та реалізації кадрової політики в системі корекційно-реабілітаційної допомоги.....	149

III

Організаційно-методичні аспекти управління корекційно-реабілітаційною допомогою

3.1. Стратегія розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги як складова стратегії соціально-економічного розвитку.....	168
--	-----

3.2. Модельна парадигма регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги: організаційна структура та структура управління.....	200
3.3. Організаційні механізми забезпечення управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги	235

IV

Професійно-орієнтована стратегія: підготовка фахівців до управління корекційно-реабілітаційним процесом

4.1. Стан, проблеми та тенденції підготовки фахівців у контексті модернізації регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги.....	270
4.2. Удосконалення професійно-орієнтованої стратегії як імператив прогресивних змін корекційно-реабілітаційної діяльності	290
4.3. Підготовка фахівців до здійснення управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги	335
Література	353
Додатки	396

ВСТУП

Ознакою нової епохи став динамізм політичних, економічних, суспільних, правових, технологічних та інших змін, зумовлених процесами глобалізації, що відбуваються у світі. Більшість країн здійснює перебудову власної системи допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю відповідно до ратифікованих міжнародних нормативних документів (декларацій, конвенцій, планів дій тощо), кардинально змінивши стратегію її реалізації.

В Україні згідно з визнаними нею міжнародними документами ведеться робота з модернізації законодавчої бази у сфері соціальної політики в цій галузі. У державі відбулося реформування системи спеціальної освіти, у межах якої переважно й здійснювалася корекційно-реабілітаційна робота за радянських часів. До таких реформ належить впровадження варіативності організаційних форм навчання та виховання осіб з психофізичними порушеннями, що, у свою чергу, зумовило зміну підходів у наданні корекційно-реабілітаційної допомоги. Кардинальна перебудова в соціальній сфері обумовлена й новітніми підходами до правового статусу суб'єктів корекційно-реабілітаційної допомоги.

Форсоване запозичення та впровадження досвіду інших країн (за висновками науковців у галузі корекційної педагогіки в системі спеціальної освіти відставання в провадженні нових форм навчання становить біля 20 років) обумовлює протиріччя в практиці допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, зокрема з надання їм освітніх послуг в Україні. Результативне їх подолання можна забезпечити лише шляхом безперервного пошуку і використання нових парадигм реалізації цієї допомоги.

У пропонованій монографії досліджено один із пріоритетних напрямів соціальної політики нашої держави – забезпечення реалізації прав громадян країни на отримання якісної корекційно-реабілітаційної допомоги в разі погіршення стану здоров'я не залежно від місця

проживання. У контексті зазначеної проблеми автором розроблено концепцію соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності.

Актуальність розроблення такої концепції зумовлена змінами соціально-економічних умов країни та тенденцією децентралізації влади, а також станом практики допомоги особам з психофізичними порушеннями та необхідністю поглиблення й прискорення тих процесів, які зарекомендували себе позитивно і відповідають сучасним міжнародним пріоритетам. Концепція спрямована на оптимізацію корекційно-реабілітаційної допомоги на рівні регіону, а також на певну переорієнтацію ключових принципів її організації та функціонування, зокрема, шляхом максимально можливого забезпечення комплексності допомоги не залежно від території проживання особи з психофізичними порушеннями та інвалідністю.

Основні положення концепції спираються на закономірності історичного розвитку допомоги особам з психофізичними порушеннями в Україні та прогресивні тенденції організації. Вони стануть логічним продовженням існуючих нормативно-правових документів й, зокрема, частиною державної, соціальної та кадрової політики України в цій сфері.

Позиція автора дослідження проблеми оптимізації корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю базується на концептуальних ідеях про: 1) доцільність розгляду корекційно-реабілітаційної допомоги як об'єкта державної політики в цілому та соціальної зокрема; 2) необхідність забезпечення неперервності та комплексності в її наданні впродовж життя людини та 3) можливість управління нею. У пропонованій монографії саме наукова проблема управління корекційно-реабілітаційною допомогою особам з психофізичними порушеннями є провідною. Мета дослідження – проаналізувати стан та вивчити особливості реалізації сучасної державної політики в галузі соціальної сфери при здійсненні цієї допомоги.

У роботі висвітлено процеси децентралізації управління за часів незалежності України, визначено повноваження органів законодавчої та виконавчої влади країни на різних ієрархічних рівнях, зокрема, межі повноважень органів місцевого самоврядування, їх роль у

забезпеченні реалізації соціальної політики на місцях. Розглянуто особливості нижнього (регіонального) та інституціонального (між закладами різних галузей соціальної сфери) механізму формування і реалізації соціальної політики в галузі охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, від яких безпосередньо залежить ефективність реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги в межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

У монографії наведено авторську позицію щодо системи управління (як державного, так і місцевого), системи управлінських відносин під час вирішення управлінських питань з організаційного забезпечення реалізації корекційно-реабілітаційної діяльності у різних галузях соціальної сфери. Висвітлення шляхів розв'язання проблем, що виникають у цій площині на рівні регіону, здійснюється з позицій корекційної педагогіки як науки, яка вивчає закономірності й особливості освіти, навчання, виховання та підготовки до самостійного життя, як умов успішної інтеграції в суспільство осіб з порушеннями психофізичного розвитку.

Сформульована автором модельна парадигма регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги сприятиме підвищенню відповідальності кожної з розглянутих галузей в системі міжгалузевих відносин. Концептуальні підходи до визначення стратегії управління корекційно-реабілітаційною допомогою на регіональному рівні ґрунтуються на результатах узагальнення спільних підходів до реалізації допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю всіх суб'єктів соціальної сфери, які здійснюють цю допомогу. На підставі аналізу та узагальнення результатів вивчення сучасного стану допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю автор дійшов висновку щодо необхідності виокремлення, визначення та розроблення методології корекційно-реабілітаційної діяльності. Поява цієї ідеї зумовлена процесом розвитку та постійної динаміки допомоги особам з психофізичними порушеннями як соціальної системи і як практичної професійної діяльності працівників різних галузей соціальної сфери, що потребує наукового обґрунтування.

Осмислення методології корекційно-реабілітаційної діяльності відбувалося на основі послідовного узагальнення попереднього

досвіду допомоги особам з психофізичними порушеннями та з інвалідністю, парадигм, які склалися протягом еволюції системи корекційно-реабілітаційної допомоги. Це дозволило сформувати концепцію соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності. Вона охоплює не тільки процеси соціодинаміки безпосередньої практичної допомоги, а й процеси управління нею, кадрової політики та, зокрема, процеси первинного й вторинного формування індивідуального професійного потенціалу фахівців, які її реалізують. Розпочате автором у 2002 р. вивчення процесів управління допомогою дітям з психофізичними порушеннями в руслі формування й реалізації державної, регіональної та місцевої політики у сферах освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення дозволило дійти висновку про необхідність оптимізації кадрової стратегії та кадрової політики під час здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні.

Підвищення якості корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями може бути значною мірою забезпечене шляхом зміни кадрової стратегії – стратегії підготовки спеціалістів (професіоналів) та молодших спеціалістів (фахівців) у системі освіти, а отже, робить актуальним цей напрям наукових досліджень.

Дослідження проблеми підготовки фахівців для системи корекційно-реабілітаційної допомоги зумовлені необхідністю розв'язання завдань, пов'язаних із забезпеченням процесу інтеграції освітньої системи України в європейський освітній простір, зростаючим впливом реформаційних процесів на освітню політику в усьому світі; об'єктивними потребами удосконалення теорії та практики корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями, зокрема, нерозробленістю системи управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні; пошуком шляхів вирішення протиріч між потребами практики корекційно-реабілітаційної допомоги (зокрема, створення умов для впровадження інтегрованого, інклюзивного, індивідуального навчання) та існуючою системою підготовки спеціалістів у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах до

здійснення управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги під час зазначених вище форм надання освітніх послуг.

Автор монографії обстоює думку про те, що важливим засобом оптимізації регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги стає випереджальна модифікація напрямів та змісту підготовки кадрів. Для подальшого поглиблення наукових уявлень про неперервну систему підготовки висококваліфікованих спеціалістів уявляється необхідним, спираючись на праці провідних науковців у галузі корекційної педагогіки й спеціальної психології, переосмислити та визначити подальші перспективи підготовки фахівців для забезпечення потреб у кадрах регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

З'ясування соціодинаміки парадигм допомоги особам з психофізичними порушеннями та їх безпосереднього впливу на зміст підготовки спеціалістів дозволило обґрунтувати та розробити в монографії теоретичну модель підготовки фахівців до управління корекційно-реабілітаційною допомогою.

У процесі роботи над монографією автором опрацьовано значну кількість педагогічної (зокрема, зі спеціальної та соціальної педагогіки), медичної та іншої літератури з організації корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями, і ґрунтовно досліджено їхню наукову проблематику. У монографії збережено назви міністерств галузей соціальної сфери, які містилися в нормативно-правових документах на момент їх прийняття та ознайомлення з ними автора монографії, завдяки чому можна судити про хронологію наукового дослідження.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що автором запропоновано підходи до розв'язання лише окремих з окресленого кола проблем управління корекційно-реабілітаційною діяльністю. Започаткований напрям потребує подальшого дослідження. Однак автор вважає за необхідне ознайомити колег і зацікавлених осіб з отриманими результатами. Критичні думки колег, які автор очікує почути, будуть враховані в подальших дослідженнях проблем управління інноваційним розвитком системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями

та/або з інвалідністю в Україні з позицій корекційної педагогіки як науки.

Автор сподівається, що ця праця буде корисною не лише науковцям та аналітикам, які професійно досліджують систему корекційно-реабілітаційної допомоги, питання формування й реалізації державної політики і законодавство у зазначеній сфері, а й усім, хто цікавиться сучасним станом і перспективами розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги в Україні.

1. СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗДІЙСНЕННЯ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ

1.1. Корекційно-реабілітаційна допомога особам з психофізичними порушеннями як суспільний феномен та об'єкт державної політики

Розпочата в Україні реформа спеціальної освіти вимагає глибокого, всебічного і творчого осмислення природи корекційно-реабілітаційної допомоги як суспільного феномену. Критичне переосмислення історичного досвіду надає можливість більш виважено підходити до розроблення нових стратегій у галузі спеціальної освіти, дозволяє відібрати технології, які забезпечуватимуть ефективну перебудову галузі в умовах глобалізації й трансформації всіх соціальних процесів.

Аналіз розвитку цивілізації надає можливість простежити еволюцію поглядів на допомогу людині з психофізичними порушеннями [29; 496]. Існувало дві тенденції – негативна й позитивна, які збереглися і до нашого часу. Відомо, що на ранніх етапах рабовласницької формації діти з вираженими фізичними недоліками підлягали знищенню, хоча сліпі та глухонімі, які належали до класу рабовласників, отримували право успадкування майна, однак у цілому таким людям не дозволялося брати участь у громадському житті. Недостатність реальних уявлень про можливості розвитку дітей із психофізичними недоліками перешкоджали їх навчанню та вихованню.

У період Середньовіччя особи з фізичними вадами знаходилися в повній соціальній ізоляції, не мали жодних прав, піддавалися інквізиторським катуванням й приниженням. Сформувалася традиція дискримінації осіб з фізичними й психічними порушеннями, оскільки суспільство не визнавало їх дієздатними. Положення людей, які мали психофізичні недоліки, у той час було вкрай тяжким.

Існуючі в суспільстві негативні тенденції стосовно осіб з психофізичними порушеннями відображено в філософських першоджерелах. У філософських працях Ф. Ніцше містилася

негативна концепція «надлюдини», одним із моральних положень якої був постулат: «Падаючого – штовхни». «Нехай загинуть слабкі і виродливі – перша заповідь нашого людинолюбства. Треба ще допомогти їм загинути. Що шкідливіше будь-якого пороку? – Співчувати слабким і калікам» [277, 19]. Подібні погляди мали вплив на формування негативних тенденцій і в ХХ ст. Поняття «соціальний дарвінізм» (право більш сильного) призвело до формування переконання щодо «права» на масові вбивства людей з різними психофізичними порушеннями.

Існування в суспільстві вкрай негативних тенденцій у ставленні до осіб з психофізичними порушеннями, зумовлених тогочасним рівнем розвитку суспільства та філософської думки, принижувало їхній соціальний стан та позбавляло права на якісну освіту й своєчасне отримання необхідної корекційно-реабілітаційної допомоги.

Однак, незважаючи на тривале збереження негативних тенденцій до недавнього часу, у процесі становлення цивілізації суспільство перейшло від негативних до позитивних поглядів на допомогу особам з психофізичними порушеннями.

Зародження цих тенденцій бере початок ще з античної епохи. В Афінах вважали, що сліпонароджені здатні краще пізнавати свій внутрішній світ, у них глибше розвивається розум і уява. Саме в Афінах було вперше підготовлено спеціальні програми для навчання сліпих громадян. Афіняни з особливою повагою ставилися до незрячих, які мали освіту, а незможні сліпі одержували грошову допомогу. Історія зберегла імена великих сліпих: Гомера, Апія Клавдія, Цека, Геракліта Ефеського (Темного) та багатьох інших [169].

В історичних дослідженнях дефектологів зазначено, що в період Середньовіччя суспільне становище таких людей у Київській Русі принципово відрізнялося від країн Західної Європи. Їм надавалась посильна допомога, було організовано суспільне піклування про «убогих» дітей, в основі якого лежало почуття милосердя. Початок милосердного ставлення до дітей, особливо покинутих та калік, пов'язується з прийняттям християнства з його численними заповідями [145].

Історичні матеріали містять відомості про те, що першими установами для утримання дітей із глибокою розумовою відсталістю й іншими патологіями стали лікарні. Саме тоді закладаються основи лікарської допомоги дітям з проблемами здоров'я, яка нині отримала назву *медичної моделі* допомоги. Однак з часом медицина почала визнавати себе недостатньо компетентною в корекційній роботі з пацієнтами, які мали порушення слуху, зору, опорно-рухового апарату, розумові обмеження. Поступово головним у супроводі таких дітей усе більше визнавалося не лікування, а особливим чином організовані виховання, навчання й розвиток. До початку XIX ст. з'явилися спеціальні навчально-виховні установи для сліпих і глухонімих, а пізніше й для розумово відсталих дітей. Спочатку вони створювалися при лікарнях з ініціативи лікарів, поступово набуваючи педагогічної спрямованості. Поширювалася приватна ініціатива прогресивних лікарів і педагогів щодо виховання, навчання, підготовки таких дітей до праці.

На початку XX ст. педагоги дотримувалися медичної орієнтації, кваліфікуючи відхилення в розвитку як індивідуально-біологічні порушення. У зв'язку з цим основний акцент у педагогічному супроводі робився на лікуванні, виправленні наявних вад розвитку медичними засобами [504]. Головне завдання педагогів, які працювали з хворими дітьми, полягало в організації спеціального лікування за допомогою медикаментозних засобів, дієти, харчування, сенсомоторних тренувань, психотерапевтичних сеансів та ін. [207]. У країнах далекого зарубіжжя цей напрям допомоги набув розвитку у самостійній науці – лікувальній педагогіці. Медико-біологічна модель допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку була зумовлена, з одного боку, солідним авторитетом медичної науки, з іншого – недостатнім розвитком педагогічних знань у цій галузі.

Поступовий розвиток філософських, медичних й педагогічних знань дозволив зрозуміти специфічні особливості дітей із психофізичними порушеннями: стверджується ідея про можливість і необхідність їх спеціально організованого навчання. Тому в нашій країні почала розвиватись як самостійна наукова галузь дефектологія, об'єктом якої стали закономірності та особливості розвитку, виховання й навчання різних категорій аномальних дітей, предметом – діти з

різними порушеннями психічного та фізичного розвитку [175, 24], а згодом спеціальна (корекційна) педагогіка. Розпочинає своє становлення *соціально-педагогічна модель* допомоги.

Особистість індивіда з психофізичними порушеннями різного характеру й ступеня, необхідність його активного залучення в життя суспільства стали предметом дискусій різних філософських і педагогічних напрямів. У становленні наукових поглядів на спеціально організоване навчання дітей з психофізичними порушеннями мали вплив праці та ідеї мислителів різних філософських течій.

Французький філософ-*матеріаліст* К. Гельвецій доводив беззаперечно, вирішальну перевагу суспільного виховання над тим, що даровано людині природою. Він дотримувався формули «Виховання означає все»: виховний вплив підносився до ролі сили, здатної ліпити з людини кого завгодно, навіть формувати геніальність. Тобто, вивисувалася *роль суспільного виховання*. Тим самим так звані тілесні (біологічні) передумови розвитку зводилися нанівець. Неважливим для розумових, емоційних і вольових здібностей індивіда вважався стан «тілесного пристрою» – головного мозку та органів чуттів, рухів і, відповідно, безпідставно відкидалася вся попередня історія розвитку людини (онтогенез). Дж. Локк також вважав, що в момент народження людина подібна до «чистої дошки» (*tabula rasa*), а суспільство наносить на цю «дошку» знання, правила поведінки й т.ін.

Екзистенціалізм як філософська течія почав своє існування в першій чверті XX ст., його світоглядною основою є *крайній індивідуалізм*. Відповідно до установок цієї течії (Б. Паскаль, С. К'єркегор, Ф. Ніцше, М.О. Бердяєв) визнавалося, що основні властивості та якості осіб з психофізичними порушеннями визрівають самостійно, а будь-яке *втручання ззовні може лише завдати шкоду*. Екзистенціалісти вважали, що вихователь, батьки, школа *не повинні втручатися у формування особистості*, надаючи переваги процесу самовиховання. Представники цього напрямку *заперечували роль колективу* в розвитку особистості дітей з психофізичними порушеннями і прагнули всіляко індивідуалізувати навчально-

виховний процес, не зупиняючись перед зведенням до мінімуму всіх форм колективної роботи [400, 7].

У той же час під впливом *психоаналітичної філософії* Зигмунда Фрейда (1856–1939) тривало існувала думка про необхідність *«пристосування»* умов школи, середовища і родини до прояву *внутрішніх імпульсів пізнавального «Я»*. Згідно з цим, вихователь повинен був уміти сприймати ці внутрішні імпульси, не вважаючи їх поганими звичками. На підставі таких теоретичних передумов робився висновок про те, що дитина з психофізичними порушеннями, яка знаходиться в навчальному закладі, постійно вступає в *конфлікт із мікросередовищем*, тому всі педагогічні заходи мають бути спрямовані на стримання внутрішніх імпульсів психічної діяльності дитини. Фрейдисти доходять хибного висновку, що спеціальна педагогіка не спроможна нічого змінити, тому індивіду з психофізичними порушеннями *важливо «пристосуватися» до життя, відкривши у собі внутрішні сили розвитку* [400, 7].

Прагматично-філософська течія, що виникла в 70-х рр. XIX ст. у США (засновник – американський філософ Чарльз Пірс (1839–1914)), уперше сформулювала так званий принцип прагматизму, який *заперечував можливість пізнання об'єктивної реальності*. Цінність ідей і понять прагматики вбачали в практичних наслідках їх застосування: *істинним є те, що виправдовує себе як засіб досягнення поставленої мети і сприяє особистій вигоді суб'єкта*. Наслідком цієї педагогічної концепції стало ігнорування систематичної наукової освіти і крайній практицизм у доборі навчального матеріалу. Наприклад, з навчального плану шкіл для сліпих і слабозорих дітей на цій підставі було виключено такі предмети, як алгебру, стереометрію, креслення, багато розділів з біології та фізики. Вони вважалися «марними» для дітей із глибоким порушенням зору, тому що ті були неспроможними, на думку ідеологів прагматизму, застосувати ці знання у своїй подальшій практичній діяльності. Запровадження прагматичної педагогіки в спеціальних школах негативно вплинуло на рівень шкільної освіти вихованців, знизило науково-пізнавальну цінність багатьох навчальних дисциплін, негативно позначилося на інтелектуальному розвитку учнів [400, 6].

У цілому значення філософії для корекційної педагогіки, спеціальної освіти є унікальним. Можна погодитися з думкою В.П. Андрущенка, який наголошував значення філософії для педагогіки, освіти в цілому: «Їхня предметна близькість – проблеми людини, її навчання, виховання, становлення як особистості – потребує настільки тісної взаємодії (до речі, історично реалізованої на практиці), що педагогіку інколи називають «практичною філософією», а філософію – педагогікою мудрості, людської життєдіяльності і життєтворчості» [5, 8]. Світоглядні позиції різних філософських течій ставали методологічною основою наукових досліджень у корекційній педагогіці та впливали на їх суть.

Проведення наукових досліджень з пошуків ефективних форм навчання дітей з психофізичними порушеннями зумовили появу нових, специфічних, науково обґрунтованих підходів до їх навчання та виховання. Було закладено базисні поняття допомоги особам з психофізичними порушеннями – *компенсацію (біологічну та соціальну) та корекцію і реабілітацію (як медичну, так і соціально-педагогічну)*, доведено їхню роль у становленні особистості дитини з психофізичними порушеннями.

У першій половині ХХ ст. науково-практичну діяльність з пошуку ефективних шляхів і засобів виховання й навчання дітей з порушеннями психічного та (або) фізичного розвитку (на той час вживалися терміни «дефективна», «аномальна» дитина) було орієнтовано не на наявні в них відхилення, а на психофізичні можливості, які мають бути актуалізовані й осмислені в контексті допомоги конкретній особі (Л.С. Виготський). Всесвітньо визнаний науковець обстоював у своїх працях думку про те, що «...імовірно, людство переможе раніше чи пізніше і сліпоту, і глухоту, і слабоумство. Але набагато раніше воно переможе їх у *соціальному та педагогічному* плані, ніж у плані медичному та біологічному» (*виділено нами – Д.Т.*) [53, 71]. Ця ідея Л.С. Виготського, яка є актуальною й до цього часу, стала методологічною основою багатьох сучасних наукових досліджень у нашій країні. Як бачимо, педагогіку вчений відносить до соціального фактору, а отже, до галузі соціальної допомоги.

На початку 90-х років XX ст. остаточно утвердилося розуміння того, що реабілітація повинна орієнтуватися *не на наявність захворювань у дитячому організмі, а на формування гармонійно розвинутої особистості*. Турбота суспільства про дитину стала виявлятися в забезпеченні її усім необхідним для повноцінного, всебічного, гармонійного розвитку та стимулюванні адекватної й спільної з довкіллям діяльності на основі реалізації соціальної моделі допомоги, складовою якої є спеціальна педагогічна допомога.

На підтвердження важливості саме освітнього аспекту для подальшої соціальної адаптації особистості та інтеграції її в суспільство доцільно навести думки сучасних науковців. В.П. Андрущенко підкреслює: «Навряд чи когось потрібно переконувати в тій простій, але фундаментальній тезі, що освіта має унікальне суспільне значення саме тому, що «через неї» проходять всі, хто хоче жити в суспільстві і суспільним чином. Можна «обійти» окремі пласти мистецтва, принципово не займатись наукою, відмовитись від послуг медицини (якщо дозволяє здоров'я), проігнорувати спорт чи туризм, ніколи не займатись тим чи іншим видом виробництва, не приймати (чи обирати) різноманітні культурні життєві стилі, однак «обійти освіту» ще не вдавалось нікому з усіх тих, хто намагається вибудовувати свою життєдіяльність суспільним (людським), а не тваринним чином. І це зрозуміло. Адже освіта є єдиною сферою цілеспрямованої й системної підготовки людини до життя на основі озброєння її відповідними знаннями, формування світогляду, ціннісних орієнтацій, навичок поведінки та практичної діяльності, залучення до культури. Людину, яка не має знань, не володіє навичками практичної діяльності, відлучена від цінностей культури, навряд чи можна визнати суспільною істотою, тобто людиною у повному розумінні цього поняття. Її існування буде мати, скоріш, тваринний характер» [4, 7].

Таким чином, саме педагогічна допомога є *базовим* компонентом соціальної допомоги, оскільки на її основі будується соціальна модель допомоги. *Обов'язковою* складовою освітніх послуг, що надаються в спеціальних навчальних закладах, є корекційно-реабілітаційна допомога дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Саме наявність у педагогічній діяльності цього компоненту *забезпечує*

оптимізацію процесів формування у дітей знань, умінь, навичок і засвоєння соціального досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, а отже, без сумніву, сприяє подальшій інтеграції випускників у суспільство. У нашій країні вітчизняною науковою школою в галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології накопичений вагомий досвід допомоги дітям з особливими освітніми потребами, який необхідно враховувати в процесі її реалізації.

У той самий час вивчення поглядів на модель медичної та соціальної допомоги особам з обмеженими можливостями здоров'я в інших країнах довело, що там існують інші підходи до розуміння медичної та соціальної моделі. Зокрема, Richard Rieser [511, 5] демонструє розуміння медичної та соціальної моделі допомоги людям з інвалідністю наведено на рис. 1.1, 1.2.

Рис. 1.1. Медична модель
The Medical Model

Основні проблеми людей с інвалідністю він вбачає в самому суспільстві (див. соціальну модель) – через його недоступність та недооцінку можливостей інвалідів. Проте, як бачимо, R. Rieser

відносить педагогічну допомогу до медичної моделі допомоги, оскільки в ній особи з інвалідністю залишаються пасивними одержувачами послуг, тим самим засуджуючи її разом із засудженням медичної моделі допомоги.

Рис. 1.2. Соціальна модель
The Social Model

Наведені вище приклади різного розуміння медичної та соціальної моделі зумовлюють труднощі при запозиченні зарубіжних моделей. Впровадження в практику зарубіжного досвіду без наукового обґрунтування та адаптування до соціально-економічних умов певної країни переводить всю систему корекційно-реабілітаційної допомоги в режим довготривалого природного експерименту та зумовлює появу низки протиріч та питань під час його реалізації.

На сучасному етапі система допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в Україні поставила перед практиками та науковцями ряд проблем.

Актуальними питаннями в медичній сфері є профілактика захворювань, якомога рання допомога людині в разі погіршення

здоров'я, підвищення ефективності відновлювального процесу під час лікування та ін.

У сфері освіти, науковців та практиків, які мають тривалий науковий та практичний досвід роботи з дітьми з психофізичними порушеннями й знають особливості їх розвитку, хвилюють насамперед питання забезпечення прав дитини на якісне задоволення їх освітніх потреб, під час яких передбачено надання корекційно-реабілітаційних послуг. Звичайне перебування в класі загальноосвітньої школи для такої дитини не буде корисним, адже методика навчання кожної категорії дітей дуже специфічна. Не можна не погодитися з думкою про те, що, щоб ці діти повноцінно розвивалися, з ними має займатися фахівець з корекційної педагогіки, який володіє спеціальними методиками навчання [161].

Науковцям та практикам у сфері соціального захисту, які знаходяться у витоків створення та впровадження нових напрямів практичної допомоги дітям-інвалідам, у першу чергу треба дати відповідь на цілий ряд актуальних запитань, а саме: що таке соціальне забезпечення; на кого воно розраховане; хто його здійснює; на яких засадах; як воно співвідноситься з соціальним захистом, допомогою; в чому полягає його стратегія, рівні, суб'єкти, механізми [9; 63; 159; 169; 423]. Процес допомоги розглядається ними у вузькому й широкому розумінні: у першому випадку допомога інвалідам зводиться лише до пенсійного забезпечення та декількох видів соціального захисту; у другому – перевага надається комплексному розв'язанню соціальних проблем [248].

Відповіді на означені вище питання мають і методологічний, і практичний характер, а отже, потребують спеціально спрямованих наукових досліджень.

Якщо модель допомоги дітям з різноманітними психофізичними порушеннями в нашій країні в процесі свого історичного розвитку набула конкретності, то відносно дітей з інвалідністю вона перебуває у стані свого становлення. При перебудові практичної діяльності слід дотримуватися *принципу історичності* [282, 208], при цьому слід враховувати динаміку корекційно-реабілітаційної допомоги: виникнення, розвиток, періоди стагнації. Причому ця динаміка має два

аспекти, один з яких – *філогенетичний*. Відповідно до нього діяльність галузей соціальної сфери, зокрема, колективу будь-якого закладу, що здійснює допомогу особам з психофізичними порушеннями, будується на основі багатовікового досвіду всього людства. Вони починають працювати й працюють не «на порожньому місці», а використовуючи більшою чи меншою мірою (бажано, звичайно, більшою) увесь попередній досвід, накопичений, наприклад, у системі правового, медичного, педагогічного та іншого знання. У нашій країні такий досвід накопичений у сфері практичної діяльності – у системі спеціальної освіти, теоретичний – у такій науковій галузі, як корекційна педагогіка, рекомендації яких має бути враховано при перебудові системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями або з інвалідністю.

На сучасному етапі становлення допомоги доцільно замислитися над тим, чи можуть дві моделі (*медична та соціальна*) бути відокремленими одна від одної? На нашу думку, не можуть, оскільки відразу буде втрачено комплексність допомоги. Науково доведено, що відновлення порушених функцій аналізаторів і фізичних функцій організму людини з порушеннями здоров'я завдяки медичному втручанням позитивно впливає на подолання вторинних відхилень у її розвитку. З іншого боку, вчасно надана дитині з психофізичними порушеннями або з інвалідністю кваліфікована педагогічна підтримка фахівцями з дефектологічною освітою опосередковано впливає і на відновлення втрачених функцій ушкоджених аналізаторів, тим самим сприяючи зменшенню відсотку осіб з інвалідністю; а в соціальному плані – якісній підготовці вихованців до соціалізації та інтеграції в суспільство. Інше важливе питання: чи можуть зусилля фахівців медичної та педагогічної сфери гарантувати адекватну соціальну адаптацію осіб з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю до умов зовнішнього середовища без участі працівників соціальної сфери й без подолання зазначених у соціальній моделі (R. Rieser) існуючих у суспільстві перешкод? Безперечно, не можуть. Отже, характерною рисою корекційно-реабілітаційної допомоги, що впроваджується в нашій країні, має стати обов'язкове поєднання медико-соціальної моделі допомоги (табл. 1.1).

Медико-соціальна модель

Модель допомоги	I							
	Медична модель					Соціальна		
	Соціальна медицина	Лікування	Проведення медичної реабілітації			Створення ергономічних умов		
	диспансеризація	терапевтичне лікування, хірургічне втручання, медична корекція	при перебуванні в медичних закладах		санаторне лікування	у побуті	при навчанні	при працевлаштуванні
	послуги старшого та молодшого медперсоналу		послуги мед-реабілітолога	послуги медичного психолога	послуги мед-персоналу	послуги ерготерапевта		
Зміст допомоги	профілактика захворювань	допомога за нозологіями	відновлення уражених функцій	допомога при появі первинних порушень, при психічних захворюваннях	здійснення комплексного відновлення уражених функцій	забезпечення своєчасного отримання засобів корекції первинного порушення, створення безперешкодного середовища		
Група								
1 група**		*	*	*	*	*	*	*
2 група***	*	*	*		*	*	*	*

* у таблиці до соціальної моделі віднесено психолого-педагогічну допомогу

** 1 група – особи, які мають інвалідність

*** 2 група – особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю

Таблиця 1.1

корекційно-реабілітаційної допомоги*

II								
модель								
Надання послуг з фізичної реабілітації	Надання послуг з психологічної реабілітації	Надання освітніх послуг				Надання соціальних послуг		
при перебуванні в неметодичних закладах різного відомчого підпорядкування	упродовж життя осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю							
послуги фізичного реабілітолога	послуги практичного психолога	послуги науковця відповідного напрямку	послуги спеціальних педагогів (учителів-дефектологів та асистентів вчителів-дефектологів)			послуги соціального реабілітолога	послуги соціального педагога	послуги соціального робітника
відновлення уражених функцій	проведення корекції психічних функцій, психічних станів, особливостей характеру	створення методичного комплексу: державні стандарти, навчальні програми, підручники, посібники	застосування особливих критеріїв оцінювання	упровадження спеціальних методик	добір та застосування спеціальної наочності	надання послуг з соціальної реабілітації	професійно-орієнтаційна робота, працевлаштування	догляд
*					*	*	*	*
*	*	*	*	*	*	*	*	*

Як бачимо з табл. 1.1, для подолання проблем у стані здоров'я та первинного порушення розвитку необхідним є, насамперед, медичне втручання, тобто *допомога індивіду на фізичному рівні*. Нерозривно пов'язана з медичною *психологічна реабілітація*, яка забезпечує психологічну підготовку особи з порушеннями розумового та (або) фізичного розвитку до адаптації, реадaptaції, соціальної інтеграції.

Педагогічні заходи стосуються дітей переважно дошкільного та шкільного віку. Стосовно цих дітей не діють традиційні засоби вирішення освітньо-виховних завдань, розраховані на нормальний тип розвитку. Без створення спеціально організованого освітнього простору дитина з психофізичними порушеннями починає відставати від однолітків, які не мають психофізичних порушень, у різних сферах розвитку: когнітивному, фізичному (у т.ч. професійному становленні), емоційно-вольовому тощо. У цьому разі має йтися про реабілітацію, а здебільшого – про абілітацію таких осіб педагогічними засобами.

Усі наведені вище види допомоги набувають специфіки, оскільки повинні здійснюватися з урахуванням: 1) нозології, яка в цьому разі є першопричиною первинних порушень; 2) типологічних та індивідуальних особливостей осіб з психофізичними порушеннями, які обумовлюють специфіку корекційно-реабілітаційної допомоги, що надається залежно від виду первинного порушення та зумовлених ним вторинних відхилень у їх розвитку.

Отже, реформуючи систему корекційно-реабілітаційної допомоги, складовими якої мають бути всі види допомоги, слід враховувати *принцип цілісності, інтегративності* [282, 202]. Якщо кваліфікувати допомогу особам з психофізичними порушеннями як систему, можна розглядати її з позицій принципу цілісності, який існує в загальній теорії систем (він ще називається принципом *емерджентності*) й трактується досить широко. Цей принцип наголошує, що, з одного боку, система має властивості більші, ніж сума елементів, компонентів, які входять до неї; з іншого – елементи (компоненти), при включенні в систему не тільки втрачають частину своїх властивостей, функцій [28], а й, на нашу думку, набувають спільних. Природно, при реалізації завдань корекційно-реабілітаційної допомоги конкретні види практичної діяльності професіоналів та фахівців різних

галузей соціальної сфери будуть зберігати свої особливості, але на рівні тактики (технологічної фази) корекційно-реабілітаційного процесу діяльність набуде ознак інтеграції. Отже, при модифікації системи допомоги особам з психофізичними порушеннями її складові елементи не відокремлюються одна від одної, а, навпаки, набувають *додаткових функцій*.

Наведена в табл. 1.1 модель медико-соціальної допомоги є тією формою реалізації корекційно-реабілітаційної діяльності, яка стане можливою завдяки системним змінам у соціальній сфері. Ця діяльність має бути: а) цілісною – такою, що охоплює всі наведені в таблиці компоненти реалізації; б) інтегративною – такою що забезпечує взаємозв'язок між всіма компонентами.

На всіх етапах реабілітації в медичному, психологічному, педагогічному аспектах відбувається підготовка осіб з психофізичними порушеннями до соціальної *адаптації* та *інтеграції* в суспільство. Тобто, корекційно-реабілітаційна допомога може розглядатися як *суспільний (соціальний) феномен*. У процесі такої допомоги особам з психофізичними порушеннями як *членам суспільства* [79; 182; 376; 390] виникають суб'єкт-об'єктні відносини та здійснюється *вплив на індивіда* як на об'єкт чи суб'єкт *діяльності*. Зазначимо, що в нашому дослідженні поняття суб'єкта і об'єкта корекційно-реабілітаційної допомоги є рефлексивними (взаємозамінними) величинами: особа з психофізичними порушеннями може бути одночасно суб'єктом і об'єктом, а саме: залежно від контексту вони можуть мінятися місцями.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку суспільства, говорячи про допомогу особам з психофізичними порушеннями й сприймаючи її як соціальний феномен, можна стверджувати, що корекційно-реабілітаційна допомога повинна бути *об'єктом державної політики* в цілому та соціальної, освітньої й політики у сфері охорони здоров'я зокрема (рис. 1.3). Держава здійснює загальне керівництво діями і прийняттям рішень стосовно допомоги громадянам з психофізичними порушеннями та з інвалідністю.

Ефективність надання допомоги залежить від існуючого в країні механізму реалізації державної політики.

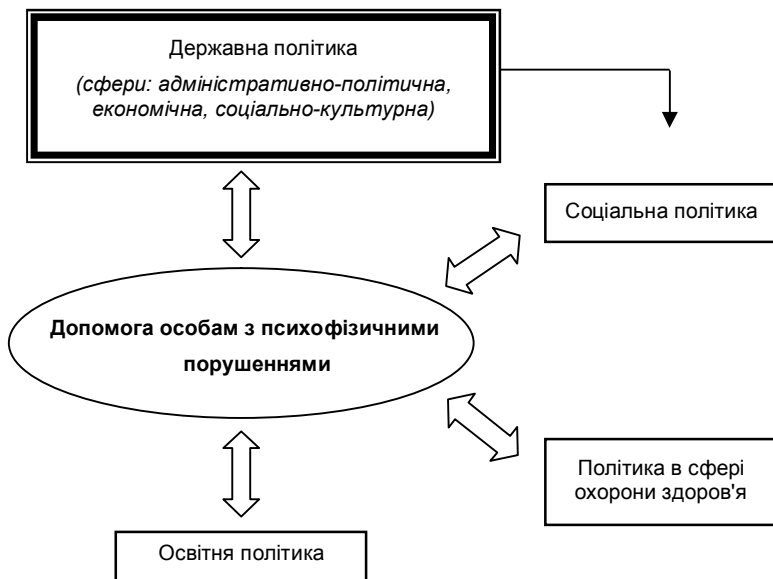

Рис. 1.3. Взаємозв'язок різних видів політики в Україні в допомозі особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю

Зупинимось на трактуванні поняття «політика» на загальнодержавному та галузевому рівнях. На вищому рівні політика (від грец. *politike* – мистецтво керувати державою [48, 849]) є ідеологічною, програмною, організаційною та регулятивно-контролюючою сферою суспільної діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, що охоплюють практично весь спектр існуючих суспільних відносин.

Державне управління (державна політика) – це діяльність, що базується на принципах державно-владного впливу на об'єкт управління й знаходить своє вираження в правових формах, а також виробленні загальнодержавних цілей для державних органів влади й управління, і спрямована на підвищення рівня життя населення країни й регіонів [126, 62].

Прийнято розрізняти три сфери суспільних відносин: адміністративно-політичну, економічну та соціально-культурну, від

яких залежить практична реалізація розроблених стратегій стосовно допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (див. рис. 1.3). Саме остання належить до нематеріальної сфери, так званого третього сектору (за класифікацією секторів суспільного виробництва, запропонованою Д. Беллом [500; 157]). У нашому дослідженні третій сектор розглядається у більш вузькому розумінні – з погляду забезпечення якості послуг, що надаються особам з психофізичними порушеннями та (або) з інвалідністю.

Специфічним є те, що «... державна політика постає як складний процес, в якому виділяються три аспекти: формування державної політики, прийняття стратегічних і оперативно-тактичних державно-політичних рішень та реалізація державної політики. При цьому на процес формування державної політики впливають не тільки органи державної влади, а й елементи громадянського суспільства, політичні партії, громадські організації, а також окремі громадяни» [382, 6].

У механізмі державної політики прийнято розрізняти чотири частини (блоки): 1) визначення суб'єкта(ів) формування державної політики та створення інституційної ієрархії (системи державних органів) в цій сфері; 2) вироблення стратегічного курсу і прийняття державних концептуальних рішень; 3) формування системи адміністративних засобів реалізації державних рішень; 4) формування державного контролю й арбітражу, забезпечення коригування та зворотного зв'язку з об'єктами державної політики [60, 90].

Розроблення державної політики та прийняття державно-політичних рішень в Україні пов'язані з діяльністю вищих органів державної влади – Верховної Ради, Президента та Кабінету Міністрів України і оперативним управлінням центральних та місцевих органів виконавчої влади. Найактивнішу участь у виробленні та реалізації державної політики беруть законодавчі (Верховна Рада України) і виконавчі (Кабінет Міністрів України) органи влади, а також органи судової влади, зокрема, Конституційний і Верховний Суд України.

Що стосується нашого дослідження, на основі узагальнення наведених у публікаціях з правознавства положень [60; 278; 279], у табл. 1.2 наведені рівні формування нормативно-правової бази забезпечення допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в Україні.

Таблиця 1.2
Основні рівні й елементи законодавчої бази забезпечення корекційно-реабілітаційної допомоги особам з особливими потребами

Рівні	Нормативно-правова база			Ієрархія законодавчої та виконавчої влади			
	освіта	охорона здоров'я	праця та соціальна політика	освіта	охорона здоров'я	праця та соціальна політика	Виконавці
Найвищий	Конституція			Верховна Рада (парламент)			
Вищий – А	Закон України «Про освіту» та ін.	Закон України «Про охорону дитинства» та ін.	Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» та ін.	Верховна Рада (парламент)			
Вищий – Б	Підписання або накладання вето на закони, прийняті Верховною Радою; укази			Президент			
Високий	Постанови			Кабінет Міністрів (уряд)			
Середній	Накази			міністр освіти і науки та інші вищі адміністратори	міністр охорони здоров'я та інші вищі адміністратори	міністр праці та соціальної політики та інші вищі адміністратори	Усі або частина закладів, що підпорядковані даному міністерству
Низький	Накази і розпорядження			керівник органу управління освітою (обласного, місцевого)	керівник органу управління охороною здоров'я (обласного, місцевого)	керівник органу управління праці та соціального захисту населення	Частина закладів, розташованих на певній території України
Інституційно-нальний	Рішення, накази, розпорядження			директор середньої чи ректор вищої школи, Рада закладу	головний лікар закладу	директор закладу	Один заклад і його підрозділи

У табл. 1.2 простежено як основні рівні формування законодавчо-нормативних документів в Україні, так і їх зв'язок з діяльністю різних галузей соціальної сфери. Нами визначено, аналогічно до запропонованих З.С.Гладуном [60] підходів, рівні реалізації державної політики (найвищий, вищий, високий, середній, низький, інституціональний) й виокремлено її елементи (складові) – різні галузі соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я, праці та соціальної політики), які безпосередньо впливають на здійснення чи в межах яких здійснюється корекційно-реабілітаційна допомога [107].

Не менш важливе значення для нашого дослідження мають питання розподілу повноважень та функцій органів державної влади й місцевого самоврядування в Україні (централізації та децентралізації влади), оскільки від цього залежить вирішення організаційно-управлінських питань при реалізації допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Дослідження проблеми довело, що пошуки балансу між централізацією та децентралізацією в законодавчій владі як нашої, так і інших країн світу відбуваються постійно.

Слід зазначити, що централізація може розглядатися як система державного устрою, за якої центральна урядова влада прагне не тільки регулювати загальний напрямок державного життя, а й керувати діяльністю місцевої влади, безпосередньо впливати на всі або багато сторін місцевого життя. Протилежна їй система децентралізації, за якої розмежовуються функції центральної й місцевої влади, а обсяг прав останньої розширюється за рахунок обсягу прав першої [463].

Розглядаючи процеси централізації та децентралізації, Б. Гурней зазначав, що держава може здійснювати всі функції управління через систему центральних органів та їх служб на місцях; важливі рішення приймаються центральними органами, а місцеві органи є лише виконавцями наказів [73].

Цю форму розподілу функцій і повноважень Б. Гурней відносить до повної централізації. Науковець зазначає, що під час вирішення окремих питань співвідношення централізації, деконцентрації або децентралізації між органами влади

розподіляються на: 1) *відповідальність* за забезпечення виконання різних функцій держави; 2) *право* прийняття рішень з питань, пов'язаних з виконанням своїх функцій. Саме тому, на думку автора, необхідно розрізняти розподіл повноважень і розподіл функцій.

Цікава в цьому сенсі стаття Пітера Корсбі [196]. Автор зазначає, що дихотомія децентралізації й централізації є одним із центральних питань теорії організаційного управління й політології. П. Корсбі робить висновок, що концепція децентралізації складається з кількох ключових елементів: передача/перехід/рух; повноваження/ компетенції; функції/влада; від більш високих рівнів в організаційній системі до більш низьких; від одного або кількох індивідів до багатьох.

Останніми десятиліттями чітко окреслився курс на децентралізацію, причому значною мірою під впливом рішень Ради Європи про розвиток демократичних інститутів. Принцип субсидиарності про спільну дію рівнів влади сприяє посиленню цієї тенденції [425]. У практиці європейського соціально-територіального управління поняття субсидиарності об'єднує питання розподілу й перерозподілу повноважень (функцій, прав і обов'язків, відповідальності, компетенцій і фінансових коштів) між управлінськими органами різного рівня – державним, регіональним, місцевим [3]. Динамічні зміни в управлінні соціальною сферою безпосередньо залежать від реформ з децентралізації державного управління. Саме останні визначають конкретну організацію, форми і методи управління освітою, охороною здоров'я, соціальною допомогою, а отже, й управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги.

Система державного управління соціальною сферою в Україні набула універсальних і загальноприйнятих характеристик та засад [61, 180]. Наприклад, для сучасного стану системи управління освітою характерний процес децентралізації, тобто передача низки функцій і повноважень від вищих органів управління нижчим. Державні органи розробляють найбільш загальні стратегічні напрями, а обласні й районні (міські) органи спрямовують зусилля

на вирішення конкретних фінансових, кадрових, матеріальних, організаційних проблем [109]. Саме цей аспект буде враховано нами під час розроблення технологічного етапу впровадження інноваційної моделі корекційно-реабілітаційної допомоги.

Іншою характерною особливістю державного управління соціальною сферою в Україні є перехід від державного до державно-громадського управління. Головна мета державно-громадського управління – об'єднати зусилля держави і суспільства у вирішенні проблем формування державної (соціальної) політики, зокрема, у галузі освіти питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності закладів та ін. [109]. Цей перехід до державно-громадського управління є одним із факторів, що обумовлюють актуальність нашого дослідження та спонукають до перегляду підходів до підготовки та перепідготовки фахівців, в процесі яких будуть формуватись їхні специфічні якості та здатність брати активну участь у державно-громадському управлінні закладом під час здійснення процесу корекційно-реабілітаційної допомоги.

Розглядаючи корекційно-реабілітаційну допомогу як об'єкт політики, не можна залишати поза увагою дію глобалізаційних чинників на державну політику стосовно допомоги особам з функціональними обмеженнями. Прийняття протягом останнього часу низки міжнародних нормативних документів з визнання прав осіб з психофізичними порушеннями та ратифікація їх рядом країн світу впливають на зміну підходів до надання допомоги. До таких документів можна віднести Конвенцію ООН про права інвалідів (2008), Конвенцію ООН про права дитини (1989), Декларацію та План дій для виживання, захисту та розвитку дітей (1990), Стандартні правила ООН забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993), Саламанську декларацію про принципи, політику та практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими потребами (1994) тощо. На підставі ратифікованих Україною міжнародних документів на найвищому та високому рівні управління (Верховна Рада, Президент) відбувається розроблення стратегічних рішень стосовно допомоги особам з психофізичними порушеннями та визначаються шляхи їх реалізації. Відображення

розробленої державної політики з цього питання знаходимо у Законах України: «Про соціальний захист інвалідів» (2010), «Про реабілітацію інвалідів» (2009), «Про освіту» (2002), «Про дошкільну освіту» (2008) та ін. В них визначено основні напрями державної політики в Україні стосовно осіб з психічними та (або) з фізичними порушеннями.

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що дослідження проблеми дозволило продемонструвати соціодинаміку корекційно-реабілітаційної допомоги: у процесі історичного розвитку було визнано права та виокремлено основні напрями допомоги особам з психофізичними порушеннями, серед яких визначилося декілька її складових: медична, психологічна, педагогічна, соціальна. Становлення педагогічних поглядів на допомогу дітям з психофізичними порушеннями відбувалося під впливом філософських поглядів, існуючих у суспільстві, та продовжує перебувати до теперішнього часу у динамічному пошуку інноваційних підходів до її здійснення.

У процесі історичного розвитку допомога особам з психофізичними порушеннями визначилась як суспільний феномен, який має стати об'єктом політики (державної, соціальної, освітньої, політики у сфері охорони здоров'я) .

У той самий час залишається ряд проблем, що потребують негайного вирішення в контексті впливу процесів глобалізації. Однією із найактуальніших є модернізація існуючої в країні допомоги особам з психофізичними порушеннями на основі переходу до інноваційної моделі розвитку власне допомоги та початку децентралізації управління.

Перш ніж продовжити висвітлення визначеної нами в дослідженні проблеми, слід зазначити, що при здійсненні наукового дослідження ми будемо *розглядати проблему* допомоги особам з психофізичними порушеннями або з інвалідністю з *позиції корекційної педагогіки*, висвітлюючи при цьому й інші погляди та підходи, які існують при реалізації державної й соціальної політики в цій сфері.

У наступних розділах монографії ми будемо розглядати соціальну сферу, яка існує в нашій країні як таку, що забезпечує права осіб з психофізичними порушеннями, які є об'єктами соціальної політики держави, на отримання кваліфікованої педагогічної допомоги.

1.2. Державна підтримка дітей з психофізичними порушеннями та з інвалідністю в Україні

Вирішальним фактором розвитку, прогресу будь-якого суспільства є ефективність реалізації соціальної політики. «Соціальна політика – це діяльність держави з управління розвитком соціальної сфери суспільства, спрямована на задоволення інтересів і потреб населення» [286, 41]. До основних проблем управління розвитком соціальної сфери суспільства можна віднести необхідність забезпечення соціальних гарантій, здоров'я і зайнятості населення, освіти, соціальне обслуговування, ефективне управління людськими ресурсами та ін. [92; 340; 342; 352; 376; 390]. Виокремлення серед об'єктів соціальної політики осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю залучає увагу суспільства до потреб цієї категорії громадян.

На сучасному етапі розвитку суспільства більшість соціальних процесів набули ознак глобалізації. Прийняття та ратифікація міжнародних угод, декларацій тощо забезпечили інваріантність підходів до надання допомоги людям з особливими потребами в більшості країн. Однак у процесі реалізації визначених у міжнародних документах положень вони набувають варіативності залежно від соціально-економічних умов кожної країни. Однією з таких галузей, де відбулися кардинальні зміни соціальної політики нашої держави, є допомога підростаючому поколінню, зокрема, дітям з психофізичними порушеннями [92].

І.В. Іванюк зазначає, що на сучасному етапі політика – це низка цілеспрямованих дій з метою досягнення *стратегічних цілей системи (виділено нами.* – Д.Т.) або організації [160, 18]. У своїх

працях М.В. Бянкін, М.Ф. Головатий, І.В. Іванюк, Б.Г. Литвак, О.М. Новиков, І.А. Поделінська та інші розглядали актуальні проблеми соціальної та освітньої політики, стратегічного планування, розвитку освіти.

Розглянемо більш докладно одну зі складових соціальної політики – *освітню політику*, компонентом якої є спеціальна освіта.

Зарубіжні експерти під час семінару Світового банку з політики у сфері освіти «Якість, управління та фінансування в освіті та навчанні: як розв'язувати ці питання в Україні?» (2008) зазначали, що найбільшою проблемою України є відсутність освітньої політики. Окремі розрізнені дії в освітній сфері не можуть забезпечити її сталого розвитку та реального реформування. Для того щоб у країні нарешті з'явилася освітня політика, зарубіжні експерти радять передусім напрацювати «стратегічне бачення», «ставити стратегічні завдання, орієнтовані на успішний міжнародний досвід та українські освітні реалії» [69, 7]. Я. Калоус у своїй доповіді наголошував, що «інертність, відсутність стратегічних завдань і низька ефективність управління» призвели до того, що «українська система освіти є нині серед найменш ефективних у світі», подальша «затримка реформ унеможливить поступовість змін» і згодом «знадобляться більш кардинальні реформи, масштабніші й тяжчі зміни» [69, 6].

До досліджень, з яких можна отримати відповідь на питання про тенденції реформування системи спеціальної освіти як в історичному аспекті, так і в наш час, можна віднести і низку праць вітчизняних науковців-дефектологів.

Ознайомлення з ретроспективними дослідженнями проблем допомоги підростаючому поколінню в Україні дозволило встановити, що за радянських часів упродовж тривалого періоду відносно стабільного розвитку нашої країни допомога дітям з обмеженими можливостями вирішувалася завдяки розвитку системи спеціальної освіти та інтенсивного розвитку дефектологічної науки, яка розробляла наукове підґрунтя педагогічної (доведено історичними розвідками В.І. Бондаря, В.В. Золотоверх, В.О. Липа, Л.К. Одинченко, М.О. Супруна,

О.М. Таранченко, М.Д. Ярмаченка [29; 31; 32; 36; 215; 405; 407; 408; 494; 496; 497] та ін.).

Аналіз довідкової літератури та наукових джерел з дефектології показав, що об'єктом допомоги були «аномальні» діти (синонімічний ряд понять сучасного трактування цього терміна – *діти*: з вадами психофізичного розвитку, з порушеннями психічного та (або) фізичного розвитку, з психофізичними порушеннями, з особливими освітніми потребами, з особливими потребами тощо), які мали суттєві відхилення від нормального фізичного та/або психічного розвитку, зумовлені вродженими або набутими вадами, і потребували *спеціальних умов навчання й виховання* [395, 25–26]. Щоб максимально наблизити розвиток аномальної дитини до норми, було створено систему спеціального педагогічного керівництва, що має корекційну спрямованість і враховує специфіку дефекту; відповідні умови та кадрове забезпечення.

У нашій країні педагогічна допомога дітям зазначеної категорії надавалась у державній системі спеціальних закладів (8 типів). Ця система в процесі історичного становлення набула ознак самостійної. Наприкінці ХХ ст. в нашій країні тільки система спеціальної освіти була повністю здатна забезпечити реалізацію завдань найближчої перспективи, зокрема, не тільки надати якісну педагогічну допомогу дітям з психофізичними порушеннями, а й забезпечити комплексність корекційно-реабілітаційної (абілітаційної) допомоги в умовах навчальних закладів системи освіти (поєднуючи з психолого-педагогічною – медичну та соціальну допомогу).

Це зумовило те, що на сучасному етапі найбільший досвід практичної допомоги дітям з особливими освітніми потребами в Україні накопичений саме в системі спеціальної освіти. Отже, згідно з принципом історизму віковий досвід навчальних закладів системи спеціальної освіти має бути використаний при модифікації сучасної соціальної моделі допомоги.

Слід зауважити, що при огляді наукових праць з питань навчання, виховання дітей з психофізичними порушеннями та корекції вад їх розвитку ми зробили акцент на дослідженнях, які

здійснювалися в Україні, щоб продемонструвати внесок вітчизняної наукової дефектологічної школи у світову скарбницю досліджень у галузі спеціальної педагогіки. Наведемо одну з них.

Вивчення наукових першоджерел дозволило встановити, що питання організації системи спеціальної освіти та організації навчального процесу й виховної роботи, зокрема, привертає увагу вітчизняних науковців. Ґрунтовним дослідженням, що дозволило відкрити нову сторінку в навчанні дітей з психофізичними порушеннями, є наукове дослідження І.Г. Єременка, Л.С. Вавіної, Г.М. Мерсіянової [128], в якому було обґрунтовано підходи до диференційованого навчання дітей з вадами інтелекту. Свого часу зазначена наукова публікація змінила погляди не тільки на методологічні та організаційні питання, а й перебудувала дидактичну систему навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. Зазначене дослідження залишається актуальним і в наш час, оскільки сприяє оптимізації роботи з дітьми з вадами розумового розвитку. Запропонований у цій науковій праці підхід становить основу спеціальних методик навчання дітей з інтелектуальними порушеннями, що опановують студенти під час підготовки у вищих навчальних закладах й є обов'язковою складовою їх професійної підготовки.

Значний внесок в організацію та вдосконалення системи навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку в Україні зробили Т.А. Гроза, М.Ф. Репа, В.П. Покась, П.Б. Полянський, Г.Ф. Лобайчук, В.І. Шинкаренко, В.І. Шиша [223; 319; 328] та інші спеціалісти Міністерства освіти і науки України, які в різний час очолювали в міністерстві відділ, у підпорядкуванні якого знаходиться мережа закладів спеціальної освіти. Вони брали участь у підготовці та втіленні керівних матеріалів для спеціальних шкіл, у розробці державних програм, різних законопроектів, нормативних актів про освіту тощо, що опосередковано впливало і на зміст підготовки педагогічних кадрів.

Державна підтримка дітей з психофізичними порушеннями виявляється у тому, що відповідно до державного замовлення в галузі спеціальної (корекційної) педагогіки здійснюються

фундаментальні та прикладні дослідження, у яких вивчаються питання:

- розробки нових моделей соціально-реабілітаційної допомоги інвалідам та дітям з особливостями психофізичного розвитку;
- розвитку системи спеціальних освітньо-виховних і реабілітаційних закладів;
- соціально-педагогічної підтримки дітей-інвалідів, сиріт і дорослих з відхиленнями психофізичного розвитку.

У наш час в системі спеціальної освіти на організацію навчання та виховання, а отже, і на здійснення корекційної роботи впливає регулярне оновлення змісту освіти, зокрема, її носіїв (державних стандартів, програм, підручників, посібників та ін.), що дозволяє своєчасно модифікувати зміст навчальної підготовки учнів спеціальних шкіл, а отже, й зміст підготовки студентів. Наукове обґрунтування та розробка змісту навчання забезпечується Інститутом спеціальної педагогіки НАПН України (директор В.В. Засенко, заст. директора А.А. Колупаєва). Слід відзначити й внесок провідних спеціалістів Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України, які сприяють забезпеченню методичної бази спеціальної освіти (Г.М. Несен, Л.С. Дробот, Г.Ф. Лобайчук та ін. [120; 224; 276]). Саме на базі Науково-методичного центру середньої освіти Міністерства освіти і науки України діє науково-методична комісія зі спеціальної педагогіки Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

Відомо, що в процесі розвитку допомоги дітям з психофізичними порушеннями склалися основні аксіоматичні підходи. Протягом тривалого розвитку допомоги особам з психофізичними порушеннями суспільство дійшло висновку, що вона повинна бути:

- *комплексною*: суспільство відійшло від моделі медичної допомоги особам з психофізичними порушеннями й зрозуміло про необхідність соціальної допомоги (у тому числі медичної та психолого-педагогічної). Це дозволяє стверджувати, що в Україні відбувається становлення *медико-соціальної моделі* допомоги;

– *якісною*: надаватися фахівцями з відповідною підготовкою в спеціально створених умовах відповідно до індивідуальних, вікових потреб осіб та провідної діяльності певного вікового періоду розвитку. Зазначимо, що провідною діяльністю залежно від віку людини визнано ігрову, навчальну та трудову;

– *ефективною*: досягнення результату в найближчій перспективі – адаптація до умов навколишнього середовища залежно від віку особи з психофізичними порушеннями (ранній, дошкільний, шкільний та ін.); та у віддаленій досягнення кінцевого результату – соціалізації особистості та інтеграцію її в суспільство (шляхом працевлаштування та самореалізації – задоволення інших соціальних потреб) [92].

Як відомо, сучасна політика в галузі спеціальної освіти може бути успішно реалізована в тому разі, якщо розроблений стратегічний курс базуватиметься на науково обґрунтованій концепції реформування та механізмах його реалізації. Інакше реформи призведуть не до покращення галузі, а до безпорадного ходіння по колу. Однак на цей час кількість праць науковців-дефектологів, у яких би висвітлювалися *механізми функціонування* сучасної системи спеціальної освіти, зокрема для дітей із сенсорними порушеннями, є незначною (Л.І. Плаксіна (Росія), Т.М. Дегтяренко (Україна)).

У сучасних публікаціях українських науковців постійно обговорюються стратегічні напрями розвитку галузі (В.І. Бондар, В.І. Берзін, Л. В. Борщевська, Л.С. Вавіна, В.В. Засенко, А.А. Колупаєва, В.М. Синьов, В.В. Тарасун, О.П. Хохліна, А.Г. Шевцов, М.К. Шеремет [30; 35; 45; 146; 185; 371; 417; 459; 479] та ін.). Бачення сучасної стратегії розвитку системи спеціальної освіти в наукових дослідженнях зводилось до альтернативи: чи продовжувати вдосконалення існуючої системи спеціальної освіти дітей з психофізичними порушеннями, чи повністю відмовитися від сформованої системи й перейти до пошуку її принципово нових засад й організаційних структур, орієнтуючись на західні моделі.

Такі автори, як М.М. Малофєєв (Росія), А.А. Колупаєва (Україна), здійснили порівняльні дослідження з питань реалізації

спеціальної допомоги дітям з психофізичними порушеннями в різних країнах. М.М. Малофєєв зазначав, що періоди зміни підходів, зокрема до форм навчання дітей у західних країнах та в пострадянських країнах, не співпадають: реформи в спеціальній освіті в країнах колишнього соціалістичного табору відбуваються із запізненням майже на 20 років [230; 233]. А.А. Колупаєва, досліджуючи сучасні підходи щодо навчання дітей з особливими освітніми потребами, визначила особливості та еволюцію впровадження інклюзивного навчання в різних країнах світу [185; 187]. Науковці дійшли висновку, що необхідно підтримувати функціонування наявної системи й паралельно створювати принципово нову систему. У цьому й полягає складність процесу модернізації [186; 231; 238]. Результати осмислення науковцями досвіду інших країн дало поштовх до модернізації сучасної системи спеціальної освіти в Україні.

Стратегічні зміни в галузі спеціальної освіти здійснюються з допомогою реформ. На сучасному етапі початок реформування спеціальної освіти в Україні засвідчує поява низки нормативних документів, серед яких необхідно зазначити накази Міністерства освіти і науки, молоді та спорту (наказ, Положення від 15.09.2008 р. № 852; наказ, План дій від 11.09.2009 р. № 855). Підтвердженням того, що було обрано новий стратегічний курс освітньої політики в галузі спеціальної освіти, є таке:

1) на державному рівні отримала підтримку сучасна парадигма надання освітніх послуг дітям з психофізичними порушеннями.

Сьогодні в Україні розробляється і впроваджується нова стратегія допомоги особам з психофізичними порушеннями, зокрема, вводяться нові форми навчання та виховання дітей (наказ МОН України від 21.12.2009 р. № 1153 «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року»; наказ МОН України від 11.09.2009 р. № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки» та ін. В зазначених наказах йдеться про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання завдань, визначених

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року № 1482-р.).

Поряд з навчанням та вихованням у спеціальних закладах розпочато інклюзивне навчання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у загальноосвітніх навчальних закладах;

2) визначено нові підходи до комплектування контингенту спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів). Згідно з «Положенням про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» від 15.09.08 р. № 852 направленню до спеціальної школи (школи-інтернату) відповідного виду підлягають й діти інших нозологій. До спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату в окремі класи в складі цієї школи зараховуються діти, у яких, крім первинних розладів, констатується затримка психічного розвитку або розумова відсталість. І навпаки: при школах для дітей з інтелектуальними порушеннями можуть організовуватися класи для дітей з сенсорними порушеннями тощо. За наявності відповідних умов та кадрового забезпечення в спеціальній школі (школі-інтернаті) можуть навчатися діти з важкими порушеннями опорно-рухового апарату, які себе не обслуговують. Відповідно до індивідуальної програми реабілітації діти-інваліди потребують індивідуального догляду та супроводу, якщо стан здоров'я дозволяє їм перебувати в дитячому колективі згідно з рекомендованим лікарем режимом. Діти з помірною розумовою відсталістю визнані як такі, що спроможні навчатися.

У руслі останніх нормативно-правових документів в системі освіти значна увага почала приділятися реабілітації дітей-інвалідів. Зупинимось на цьому більш докладно.

В Україні під впливом глобалізаційних тенденцій відбувається активізація соціальної допомоги дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства, що підкріплюється законодавчими актами [136], та зумовлює необхідність перегляду не тільки медичних і соціальних підходів до надання їм корекційно-реабілітаційної допомоги, а й

розробки чітких педагогічних підходів до надання освітніх послуг зазначеній категорії дітей.

Аналіз нормативно-правових документів та аналіз практики показав, що на цей час спеціальній освіті не надаються пріоритетні позиції в наданні освітніх послуг та корекційно-реабілітаційної допомоги особам з інвалідністю. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.91 р. № 875, головними органами у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування й реалізацію державної політики у сфері соціального захисту інвалідів, є Міністерство праці та соціальної політики і Міністерство охорони здоров'я України. До *інших* органів виконавчої влади, які здійснюють державне управління системою реабілітації інвалідів, належать центральні органи виконавчої влади у сферах *освіти*, культури, фізичної культури і спорту, будівництва та архітектури, інші центральні органи виконавчої влади, їх територіальні органи, які в межах своїх повноважень займаються формуванням і реалізацією державної соціальної політики та/або здійснюють заходи з реабілітації інвалідів, дітей-інвалідів [101].

Аналіз статистичних даних [273; 349] про загальну кількість дітей-інвалідів за регіонами станом на 01.01.2006 р. (наводяться у відсотках (%) за даними Центру медичної статистики МОЗ України) та створення мережі реабілітаційних установ в Україні за потреб населення за регіонами станом на 01.01.09 поданий на рис. 1.4. Діаграма наочно демонструє внесок кожного відомства у вирішення проблеми та різноманітність підходів за областями до організації структури корекційно-реабілітаційної допомоги в Україні.

Як бачимо, у кожному регіоні створено реабілітаційні центри з соціальної, медичної та трудової реабілітації інвалідів, але їх кількість варіюється залежно від відомчого підпорядкування (охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та ін.), хоча відсоток кількості дітей-інвалідів відносно кількості осіб дитячого населення є майже однаковим.

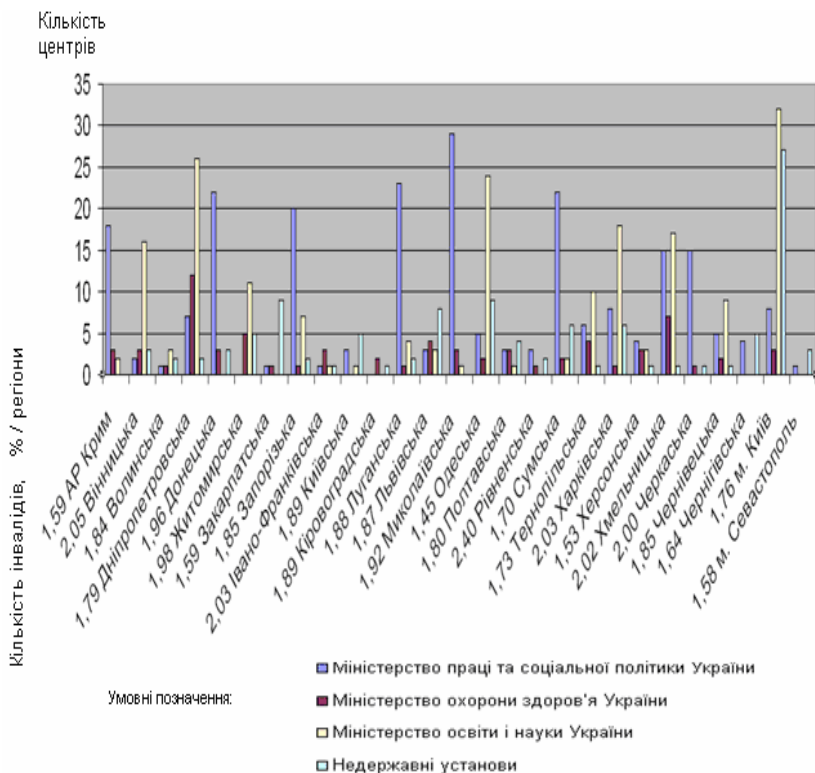

Рис. 1.4. Мережа центрів з реабілітації інвалідів

В АР Крим та в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Сумській, Черкаській областях переважають заклади Міністерства праці та соціальної політики; у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Одеській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій, Чернівецькій областях та в м. Київ – Міністерства освіти і науки тощо. Для порівняння: в Україні всього центрів з реабілітації інвалідів – 612, у Сумській області – 32, з них: Міністерства праці та соціальної політики: в Україні – 229 (0,4%), у Сумському регіоні – 22 (1,5%); Міністерства освіти і науки: в Україні – 191 (0,3 %), у Сумському регіоні – 2 (0,06%); недержавні установи – в Україні – 110 (0,18 %), у

Сумському регіоні – 6 (0,19 %); Міністерства охорони здоров'я: в Україні – 1 (0,12%), у Сумському регіоні – 2 (0,06 %); Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту: в Україні – 10 (0, 02 %), у Сумському регіоні – відсутні.

Рахунковою палатою при проведенні аудиту встановлено, що суб'єктами державного управління системою реабілітації інвалідів, зокрема, Міністерством праці та соціальної політики і Фондом соціального захисту інвалідів не забезпечено належного виконання покладених на них функцій, *організаційна схема управління системою реабілітації є громіздкою (виділено нами. – Д.Т.)* [345]. Пунктом 2 Державної програми розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на період до 2011 року було передбачено визначити у 2008 році граничну кількість таких установ (зокрема, за видами реабілітації) з урахуванням чисельності дітей-інвалідів. Виконавцями цього заходу було визначено Мінпраці, МОЗ, МОН, Мінфін, Мінекономіки, Мінсім'ямолодьспорту. На час проведення аудиту зазначене завдання залишилося *не розробленим* [345].

Отже, питання *реорганізації мережі* закладів різного відомчого підпорядкування, у яких має здійснюватися корекційно-реабілітаційна робота, та *створення структури управління системою корекційно-реабілітаційної роботи* залишається актуальним.

Крім того, розширення спектру соціальних послуг особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та впровадження інноваційних підходів до надання допомоги особам з психофізичними порушеннями, на нашу думку, вимагає змін в організаційно-управлінських підходах до її здійснення. У табл. 1.3 та 1.4 нами систематизовано: а) перелік та зміст корекційно-розвиткової, лікувально-профілактичної роботи та інших послуг з реабілітації в спеціальних школах (школах-інтернатах) різних видів [269; 335; 435]; б) види та форми надання соціальних послуг у закладах різного відомчого підпорядкування [142].

Складові корекційно-профілактичної роботи у спеціальних

Режим спеціального загально				
Навчально-виховна та корекційно-розвиткова робота є складовою режиму спеціального працівників. Режим роботи школи (школи-інтернату) складається з урахуванням специ подовженого дня – для спеціальної школи), з урахуванням психофізичних				
Послуги з				
Відповідно до Програми (1686-2006-п) у спеціальних загальноосвітніх школах(шко сліпих та зі зниженим зором), з порушеннями опорно-рухового апарату), для розу				
освітні послуги (колективна форма навчання, у тому числі інтегроване, інклюзивне навчання, індивідуальна та дистанційна форми	медична реабілітація (лікувально-профілак-тичні заходи)	психолого-педагогічна реабілітація (консультуван-ня, психолого-педагогічна діагностика, психологічна та педагогічна корекція, освітні послуги)	фізична реабілітація (лікувальний масаж, лікувальна фізкультура)	
Корекційно-розвиткова робота у				
У спеціальній школі (школі-інтернаті) створюються сприятливі умови для шої соціалізації учнів (вихованців). Корекційні заняття (індивідуальні або групові) Відповідно до Типових навчальних планів залежно від її виду проводиться				
предметно-практичного навчання	лікувальної фізкультури	ритміки	соціально-побутового, просторового орієнтування	слухового сприймання
Корекційно-розвиткова				
для сліпих дітей та зі зниженим зором проводиться				
лікувальної фізкультури	ритміки	соціально-побутового орієнтування	орієнтування у просторі	розвитку мовлення (формування вимови і мовлення)
для глухих дітей проводиться				
розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення				
для дітей зі зниженим слухом проводиться				
розвитку слухового сприймання				

Таблиця 1.3

розвиткової та лікувально-школах (школах-інтернатах) різних видів*

освітнього навчального закладу			
загальноосвітнього навчального закладу, додержання якого є обов'язковим для всіх фізично його функціонування (цілодобовий – для спеціальної школи-інтернату, особливостей учнів (вихованців), санітарно-гігієнічних вимог			
реабілітації			
лах-інтернатах) для дітей з сенсорними порушеннями (глухих та зі зниженим слухом, мово відсталих дітей учням (вихованцям) надаються такі послуги з реабілітації:			
професійна реабілітація (професійна орієнтація, допрофесійна підготовка, професійна підготовка (за наявності ліцензії)	фізкультурно-спортивна реабілітація (ритміка, лікувальна фізкультура, навчально-тренувальні заняття з фізичної культури і спорту, заняття спортом)	соціальна та побутова реабілітація (приспосовування меблів, встановлення обладнання для адаптації приміщень, навчання основних соціальних навичок, соціально-побутовий патронаж, працетерапія)	
спеціальних школах (школах-інтернатах) різних видів			
здобуття повної загальної середньої освіти, професійно-трудової підготовки, подальше проводяться учителями з урахуванням особливостей розвитку учнів (вихованців). корекційно- розв'язкова робота з:			
зорового сприймання	дотикового сприймання	розвитку мовлення (формування вимови і розвитку мовлення)	комунікативної діяльності з метою корекції первинних і вторинних відхилень у розвитку учнів
робота за видами закладів			
корекційно-розв'язкова робота з:			
корекції вад розвитку			
зорового, слухового, дотикового сприймання	предметно-практичного навчання	комунікативної діяльності з метою корекції первинних і вторинних відхилень у розвитку учнів	
корекційно-розв'язкова робота з:			
формування вимови		ритміки	
корекційно-розв'язкова робота з:			
формування вимови		ритміки	

для розумово відсталих дітей проводиться			
ритміки		соціально-побутового орієнтування	
з затримкою психічного розвитку проводиться			
розвитку мовлення		корекції	
ритміки		предметно-практичне навчання	
		зорового, слухового	
з тяжкими порушеннями мовлення проводиться			
лікувальної фізкультури		логоритміки	
для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату			
лікувальної фізкультури		корекції	
		предметно-практичне навчання	
		зорового, слухового,	
Лікувально-профілактичні заходи у			
Лікувально-профілактичні заходи передбачають профілактику соматичних захворювань та контроль за фізичним розвитком дітей. З цією метою медичними працівниками шкільних			
Для дітей зі зниженим зором, сліпих особлива увага приділяється визначенню оптимальних можливостей практичного використання зорової функції кожним учнем (вихованцем) шляхом дозування зорового та фізичного навантажень, врахування особливостей сприймання наочно-дидактичного матеріалу, використання комплексу вправ зорової гімнастики		Для дітей зі зниженим слухом, глухих особлива увага приділяється лікувально-профілактичній і корекційно-розвитковій роботі, спрямованій на максимальне збереження та розвиток залишкового слуху, мовлення дітей, спостереженням за динамікою розвитку слухової функції учнів з аудіометричним та аудіологічним обстеженням	
Комплексне відновлювальне лікування			
Проводиться за методиками медико-соціальної реабілітації, рекомендованими реабілітації дитини-інваліда (для дітей-інвалідів). Медична корекція основної вади лікувальну фізкультуру, застосування відповідного обладнання (оптичного,			
Примітка. Особливу увагу слід звернути на якісні зміни контингенту учнів до нового Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) (з1219- За наявності достатньої кількості учнів, відповідної матеріально-технічної бази та спеціальні класи (групи) для дітей інших нозологій та дітей з складними вадами. За таких умов організація навчально-реабілітаційного процесу в зазначених закладах особливостями психофізичного розвитку.			

продовження таблиці 1.3

корекційно-розвиткова робота з:			
лікувальної фізкультури		розвитку мовлення	
корекційно-розвиткова робота з:			
вад розвитку			
дотикового сприймання		комунікативної діяльності з метою корекції первинних і вторинних відхилень у розвитку	
корекційно-розвиткова робота з:			
розвитку мовлення		розвитку зв'язного мовлення	
проводиться корекційно-розвиткова робота з:			
вад розвитку			
дотикового сприймання		комунікативної діяльності з метою корекції первинних і вторинних відхилень у розвитку	
спеціальних школах (школах-інтернатах) різних видів			
рювань, підтримання належного рівня психічної активності, працездатності, надається консультативна допомога педагогам і вихователям у дозуванні навантажень			
Для розумово відсталих дітей	З затримкою психічного розвитку	З тяжкими порушеннями мовлення	Для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату особлива увага приділяється медичному контролю за дотриманням рухового та ортопедичного режиму на уроках та в позаурочний час
Особлива увага приділяється лікувально-профілактичній і корекційно-розвитковій роботі з урахуванням клінічних проявів захворювань та психологічних особливостей учнів (вихованців), що зумовлюють труднощі в навчанні			
в спеціальній школі (школі-інтернаті)			
Міністерством охорони здоров'я України, та відповідно до індивідуальних програм розвитку передбачає специфічну медикаментозну фізіокліматотерапію, спеціальну звукопідсилювального, ортопедичного).			
(вихованців) спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів). Відповідно 08) (пп. 2.6, 2.7) розширено контингенти учнів та вихованців. кадрового забезпечення у спеціальній школі (школі-інтернаті) можуть відкриватися розвитку. передбачає внутрішню інтеграцію та соціальну адаптацію дітей з різними			

Види соціальних

Види

Соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації; здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо	Психологічні послуги – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем; психодіагностика, спрямована на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації; надання методичних порад	Соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо; а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб	Соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія	Соціально-економічні послуги – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій
--	--	---	---	---

Примітка. Перелік соціальних послуг, опис їх змісту та якості зазначаються в затверджується Кабінетом Міністрів України та публікуються в засобах масової Перелік та порядок надання соціальних послуг за видами загальнообов'язкового загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Форми надання

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування здійснюється

територіальних центрів соціального обслуговування	стаціонарних інтернатних установах та закладах	реабілітаційних установах та закладах	установах та закладах денного перебування
---	--	---------------------------------------	---

Примітка. Суб'єкти, що надають соціальні послуги, можуть їх надавати в інших України в переліку платних соціальних послуг. Недержавні суб'єкти, що бажають надавати соціальні послуги на професійній основі за бюджетів, надають їх на підставі ліцензії. (Стаття 8 зі змінами, внесеними згідно зі

Таблиця 1.4

послуг та форми їх надання

соціальних послуг			
Юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах; сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо)	Послуги з працевлаштування – пошук відповідної роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлашованої особи	Послуги з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями – комплекс медичних, психологічних, інформаційних заходів, спрямованих на створення сприятливих умов для реалізації права на професійну орієнтацію та підготовку, освіту, зайнятість	Інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг; формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги)
Державному класифікаторі соціальних стандартів та нормативів, який інформації відповідними центральними органами виконавчої влади. державного соціального страхування регулюються законодавством про			
соціальних послуг			
соціальне обслуговування.			
ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних			
шляхом надання соціальних послуг у(в):			
установах та закладах тимчасового або постійного перебування	інших закладах соціальної підтримки (догляду)		за місцем проживання особи
формах, не передбачених цією статтею, але визначених Кабінетом Міністрів			
рахунок власних коштів, залучених коштів або коштів державного чи місцевого Законом № 1891-IV (1891-15) від 24.06.2004)			

До змісту цих таблиць ми будемо неодноразово звертатися в тексті монографії, оскільки в них наочно та ґрунтовно продемонстровано сучасний спектр соціальних послуг, що надається особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в Україні.

Серед мережі закладів, які надають допомогу дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, є державні та комунальні заклади соціальної сфери, а також недержавні організації. Саме міжвідомча належність закладів загострює проблему з координації їх зусиль, зокрема у межах певної адміністративно-територіальної одиниці, а отже, виникає потреба в створенні моделі регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги (рис. 1.5). Стратегія розвитку такої системи має стати частиною стратегії соціально-економічного розвитку певного регіону, яка охоплює різні галузі соціальної сфери.

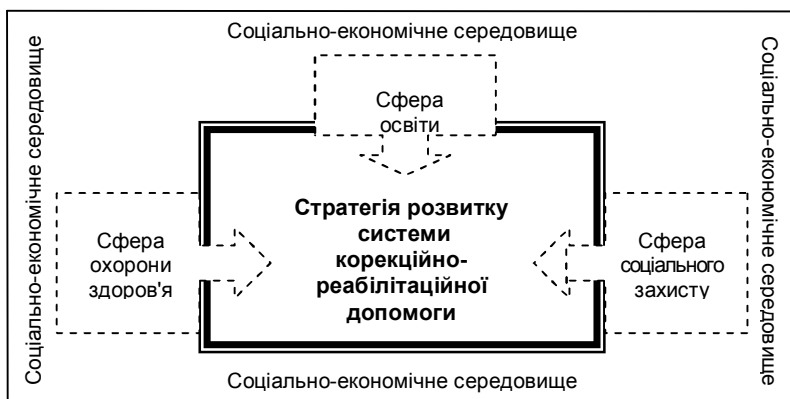

Рис. 1.5. Схема взаємодії суб'єктів корекційно-реабілітаційного процесу в межах країни та регіону

Зазначимо, що функціонування системи обумовлено потребами суспільства.

Науковці О.М. Новиков, Д.О. Новиков зазначають, що *потреби* визначаються як нестача у чомусь, що необхідно для підтримки життєдіяльності організму, людської особистості, соціальної групи,

суспільства в цілому. Потреби конкретизуються в *мотивах*, що спонукають людину, соціальні групи до діяльності, заради чого вона й відбувається. Мотиви зумовлюють визначення *мети* як суб'єктивного образу бажаного результату очікуваної діяльності, дії. Процес *досягнення мети* також характеризується в кожному конкретному випадку своїм змістом і своїми формами, специфічними методами й засобами [287, 2–3].

На рис. 1.6 наведені структурні компоненти діяльності та їх взаємовідносини з навколишнім середовищем

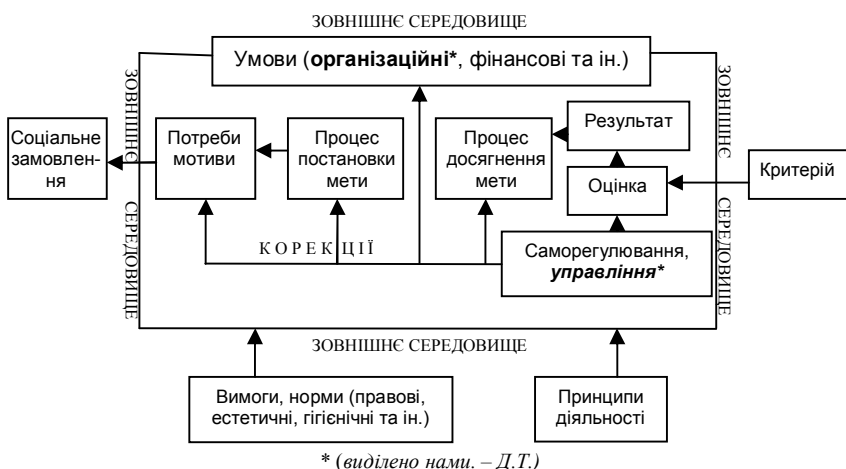

Рис. 1.6. Загальна структура діяльності та її взаємовідносини з зовнішнім середовищем (за О.М. Новиковим, Д.О. Новиковим, 2009)

Особливе місце в структурі діяльності посідають ті компоненти, які відносно індивідуального суб'єкта називаються саморегуляцією, а колективного суб'єкта, колективної діяльності – *управлінням* [287, 2–3].

Вивчення практики здійснення корекційно-реабілітаційної діяльності показало, що наведена вище схема не може бути повністю калькована стосовно корекційно-реабілітаційної діяльності. У нашій країні практика надання соціальних послуг за потреб населення, зокрема, осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю,

які є споживачами цих послуг, перебудовується відповідно до сучасних вимог суспільства [79]. Практичні зміни випереджають наукові дослідження, оскільки зміни в практиці відбуваються на засадах запозичення зарубіжного досвіду. Це вносить певний дисбаланс у запропоновану схему (див. рис. 1.6), а якщо науково-дослідну діяльність розглядати як засіб, що забезпечує ефективність управління, то частина схеми має бути змінена, й вона набуде такого вигляду (рис. 1.7):

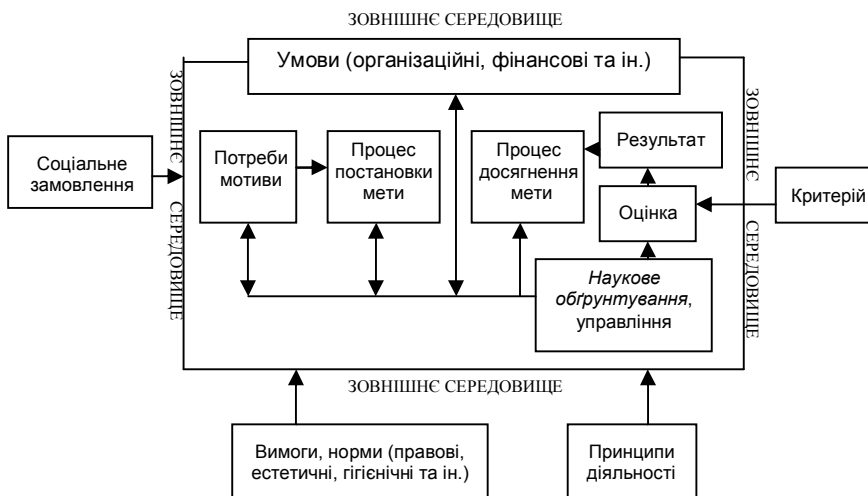

Рис. 1.7. Загальна структура корекційно-реабілітаційної діяльності та її взаємовідносини з зовнішнім середовищем

Одним із полемічних моментів, що негативно позначається на практиці корекційно-реабілітаційної роботи, можна назвати її розпорошеність між різними відомствами. Звідси – відсутність скоординованих дій. Так, наприклад, діти з психофізичними порушеннями, діти-інваліди можуть паралельно отримувати допомогу в закладах різних відомств: освіти та науки, охорони здоров'я, праці та соціальної політики тощо.

Проте така різноманітність відомчої належності ускладнює управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги. Реалізація корекційно-реабілітаційної допомоги неминуче наштовхується на труднощі, що виникають через відсутність належної взаємодії між фахівцями, задіяними в реалізації корекційно-реабілітаційних послуг, обміні інформацією між ними та координації їх зусиль. Саме через відсутність взаємодії погіршуються якісні параметри й показники, ускладнюються процеси прийняття стратегічних рішень, ускладнюється оцінка переваг та недоліків вибраних рішень. Тому головне завдання управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги – це побудова системи відносин, пов’язаних з оптимальною організацією взаємодії численних елементів складної динамічної системи, яку являє собою сучасна корекційно-реабілітаційна допомога, а також визначення оптимальних режимів її функціонування.

У цій ситуації методологічні витоки ефективного управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги можуть базуватися на *ідеях тектології* О.О. Богданова, опублікованих у XX столітті [28, 10]. Вихідним пунктом тектології є визнання необхідності підходу до вивчення будь-якого явища з погляду його організації, тому що закони організації систем єдині для всіх об’єктів (найрізноманітніші явища поєднуються загальними структурними зв’язками і закономірностями).

Тобто управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги має уявляти собою взаємопов’язані й взаємозалежні системні складові (параметри): а) кількісні та якісні показники; б) організаційну побудову, відповідну вирішенню завдань, що перед нею стоять; в) функціонально-технологічне управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги.

Розглянемо проблему з позицій, що кожна система має бути структурованою для ефективного функціонування. Структура – це логічне взаємовідношення рівнів управління та функціональних областей, побудованих у такій формі, яка дозволяє найбільш ефективно досягати мети. Корекційно-реабілітаційна допомога організаційно являє собою систему, що містить підсистеми (охорони

здоров'я, освіти, соціального захисту) з налагодженими між ними зв'язками, які об'єднують їх в єдине ціле [84].

Організаційна структура корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею у світлі нової парадигми допомоги особам з психофізичними порушеннями має бути модифікована та трансформована. Основу нової парадигми має становити ідея *неперервності та комплексності надання корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями* (починаючи від народження і впродовж всього життя). При цьому в структурі допомоги буде збережений як *спеціалізований поділ* праці (закріплення певного виду праці за фахівцями відповідних професій), так і налагоджений *взаємозв'язок* між фахівцями різних галузей соціальної сфери.

Таким чином, нова парадигма допомоги дітям з психофізичними порушеннями (визнання прав дітей-інвалідів, введення інклюзивної освіти) вимагає: 1) включення у загальний регіональний простір корекційно-реабілітаційної допомоги як допомоги в різновідомчих державних (комунальних) закладах, так і допомогу у приватних закладах; 2) координації діяльності щойно створеної системи як в межах країни, так і в межах певного регіону. Характер реформування системи корекційно-реабілітаційної допомоги на рівні регіону повинен мати еволюційний характер й здійснюватися шляхом введення інновацій на рівні варіативності форм, методів та технологій надання корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею [101]. При створенні нової моделі допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю слід урахувати особливості соціодинаміки та закономірності розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги в нашій країні, яка за радянських часів переважно здійснювалася в системі спеціальної освіти.

Зупинимось на особливостях реалізації *освітньої політики* в нових умовах реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги.

Відомо, що політика в галузі спеціальної освіти може бути успішно реалізована в разі, якщо розроблений стратегічний курс базуватиметься на науково обґрунтованій концепції реформування та механізмах його реалізації.

Як зазначалося, зміст сучасної стратегії розвитку системи спеціальної освіти в наукових дослідженнях обмежувався розглядом альтернативних варіантів: далі удосконалювати існуючу систему спеціальної освіти дітей з психофізичними порушеннями чи повністю відмовитися від сформованої системи й перейти до пошуку її принципово нових засад й організаційних структур, орієнтуючись на західні моделі. Науковці дійшли висновку, що необхідно підтримувати функціонування наявної системи й паралельно створювати принципово нову систему. У цьому й полягає складність процесу модернізації [231].

Діалектичний закон розвитку, який ми уявляємо у вигляді спіралі, поширюється й на розвиток спеціальної освіти. Вона може розвиватися еволюційно-прогресивно, а може й інволюційно-регресивно. Щоб забезпечити рух розвитку галузі по спіралі на новому оберті, у процесі сучасного реформування спеціальної освіти старі погляди та підходи повинні переглядатися, деякі з них змінитися, а замість них сформуватися нові.

На нашу думку, розвиток спеціальної освіти в історичному плані зробив певне коло. Звернення до історичних джерел засвідчило, що в 30–40 рр. XX ст. відбулася спроба змінити стратегію допомоги дітям з психофізичними порушеннями. Наприклад, стосовно навчання дітей з порушеннями зору висувалося гасло «Сліпі в ногу зі зрячими». Було запропоновано навчати та виховувати дітей з психофізичними порушеннями в загальноосвітніх закладах. Історичні факти показують, що спроба реалізації гасла «Сліпі в ногу зі зрячими» призвела до руйнації системи та до появи тенденції закриття спеціальних шкіл. Позитивних результатів не було отримано. Через деякий час, після невдалого «експерименту» суспільство й держава визнали необхідність відновлення та розширення мережі спеціальних закладів.

Можна зробити припущення, що саме нерозробленість питання управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги й призвело до того, що в 30–40-х рр. XX століття не було вирішено поставлену стратегічну мету. Вона залишилася на рівні управлінської конструкції. Відсутність ефективно працюючої системи управління, за твердженням Б.Г. Литвака, унеможливило досягнення поставленої мети. *Відсутність хоча б одного із зазначених елементів стратегії*

перетворює її з управлінської конструкції в погляд, не більше того (виділено нами. – Д.Т.) [220].

Проте на початку XXI ст. крок до модернізації спеціальної освіти зроблено, однак чи буде цей крок спрямований по щаблям вверх, залежатиме від розроблених механізмів управління. Управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги має спиратися на ґрунтовну наукову базу. Це зумовлює *необхідність фундаментальних і прикладних досліджень*. У галузі спеціальної педагогіки, на нашу думку, має бути започатковано новий напрям наукових досліджень: у теорії – це розроблення концепції стратегічного управління, у практиці – різні варіанти побудови управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги.

Визначаючи стратегію розвитку спеціальної освіти, варто скористатися думкою Г.А. Дмитренка: «...важливо визначити вихідні цільові установки на основі розуміння того, що відбувається у світовому співтоваристві, які світові тенденції превалюють сьогодні і екстраполюються в майбутнє» [112, 9].

У країнах далекого зарубіжжя реформування системи спеціальної освіти відбувалося в інші терміни, і вони накопили як позитивний, так й негативний досвід у процесі трансформації.

На порядку денному стоїть питання необхідності досліджень не тільки впливу на спеціальну освіту розвитку суспільства та розвитку спеціальної педагогіки як науки в історичному аспекті, а й ретроспективних досліджень становлення систем управління корекційно-реабілітаційною допомогою.

Для цього необхідно провести порівняльні дослідження результатів реформування системи корекційно-реабілітаційної допомоги в країнах далекого та близького зарубіжжя. Зіставляючи ці процеси як на рівні держави – соціальну, освітню, кадрову політику (управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги), так і на рівні закладів – управління процесом корекційно-реабілітаційної роботи, необхідно визначити не тільки позитивний, а й негативний досвід, накопичений у процесі трансформації системи.

Аналіз літературних джерел та вивчення практики показали, що освітня політика, у галузі спеціальної освіти зокрема, не може

існувати як некерований процес, вона має бути відповідним чином визначена й тому вимагає широкомасштабного і поглибленого вивчення. Забезпечення управління є невід'ємною функцією кожної держави, а оцінка її загального стану – основою для вироблення стратегічної державної політики, розробки конкретних заходів з метою втілення її в життя. Тому зміни стратегії освітньої політики України в галузі спеціальної освіти – початок її реформування шляхом зміни нормативної бази – зумовлює зміну стратегії управління спеціальною освітою, як складової системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю [103].

М. Портер трактував поняття «стратегія» як систему управління структурами, яку можна вивчати й аналізувати; як явище та інструмент розв'язання проблем в довгостроковій перспективі. У теорії – це концепція стратегічного управління, У практиці – різні варіанти побудови системи стратегічного управління [332]. О.П. Єгоршин зазначав, що стратегія – це узагальнена модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей управління. Стратегічне управління передбачає наявність п'яти елементів: уміння змодельовати ситуацію (виявити проблеми); внести необхідні зміни (ідеї розвитку); розробити стратегію змін (базові стратегії); використовувати різні способи впливу (методи управління); втілювати стратегію в життя (управління змінами) [122]. Це твердження можна віднести як до системи корекційно-реабілітаційної допомоги в цілому, так і до системи спеціальної освіти зокрема.

Слід наголосити, що в поняття «освітня стратегія», «освітня політика» входить не тільки діяльність держави з організації системи освіти, а й причетність до неї великої кількості суспільних структур, таких, як політичні партії, громадські організації й об'єднання. Участь громадськості у формуванні освітньої політики є новітньою тенденцією. На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти громадські та благодійні організації, коаліції, асоціації вчителів-дефектологів, батьки дітей з психофізичними порушеннями впливають на суспільну думку й вносять пропозиції, які враховуються під час розробки нових стратегій спеціальної освіти. Отже, згідно з сучасними

поглядами суспільство є замовником послуг, що надаються закладами або установами дітям з психофізичними порушеннями.

За сучасної модернізації спеціальної освіти в Україні має бути створена концепція управління корекційно-реабілітаційною допомогою з чітким визначенням акцентів стосовно прав та обов'язків, ролі та місця всіх суб'єктів взаємодії, що належать до різних міністерств та відомств. При цьому в концепції мають бути дані відповіді на питання, пов'язані з проблемами, визначеними в цьому підрозділі. У зв'язку з введенням інклюзивної освіти у вчителів з'явиться й нова функція – здійснення управління корекційно-реабілітаційним процесом. У цьому аспекті управління виступає як система розробки управлінських впливів на об'єкт управління з прийняття рішення щодо впровадження нового підходу до організації навчання. Але без розробки питань управління в системі корекційно-реабілітаційної допомоги всі нововведення будуть носити декларативний характер й залишатимуться на рівні побажань.

Визначаючи *принципи корекційно-реабілітаційної допомоги як практичної діяльності*, які виходять із викладеного вище матеріалу, можна виокремити *принцип необхідної різноманітності (принцип адекватності)* [282, 209]. Цей принцип у теорії систем був сформульований У.Р. Ешбі [131]. Він стверджував, що створюючи систему, здатну вирішувати різноманітні (складні) проблеми, слід забезпечити: 1) щоб власне система мала ще більшу різноманітність (наявність засобів і способів рішення проблеми), ніж різноманітність (складність) вирішуваної проблеми; 2) або ж була здатна створювати в собі цю необхідну різноманітність (могла б розробити нові засоби й способи вирішення проблеми).

Здійснений перехід до нових відносин при навчанні дітей з психофізичними порушеннями поставив перед наукою значне коло проблем, що вимагають, з одного боку, невідкладних, а, з іншого – глибоко вивірених і виважених рішень принципового, стратегічного характеру, а також розробки нових технологій [103]. Це підтверджує важливість проведення фундаментальних та прикладних досліджень, зокрема, управління процесом корекційно-реабілітаційною роботою і на цій основі розробки заходів, адекватних виявленим проблемам.

1.3. Організаційно-управлінські аспекти корекційно-реабілітаційної допомоги в Україні: підготовка фахівців як об'єкт кадрової політики

На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти зроблений перший крок до модернізації системи. Однак, як вона буде далі розвиватися, залежатиме від науковців та практиків. Слід пам'ятати, що відповідальність самої системи освіти перед державою набагато вища, ніж відповідальність держави перед системою освіти. Розвиток системи освіти належать до стратегії розвитку країни, а вплив держави на освіту – це тактична адаптація до поточних потреб [286, 157].

Відповідальність системи спеціальної освіти полягає в забезпеченні якості послуг: освітніх, виховних, корекційно-реабілітаційних тощо. І якщо в спеціальній освіті визначено нову стратегію, то управлінська конструкція, яка названа стратегією, обов'язково повинна містити не тільки стратегічну мету, у чому майже всі автори одностайні, але повинна також включати *технологію* (виділено нами. – Д.Т.), тобто спосіб досягнення поставленої мети, оскільки, якщо він буде невідомий або відсутній, немає й гарантій досягнення мети. Повинні також визначатися ресурси, необхідні для досягнення поставленої мети, відповідно до обраної технології. Обов'язковою складовою стратегії є система управління, яка здатна забезпечити досягнення поставленої мети [220].

Сьогодні в Україні розробляється і впроваджується нова стратегія допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю: *вводяться нові форми навчання та виховання дітей* (наказ МОН України від 21.12.2009 р. № 1153 про заходи Міністерства освіти і науки України на виконання завдань, визначених розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 грудня 2009 року за № 1482-р «Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року»; наказ МОН України від 11.09.2009 р. № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009–2012 роки» та ін.); *посилена увага до закріплення*

прав на отримання освітніх послуг дітьми-інвалідами (Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», «Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» від 15.09.08 р. № 852 та ін.). Це ще не повний перелік дій, що почали впроваджуватися в Україні стосовно дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, які зумовлюють необхідність змін управління соціальною сферою.

Для запобігання негативного результату в розпочатому сучасному стратегічному курсі спеціальної освіти необхідно вказати на основні протиріччя, що виникають у системі управління та в практиці здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги в контексті її реформування.

Узагальнення наукових досліджень засвідчило, що реалізації *освітніх* та *виховних* завдань при навчанні дітей з особливими освітніми потребами було присвячено достатню кількість наукових праць, розроблено їх навчально-методичне забезпечення. Одним з таких досліджень є впровадження концепції шкільного менеджменту, в основі якої є діяльність вчителя як управлінця відповідного рівня. При цьому найбільш важливим напрямом менеджменту в діяльності педагога є вдосконалення навчальних програм та процесу навчання, що безпосередньо входить до функцій учителя. І хоча навчальні програми (*стратегія і принципи*) знаходяться поза компетенцією вчителя, їх успішна реалізація (*тактика*) залежить від визначення доцільних обсягів матеріалу для кожного уроку, послідовності вивчення, оцінки та уточнення змісту навчальної програми за допомогою тестів і особистого досвіду. Концепція шкільного менеджменту дозволяє вчителям корегувати навчальні програми відповідно до контингенту учнів, запитів учнів та їх батьків, доцільно також обирати раціональні методи, експериментувати з ними [202, 33].

В умовах інклюзивного навчання дітей з психофізичними порушеннями до цього виду діяльності додається й функція управління процесом *корекційно-реабілітаційної* допомоги. Якщо на рівні управління цим процесом на інституціональному рівні (у спеціальних закладах) приділялась увага в інших дослідженнях,

наприклад, воно розглядалося як *комплексна система* [202], то на вищому рівні (державному, місцевому, галузевому) управління як на рівні стратегії і принципів, так і на рівні тактики це питання недостатньо розроблено, що, у свою чергу, і досі призводить до труднощів управління нею.

Ця проблема виникає й на рівні адміністрації школи (директора, завуча), які повинні забезпечити організацію корекційно-реабілітаційної допомоги й здійснювати контроль за її якістю. Проте установа не може займатися будь-яким видом діяльності без знання того, як її реалізовувати, тобто необхідна технологія – систематизоване знання про корисні та найбільш раціональні практичні дії в процесі управління корекційно-реабілітаційною допомогою, зокрема, забезпечення його кадрами з відповідною підготовкою. Це, у свою чергу, впливатиме на кадрову стратегію та кадрову політику у певній галузі, районі, регіоні.

Вивчення сучасного досвіду зарубіжних країн доводить, що без радикальних змін у системі підготовки кадрів не можна очікувати позитивного результату розпочатої інновації. В одній з наукових праць наводиться приклад проведення експерименту з впровадження інноваційних моделей навчання в загальноосвітній школі м. Амстердама [185]. Окрім здорових дітей з мікрорайону, у якому була розташована школа, 35% становили учні з особливими потребами, які направлялися впродовж року з інших шкіл міста. Цю школу визначили як альтернативу спеціальному закладу. Школа мала 12 класів по 40 учнів, не одержувала ніякої додаткової (фінансової, навчально-методичної чи кадрової) підтримки. Педагогічний колектив поділяв ідею, що завдяки самовідданій праці та ентузіазму вчителів і батьків можна досягти певних успіхів у спільному навчанні дітей, керуючись принципами рівноправності та безбар'єрності. Однак проведене через певний час оцінювання навчальних знань, умінь і навичок продемонструвало невідповідність одержаних знань потенційним можливостям як учнів з особливостями психофізичного розвитку, так і здорових учнів.

Оцінюючи проведений експеримент з точки зору сучасного бачення шляхів розв'язання проблем спільного навчання, А.А. Колупаєва, доходить висновку, що це був класичний приклад так

званої «механічної інтеграції», коли де-юре реалізовувалося право на здобуття освіти, однак де-факто воно порушувалося [185, 61]. Наведений приклад підтверджує нашу думку про те, що відсутність спеціально підготовлених фахівців у штаті, який обслуговує дітей з особливими освітніми потребами, є одним з факторів, що зумовлює негативний результат інклюзивного навчання. Слід зазначити, що ще філософ Сократ писав, що жодна людина не почне займатися ремеслом, якщо попередньо не вивчила його, навіть коли це найнезначніше заняття. Як засвідчують сучасні дослідження, і саме з ними ми погоджуємося, розвинені держави світу розпочинають реформування в кожній галузі з вищої школи, готуючи на її базі реформаторів: змінюють зміст навчання, державні стандарти, навчальні плани, програми дисциплін.

Нормативні документи Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, розпочавши технологічну фазу реформування спеціальної освіти, реалізували право на здобуття освіти дітьми з психофізичними порушеннями в умовах інклюзивної освіти за місцем проживання дітей. Але без забезпечення галузі кваліфікованими кадрами це фактично призведе до порушення прав дітей з особливими освітніми потребами на здобуття якісної освіти.

Зазначене вище дозволяє стверджувати, що наукова розробка організаційно-методичних підходів і технологій управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги та реалізації кадрової політики, зокрема підготовки фахівців, стає все більш актуальною. Має бути вироблена стратегія впровадження інновацій не тільки на рівні їх практичної реалізації працівниками конкретних закладів, а й на рівні управління нею. Саме тому більш докладно зупинимося на аналізі кадрової політики в цій сфері в аспекті проблеми, яку ми розглядаємо.

Нагадаємо, що *державна кадрова політика* – це стратегія держави з формування й раціонального використання кадрового потенціалу суспільства [402].

Розвиток державної кадрової політики визначає розвиток кадрової політики на місцях. Слід зазначити, що *кадрова політика* згідно з сучасними підходами розглядається як складова політики в цілому та в соціально-гуманітарній сфері, зокрема. *Галузева кадрова політика* є

складовою державної кадрової політики, яка базується на державних пріоритетах з урахуванням галузевих особливостей та потреб і відповідних ресурсів [402]. Розвиток державної кадрової політики зумовлює розвиток політики на місцях, отже, управління персоналом можна виокремити як складову управління певним закладом, галуззю, регіоном.

При класифікації кадрової політики деякі автори [226, 71-73; 440, 128-132] одним із її критеріїв визнають рівень усвідомленості правил і норм, що лежать в основі кадрових заходів, і пов'язаного з цим рівнем безпосереднього *впливу управлінського апарату на кадрову ситуацію в організації*. За цим критерієм пропонується розрізняти такі типи кадрової політики – *пасивну, реактивну, превентивну, активну*.

Аналізуючи ситуацію, що склалася в Україні, за визначеними вище типами кадрової політики, розглянемо її реалізацію в закладах, які реалізують допомогу дітям з психофізичними порушеннями.

Пасивна кадрова політика має місце в ситуації, коли керівництво організації не має вираженої програми дій відносно персоналу, а кадрова робота полягає в ліквідації негативних наслідків. Для такої організації характерна *відсутність прогнозу кадрових потреб*, засобів оцінки праці і персоналу, діагностики кадрової ситуації в цілому. Керівництво в ситуації такої кадрової політики працює в режимі екстреного реагування на конфліктні ситуації, які прагне погасити будь-якими засобами, найчастіше без спроб зрозуміти причини і можливі наслідки [440].

Сучасний стан забезпечення кадрами навіть системи спеціальних закладів викликає занепокоєння через невідповідність кадрового забезпечення характеру послуг, які надаються. Розширення загального корекційно-реабілітаційного простору призвело до загострення цієї проблеми. Вирішення ж проблем на місцях здійснюється за сценарієм, визначеним у наступному типі кадрової політики.

Реактивна кадрова політика. Згідно з цією політикою керівництво організації здійснює контроль за симптомами негативного стану в роботі з персоналом, причинами і ситуацією розвитку кризи: виникнення конфліктних ситуацій, *відсутність достатньо кваліфікованих працівників* для вирішення поточних завдань, відсутність мотивації до високопродуктивної праці [440].

Так, наприклад, введення інклюзивної освіти та відкриття спеціальних класів в загальноосвітніх школах без забезпечення цього процесу кадрами з відповідною освітньою підготовкою, зумовлює низьку якість надання освітніх послуг та зводить нанівець корекційно-розвиткову роботу. Відсутність у закладі фахівців може призводити й до проблем з надання реабілітаційних (абілітаційних) послуг, що в подальшому може призвести до збільшення відсотку інвалідизації населення. У педагогів загальноосвітніх шкіл без відповідної підготовки, як правило, відсутня мотивація до здійснення цих специфічних послуг, що пов'язано зі збільшенням навчального навантаження (через необхідність розробляти індивідуальні плани навчання) та змінами вимог до ведення поточної документації. У зв'язку зі специфічністю педагогічних підходів до навчання та виховання дітей з певною нозологією у педагогічного персоналу спостерігаються також проблеми психологічного характеру.

Отже, при зарахуванні до закладу дитини з особливими освітніми потребами виникає тимчасова кризова ситуація, і керівництво закладу має вживати заходів з її локалізації. Ці заходи орієнтовані на екстрене вирішення кадрових проблем. Хоча в програмах розвитку закладу кадрові проблеми виділяються й розглядаються спеціально, але непередбачене зарахування дітей з особливими потребами, яке характерне для сучасної практики, зумовлює основні труднощі середньострокового прогнозування кадрових потреб.

Превентивна кадрова політика. У буквальному розумінні слова ця політика має місце лише тоді, коли керівництво закладу має обґрунтовані прогнози розвитку ситуації. У закладах застосовуються не тільки засоби діагностики персоналу, а й здійснюється прогнозування кадрової ситуації на середньостроковий період. У програмах розвитку організації даються короткостроковий і середньостроковий прогнози потреб у кадрах (як якісних, так і кількісних), сформульовані завдання розвитку персоналу. Основна проблема таких закладів – розробка цільових кадрових програм [440].

Застосування превентивної кадрової політики під час організації допомоги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю ускладнюється, з *одного боку*, відсутністю єдиної інформаційної бази

стосовно цієї категорії дітей, що не дозволяє, у свою чергу, розробити прогнози потреб у кадрах закладів певного регіону відповідно до майбутнього місця виховання та навчання дітей, а отже, заклади не можуть включити цей вид роботи в середньострокові прогнози; з *іншого боку*, недостатністю обсягу інформації про якісний склад кадрового потенціалу закладу. Збір даних щодо забезпечення спеціальної освіти фахівцями з відповідною освітою не ведеться ні на державному, ні на галузевому рівнях. Це обумовлено, зокрема, існуючим у державі змістом бланку збору статистичних даних, зокрема щодо вікового та освітнього цензів працівників закладів. Так, існуюча форма збору статистичних даних про кількість працівників, їхній якісний склад та професійне навчання (форма № 6-ПВ) містить лише узагальнені дані про кадровий склад закладів. Відсутність таких звітів не дозволяє мати реальну картину про стан забезпечення спеціальної освіти кадрами з дефектологічною підготовкою. Ситуація в кадровій політиці ускладнюється з введенням інклюзивної освіти та інтегрованого навчання. Зазначені вище факти утруднюють проведення превентивної кадрової політики.

Активна кадрова політика. Якщо керівництво має не тільки прогноз, а й засоби впливу на ситуацію, та здатне розробити антикризові кадрові програми, проводити постійний моніторинг ситуації і коригувати виконання програм відповідно до параметрів зовнішньої і внутрішньої ситуації, то можна говорити про справді активну політику [440].

Однак механізми, якими користується керівництво при аналізі ситуації залишаються недосконалими. Це призводить до того, що підстави для розробки прогнозу й програм можуть бути як раціональними (усвідомлюваними), так і нераціональними (складними для алгоритмізації й опису). Відповідно до цього автори розрізняють два підвиди активної кадрової політики – раціональну й авантюристичну.

При *раціональній кадровій політиці* керівництво закладу одержує якісний діагноз і обґрунтований прогноз розвитку ситуації та має у своєму розпорядженні засоби для впливу на неї. Кадрова служба закладу має не тільки засоби діагностики персоналу, а й прогнозування кадрової ситуації на середньостроковий і

довгостроковий періоди. У програмах розвитку організації подаються короткостроковий, середньостроковий і довгостроковий прогнози потреби в кадрах (якісної та кількісної). Крім того, складовою частиною плану є програма кадрової роботи з варіантами її реалізації.

При *авантюристичній кадровій політиці* керівництво закладу не має якісного аналізу, обґрунтованого прогнозу розвитку ситуації, але прагне впливати на неї. Кадрова служба, як правило, не має у своєму розпорядженні засобів прогнозування кадрової ситуації та діагностики персоналу, однак до програм розвитку закладу включено кадрову роботу, найчастіше орієнтовану на досягнення цілей, важливих для розвитку закладу, але не проаналізованих з погляду зміни ситуації. План роботи з персоналом у такому випадку будується на досить мало аргументованому, але, можливо, правильному уявленні про цілі роботи з персоналом [440].

Для здійснення *активної раціональної* кадрової політики керівник кожного закладу повинен мати адекватне уявлення про зміст корекційно-реабілітаційної допомоги (див. табл. 1.3 та 1.4) та модель її реалізації. Незалежно від місця перебування дитини (у лікувальному, освітньому, реабілітаційному закладі чи закладі соціального забезпечення) робота з надання корекційно-реабілітаційної допомоги у її повному обсязі не повинна перериватися (*відповідно до ідеї, що «корекційно-реабілітаційна допомога ходить за людиною в продовж її життя»*). Тільки за такого підходу буде досягнуто її максимальної ефективності.

У державних нормативних документах визначено, що діти з психофізичними порушеннями *мають право* на отримання *дефектологічної допомоги* [137], а навчання та виховання (освітні послуги) повинні надавати вчителі-дефектологи з *відповідною підготовкою* [116], однак у практичній діяльності під час надання допомоги дітям з психофізичними порушеннями кадрове питання забезпечення закладів відповідними фахівцями не вирішено.

Слід зазначити, що зміна підходів до надання послуг особам з психофізичними порушеннями впливає на мету діяльності певного закладу, що її здійснює, й обумовлює зміну стратегії його діяльності. У свою чергу, зміна стратегії діяльності закладу зумовлює зміни

стратегії роботи з кадрами не тільки в певному закладі, а й у галузі, регіоні, державі. Можна простежити певний ланцюг: кадрова політика (кадровий потенціал) *закладу* ↔ кадрова політика (кадровий потенціал) *галузі* ↔ *ринок праці* ↔ кадрова політика (трудоий потенціал) *регіону* ↔ *соціально-економічний потенціал регіону* і т.д. (рис. 1.8).

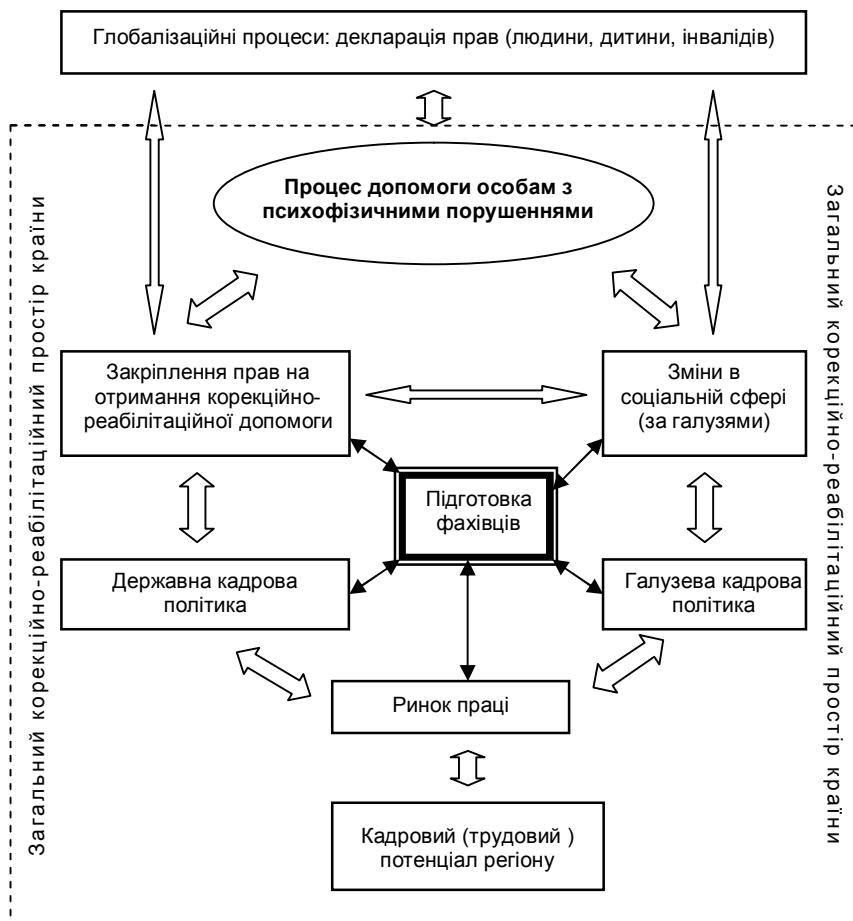

Рис. 1.8. Формування кадрового (трудоого) потенціалу для забезпечення процесу корекційно-реабілітаційної допомоги

Зазначимо, що в одних публікаціях поняття «кадровий потенціал» ототожнюється з поняттям «трудовий потенціал», в інших публікаціях стверджують, що ці два поняття відрізняються одне від одного [110; 312; 355; 383; 477].

У контексті нашого дослідження зміст поняття «кадровий потенціал» ми будемо трактувати таким чином: *кадри – це кваліфіковані, спеціально підготовлені до тієї чи іншої діяльності працівники*. Доцільне їх застосування передбачає максимальну віддачу того, що здатний дати спеціаліст відповідно до своєї освіти, особистісних якостей, набутого досвіду роботи.

Кадровий потенціал закладений у тих функціях працівника, які він виконує як професіонал відповідно до своїх здібностей, знань, досвіду, і на цій основі може забезпечити ефективне функціонування закладу [482].

Ми розглядаємо кадрову політику як умову забезпечення якості корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями. У процесі вивчення проблеми було визначено, що політика рівних можливостей отримання допомоги особами з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, що існує у світовому співтоваристві та визнана в нас на державному рівні, зобов'язує керівників посилити кадрову політику щодо набору персоналу та зумовлює збільшення уваги до рівня їх фахової підготовки. Це, у свою чергу, вимагає підвищення уваги до формування *кадрового (трудового) потенціалу* кожного регіону (країни), у межах території якого(ої) здійснюється ця допомога.

Можна передбачити, що стрімкі зміни організаційних форм здійснення корекційно-реабілітаційної роботи будуть формувати нові вимоги до кадрового потенціалу й на рівні закладу посилювати проблему забезпечення кадрами з відповідною освітою.

Висунута нами ідея, що «корекційно-реабілітаційна допомога ходить за людиною з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю впродовж життя», є прямим подовженням ідеї, висунутої науковцями в Україні, яка розширена за рахунок вирішення проблем допомоги впродовж всього дизонтогенезу розвитку особи з психофізичними порушеннями. Вона є однією з парадигм концепції

соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності, на якій ґрунтується наше дослідження і вимагає перегляду підходів до реалізації освітніх послуг в кожному закладі за місцем перебування дитини. Оскільки допомога має відповідати медико-соціальній моделі допомоги (див. табл. 1.2) та здійснюватися за місцем перебування особи, зокрема за територіальним розташуванням закладу, в якому вона отримує допомогу, то з погляду організаційно-управлінських підходів до здійснення кадрової політики дефектологічна допомога повинна бути забезпечена фахівцями з *відповідною* освітою. Слід зауважити, що у класифікаторі професій під висловом «з *відповідною* освітою» мається на увазі підготовка кадрів за напрямом підготовки «Корекційна освіта (за нозологіями)» (або спеціальністю «Дефектологія»).

У нашому дослідженні термін «фахівець» вживається залежно від контексту в різних значеннях: 1) як поняття, що позначає різний рівень освітньої підготовки кадрів – *професіоналів та фахівців* (див. класифікатор професій). Для порівняння: «професіонал» на побутовому рівні може розумітися як фахівець, який має досвід роботи; 2) як *синонім* поняття «*спеціаліст*», у контексті *дефектологічної* допомоги або надання *освітніх послуг* особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Повертаючись до розгляду кадрової політики, зазначимо, що в практичній діяльності необхідно *перейти* від *авантюристичної до активної раціональної* кадрової політики, у межах якої передбачена *превентивна* кадрова політика. Для цього необхідно вчасно наповнювати ринок праці фахівцями з відповідною підготовкою.

Реалізація сучасних підходів до здійснення допомоги особам з психофізичними порушеннями актуалізує потребу вдосконалення соціально-економічних та організаційних передумов раціонального використання трудового потенціалу, створення умов для його формування та використання в галузевому та регіональному аспектах відповідно до структури (форм, видів) допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в певному регіоні. У зв'язку з викладеним стає очевидною необхідність формування нових підходів до ефективного регулювання процесів відтворення кадрового (трудоного) потенціалу. У цьому разі можна

запозичити ідеї, визначені в публікаціях Т. Заяць [153, 38–39], І.О. Джаїн [110, 66–67], де запропоновано регулювати процеси відтворення робочої сили й трудового потенціалу на державному, регіональному та галузевому рівнях. Сутність процесу формування трудового потенціалу та трудових ресурсів полягає у виявленні запасів маси праці, доведення їх до необхідної якісної структури та готовності в забезпеченні потреб конкретної території в певному контингенті робочої сили [353, 49].

При реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги слід враховувати територіально-галузеві потреби в кадрах. Для здійснення кадрової політики на рівні закладу необхідно проводити аналіз його трудового потенціалу із застосуванням інноваційних підходів. При цьому важливим є виявлення структури трудового потенціалу взагалі та *демографічного* потенціалу закладу й *індивідуального* потенціалу працівників зокрема. *Демографічний* потенціал визначається залежно від відповідної чисельності працівників (інтенсивний фактор) та їх статевовікової (екстенсивний фактор) структури й може слугувати одним із критеріїв превентивної кадрової політики. *Індивідуальний* потенціал одного працівника складається з психофізичного, освітнього, інтелектуального та культурно-особистісного потенціалів. В умовах ринкової економіки *пріоритетним є освітній потенціал (виділено нами. – Д.Т.)* [110, 52], який визначається загальноосвітньою та професійно-кваліфікаційною підготовкою працівників.

У трудовому потенціалі роль освітньої підготовки розглядається з двох позицій – освіта як частина соціальної інфраструктури та як основа формування робочої сили. У цілому процес відтворення трудового потенціалу, описаний у дослідженнях І.О. Джаїн [110, 82], С.І. Пірожкова [311, 8–19], можна зобразити за допомогою схеми (рис. 1.9), яку ми модифікували та трансформували відповідно до потреб нашого дослідження.

Як видно з рис. 1.9, процес відтворення трудового потенціалу в межах певної адміністративно-територіальної одиниці пропонується розглядати за трьома фазами: *фаза відновлення (виробництва)*, *фаза формування (накопичення)* та *фаза використання*, де остання фаза може слугувати характеристикою ефективності іншої.

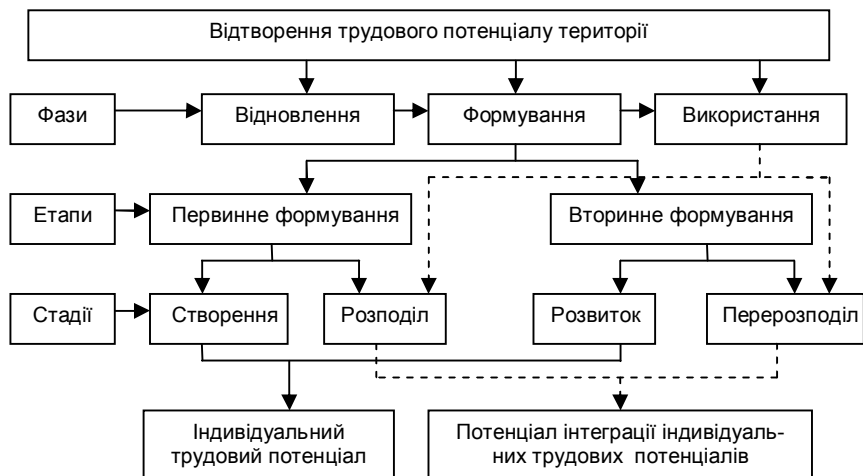

Рис. 1.9. Структура процесу відтворення трудового потенціалу території

На нашу думку, фаза використання може відображати ефективність кадрової стратегії та кадрової політики. Регулярне здійснення аналізу фаз використання трудового потенціалу та його результати можуть слугувати основою для оптимізації та вчасного коригування кадрової стратегії й кадрової політики.

Під першою та другою фазою – відновлення та формування робочої сили – розуміється процес природного відновлення майбутніх працівників та становлення їх як особистостей. Відповідно до цього можна виділити такі елементи відтворення кадрового потенціалу (*становлення* індивідуального кадрового потенціалу працівника): 1) створення сім'ї та умов для народження дитини; 2) народження здорової дитини; 3) її навчання та виховання; 4) вибір професії (спеціальності, кваліфікації та ін.) на основі потреб суспільства та власних можливостей; 5) формування індивідуального трудового потенціалу під час здобуття професійної освіти (за рівнями освіти); 6) вторинне формування – *відновлення та розвиток* індивідуального трудового потенціалу під час здійснення практичної діяльності завдяки постійному удосконаленню кваліфікації працівників –

самоосвіти та підвищення кваліфікації, а у разі потреби – отримання другої освіти.

У системі підготовки кадрів за потреб практики постійно відбуваються якісні зміни щодо формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Відбувається це завдяки фундаментальним та прикладним дослідженням у галузі освіти взагалі і за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка зокрема. Сутність корекційної педагогіки як науки міститься у вивченні закономірностей й особливостей навчання, виховання та підготовки до самостійного життя осіб з порушеннями психофізичного розвитку як умови успішної інтеграції їх у суспільство.

У фундаментальних та прикладних дослідженнях, що здійснюються за спеціальністю 13.00.03 – корекційна педагогіка, вивчаються (або здійснюється аналіз), визначаються, формулюються, зокрема такі напрями:

- науково-педагогічний аналіз теорії та практики навчання, виховання й корекції порушень у дітей з особливостями психофізичного розвитку;

- науково-теоретичні основи диференційованого та індивідуального підходів до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку;

- сучасні технології корекційного навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку;

- соціально-педагогічні аспекти професійно-трудового навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку як умова підготовки їх до самостійної праці;

- особливості інтегрованого навчання дітей з відхиленнями психофізичного розвитку;

- корекційне навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку дошкільного віку;

- становлення й розвитку теорії та практики навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку в Україні;

- підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації кадрів-дефектологів у системі вищих закладів освіти тощо [300].

Результати досліджень провідних українських науковців у галузі корекційної педагогіки з проблем навчання, виховання дітей з

психофізичними порушеннями та проведення з ними корекційної роботи збагачують не тільки практику їх навчання та виховання, а й використовуються під час підготовки кадрів для системи спеціальної освіти, що сприяє формуванню їх професійної компетентності. Наведемо деякі з них.

Підґрунтям для формування змісту фахової підготовки майбутніх вчителів-дефектологів є фундаментальні та прикладні дослідження, публікації, присвячені науково-теоретичним і науково-методичним основам корекційної педагогіки. До досліджень, які впливали на сутність допомоги особам з психофізичними порушеннями, сприяли структуруванню педагогічної діяльності та стали основоположними для підготовки фахівців до роботи в системі спеціальної освіти можна віднести праці українських науковців, в яких проаналізовано й систематизовано теоретичні аспекти по відповідним напрямам роботи з дітьми з психофізичними порушеннями: *слуху* (Л.В. Борщевська, В.В. Засенко, Н.Ф. Засенко, І.П. Колесник, С.В. Кульбіда, С.В. Литовченко, Т.Ф. Марчук, Л.І. Фомічова, М.Д. Ярмаченко [39; 147; 148; 182; 205; 221; 238; 452; 494] та ін.); *зору* (Н.Г. Байкіна, Л.С. Вавіна, І.М. Гудим, В.В. Кобильченко, Л.О. Куненко, І.С. Моргуліс, С.О. Покутнєва, Т.П. Свиридюк, Є.П. Синьова, С.В. Федоренко, І.П. Чигринова [19; 45; 72; 178; 194; 208; 320; 375; 448] та ін.); *мовлення* (Е.А. Данілавічюте, С.Ю. Конопляста, Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко, М.К. Шеремет [75; 192; 386; 427; 478] та ін.), *інтелекту* (В.І. Бондар, І.В. Дмитрієва, В.М. Синьов, М.О. Супрун, О.П. Хохліна [37; 113; 370; 458] та ін.).

При цьому наукові інтереси було спрямовано в першу чергу на *дидактику* навчання дітей з вадами психофізичного розвитку, зокрема: *спеціальну дидактику* – А.М. Гольдберг, І.Г. Єременко, Г.М. Мерсіянова, Н.М. Стадненко, І.С. Моргуліс, В.М. Синьов, К.М. Турчинська, В.В. Тарасун [64; 129; 244; 296; 418] та ін.; *методику мови і літератури* – Л.С. Вавіна, Є.І. Пушин, Н.П. Кравець, С.В. Кульбіда, К.В. Луцько, Г.М. Плешканівська, Н.В. Тарасенко, Т.К. Ульянова [44; 200; 206] та ін.; *методику математики* – В.І. Басюра, Н.С. Гаврилова, О.В. Гаврилов, Е.П. Гроза, О.М. Ляшенко, Н.І. Малюхова, В.В. Тарасун [21; 234; 393; 415] та ін.; *методику природознавства та географії* – В.О. Липа, В.М. Синьов,

Л.С. Стожок [217; 372; 195] та ін.; *методику історії* – В.І. Бондар, А.І. Капустін, Г.М. Кoberник, В.М. Синьов [454; 176]; *методику трудової підготовки* – О.М. Легкий, Г.М. Мерсіянова, В.М. Ремажевська, К.М. Турчинська, О.П. Хохліна [213; 243; 245; 351; 457; 461]; та *методику виховання*: О.М. Вержиховська, А.М. Висоцька, М.З. Кот, В.К. Кузьміна, В.О. Липа, В.В. Липа, І.М. Лобурець, В.С. Луценко, В.М. Синьов [50; 55; 199; 218; 219; 369] та ін. Нами наведений неповний перелік досліджень лише українських науковців, але ми не заперечуємо важливості досліджень науковців інших країн з цих галузей знань, які плідно використовуються на теренах України.

Зазначимо, що значний вплив на формування індивідуального професійного потенціалу майбутніх вчителів-дефектологів здійснили праці російських та українських науковців, які розглядали такі аспекти допомоги особам з порушеннями психофізичного розвитку: *філософський* та *соціокультурний* – В.І. Бондар, В.В. Журов, В.В. Лінков, М.М. Малофєєв, Н.М. Назарова, В.М. Синьов; В.В. Тарасун, А.Г. Шевцов [132; 214; 230; 419; 420; 472]; *психологічний* – Т.В. Сак, О.П. Хохліна, В.В. Кобильченко, Л.І. Фомічова, Д.І. Шульженко [358; 177; 486]; *економічний*, який в Україні не досліджувався, – Н.М. Назарова (Росія), Л.М. Шипіцина (Росія). Застосування результатів цих досліджень під час формування індивідуального професійного потенціалу фахівців напряму підготовки «Педагогічна освіта» за спеціальністю «Корекційна освіта (за нозологіями)» розширює світогляд майбутніх фахівців та формує професійні знання у відповідній галузі.

Серед праць, в яких розглядалися історичні, методологічні, методичні, організаційні аспекти підготовки спеціалістів-дефектологів можна назвати публікації: А.К. Аксьонова, А.М. Анісімова, Р.Г. Аслаєва, В.І. Бондар, Т.М. Дегтяренко, С.І. Корнєв, Г.М. Макєєва, С.П. Миронова, Н.М. Назарова, Л.М. Руденко, О. Г. Приходько; Л.І. Фомічова, О.П. Хохліна, О.Е. Шевченко, М.К. Шеремет, Д.І. Шульженко, І.М. Яковлева [2; 6; 11; 34; 38; 96-98; 255; 256; 265; 339; 356; 453; 460; 473–476; 480; 484; 491] та ін.

У контексті нашого дослідження важливим є вивчення питання з теоретико-методичних засад, стану практики та підготовки фахівців до

управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями. Серед наукових публікацій слід назвати праці Л.І. Даниленко [74, 53–59]. Питанням школознавства, а саме: управління в спеціальних закладах, приділено увагу в публікаціях І.Г. Єременко [124, 271–293], С.П. Миронової [253, 177–197], В.О. Липи [216, 258–260] Л.В. Андрєєвої, К.О. Волкової, Т.О. Григор'євої, В.В. Засенка, Н.Ф. Засенко та ін. [443, 364–373]. Ознайомлення з першоджерелами дозволило встановити обмеженість розкриття цього питання у науковій літературі. Тому ми вважаємо за необхідне звернутися до вивчення ідей С.П. Миронової [254], Т.В. Сак [358], Л.Р. Тицької [426], М.В. Заворочай [133], В.Р. Михальської [257], Н.Ф. Денисенко [108, Т.П. Калиновської [167], І.Г. Осадчого [293], М.В. Семенюка [362] та ін., які можуть бути адаптовані до нашого дослідження. Науковцями зазначено, що процесуальний компонент підготовки студентів до управління ґрунтується на такій організації пізнавальної діяльності майбутніх учителів, що не лише веде їх від незнання до знання, від невміння до вміння і дає можливість засвоїти конкретний зміст освіти, а й сприяє розвитку спрямованості і внутрішньої активності, самостійності, прояву творчих здібностей студентів [257].

Провідні науковці в галузі корекційної педагогіки залучаються до визначення змісту підготовки студентів у вищих навчальних закладах. Розробкою стандартів підготовки фахівців напряму підготовки 0101 «Педагогічна освіта» спеціальності 6.010100 «Дефектологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр корекційної педагогіки», навчальних планів і програм для дефектологічних факультетів країни займається робоча група Міністерства освіти і науки України. До складу цієї групи ввійшли доценти та професори дефектологічного факультету НПУ імені М.П. Драгоманова (м. Київ): І.П. Колесник, В.Є. Турчинська, Н.Ф. Засенко, Є.П. Синьова, Л.І. Фомічова, М.К. Шеремет [398]. Зазначені державні стандарти підготовки фахівців затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 31.07.1998 р. № 285.

Аналіз практики засвідчив, що існуючі державні стандарти з часів їх першого затвердження і надання їм чинності у 1998 році до цього часу суттєвих змін не вносилося, хоча періодично (за встановленими

термінами – один раз на 10 років) має здійснюватися перегляд цих стандартів. При останньому перегляді (2009) відбулося узгодження державних стандартів у частині розподілу загального навчального часу, переліку та обсягу нормативних дисциплін за циклами підготовки, проте в частині ОПП вони залишилися без змін. Це свідчить про недостатній зв'язок практики та науки, оскільки науковці (А.І. Капустін, С.П. Миронова та ін.), здійснюючи дослідження, вказували на деякі протиріччя в змісті підготовки фахівців, визначали недоліки в існуючих стандартах та вносили пропозиції щодо їх удосконалення.

Стосовно відновлення та розвитку індивідуального професійного потенціалу слід зазначити, що науковцями підраховано, що кожні 5–7 років фахівець повинен оновлювати отримані раніше знання. За період трудової діяльності він проходить, таким чином, у середньому 4–5 таких циклів [361, 116]. Варто враховувати, що кваліфікація робітника морально застаріває в середньому кожні 10 років. Науковці зазначають, що при цьому і система освіти відстає від рівня розвитку технологій практики на 5–10 років [488, 111].

Повертаючись до розгляду процесу відтворення кадрового потенціалу зазначено, що в системі спеціальної освіти кадрова проблема загострилася, як у зв'язку з біологічним старінням працівників закладів та відсутністю превентивної кадрової політики, так і тенденцією хаотичного неконтрольованого відтворення робочої сили. Про це свідчить підготовка фахівців за спеціальностями, якими насичений ринок праці, через що вони не можуть знайти роботу за отриманою спеціальністю або відчувається їх нестача, отже, галузі спеціальної освіти притаманні загальні проблеми з управління трудовими ресурсами [204, 93–101].

Аналіз практики засвідчив також загострення проблеми адекватного застосування потенціалу інтеграції індивідуальних трудових потенціалів. Сформовані індивідуальні потенціали надалі підлягають розподілу за окремими територіями певного регіону за видами діяльності, за галузями з урахуванням професійно-кваліфікаційного поділу праці. Тобто, на рівні кожного регіону має бути розроблена кадрова стратегія, де буде визначено стратегію підготовки

майбутніх спеціалістів. Від превентивного планування обсягів підготовки фахівців відповідно до потреб практики буде залежати державне замовлення обсягу їх підготовки. Раціональний розподіл і перерозподіл фахівців (індивідуального трудового потенціалу) є найважливішою умовою ефективного використання наявного соціально-економічного потенціалу території.

У плановій економіці, що управлялася централізовано, превалювало поняття «управління трудовими ресурсами», під яким малося на увазі управління кількісною складовою трудового потенціалу території, тобто чисельністю трудових ресурсів та їх перерозподілом за галузями і територіями з орієнтацією на їх потреби [204, 93; 227, 35–41]. З підвищенням рівня децентралізації в управлінні логічним стало використання поняття «управління трудовим потенціалом», під яким розуміється цілеспрямований вплив суб'єктів управління (державних і територіальних органів влади, суспільних і господарських структур) на процеси формування, використання й розвитку трудового потенціалу території [240, 81–86].

Неупереджений аналіз стратегії управління трудовим потенціалом у процесі допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю довів, що зміна стратегії управління трудовим потенціалом, з одного боку, та відсутність сучасної концепції підготовки кадрів для забезпечення освітніх послуг у відповідності до потреб споживачів послуг, з іншого – обумовили протиріччя в практиці надання послуг. Недостатня увага до цієї проблеми призвела до погіршення реалізації кадрової політики в спеціальній освіті, яка ускладнилася у зв'язку з впровадженням нових форм навчання дітей з різними нозологіями. В практиці корекційно-реабілітаційної допомоги існує негайна потреба у подоланні виявленого протиріччя: за допомогою відповідних соціально-економічних механізмів необхідно забезпечити *кількісну відповідність фахівців з дефектологічною підготовкою до наявних та потенційних робочих місць*.

Викладене вище доводить, що завдання забезпечення фахівцями закладів, в яких здійснюється корекційно-реабілітаційна допомога особам з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю, має стати одним із пріоритетів соціально-економічного розвитку території, у межах якої вони знаходяться. Мова має йти про територіально-

галузеве вирішення проблем формування та використання кадрового потенціалу.

Підсумовуючи викладене в першому розділі монографії, зазначимо, що на основі аналізу: 1) соціодинаміки корекційно-реабілітаційної допомоги та наукових досліджень об'єктом вивчення яких була соціальна сфера й стосувалася людей з обмеженими фізичними та психічними можливостями; 2) нормативно-правової бази України стосовно дітей з психофізичними порушеннями та з інвалідністю; 3) організаційно-управлінських аспектів корекційно-реабілітаційної допомоги та підготовки кадрів як об'єкта соціальної політики було визначено сучасні парадигми допомоги даній категорії громадян – споживачів корекційно-реабілітаційної допомоги.

Зроблено висновки про те, що ця допомога не може обмежуватися конкретним віком особи, що споживає таку допомогу. Проблеми не зникають з віком, а залишаються від моменту виникнення первинного порушення й до повного відновлення здоров'я, яке в окремих випадках не досягається, й хвороба або переходить у стабільний стан, якому характерна втрата певних функцій організму (функцій сенсорних аналізаторів, ураження вищої нервової системи, тощо). Цей стан може бути незворотним, а це означає, що людина протягом всього свого життя буде відчувати потребу в корекційно-реабілітаційній допомозі.

Слід зазначити, що в історичному плані розвиток системи допомоги особам з психофізичними порушеннями, як і кожна система, переживає як періоди піднесення (у разі стабільності соціально-економічного розвитку країни), так і періоди стагнації (у періоди кризових станів держави).

Від соціально-економічного стану розвитку країни залежить: а) матеріальний статок населення, що впливає на якість життя сім'ї, а отже, і дітей; б) фінансування того чи іншого виду допомоги. Державою визначаються пріоритетні напрями допомоги населенню (громадянам), щоб забезпечити їх соціальну безпеку. Так у період нестабільності економіки, політики, розвитку відбувається загострення проблем дитячого населення: поява безаглядних, безпритульних та ін. Тому, визначаючи пріоритети, держава акцентує

увагу на подоланні першочергових соціальних проблем, існуючих у суспільстві. У періоди нестабільності починає бурхливо розвиватися такий напрям, як соціальна допомога. Наприклад, якщо розглядати проблему в історичному плані, то після жовтневої революції державою було широко розвинуто мережу притулків, будинків-інтернатів, дитячих колоній та ін.

У періоди стабільного розвитку стають пріоритетними інші напрями соціальної допомоги, гіперболізується роль освітніх послуг. Так, у період стабільного розвитку, це зумовило модернізацію системи освіти, виокремлення мережі «спеціалізованих» навчальних закладів, в яких здійснювалася реалізація не тільки освітніх послуг, а й корекційно-реабілітаційних. Контингент таких закладів складався із «дефективних» дітей. Система спеціальної освіти на ті часи відповідала запитам та замовленням суспільства.

Наступна глобальна кризова ситуація, яка виникла в нашій країні у 90-х рр. XX ст. пов'язана з кардинальною перебудовою політичного устрою країни, яка за часовим виміром збіглася зі світовою економічною кризою. Це призвело до повторення ситуації «післяжовтневого» періоду, коли держава змушена визнати пріоритетним забезпечення соціальної безпеки населення, зокрема дитячого, й повернулася до відомої, апробованої моделі допомоги безпритульним, безнадгледним: з відновленням мережі притулків, створенням мережі центрів соціальної реабілітації тощо, серед контингенту яких опинилися й особи з психофізичними порушеннями. У цей час відбувається бурхливий розвиток таких напрямів допомоги, як психологічний (практичними педагогами), соціальної допомоги (соціальними педагогами) та відсування при цьому на другорядні позиції проблем дітей з психофізичними порушеннями, які мають особливі освітні потреби.

Можна зафіксувати факт «монополізації» послуг практичними психологами, соціальними педагогами, оскільки ці посади введено до штатного розпису кожного загальноосвітнього навчального закладу, чого не можна сказати про вчителів-дефектологів, навіть після початку реформування спеціальної освіти (зміни форм навчання дітей з психофізичними порушеннями). Суспільство стало заперечувати та ігнорувати допомогу вчителів-дефектологів. У західних моделях вона

віднесена до моделі медичної допомоги. Це, на нашу думку, може обумовити важкі наслідки в майбутньому, оскільки саме кваліфікована допомога педагогічних працівників з відповідною (дефектологічною) підготовкою є базисом для соціалізації та інтеграції в суспільство осіб з психофізичними порушеннями, про що неодноразово говорили корифеї психологічної та педагогічної науки (Л.С. Виготський, В.П. Андрущенко та ін.).

Слід зазначити, що в 90-х роках ХХ ст. окреслилася тенденція до зміни соціальних потреб громадян стосовно надання освітніх послуг особам з психофізичними порушеннями та з інвалідністю: вони бажають отримувати корекційно-реабілітаційну допомогу за місцем свого постійного проживання. Це й послугувало поштовхом до початку реформування системи спеціальної освіти. Впровадження нових форм навчання базується на застосуванні досвіду інших країн, а отже, вимагає створення моделей, адаптованих до умов певної країни, які будуть побудовані на результатах компаративного дослідження цього досвіду.

Автором монографії після визначення актуальності проблеми та виокремлення протиріч, існуючих у практиці, розроблено теоретико-методологічні положення концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності, що базується на пріоритетності корекційно-реабілітаційних послуг та освітніх послуг. На відміну від інших концепцій в концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності враховано необхідність надання цих послуг впродовж життя особи з психофізичними порушеннями або з інвалідністю, їх якість має не залежати від території проживання споживачів послуг.

Крім вивчення закономірності історичного розвитку допомоги особам з особливостями психофізичного розвитку в Україні, напрями подальших досліджень у цій площині лежать у межах формули спеціальності корекційної педагогіки:

- розроблення нових моделей соціально-реабілітаційної допомоги інвалідам та дітям з особливостями психофізичного розвитку;
- розвиток системи спеціальних освітньо-виховних і реабілітаційних закладів;

- соціально-педагогічна підтримка дітей-інвалідів, сиріт і дорослих з відхиленнями психофізичного розвитку;
- науково-теоретичні основи диференційованого та індивідуального підходів до навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку;
- особливості інтегрованого навчання дітей з відхиленнями психофізичного розвитку;
- соціально-педагогічні аспекти професійно-трудового навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку як умова підготовки їх до самостійної праці;
- підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів-дефектологів у системі вищих закладів освіти.

Підсумовуючи матеріали першого розділу, виокремимо концепцію соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності.

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІОДИНАМІКИ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Передумови та причини розроблення концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності (далі – Концепції):

– *соціальні*: визначаються загальною позитивною динамікою ставлення суспільства до осіб з психофізичними порушеннями. Визнання суспільством та державою важливості допомоги особам з фізичними та(або) психічними порушеннями свідчить про те, що вона стала суспільним феноменом та об'єктом державної політики. Суттєві, докорінні зміни в ставленні до осіб з фізичними та(або) психічними порушеннями виявляються у визнанні їх прав на освіту, медичну допомогу, соціальні блага та ін., що закріплено основним законом держави – Конституцією України.

Тенденція щодо погіршення здоров'я громадян України, що є проблемою й ускладнює їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство, загострює проблему якісного забезпечення їх прав, оскільки це опосередковано впливає на якість життя;

– *історичні*: будь-які зміни історичної ситуації у світі й Україні не можуть спростувати ідею пріоритетності освіти, яка є базисом

соціальної моделі допомоги особам з фізичними та(або) психічними порушеннями, фактичне забезпечення якої полягає в реалізації прав громадян на спеціальну освіту, рівних умов доступу й отримання якісних освітніх послуг незалежно від соціального і матеріального статусу, територіальних, релігійних, національних та інших відмінностей.

Основні положення Концепції базуються на закономірностях історичного розвитку допомоги особам з психофізичними порушеннями в Україні, прогресивних тенденціях організації та змісту допомоги цій категорії громадян у минулі часи.

Відомо, що на певному етапі розвитку суспільства формується нова парадигма допомоги особам з фізичними та(або) психічними порушеннями, у тому числі й в Україні. Від того, наскільки буде враховано попередній позитивний довід, здобутий як у світовому співтоваристві, так і в певній країні, залежатиме її ефективність;

– *правові*: міжнародні зобов'язання України, прийняті у зв'язку з ратифікацією міжнародної нормативної бази стосовно забезпечення прав особам з фізичними та(або) психічними порушеннями як громадян країни на отримання якісної допомоги, відображено у чинному в соціальній сфері законодавстві України.

Розробка концепції обумовлена станом практики допомоги особам з психофізичними порушеннями та необхідністю поглиблення та прискорення тих процесів, які зарекомендували себе позитивно і відповідають сучасним міжнародним пріоритетам. Концепція спрямована на оптимізацію корекційно-реабілітаційної допомоги на рівні регіону, а також на певну переорієнтацію ключових принципів її організації та функціонування, зокрема шляхом максимально можливого забезпечення комплексності допомоги не залежно від території проживання особи з психофізичними порушеннями та інвалідністю.

Основні положення Концепції стануть логічним продовженням існуючих нормативно-правових документів й, зокрема, частиною державної, соціальної, кадрової політики України;

– *політичні (управлінські)*: юридичне визнання основних прав осіб з фізичними та(або) психічними порушеннями як громадян України

свідчить про необхідність забезпечення державою соціальної безпеки, зокрема, державних гарантій з отримання соціальних послуг, у тому числі й корекційно-реабілітаційних, кожному громадянину країни відповідно до його індивідуальних потреб.

Зміни соціально-економічних умов країни, тенденції децентралізації влади обумовили нову парадигму розвитку допомоги особам з психофізичними порушеннями в Україні та механізм управління нею. У державній, соціальній політиці вона є пріоритетною, й стала предметом розробки багатьох нормативно-правових документів, які мають виконуватися виконавчими органами влади на низькому та інституціональному рівні управління й місцевим самоврядуванням кожної адміністративно-територіальної одиниці.

Багатоаспектність допомоги, розпорошеність її за різними галузями соціальної сфери та великим розмахом обслуговування – охоплення майже всієї території певної адміністративно-територіальної одиниці вимагають екстраординарного її координування, яке буде засновано на принципах, що забезпечать її цілісність, наступність, безперервність протягом усього життя особи з психофізичними порушеннями та інвалідністю, якість якої не буде залежати від географічного розташування території їх проживання.

– *наукові*: низка протиріч практики обумовлені тим, що наукові розробки, інноваційні вирішення створюються в одній площині, функціонують в іншій, а споживач перебуває в третій (В.К. Симоненко).

Проблеми в соціальній сфері при допомозі особам з психофізичними порушеннями та інвалідністю полягають у першочерговості практичних змін та відсутності їх наукового обґрунтування, що призводить до надмірних і недоцільних фінансових витрат і обумовлено недосконалістю комунікативних зв'язків у системі допомоги на регіональному рівні.

Існуюча система наукового забезпечення функціонування корекційно-реабілітаційної допомоги підлягає доопрацюванню, це пояснюється відсутністю методології корекційно-реабілітаційної діяльності, теоретико-методологічних та наукових основ управління процесом корекційно-реабілітаційною допомогою як самостійною системою, зокрема, послідовної схеми методологічного та

методичного забезпечення власно практичної корекційно-реабілітаційної діяльності та управління нею.

Розроблена концепція ґрунтується на врахуванні закономірностей й особливостей підготовки до самостійного життя осіб з фізичними та (або) психічними порушеннями, які здобуті корекційною педагогікою як наукою впродовж майже столітнього свого розвитку та позитивному досвіді практики реалізації освітніх послуг для цієї категорії осіб, виокремленому у результаті компаративного вивчення.

Розділ II. МЕТА І ЗАВДАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІОДИНАМІКИ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Метою концепції є: 1) визначення з позицій корекційної педагогіки як науки основних підходів та механізмів створення, функціонування та управління регіональною системою корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та інвалідністю, спрямованої на задоволення обґрунтованих потреб та очікувань споживачів допомоги; 2) забезпечення рівного й справедливого доступу всіх громадян до соціальних (у тому числі, корекційно-реабілітаційних, освітніх) послуг належної якості; 3) оптимізація реалізації допомоги шляхом поліпшення кадрової політики в соціальній сфері в межах певної адміністративно-територіальної одиниці та, зокрема, підготовки кадрів відповідно до сучасних вимог практики та потреб ринку праці: формування індивідуального професійного потенціалу працівників для задоволення освітніх послуг та управління корекційно-реабілітаційною роботою.

Головними завданнями концепції є:

- захист інтересів громадян з психофізичними порушеннями та інвалідністю щодо отримання ними якісної корекційно-реабілітаційної допомоги незалежно від території їх проживання;
- створення передумов для первинної мотивації населення до отримання ними корекційно-реабілітаційної допомоги;
- поліпшення доступності, а саме: зменшення нерівності у доступі різних верств населення до корекційно-реабілітаційної (абілітаційної) допомоги впродовж їх життя;

– підвищення якості корекційно-реабілітаційних послуг на регіональному рівні за рахунок: 1) розробки методології корекційно-реабілітаційної діяльності; 2) створення моделі допомоги з врахуванням регіональних особливостей соціально-економічного розвитку; 3) акцентування уваги на особливостях управління регіональною системою корекційно-реабілітаційної допомоги та оптимізації кадрової політики на інституціональному рівні; 4) розробки теоретичної моделі підготовки фахівців до управління корекційно-реабілітаційною роботою;

– залучення уваги до ефективності державного фінансування та використання ресурсів у соціальній сфері на регіональному рівні, зокрема, стосовно допомоги особам з фізичними та(або) психічними порушеннями та інвалідністю;

– зростання задоволення громадян послугами в системі корекційно-реабілітаційної допомоги в межах певної адміністративно-територіальної одиниці;

– підвищення позитивного впливу системи корекційно-реабілітаційної допомоги на стан соціалізації та інтеграції у суспільство осіб з психофізичними порушеннями та інвалідністю.

Розділ III. ПРИНЦИПИ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІОДИНАМІКИ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

При визначенні принципів Концепції ми виходимо з положення соціальної зумовленості модернізаційних процесів, а також єдності історичного і логічного, загального і особливого, загальнолюдського і національного, колективного та індивідуального й необхідності реалізації загальнонаукових принципів історичності, системності, світоглядно-методологічного плюралізму та гуманізму.

Серед принципів корекційно-реабілітаційної діяльності можна визначити:

- принцип історичності;
- принцип ієрархічності;
- принцип необхідної різноманітності (адекватності);
- принципи цілісності, інтегративності, комплексності;

– принципи соціодинаміки, додатковості, комунікативності (відкритості);

– принципи динамічності, неперервності, наступності;

– принцип територіальної інтегративності;

– принцип проблемно-ситуативної спрямованості та багаторівневості аналізу, у тому числі й системного.

Визначені в процесі дослідження принципи корекційно-реабілітаційної допомоги можуть бути запропоновані як основоположні. Вони дозволять визначити загальнометодологічні детермінанти реалізації цілей корекційно-реабілітаційної діяльності шляхом пізнання закономірностей в системі: «людина – суспільство – економіка». Розкриємо деякі з них.

У першому розділі виокремлено основні *принципи*, на яких повинна базуватися реалізація *практичної корекційно-реабілітаційної діяльності*. Це такі принципи:

1. *Принцип історичності*. При організації допомоги особам з психофізичними порушеннями слід враховувати динаміку корекційно-реабілітаційної допомоги: виникнення, розвиток, періоди стагнації.

Динаміка розвитку допомоги особам з психофізичними порушеннями має два аспекти – філогенетичний та онтогенетичний:

Відповідно до *філогенетичного аспекту* діяльність галузей соціальної сфери в цілому та колективу будь-якого закладу, що здійснює допомогу особам з психофізичними порушеннями, зокрема, будується на основі багатовікового досвіду всього людства. У нашій країні такий досвід накопичений у сфері практичної діяльності – у системі спеціальної освіти, теоретичний – у науковій галузі «корекційна педагогіка», рекомендації яких має бути враховано при перебудові системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями.

Згідно з *онтогенетичним аспектом* при впровадженні будь-яких інновацій у будь-якому закладі, при оцінках діяльності того чи іншого практичного працівника необхідно насамперед враховувати, чи відповідає його освіта сучасним вимогам до його професійної підготовки на обійманій посаді, який у нього стаж роботи за спеціальністю та в якому віці він перебуває.

2. *Принцип ієрархічності* [282, 201]. Діяльність може здійснюватися в різних аспектах (як управління організаційною структурою та як управління динамічним процесом під час безпосередньої практичної реалізації). На рівні технологічного процесу можна успішно використовувати всю сукупність наявних засобів і способів діяльності для вирішення поточних завдань в умовах, що змінюються. На різних ієрархічних рівнях управління соціальною сферою, причетних до реалізації допомоги особам з психофізичними порушеннями, важливо *забезпечити* здатність до швидкого орієнтування в ситуаціях, що змінюються, *розробити* й оволодіти загальними алгоритмами раціональної побудови дій та їх послідовності, *сформувати* вміння планування дій і діяльності. Оскільки принцип ієрархічності поширюється на організацію діяльності колективного суб'єкта: у будь-якому людському співтоваристві відносини людей будуються за принципом «керівник – підлеглий» – незалежно від того, яка система правління прийнята в тій чи іншій державі (нехай навіть із найвищим рівнем децентралізації влади), у будь-якому закладі й т.п.

3. *Принцип необхідної різноманітності (принцип адекватності)*, у згідно з яким, по-перше, моделі, проекти, конструкції необхідно конструювати так, щоб їх можна було легко пристосовувати, адаптувати до умов, що швидко змінюються; по-друге, цей принцип спрямовує діяльність закладу на необхідність вирішення лише тих проблем, для яких рівень кваліфікації, накопичений досвід працівників або колективу в цілому *перевищує* необхідний для розв'язання даної проблеми рівень.

4. *Принцип цілісності, інтегративності (емерджентності)*. Цей принцип наголошує, що, з одного боку, система має властивості більші, ніж сума елементів, компонентів, які входять до неї, з іншого боку, елементи, компоненти, при включенні в систему не тільки втрачають частину своїх властивостей, функцій, а й, на нашу думку, на рівні тактики (технологічної фази) корекційно-реабілітаційного процесу їх діяльність набувають ознак інтеграції. Отже, при модифікації системи допомоги особам з психофізичними порушеннями її складові елементи не відокремлюються один від одного, а, навпаки, набувають *додаткових функцій*.

5. *Принцип комунікативності (принцип відкритості)* [282, 207]. Принцип (закономірність) комунікативності в філософії й загальній теорії систем означає, що система не ізольована від інших систем, а пов'язана безліччю комунікацій із середовищем [10; 158; 365; 429; 432; 433 та ін.]. Це означає, що система корекційно-реабілітаційної допомоги не ізольована від інших систем, а пов'язана безліччю комунікацій із середовищем.

Цей принцип можна адаптувати для практичної корекційно-реабілітаційної діяльності в такий спосіб: а) існує необхідність комунікативних зв'язків між різними галузями соціальної сфери як на рівні закладів, що її реалізують, так і на рівні управління ними; б) у процесі практичної корекційно-реабілітаційної діяльності фахівець вступає у взаємодію зі своїми колегами, з керівниками закладу, з батьками, з працівниками інших галузей соціальної сфери тощо; в) практична діяльність особи з психофізичними порушеннями пов'язана безліччю комунікативних зв'язків з діяльністю інших людей, зачіпає їх інтереси, так само як діяльність інших людей безпосередньо або опосередковано впливає на практичну діяльність даної людини.

6. *Принципи соціодинаміки та додатковості*. Реалізація цих принципів зумовлена необхідністю постійної модифікації системи корекційно-реабілітаційної допомоги відповідно до визначених вище принципів, оскільки система має бути адекватною та відкритою. Оновлення системи має тривати безперервно, завдяки впровадженню інновацій та постійному удосконаленню змісту, форм, структури та інших складових як корекційно-реабілітаційної допомоги, так і управління нею.

Розділ IV. ЗАГАЛЬНА МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІОДИНАМІКИ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Наведемо стислу інформацію стосовно основних концептуальних положень, які стали складовими концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності.

На основі узагальнення результатів вивчення проблеми допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, нами розроблено основні положення *концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності*, яка містить такі ідеї, які дозволяють забезпечити системний, процесуальний та функціональний підходи до її реалізації й визначити її загальну модель:

– *перша* концептуальна ідея полягає в *неперервності* надання корекційно-реабілітаційної допомоги. Основною сутністю цієї ідеї є комплексна допомога *впродовж життя* людини з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю *не залежно від місця проживання*.

Вона має ґрунтуватися на принципах *історичності, ієрархічності, цілісності та інтегративності (ємерджентності), адекватності, комунікативності, соціодинаміки, додатковості* тощо.

У межах цієї концептуальної ідеї мають бути визначені *концептуальні засади управління корекційно-реабілітаційною діяльністю* на регіональному рівні та на рівні закладу, на рівні безпосередньої практичної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

– *друга* концептуальна ідея щодо впливу *соціодинаміки корекційно-реабілітаційної допомоги на корекційно-реабілітаційну діяльність*, у свою чергу, на *зміну* визначень до *професіональних вимог; на модернізацію підготовки фахівців*, зокрема до управління корекційно-реабілітаційною діяльністю.

Основною ідеєю цього компоненту концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності є формування нової *парадигми підготовки фахівців* відповідної сучасної соціодинаміки допомоги, яка має ґрунтуватися на: а) виокремленні як самостійної методології корекційно-реабілітаційної діяльності; б) науковому обґрунтуванні процесів управління корекційно-реабілітаційною діяльністю та допомогою; в) оптимізації кадрового забезпечення корекційно-реабілітаційної діяльності в Україні; г) модифікації підготовки фахівців.

Розробка моделі концепції охоплює такі етапи:

1 етап. Визначення цілей на підставі аналізу інформаційних джерел та літератури з проблеми дослідження, мети і завдань

допомоги особам з психофізичними порушеннями та з інвалідністю й аналізу стану практики її реалізації;

2 *етап*. Визначення пріоритетних напрямів та виявлення провідних завдань концепції (вони й наведені вище по тексту монографії).

3 *етап*. Визначення: а) методології корекційно-реабілітаційної діяльності; б) організаційних засад корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею на рівні регіону; в) принципів її діяльності; моделей, що забезпечують реалізацію якісної, безперервної допомоги особам з психофізичними порушеннями та інвалідністю незалежно від місця проживання; г) оптимізації системи корекційно-реабілітаційної допомоги на рівні регіону.

4 *етап*. Оцінка стану та вибір моделей оптимізації кадрової політики, створення теоретичної моделі підготовки фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги.

5 *етап*. Апробація запропонованих моделей та визначення шляхів впровадження інтегральної моделі системи корекційно-реабілітаційної допомоги (буде ґрунтовно розкрито в наступних підрозділах монографії).

Розділ V. ОСНОВНІ НАПЯМИ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ПОЗИЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІОДИНАМІКИ

При трактуванні поняття *соціодинаміка* мова йде про рух, зміну, розвиток будь-чого залежно від зміни, розвитку суспільства та у зв'язку з ним. Предметом вивчення стає не стільки певний об'єкт або явище самі по собі, скільки *суспільні фактори або соціальні механізми, що рухають його*. Найважливіші основні частини інтегрованої культури часто взаємозалежні: у разі зміни однієї з них інші неминуче піддаються схожій трансформації.

Простежена нами соціодинаміка допомоги особам з психофізичними порушеннями або з інвалідністю довела, що ця допомога не є конгломератом розрізнених соціальних явищ, жодним чином не пов'язаних між собою та застиглих у своєму розвитку, тому

що в системі корекційно-реабілітаційної допомоги обов'язково відбуваються явища, коли: а) зміни в соціумі трансформують підходи до реалізації допомоги особам з психофізичними порушеннями або з інвалідністю; б) зміни в одній із галузей соціальної сфери, що надають допомогу особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, обумовлюють зміни в іншій.

Ознайомлення з працями, присвяченими розгляду процесів соціодинаміки в різних сферах людської діяльності (теорії «соціокультурної динаміки»; теорії «економічної соціодинаміки» та ін.) допомогло розробити теоретичні засади теорії соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності.

Було визначено, що основними напрямками дослідження корекційно-реабілітаційної діяльності в соціальній сфері мають бути:

1) формування організаційних засад функціонування корекційно-реабілітаційної допомоги (рис. 1.11):

- як системи, підсистемами якої є галузі соціальної сфери: охорона здоров'я, освіти, праці та соціального захисту;

- як процесу неперервності та наступності в застосуванні сучасних технологій;

- як об'єкта дослідження спеціальної педагогіки: проблеми управління корекційно-реабілітаційною діяльністю;

2) розробка теоретико-методологічних основ управління корекційно-реабілітаційною допомогою:

- визначення категоріальної сутності управління корекційно-реабілітаційною допомогою;

- розроблення методології корекційно-реабілітаційної діяльності;

- визначення наукових підходів до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги;

- опис методологічних засад формування та реалізації кадрової політики в системі корекційно-реабілітаційної допомоги;

3) розробка організаційно-методичних аспектів управління корекційно-реабілітаційною допомогою, а саме:

- стратегії розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги як складова стратегії соціально-економічного розвитку;

- модельної парадигми системи корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні: організаційної структури та структури управління;

- організаційних механізмів забезпечення управління системою

корекційно-реабілітаційною допомоги на регіональному рівні;

4) *розробка та апробація професійно-орієнтованої стратегії: підготовка фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги:*

- стан, проблеми та тенденції підготовки фахівців в контексті модернізації регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги;

- удосконалення професійно-орієнтованої стратегії як імператив прогресивних змін корекційно-реабілітаційної діяльності;

- формування теоретичної бази вищих навчальних закладів для підготовки студентів до здійснення управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги *та ін.*

Результати проведених досліджень зазначених напрямів мають стати базисом практичної корекційно-реабілітаційної діяльності та управління нею, що буде сприяти оптимізації системи корекційно-реабілітаційної допомоги не тільки на рівні регіону, а й на державному рівні.

Розроблена нами концепція соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності може стати підґрунтям для: 1) зміни модельної парадигми корекційно-реабілітаційної допомоги на рівні регіону; 2) оптимізації кадрової політики в соціальній галузі; 3) подальшої модифікації підготовки кадрів за сучасними викликами.

Таким чином, у першому розділі монографії автором зроблено спробу розглянути та узагальнити вже відомі факти про філогенетичний та онтогенетичний розвиток корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями з позицій соціодинаміки (в історичному аспекті та на рівні синхронії), що дозволило виявити її закономірності. Здійснено порівняльний аналіз сучасного розуміння моделей допомоги зазначеній категорії осіб, акцентовано увагу на особливостях й досвіді вітчизняної наукової школи та практики в цій галузі.

Зазначимо, що матеріали першого розділу розкривають базові поняття, пов'язані з процесами формування та розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги як суспільного феномену та об'єкта політики (рис. 1.8).

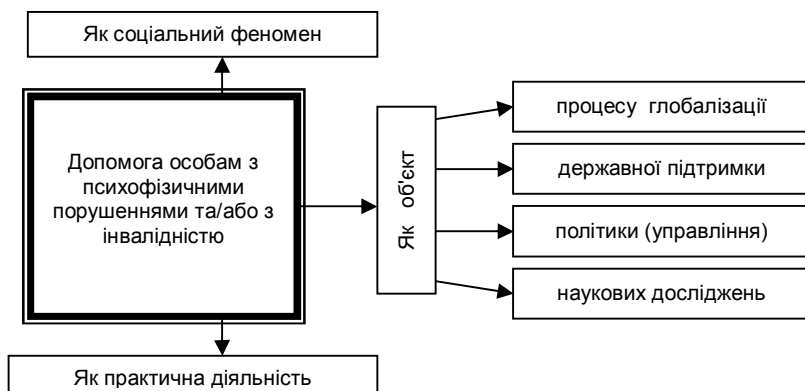

Рис. 1.8. Допомога особам з психофізичними порушеннями в Україні

Зазначене вище має стати підґрунтям для визначення методології та наукових засад функціонування й реалізації корекційно-реабілітаційної діяльності (її мети, завдань, структурних компонентів). Це дозволить безпосередньо перейти до вирішення теоретичних і методологічних питань, пов'язаних з її управлінням та підготовкою кадрів до управління нею.

2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЮ ДОПОМОГОЮ

Дослідження проблеми організаційних засад корекційно-реабілітаційної діяльності та управління корекційно-реабілітаційною допомогою здійснене відповідно до існуючих наукових поглядів щодо розробки науково-методологічних засад, наведених у [281, 248; 282, 456–462]. Прийнятною для побудови дослідження нами визнана рівнева диференціація методологічних основ, запропонована І.В. Блаубергом і Е.Г. Юдіним, якої ми дотримувалися у своїй науковій праці [26]:

- *перший (вищий) рівень* утворює філософська методологія. Її зміст становлять загальні принципи пізнання й категоріальна побудова науки в цілому. На нашу думку, змістом вищого рівня методології в межах визначеної проблеми дослідження є діалектичний метод пізнання, основні принципи й категоріальний апарат якого дозволяють зрозуміти сутність управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги;

- *другий рівень* методології – рівень загальнонаукових принципів і форм дослідження. До нього входять як змістові загальнонаукові концепції, що виконують методологічні функції, так і формальні розробки й теорії, пов'язані з рішенням досить широкого кола методологічних завдань;

- *третій рівень* – конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження й процедур, застосовуваних у тій чи іншій спеціальній науковій дисципліні;

- *четвертий рівень* методології утворює методика й техніка дослідження, тобто набір процедур, що забезпечують отримання однакового й достовірного емпіричного матеріалу то його первинну обробку, після якої він тільки й може включатися до масиву наявного знання.

Хоча автори відзначають деяку умовність запропонованої схеми, проте ми знаходимо її логічною, тому на кожному конкретному етапі

дослідження ми намагалися застосувати певну сукупність наведених вище методологічних підходів.

2.1. Категоріальна сутність управління корекційно-реабілітаційною допомогою

Сучасні трансформаційні процеси в соціальній сфері, які відбуваються в системі допомоги особам з психофізичними порушеннями, вимагають постійного розвитку та вдосконалення інструментарію, без якого в багатьох випадках неможливо ефективно здійснити ні теоретико-пізнавальну, ні практичну діяльність.

Зміни ставлення суспільства до осіб з психофізичними порушеннями, визнання їх прав, зокрема, права на отримання корекційно-реабілітаційної допомоги (медичної, психологічної, педагогічної, соціальної) зумовили необхідність визнання корекційно-реабілітаційної допомоги як суспільного феномену та об'єкта політики. При організації допомоги особам з психофізичними порушеннями на рівні країни, регіону, закладу постає необхідність розробки категоріального апарату управління нею.

Ми виходили з положення про те, що «про рівень розвитку об'єкта пізнання значною мірою судити за ступенем розвиненості його категоріального апарату. Чим змістовніше підхід до теорії з позицій категоріального аналізу, тим глибше й повніше наукове дослідження, тим точніше знання, зафіксовані в категоріях» [22, 177]. Термін «*категорія*» (від грец. – *kategoria*) – загальне філософське поняття, яке означає найсуттєвіші властивості і відношення предметів та явищ об'єктивного світу (матерія, простір, рух тощо); певну кількість предметів, явищ, об'єднаних спільною ознакою [385]. У філософському розумінні цей термін трактується як поняття, «яке упорядковує досвід» [439]. Існує тлумачення цього поняття як родового, що означає *розряд* предметів, явищ і т. ін., або їхню важливу спільну *ознаку* [48, 863]. Таким чином, категорії – це сутність, понятійна основа наук взагалі та конкретних досліджень зокрема [61, 80].

Жоден закон, жоден принцип не може бути відображений у теорії інакше, ніж за допомогою категорій [22, 177]. На найвищому рівні управління теорія та закони управління детермінують основний зміст категорій, які є логічною формою законів, принципів і функцій управління системами.

Грунтовне вивчення наукової літератури дозволило констатувати, що категоріальний апарат управління корекційно-реабілітаційною допомогою на сьогодні відсутній. Нами не виявлено не лише визначення цього поняття, а й висвітлення його сутності, оцінки, що підтверджує той факт, що до теперішнього часу ґрунтовних досліджень цієї проблеми не здійснювалося. Вочевидь, відсутність науково-методичного обґрунтування цього виду діяльності як окремого виду корекційно-реабілітаційної практичної діяльності та об'єкта управління з позицій комплексного підходу зумовлює його неефективність використання, а отже, вимагає фундаментальних досліджень.

Відповідно до цього актуальності набуває не тільки потреба наукового обґрунтування процесу управління корекційно-реабілітаційною допомогою, а й систематизація його категоріального апарату.

Категорія «управління корекційно-реабілітаційною допомогою» до початку нашого наукового дослідження у 2002 р. не виділялась в окреме поняття; хоча, на нашу думку, весь час перебувала в діалектичній єдності з основними законами, принципами й функціями управління соціальною сферою взагалі та спеціальною освітою зокрема.

Категоріальна структура управління корекційно-реабілітаційною допомогою, як і кожної категоріальної структури управління, – це сукупність дефініцій, спрямованих на наукове відбиття основних параметрів, характеристик майбутніх систем, процесів, явищ, їхніх блоків, підсистем і зв'язків. «Важливо, щоб категорії були гранично абстрактними поняттями, у той самий час у найбільш загальному вигляді розкривали особливості управління» [22, 177], зокрема управління корекційно-реабілітаційною допомогою.

Відсутність в теорії управління понять, які детермінують категорії, що пов'язані з управлінням корекційно-реабілітаційною допомогою змусило нас, у рамках розгляду проблеми, звернутися до наукового тлумачення понятійного апарату, який й стане базисом тих основних категорій, які будуть нами використано в монографії.

Поняття – трактується в науково-довідкових джерелах по-різному, зокрема: 1) визначається як одна з логічних форм мислення на протигагу судженням й умовиводам, які складаються з понять [451, 354]; 2) як одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності; 3) як розуміння кимось чого-небудь, що склалося на основі певних відомостей, власного досвіду [49, 863]; 4) згідно з Зігвардом, поняттями є «уявлення, що містять у собі вимоги постійності, досконалої визначеності, загального визнання, однозначного мовного вираження» [451, 354].

Власне розуміння понять «корекційно-реабілітаційна допомога», «система корекційно-реабілітаційної допомоги», «процес корекційно-реабілітаційної допомоги» викладено нами докладно в попередніх наукових публікаціях та прикладному дослідженні [85; 86].

Нагадаємо, що поняття «система, в якій відбувається процес» і «процес як система» не є ідентичними, хоча й не можуть існувати ізольовано, оскільки система, у якій відбувається процес, є наче матеріалізованою основою самого процесу (за Ю. Бабанським [17]). Грунтуючись на цьому, ми дійшли висновку, що залежно від цілей дослідження корекційно-реабілітаційна робота може трактуватися і як *система* (структура), у якій *відбувається процес*, і як *процес* (динаміка) як *система*.

Для більш повного розуміння сутності сучасної атрибуції поняття «управління корекційно-реабілітаційною допомогою» як системою та як процесом ми виокремили основні поняття та категорії, що будуть використані в процесі дослідження: «функція», «процес», «система», «функціональний підхід», «процесуальний підхід», «системний підхід», «управління». При розробці теорії корекційно-реабілітаційної допомоги ці поняття будуть трактуватися в такий спосіб:

– *функція* (від лат. *functio* – виконання, здійснення) – у нашому дослідженні ми будемо розглядати як відокремлені напрями діяльності, як конкретний вид діяльності, як стадії процесу

управління, як коло завдань посадової особи та ін. Узагальнення підходів до трактування поняття «функції» дало понад 20 відокремлених функцій, перелік яких ми наведемо нижче;

– *процес* (від лат. *processus* – проходження, просування вперед) – послідовна зміна предметів і явищ, що відбувається в закономірному порядку; сукупність низки послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Поняття «процес» у нашому дослідженні буде застосовано як сукупність низки послідовних дій, які забезпечують динаміку просування діяльності;

– *система* (від грец. *systema* – ціле, складене з частин; з'єднання) – поняття використовується як у науковій літературі, так і в повсякденній практиці. У наукових джерелах міститься близько 40 формулювань цього поняття. Проте вирізняється два основні підходи до його формулювання: 1) вказівка на цілісність як суттєву її ознаку; 2) розуміння системи як множини елементів з відношеннями між ними [469, 7]. Система складається з великої кількості підсистем, які відрізняються не тільки за ступенем складності, характером і складом елементів, а й за організаційною структурою [61, 80]. Структура – це впорядкованість, організованість системи [14, 107]. Отже, система може мати підсистеми. Підсистеми – великі частини складної координованої комплексної системи, які самі по собі є системами. Напрями роботи системи визначаються її метою і завданнями [246].

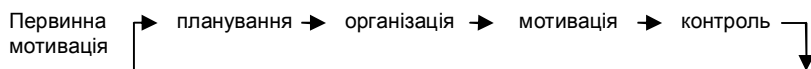
У межах нашого дослідження діяльність з управління корекційно-реабілітаційною допомогою розглядається з позицій *функціонального підходу* як сукупність функцій управління.

Управління – це діяльність, спрямована насамперед на вироблення рішень, організацію, контроль, регулювання об'єкта управління відповідно до заданої мети [203]. Можна виокремити певну сукупність функцій управління: планування, організація, розпорядження, координування, контроль, мотивація, керівництво, комунікації, дослідження, оцінки, прийняття рішень, добір кваліфікованих фахівців, представництво, ведення переговорів, укладання угод на освітні послуги та ін. Аналіз і підбиття підсумків діяльності відбувається на основі достовірної інформації.

Отже, функції управління – це певний вид діяльності, у процесі якої здійснюється ефективний вплив на об'єкт управління та розв'язується поставлене завдання, мета тощо. Кожна з функцій має глобальну та конкретну мету. Глобальна мета збігається з метою управління в цілому (забезпечення оптимального функціонування та розвитку системи), а конкретна мета пов'язана з завданнями, які розв'язуються на певному етапі управлінського циклу.

Процесуальний підхід до управління відображає прагнення теоретиків і практиків менеджменту інтегрувати всі види діяльності з вирішення управлінських проблем в єдиний ланцюжок, розірваний у результаті «надмірного захоплення» функціональним підходом, за якого кожна з функцій розглядається незалежно від інших. При цьому увага фокусується на взаємозв'язку окремих дій, кожна з яких, у свою чергу, є процесом. Таким чином, управління подається як пов'язані між собою управлінські функції, що динамічно змінюються в просторі і часі, метою яких є вирішення проблем і завдань [226, 34].

Процесуальний підхід розглядає управління як серію взаємопов'язаних дій (функцій управління), які реалізуються в такій послідовності (у авторське бачення процесуального підходу [242, 21] ми внесли певні зміни, поставивши на перше місце первинну мотивацію):

Запропонована нами диференціація поняття «мотивація», обумовлена тим, що розробка сучасних форм реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги та розробка управлінських підходів щодо їх реалізації перебувають у стані їх інноваційного становлення та розвитку. Тому на етапі початку здійснення корекційно-реабілітаційної діяльності (за сучасним її розумінням) слід починати з *первинної мотивації*, а на етапі практичного виконання запланованих цілей, доцільно застосовувати стимулювання, яке розглядається як *мотивація* до практичної діяльності.

Системний підхід – це напрямок методології наукового пізнання та соціальної практики. Цей підхід орієнтує дослідників на розкриття

цілісності об'єкта, з'ясування різноманітних типів зв'язків у ньому та об'єднання їх в єдину теоретичну картину [365].

Сутність системного підходу дає підстави *розглядати корекційно-реабілітаційну роботу як систему*.

Корекційно-реабілітаційна допомога як система є множиною елементів (частин, підсистем) з відношеннями між ними, ознакою цілісності якої є спільний об'єкт допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Оскільки корекційно-реабілітаційна допомога надається фахівцями різних спеціальностей (медичними, педагогічними, соціальними й т.д.), можна говорити про наявність її складових підсистем, які належать до різних галузей соціальної сфери. *Кожна із* взаємозалежних частин (підсистем): система охорони здоров'я, освіти, соціального захисту – робить свій внесок у ціле.

Напрями роботи системи корекційно-реабілітаційної допомоги визначаються її спільною метою і завданнями, що диференційовані та конкретизовані за галузями тієї соціальної сфери, до якої вона належить. Щоб досягти ефективної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, слід з'ясувати не лише структуру системи корекційно-реабілітаційної допомоги, а й функціональні характеристики кожної підсистеми, завдяки чому система набуде цілісності.

Отже, істотними характеристиками цілісної системи є не лише її склад, тобто набір специфічних частин, а й системні якості, динамічна структура і характер взаємодії із зовнішніми умовами [13, 15].

Наведемо основні ознаки системи:

- *наявність структури зі зв'язками та відношеннями*, налагодженими між елементами. Зв'язки існують між окремими компонентами та між компонентом і всією системою в цілому. Засоби зв'язку між елементами визначають її структуру;

- *системність та інтегративність* як результат, який отримується від *взаємодії* в системі її елементів;

- *функціональний характер* системи в цілому та її окремих елементів;

- *цілісність* системи. Оскільки кожна система створюється для

досягнення певної мети, то на цю мету *спрямовані всі функції* цієї системи та їх компоненти;

– наявність *комунікативних якостей*, які виявляються у двох формах: 1) у взаємодії із зовнішнім середовищем; 2) у взаємодії даної системи з системами більш високого або нижчого рівня;

– наявність *наступності або зв'язку з минулим, сьогоденням та майбутнім* у системі та її компонентах;

– наявність *управління* (виділено нами. – Д.Т.) [12].

Структура цілісної системи, системи соціальної насамперед, характеризується трьома типами відносин компонентів, а саме, відносинами *координації і субординації, детермінації* (як правило, нелінійної, імовірнісної, схоластичної), *сумісності* [14, 121]. Але система завжди є дієвою, функціонуючою структурою. Саме тому більш доцільно розглядати систему з урахуванням її функціональних аспектів. Отже, систему корекційно-реабілітаційної допомоги ми будемо розглядати як *структурно-функціональну єдність*, у якій структура та функції становлять одне ціле.

Згідно з існуючими в галузі спеціальної педагогіки парадигмами, корекційна робота розглядається як така, що є обов'язковою складовою всіх навчально-виховних процесів спеціального закладу [37; 43; 78; 113; 130; 217; 236; 239; 351; 461; 489 та ін.]. Ідея щодо визнання корекційної роботи самостійною системою була розвинена в дослідженнях Л.І. Плаксіної [315], Т.М. Дегтяренко [86], які розглядали організаційні засади корекційної роботи з дітьми з порушеннями зору.

Визнання корекційно-реабілітаційної допомоги як самостійної системи зумовило виокремлення такої категорії, як управління корекційно-реабілітаційною допомогою, оскільки саме управління забезпечить координацію зусиль фахівців різних галузей. Вивчення категоріальної сутності управління корекційно-реабілітаційної допомоги у нашому дослідженні вимагає уточнення терміну «*управління*» як базового поняття, зокрема особливостей його контекстного вживання в класичному та педагогічному менеджменті.

У наукових дослідженнях зазначено, що управління має більш-менш визначені межі, подати й окреслити які можна за допомогою

трьох рівнів управління [23; 170], кожен з яких має бути враховано при розробці науково-методологічних засад управління корекційно-реабілітаційною допомогою (рис. 2.1).

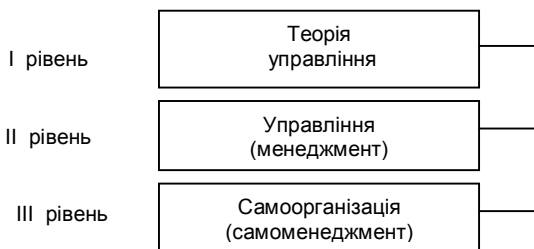

Рис.2.1. Рівні управління

Перший рівень – *теорія управління* є фундаментальною науковою дисципліною, на сьогодні остаточно несформованою. Ми маємо справу тільки з її окремими законами. Ні окрема людина, ні суспільство в цілому не можуть змінити законів управління, як не можна змінити (скасувати) силу тяжіння, але можуть будувати всю діяльність, зважаючи на неї.

Другий рівень – *управління, менеджмент* є прикладною науковою дисципліною, яка розвивається разом із суспільством; формується суспільством, соціальними групами й окремими людьми на підставі законів теорії управління, психології, економіки, фізіології та інших наукових дисциплін.

Третій рівень – *самоорганізація, самоменеджмент* є прикладною науковою дисципліною, що реалізується в певному способі життя окремих людей. *Самоорганізація (самоменеджмент)* – це напрям думок і практичних дій конкретної людини, що є вираженням суми знань, спрямованих на концентрацію внутрішніх сил організму для досягнення певних цілей [180].

Розглянемо більш докладно перші два із визначених рівнів управління (див. рис. 2.1). Основи теорії управління складають *кібернетика* (як загальна теорія управління й зв'язку) і *тектологія* (як загальна організаційна наука) [226, 16–17]. У нашому дослідженні ми вживаємо ці поняття й тому більш детально розкриємо їх зміст.

За О.І. Бергом [23; 170], *кібернетика* – це наука про керування складними динамічними системами. Термін «складність» тут використовується як філософська категорія. Динамічні системи на виробництві, у природі й у людському суспільстві – це системи, здатні до розвитку, до зміни свого стану. Складні динамічні системи утворюються з елементарних систем або елементів, що взаємозалежать і взаємодіють [174, 36–37].

Завданням *тектології* є систематизація організаційного досвіду. Вона вивчає способи організації, що існують у природі і людській діяльності; узагальнює і систематизує, пояснює їх; визначає напрямок розвитку організаційних методів та їх роль в «економіці світового процесу». *Тектологія* має справу з організаційним досвідом не лише тієї чи іншої спеціальної галузі, а й усіх їх у сукупності. Інше кажучи, вона охоплює матеріал усіх інших наук і всієї життєвої практики, з якої вони виникли; але вона розглядає тільки способи організації цього матеріалу [180].

Умовою успішної реалізації будь-якого виду діяльності є *усвідомлене використання* об'єктивних законів природи й суспільства, а також *законів управління*.

Повернемося до рис. 2.1 й розглянемо визначений у ньому другий рівень управління. Останніми роками поряд зі звичним терміном «управління» стало вживатися як рівнозначне поняття «менеджмент», яким найчастіше позначають практично всі функції і дії, пов'язані з напрямом діяльності і дій будь-кого. Тому, незважаючи на певні специфічні термінологічні тлумачення цих понять, ми будемо в монографії *застосовувати їх здебільшого як синоніми* як під час розгляду загальної теорії менеджменту, так і в частині управління певною діяльністю. В узагальненому вигляді зміст існуючих підходів щодо визначення управління можна передати за допомогою схеми (рис. 2.2), яка наочно демонструє полівалентність поняття.

Управління забезпечує функціонування системи, спрямованої на досягнення цілей, обумовлених *потребами суспільства* [302]. В.Г. Афанасьєв визначає управління як свідомий, цілеспрямований вплив людей на суспільну систему в цілому або на її окремі ланки, що здійснюється на основі пізнання та використання об'єктивних закономірностей і тенденцій в інтересах його ефективного

функціонування й розвитку [16]. Управління – це безперервний та цілеспрямований процес впливу на керований об'єкт. *Система управління* – механізм, що забезпечує цей процес [202, 18].

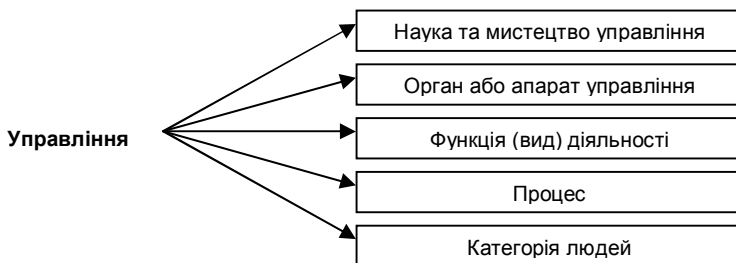

Рис. 2.2. Підходи до визначення управління

Трактуючи у власному дослідженні *управління корекційно-реабілітаційною допомогою* як категорію, ми, як і більшість дослідників, які визначали поняття *управління* [27; 126; 246 та ін.], дійшли висновку, що його можна розглядати як процес управління групою людей різних галузей соціальної сфери, які об'єднують свої дії задля досягнення визначеної загальної мети корекційно-реабілітаційної допомоги як системи – *сприяння підготовці осіб з особливими потребами до інтеграції в суспільство*. Об'єктами управління корекційно-реабілітаційною допомогою є: цілі, процеси, люди.

З позицій *функціонального підходу* – це формулювання й досягнення цілей закладів різного відомчого підпорядкування; спрямування дій групи співпрацюючих людей на виконання загальних завдань; вплив суб'єкта управління на його об'єкт;

З погляду *процесуального підходу* управління корекційно-реабілітаційною роботою – це процес, що характеризується такими базисними моментами, як: а) цілеспрямованість, динамічність, системність у впливі суб'єкта управління на його об'єкт; б) забезпечення ефективного функціонування й розвитку об'єкта управління.

При розробці підходів до управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги можна визначити елементи (суб'єкти діяльності) та відносно кожного з них, відповідно до структури

системи та ієрархічних рівнів управління, розглянути підпроцеси управління й зробити спробу поєднати їх, базуючись на позиціях комплексності допомоги.

Управління корекційно-реабілітаційною допомогою, з *одного боку*, забезпечить її цілісність як системи, що створить у кожній із компонентних складових можливість єдності управлінського впливу; з *іншого* – забезпечить ефективність функціонування системи. Ефективність системи буде забезпечена завдяки розробленим та впровадженим єдиним підходам до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги, незважаючи на належність закладів до різних галузей соціальної сфери.

Для того щоб забезпечити ефективність та якість корекційно-реабілітаційної допомоги, необхідно на різних ієрархічних рівнях управління: державному, регіональному (галузевому) чи інституціональному (в окремо взятому закладі) – постійно здійснювати оперативне управління нею (рис. 2.3) як системою та як процесом.

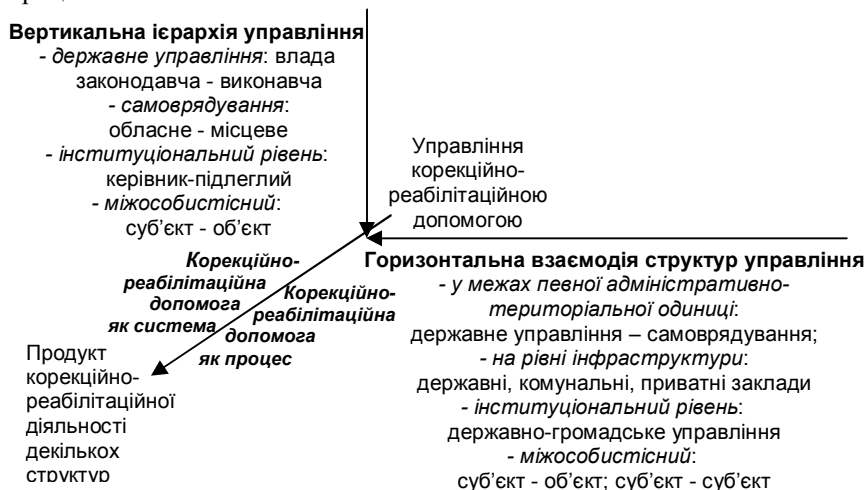

Рис. 2.3. Модель загальнокорекційного простору

Це передбачає вміння свідомо вибирати стратегічні напрями, визначати тактику та орієнтуватися в реальній ситуації. Знання й урахування сучасних теорій управлінської діяльності і сучасних

моделей менеджменту та володіння механізмами стратегічного, інноваційного, адаптивного менеджменту допоможуть оперативно перекомпоновувати зв'язки і підтримувати відповідні умови для їх виконання при здійсненні корекційно-реабілітаційної допомоги.

Усе наведене вище дозволяє дійти висновку, що *управління корекційно-реабілітаційною допомогою* (як системою і як процесом) можна визнати як наукову категорію управління.

Інноваційні підходи до управління обумовлюють необхідність здійснення наукового обґрунтування специфічних категорій у галузі управління корекційно-реабілітаційною допомогою, оскільки, як будь-яка специфічна галузь знань, вона має мати свій категоріальний (понятійний) апарат, що відображає її мету, завдання, функції різних її підсистем, не зважаючи на те, що вони й далі залишаються самостійними системами соціальної сфери.

Тому корекційно-реабілітаційна допомога повинна розглядатися як об'єкт управління різних організаційних структур. Основними елементами управління корекційно-реабілітаційною роботою як *діяльністю* (як і будь-якою людською діяльністю взагалі), її найважливішими *елементами* мають стати: суб'єкт управління й об'єкт, на який вона спрямована, та сучасна методологія практичної корекційно-реабілітаційної діяльності, до розгляду яких ми повернемося в підрозділі 2.2.

Підсумовуючи, зазначимо, що в підрозділі 2.1 визначено загальні підходи до визначення категоріальної сутності управління корекційно-реабілітаційною допомогою. У процесі вивчення питання було з'ясовано, що *понятійною основою* корекційно-реабілітаційної роботи має стати така *категорія*, як «управління корекційно-реабілітаційною допомогою».

Зроблено висновок про те, що на сучасному етапі актуальним є не лише розроблення категоріальної моделі управління корекційно-реабілітаційною роботою, яка б поєднувала теоретичну спрямованість із практичними завданнями модернізації вітчизняної системи корекційно-реабілітаційної допомоги, а й механізмів управління нею, розгляд яких слід розпочати з визначення методологічних та концептуальних засад корекційно-реабілітаційної діяльності.

2.2. Методологія корекційно-реабілітаційної діяльності

Методологія корекційно-реабілітаційної діяльності – це вчення про організацію цієї діяльності з позицій системного підходу. При цьому слід зазначити, що методологія сприймається нами не як абстрактна галузь, що не має відношення до потреб практики, а як галузь, яка її забезпечує [97].

Під час розробки (обґрунтування, опису) методології корекційно-реабілітаційної діяльності враховано те, що під час її здійснення перш за все формуються суб'єкт-об'єктні відносини. Зазначимо, що об'єкт у взаємодії із суб'єктом становлять дві нерозривно пов'язані частини об'єктивної реальності.

При визначенні суб'єкт-об'єктних відносин ми виходили:

- із визначення *суб'єкта*: 1) з погляду філософії як носія предметно-практичної діяльності й пізнання (індивід або соціальна група) [450, 661], джерела активності якого спрямовані на об'єкт; 2) з погляду діалектики *суб'єкт* відрізняється властивою йому самосвідомістю, оскільки він опанував певною мірою створеним людством світом культури – знаряддями предметно-практичної діяльності, формами мовлення, логічними категоріями, нормами оцінок тощо; 3) як активної взаємодії людини з навколишньою дійсністю, у ході якої людина є *суб'єктом*, який цілеспрямовано впливає на об'єкт [346, 95];
- із визначення *об'єкта*: як такого, що *протистойть* суб'єктові в їхній предметно-практичній і пізнавальній діяльності [450, 453] та здійснює вплив на дії суб'єкта.

Отже, активна діяльність суб'єкта є умовою, завдяки якій той чи інший фрагмент об'єктивної реальності є об'єктом наданим суб'єктові у формах його діяльності (об'єкт-суб'єктна форма).

Системний аналіз (системотехніка) дозволив визначити необхідну для подальшого викладу матеріалу загальну схему суб'єкт-об'єктних відносин (рис. 2.4) з визначенням об'єктів та суб'єктів корекційно-реабілітаційної допомоги.

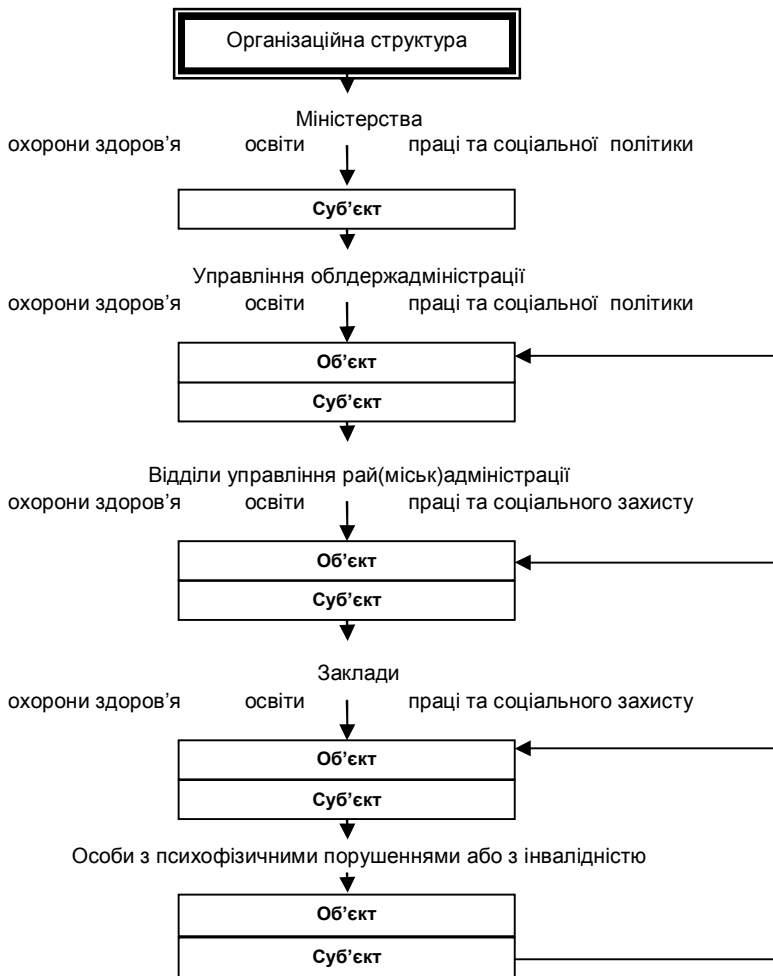

Рис. 2.4. Модель суб'єкт-об'єктних відносин у структурі корекційно-реабілітаційної діяльності

Визначимо учасників (суб'єктів) корекційно-реабілітаційної допомоги, задля яких й існує ця система. Зосередимо увагу на віковій категорії, якою займається спеціальна освіта. У системі спеціальної

освіти учасниками процесу є діти з психічними та/або з фізичними порушеннями:

- *сліпі*: з гостротою зору 0,04 і нижче на оці, яке краще бачить з корекцією; з гостротою зору 0,05–0,08 на оці, яке краще бачить з корекцією, у разі складних порушень зорових функцій, прогресуючих очних захворювань, що призводять до сліпоті;

- *зі зниженим зором*: з гостротою зору 0,05–0,4 на оці, яке краще бачить з корекцією; при цьому враховується стан інших зорових функцій (поле зору, гострота зору на близькій відстані, форми та перебіг патологічного процесу); з більш високою гостротою зору в разі прогресуючих або частих рецидивних захворювань, а також за наявності астенопічних явищ, що виникають під час читання та письма на близькій відстані;

- *глухі*: втрата слуху в мовному діапазоні понад 80 децибел частоти від 500 до 40 000 герц;

- *зі зниженим слухом*: мають середню втрату слуху в діапазоні від 30 до 80 децибел;

- *із затримкою психічного розвитку* – затримка розвитку за типом: конституціонального (гармонійного) психічного і психофізичного інфантилізму; соматогенного походження з явищами стійкої соматичної астенії, соматогенної інфантилізації; психогенного походження у разі патологічного розвитку особистості невротичного характеру з явищами психічної загальмованості, психогенної інфантилізації; церебрально-органічного генезу;

- *розово відсталі*: з легким та помірним ступенем розумової відсталості; органічною деменцією різного походження, яка відповідає легкому та помірному ступеню розумової відсталості;

- *з тяжкими порушеннями мовлення*: з нормальним слухом та первинно збереженим інтелектом, які мають тяжкі системні мовленнєві порушення (алалія, дизартрія, ринолалія, афазія, заїкуватість, загальне недорозвинення мовлення);

- *з порушеннями опорно-рухового апарату* з такими захворюваннями: церебральні паралічі; наслідки поліомієліту у відновному і резидуальному станах; артрогрипоз, хондродистрофія, міопатія, наслідки інфекційних поліартритів; інші вроджені і набуті деформації опорно-рухового апарату.

Навчання цих дітей відбувається за спеціальними програмами, реалізація освітніх послуг здійснюється вчителями-дефектологами з відповідною підготовкою, в умовах спеціального навчального закладу створюються спеціальні умови для їх навчання.

Підвищення уваги до такої категорії дітей, як діти-інваліди, внесло корективи у розуміння суб'єкту корекційно-реабілітаційної діяльності й зумовило необхідність здійснення порівняння визначень двох термінів «діти з порушеннями психофізичного розвитку» та «діти-інваліди» з погляду корекційної педагогіки та визначення особливостей організаційних засад надання освітніх послуг дітям-інвалідам [77].

Перше, на чому слід зупинитися, – це питання коректності вживання терміна «дитина-інвалід» у педагогічній практиці. Необхідно визнати, що термін «дитина-інвалід» та термін «дитина з психофізичними порушеннями» не є синонімами, тому в педагогічній термінології слід остаточно визначитися в коректності застосування в спеціальній педагогіці цієї дефініції.

Вивчення літератури та останніх державних нормативних документів засвідчило, що термін «діти-інваліди» є суто медичним та соціальним. У Законі України «Про охорону дитинства» дається визначення поняття «дитина-інвалід»: це – *«дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту»* (виділено нами. – Д.Т.) [136].

Загальним у цих двох станах дітей (а отже, загальним й у цих двох термінах) є те, що у дітей-інвалідів та у дітей з психофізичними порушеннями відмічаються суттєві відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, які мають здебільшого стійкий характер й зумовлюють обмеження життєдіяльності, а в разі навчання – особливі *освітні потреби*.

Розгляд останніх державних нормативних документів дозволяє знайти юридичне обґрунтування обов'язковості навчання цих двох категорій дітей.

Стосовно дітей з психофізичними порушеннями слід зазначити, що їх зарахування до спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) відбувається згідно з «Положенням про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (МОН України від 15.09.2008 р. № 852), у якому чітко визначено показники, за якими дітям може бути *рекомендовано навчання за програмами* спеціальних шкіл.

Стосовно навчання дітей-інвалідів Закон України «Про охорону дитинства» доповнено частиною: діти-інваліди та інваліди з дитинства, які перебувають у реабілітаційних закладах, закладах та установах системи охорони здоров'я, системи праці та соціального захисту населення, *мають право на здобуття освіти (виділено нами. – Д.Т.)* за індивідуальними навчальними програмами, які узгоджуються з індивідуальними програмами реабілітації дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства [137, ст. 19].

На жаль, у цих документах педагогічну складову допомоги дітям-інвалідам визначено недостатньо. Зазначимо, що останнім часом все більше зростає кількість дітей зі складним порушенням – поєднанням двох чи декількох первинних порушень. Батьки мають можливість обрати вид нозології, за яким вони будуть оформлювати інвалідність дитині. Наприклад, інвалідність оформлюється за соматичним порушенням (астма, проблеми з травленням тощо), хоча дитина має значне порушення зору. Отже, інвалідність може бути надана (з педагогічного погляду) не за провідним дефектом, який обумовлює особливості освітніх потреб дитини. Тому значення педагогічного вивчення потреб дітей з проблемами в здоров'ї значно зростає.

Інвалідність встановлюється в медичних закладах лікарсько-консультативними комісіями (далі – ЛКК) та складається індивідуальна програма реабілітації, яка підлягає виконанню в закладах перебування осіб з інвалідністю. У цій програмі мають бути передбачені такі заходи: 1) забезпечення засобами корекції; створення безперешкодного середовища – ергономічних умов у побуті, при навчанні, випускникам навчального закладу – при працевлаштуванні); 2) надання послуг з реабілітації: медичної (диспансеризація, лікувально-відновлювальна робота, санаторне відновлення); фізичної (відновлення порушених функцій медичними та фізкультурно-

реабілітаційними засобами); соціальної (у побуті, праці); 3) освітні послуги (які вимагають урахування ступеня первинного порушення певних функцій організму і часу їх виявлення та дотримання принципу індивідуального та диференційованого підходу під час здійснення навчання).

У медичній установі визначається лише потреба в «освітній реабілітації», а конкретизація, яким буде її зміст (обсяг), покладається на педагогічну галузь. Лише обласні психолого-медико-педагогічні консультації, у штаті яких є вчителі-дефектологи за всіма напрямками педагогічної допомоги дітям з психофізичними порушеннями, можуть дати конкретну відповідь на це питання. Тому, безперечно, саме на працівників психолого-медико-педагогічної консультації покладено завдання визначення, яке порушення є провідним у структурі дефекту, а отже, й «обхідних шляхів» при наданні освітніх послуг, які й забезпечать їх ефективність.

В одному з положень, наведених у Законі України «Про охорону дитинства» [137], чітко зазначено, що для дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, які потребують опіки і стороннього догляду, органи управління освітою, за згодою батьків дітей або осіб, які їх замінюють, забезпечують *навчання в загальноосвітніх та спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах (виділено нами – Д.Т.)* за відповідними навчальними програмами, у тому числі й у домашніх умовах [137, ст. 19].

Це зумовлює необхідність більш ретельного вивчення питання організації навчання дітей з інвалідністю та чіткого визначення педагогічних підходів до цього питання. На нашу думку, при організації навчання для забезпечення ефективності педагогічної допомоги дітям з інвалідністю їх можна поділити на чотири підгрупи, і відповідно до їх типових потреб, психофізичних особливостей і пізнавальних можливостей здійснювати їх навчання та виховання. Цей підхід продемонстровано в моделі на рис. 2.5.

Розглянемо визначені нами підгрупи більш докладно та окреслимо специфічні вимоги до організації їх навчання.

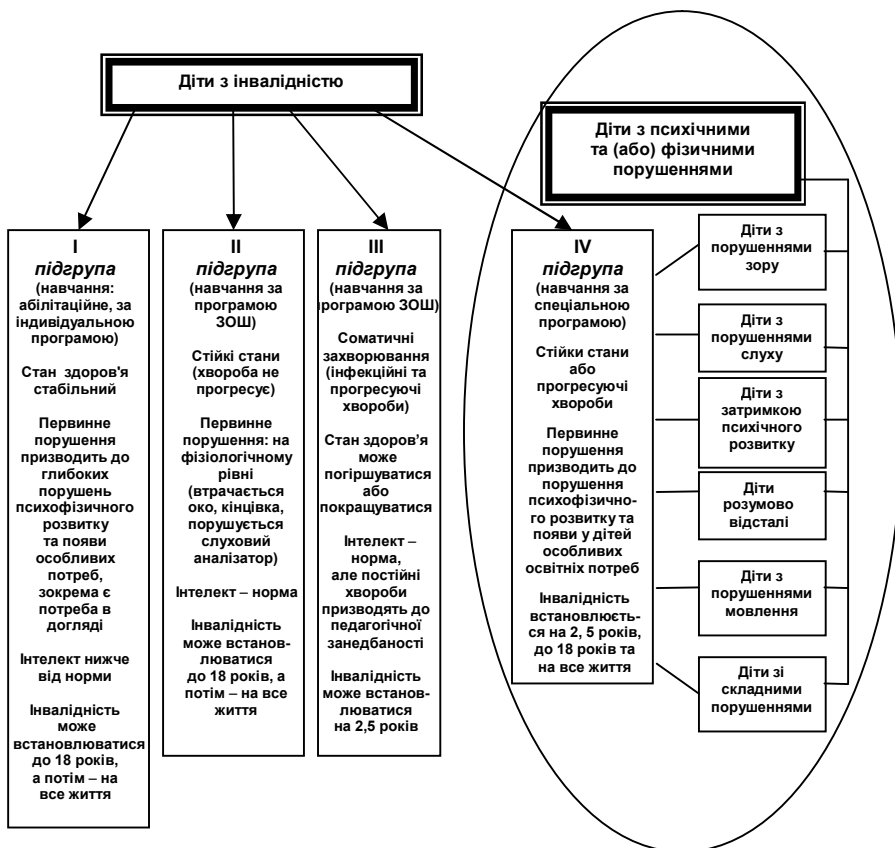

Рис. 2.5. Модель організації диференційованого навчання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю

I підгрупа. У дітей цієї підгрупи хвороба не прогресує або прогресує, але при цьому засвідчується стійкий глибокий стан порушень. Раніше цих дітей визнавали такими, що не підлягали до навчання. Для них необхідно створити спеціальні ергономічні умови, застосовувати індивідуальний підхід під час навчання. Ці діти мають навчатися за спеціально розробленими програмами (на рівні абілітації). Освітні послуги мають надаватися за індивідуальними програмами *вчителями-дефектологами* та *асистентами вчителів*.

дефектологів із застосуванням спеціальних методик навчання, як правило, на етапі первинного виявлення порушення (сенсорного, фізичного, інтелектуального та ін.) на стадії «пристосування до дефекту» [239, 29], яку можна розглядати й як складову діагностичного етапу.

II підгрупа. У дітей цієї підгрупи хвороба не прогресує (стійкий стан порушень), інтелект – норма (пізнавальні процеси – у нормі). Для них необхідно створити ергономічні умови: у побуті – безперешкодне середовище, при навчанні – добір меблів, освітлення тощо згідно з санітарно-гігієнічними вимогами, у подальшому при працевлаштуванні – відповідне облаштування робочого місця.

При наданні освітніх послуг застосовується індивідуальний підхід. Навчання може здійснюватися за програмами загальноосвітніх закладів, фахівцями з загальною педагогічною освітою, які *пройшли курси підвищення кваліфікації з інклюзивного навчання дітей*.

До **III підгрупи** належать діти з інфекційними та прогресуючими соматичними захворюваннями, внаслідок яких вони тривалий час не відвідують школу, часто пропускають заняття; в усіх інтелект – норма (пізнавальні процеси – близькі до норми). Але стан дітей з соматичними хворобами, як правило, через захворювання астенізується, що призводить до зниження працездатності; діти під час навчальних занять швидко втомлюються. Часта та довготривала відсутність на заняттях та уроках у навчальних закладах через довготривале лікування (амбулаторне чи стаціонарне) зумовлює педагогічну занедбаність, яка в разі невчасної допомоги цим дітям може призводити до затримки психофізичного розвитку соматогенного генезу.

У роботі з цими дітьми необхідно вміти передбачати майбутні наслідки захворювання: стан розвитку може погіршуватися внаслідок виникнення інтелектуальних порушень (затримки психічного розвитку), або через прогресування соматичних хвороб відбувається перехід від нестійких до стійких порушень тих чи інших функцій організму. У разі прогресування захворювання лікувально-консультативна комісія (ЛКК) визначає в індивідуальній програмі реабілітації заходи з надання реабілітаційних послуг: подається

перелік послуг, які повинні бути надані в недалекому майбутньому і які можна розглядати як пропедевтичні заходи, спрямовані на попередження появи вторинних відхилень.

У класі діти цієї підгрупи працюють за *програмою загальноосвітньої школи* в одному темпі з іншими дітьми класу, але потребують індивідуального підходу: добирається наочний матеріал, визначається обсяг матеріалу для використання на уроці; для виконання завдань вдома – враховуючи нормативи часу, наприклад, відведеного на виконання домашніх завдань.

Для окремих дітей можуть розроблятися індивідуальні програми навчання за окремими предметами на основі *програми загальноосвітньої школи*: батькам можуть бути запропоновані за складністю матеріалу три варіанти навчання – на середньому, достатньому, високому рівні. Педагоги додатково можуть проводити індивідуальні заняття, спрямовані на подолання утруднень в навчанні. Якщо відхилення у дитини незначні й вона навчається за програмою загальноосвітньої школи, *заняття з нею можуть проводити педагоги з загальною педагогічною освітою, які пройшли курси підвищення кваліфікації з інклюзивного навчання дітей*, але після попереднього консультування у *вчителя-дефектолога* (консультантів психолого-медико-педагогічної консультації або ресурсного центру). Такі консультування педагогів можуть проводитися впродовж усього навчання дитини в загальноосвітньому закладі.

Згідно із Законом України «Про охорону дитинства», освітні послуги можуть також надаватися за місцем лікувально-відновлювальної роботи (у стаціонарі, санаторії) за індивідуальною програмою навчання (за перспективними планами, що надаються зі школи, у якій навчається хворий). Однак у цьому разі слід одразу звертатися до послуг фахівців з відповідною освітою. Для цього в штатний розпис закладів *обов'язково* має бути введена хоча б одна *посада вчителя-дефектолога* (не лише посада логопеда), який би здійснював управління корекційно-розвивальними процесами під час надання освітніх послуг, оскільки такі діти в педагогічному плані є групою ризику.

IV підгрупа. У дітей цієї групи є психофізичні порушення, що обмежують їх життєдіяльність. Ці порушення мають значну ступінь та

стійкий характер. Критерії, за якими дітей відносять до категорії інвалідів (медичний підхід), у деяких випадках збігаються з показниками, за якими відносять дітей до категорії дітей з психофізичними порушеннями (педагогічний підхід). Тому на рисунку (див. рис. 2.5) ці дві категорії дітей об'єднані колом, щоб показати єдність підходів до навчання цих дітей. Саме з цією групою також повинні займатися суто *вчителі-дефектологи (разом з асистентами вчителя-дефектолога)*. Організація навчання буде відбуватися за підходами, визначеними в спеціальній педагогіці, за спеціальними програмами та із застосуванням спеціальних методик навчання. Під час оцінювання навчальних досягнень цієї підгрупи дітей мають використовуватись спеціально розроблені критерії оцінювання, такі, як і для дітей з різними психофізичними порушеннями. Невчасний перехід до такого навчання буде поглиблювати проблеми дітей й навіть сприяти збільшенню відсотка дітей з інвалідністю.

Підсумовуючи результати аналізу груп дітей з інвалідністю як суб'єктів корекційно-реабілітаційної допомоги, слід зазначити, що для *однієї* підгрупи таких дітей необхідне створення ергономічних умов в побуті та при навчанні за індивідуальними програмами (на рівні абілітації), для *другої* підгрупи – необхідне створення ергономічних умов в побуті, під час навчання (за програмами, що відповідають державним стандартам загальноосвітніх шкіл) та в подальшому при працевлаштуванні; для *третьої* – забезпечення індивідуального та диференційованого *підходу* під час навчання за індивідуальними програмами (розробленими відповідно до програм загальноосвітніх шкіл); для *четвертої* підгрупи – застосування *спеціальних методик* навчання за програмами для спеціальних шкіл (у разі потреби – на основі програм для спеціальних шкіл можуть розроблятися індивідуальні програми навчання).

Виділення підгруп серед дітей з інвалідністю допоможе вирішити наявні педагогічні проблеми та здійснювати їх диференційоване навчання, дозволить забезпечити якісну та своєчасну дефектологічну допомогу в процесі їх розвитку.

Як зазначалося вище (див. рис. 2.4), *суб'єктами корекційно-реабілітаційної допомоги* є й професійні групи, які здійснюють допомогу в закладах різного відомчого підпорядкування.

Відповідно до сучасних підходів щодо здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги для реалізації ідеї щодо її комплексності, фахівці закладів, представники різних професійних груп, мають працювати командою. Кожний з них несе відповідальність за всебічний гармонійний розвиток особистості, підготовку її до самостійної життєдіяльності та супровід упродовж життя, у тому числі й під час здобуття освіти (рис. 2.6).

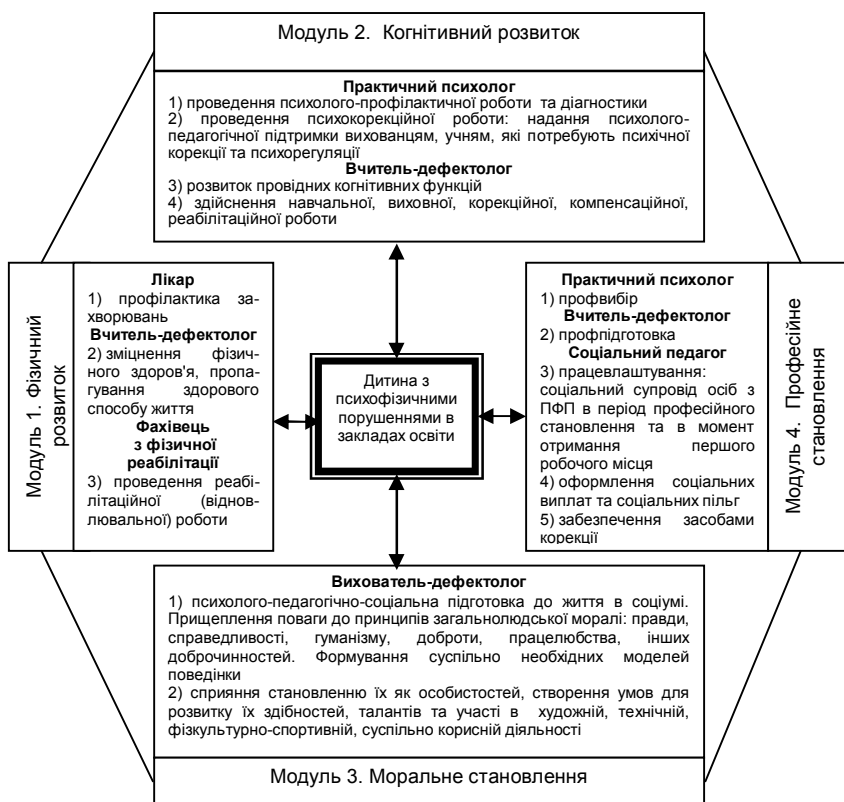

Рис. 2.6. Модулі психолого-медико-педагогічно-соціального супроводу дітей з психофізичними порушеннями під час здобуття освіти

На підставі вивчення низки досліджень науковців-дефектологів, можна виділити такі *модулі*: 1) *фізичний розвиток* (здоровий спосіб життя); 2) *когнітивний розвиток* (інтелектуальна підготовка); 3) *моральне становлення* (засвоєння особистістю моральних норм та виховання моральних якостей); 4) *професійна підготовка* (від профвибору до працевлаштування за першим місцем роботи).

Зазначені в моделі модулі корекційно-реабілітаційної роботи показують розподіл обов'язків у команді (міру відповідальності кожного за певну ланку допомоги) *на інституціональному рівні*. Розподіл між членами мультидисциплінарної команди функціональних обов'язків спростить управління корекційно-реабілітаційним процесом при організації роботи фахівців у певному закладі.

Таким чином, корекційно-реабілітаційну допомогу слід кваліфікувати як практичну діяльність, що інтегрує професійні зусилля декількох працівників, оскільки в сукупності вони спрямовані на *один об'єкт* – процес корекційно-реабілітаційної допомоги, суб'єктом якої є особа з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

При реалізації процесу корекційно-реабілітаційної діяльності на інституціональному рівні *суб'єктами корекційно-реабілітаційної діяльності* можуть бути заклади, у яких вона реалізується. В основу їх діяльності можуть бути покладені принципи, які стали базовими при здійсненні корекційно-реабілітаційної роботи на рівні спеціального навчального закладу [85, 67–69]:

1. *Комплексний характер корекційно-реабілітаційної роботи*. Усі психологічні, соціальні, педагогічні і медичні аспекти мають бути найтіснішим чином взаємопов'язані, що прямо чи опосередковано впливатиме на результати корекційно-реабілітаційної роботи. Тому вона розглядається як комплексна керована система, що забезпечує проведення взаємопов'язаних заходів, кожний з яких робить свій внесок у загальну результативність, наприклад, підготовки дітей з порушеннями психічного та (або) фізичного розвитку до школи, сприяє розвитку гармонійної особистості.

2. *Варіативність підходу* до розроблення окремих компонентів системи корекційно-реабілітаційної роботи зумовлює необхідність урахування індивідуальних особливостей дітей, застосування альтернативних технологій у сфері відновлення порушених функцій розвитку, навчання і виховання кожної дитини. Цей принцип дозволяє також враховувати вимоги суспільства в цілому, і місцеві соціальні умови зокрема.

3. *Пропедевтичний характер* корекційно-реабілітаційної роботи спрямований на запобігання психосоматичних, соціальних відхилень у розвитку осіб з психофізичними порушеннями.

4. *Мотиваційна спрямованість учасників* корекційно-реабілітаційного процесу. Якою б досконалою не була система, її ефективність залежить від мотиваційної установки, тобто внутрішніх мотивів спонукання до дій учасників цього процесу. Кожен з них має професійно кваліфіковано забезпечувати роботу конкретної ділянки цієї системи, тобто продуктивну лікувально-відновлювальну і корекційно-розвиткову діяльність. Завданням осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та батьків (опікунів) полягає у формуванні готовності отримувати цю допомогу та активній участі в здійсненні всіх методик.

5. *Високий динамізм системи.* Якою б ефективною не виявлялася та чи інша система корекційно-реабілітаційної роботи, вона має поступово змінюватися за концептуальними підходами, змістом, технологіями, якщо відбуваються зміни і в соціумі. Лише за цієї умови можна досягти повної інтеграції людей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в соціум.

Насамперед, це зумовлене високою динамікою факторів зовнішнього середовища, адже в процесі розвитку суспільства відбувається розвиток науки, змінюються погляди вчених, вимоги до змісту й технологій реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги. Крім того, змінюються поступово й внутрішні умови функціонування спеціальних закладів: удосконалюються як шкільні, так і дошкільні програми, навчальні плани, матеріальна база закладів, фаховий рівень працівників.

Тому корекційно-реабілітаційній роботі властивий високий динамізм, що враховує зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовища та інших параметрів функціонування закладів.

6. *Орієнтованість на інтеграцію* (як освітню, так і соціальну) спрямовує корекційно-реабілітаційну систему на підготовку дитини до життя в суспільстві з орієнтацією на віддалену перспективу. Корекційно-реабілітаційної робота в дошкільному закладі має запобігати виникненню відставання дитини в школі і підготувати її до освітньої інтеграції, у шкільному закладі до такого завдання належить підготовка до професійної інтеграції та інтеграції в соціум – це завдання найближчої перспективи.

Діти з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю можуть бути включені в загальноосвітній процес, а надалі в соціум, якщо в них будуть сформовані й закріплені спеціальні знання й уміння, що ґрунтуються на перебудованій взаємодії всіх психічних функцій, коли недостатність однієї з функцій компенсується за рахунок полісенсорних зв'язків збережених аналізаторів, зокрема підсилюється регульовальна роль мовлення, мислення, пам'яті, активізується роль інших психічних функцій. Унаслідок цього формуються нові, обхідні шляхи пізнавальної діяльності, застосування яких сприятиме як освітньої інтеграції, так і соціальної [85].

На нашу думку, дотримання наведених принципів при організації корекційно-реабілітаційної роботи забезпечить її ефективність, оскільки вони лежать в основі суб'єкт-об'єктних відносин, і можуть бути покладені в основу практичної діяльності працівників кожного закладу, що здійснює допомогу особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Суб'єктами корекційно-реабілітаційної діяльності можуть бути і заклади, що надають допомогу особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю – як державні та комунальні, так і приватні, а також недержавні організації. Крім мережі закладів, *суб'єктами* системи корекційно-реабілітаційної допомоги є і *органи управління* різних галузей соціальної сфери; а також науково-методичні та ресурсні центри, служби забезпечення та ін.

Зазначимо, що система корекційно-реабілітаційної допомоги є *об'єктом* державної політики й управляється певною ієрархічною системою (починаючи від уряду та закінчуючи органами місцевого самоврядування), які, у свою чергу, можуть виступати й як *суб'єкти* допомоги.

Запозичуючи ідеї Д.О.Новикова, Н.П.Глозової зі створення моделей та механізмів управління системами [280, 121–124], виокремимо як об'єкт управління *корекційно-реабілітаційну систему*. Зазначимо, що *корекційно-реабілітаційна система* – це сукупність програм та стандартів щодо допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та різних закладів соціальної сфери, що їх реалізують.

Слід розрізнати: 1) корекційно-реабілітаційну *мережу* – сукупність закладів, які реалізують програми різного рівня та спрямованості. Заклади об'єднуються за *територіальним принципом* (регіональна, районна, міська мережа тощо); 2) корекційно-реабілітаційний *комплекс* – форми організації корекційно-реабілітаційної системи як об'єднання організаційно інтегрованих закладів, що реалізують комплекс взаємопов'язаних програм різних рівнів. Головна відмінність корекційно-реабілітаційної *мережі* від корекційно-реабілітаційного *комплексу* полягає у тому, що останній передбачає більш високий ступінь організаційної інтеграції (у тому числі й ресурсну) та взаємозв'язку під час реалізації програм, стандартів, що дозволить подолати проблеми практики, зазначені в підрозділі 1.1. Це означає, що відповідно до виявлених у людини первинних порушень, допомога буде здійснюватися командою різних за спеціальністю фахівців незалежно від типу закладу, у якому вона надається. При цьому слід зазначити, що до складу цієї команди повинні входити фахівці з дефектологічною підготовкою [116], оскільки в останніх державних нормативно-правових документах гарантується дефектологічна підтримка [137].

Таким чином, система корекційно-реабілітаційної допомоги – це сукупність органів управління різних галузей соціальної сфери та місцевого самоврядування; підвідомча їм мережа закладів, що реалізують допомогу особам з психофізичними порушеннями та/або з

інвалідністю шляхом реалізації програм та стандартів різного рівня та спрямованості (державних, регіональних, галузевих тощо).

Повертаючись до розгляду методології корекційно-реабілітаційної діяльності визначимо її напрями, об'єкти, види та складові компоненти (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Напрями, об'єкти та види корекційно-реабілітаційної діяльності

Медична реабілітація	Фізична реабілітація	Психолого-педагогічна реабілітація	Освітні послуги (як різновид реабілітації)	Професійна реабілітація	Трудова реабілітація
Надавачі послуг					
- спеціалізовані відділення клінік, інститутів; - інші лікувально-профілактичні установи; - санаторно-курортні заклади	- лікувально-профілактичні заклади; - центри соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; - інші реабілітаційні установи	- центри практичної психології та соціальної роботи; - центри соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; - інші реабілітаційні установи; - навчальні заклади всіх типів	- навчальні заклади всіх типів (крім закладів, що надають професійну освіту відповідно до пункту «Професійна реабілітація»)	- загальноосвітні школи (школи-інтернати); - загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати); - реабілітаційні установи; - навчальні заклади, де створюються відповідні умови згідно з державним соціальними нормативами	- служба зайнятості; - підприємства, установи, організації незалежно від формального підпорядкування
Види послуг					
- відновлювальна терапія; - реконструктивна хірургія; - профілактичні заходи; - санаторно-курортне лікування	- консультування; - ерготерапія; - кінезотерапія; - лікувальний масаж; - лікувальна фізкультура	- психолого-медико-педагогічне консультування; - психолого-педагогічна діагностика; - психолого-педагогічний патронаж; - психологічна і педагогічна корекція	- колективна форма навчання, у тому числі інтегроване та інклюзивне навчання; - індивідуальна форма навчання; - дистанційна форма навчання	- професійна орієнтація; - професійний відбір; - професійна освіта	- пристосування та створення робочих місць з урахуванням безпеки та особливих потреб інваліда

* Слід зазначити, що, говорячи про корекційно-реабілітаційну допомогу дітям, маємо на увазі як реабілітацію, так і абілітацію.

Основу корекційно-реабілітаційної діяльності складають два компоненти:

1) *об'єктивний* – цесукупність діяльності кількох складових, що мають реальну можливість брати участь у процесі допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, та сукупність відповідних ресурсів (відповідно до визначених у табл. 2.1 видів допомоги);

2) *суб'єктивний* – це здатність та готовність працівників, колективів до спільної інтегрованої діяльності в процесі корекційно-реабілітаційної допомоги; спроможність управлінського апарату закладу, галузі, адміністративно-територіальної одиниці до оптимальної співпраці в процесі реалізації цілей і завдань корекційно-реабілітаційної діяльності.

Як і кожную систему, систему корекційно-реабілітаційної допомоги можна розглядати: як сукупність взаємозалежних елементів; як систему, що має такі особливості:

- є відкритою системою, що може існувати лише за умови активної взаємодії із зовнішнім середовищем;

- є штучною системою, що створена людиною для досягнення певних цілей;

- є складною системою, що містить у собі різні підсистеми (освіти, охорони здоров'я, праці та соціального захисту), які в межах соціальної сфери є, з одного боку, самостійними системами, а з іншого – підсистемами в межах системи корекційно-реабілітаційної допомоги;

- є системою, якій властивий принцип синергізму, згідно з якими організаційні одиниці (або підсистеми) найчастіше можуть діяти більш успішно, працюючи разом, ніж тоді, коли працюють окремо;

- є системою, якій властивий процес соціальної ентропії¹ – закономірного процесу, який може призвести до системного занепаду.

У загальному вигляді модель функціонування системи корекційно-реабілітаційної допомоги наведена на рис. 2.7.

---

¹ *Ентропія* – початково: фізична величина, що характеризує тепловий стан тіла чи системи тіл. Тепер цей термін широко вживається у філософії і соціальних науках на позначення ступеня неупорядкованості в закритих природних чи соціальних системах

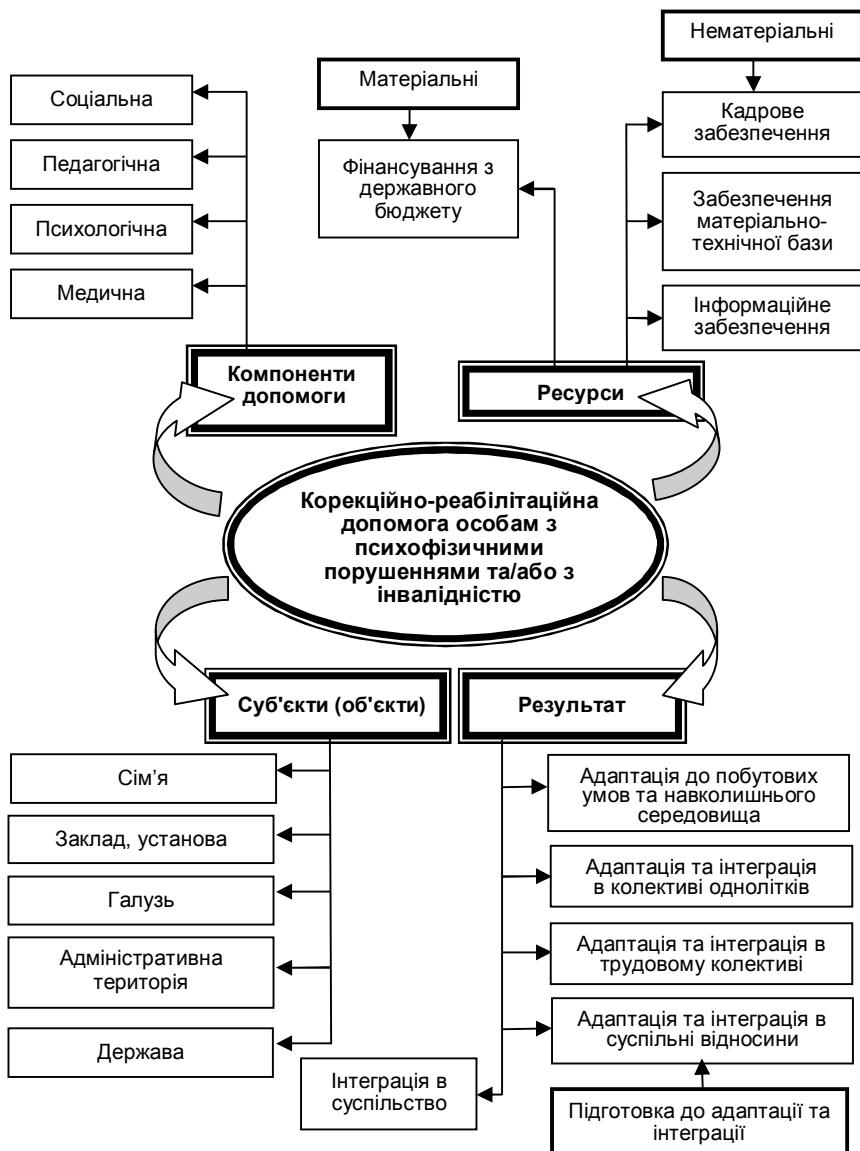

Рис. 2.7. Модель функціонування системи корекційно-реабілітаційної допомоги в Україні

Як зазначалося в попередньому матеріалі нашого дослідження, з позицій *кібернетики* корекційно-реабілітаційна допомога є складною динамічною системою. Для її оптимізації (застосовуючи положення *тектології*) слід систематизувати її організаційний досвід у різних галузях соціальної сфери; узагальнити та пояснити способи організацій корекційно-реабілітаційної роботи як людської діяльності.

Дослідження проблеми з позицій *комплексного підходу* довело, що система корекційно-реабілітаційної допомоги має власний *зміст, склад та структуру*. Наведені в таблиці (див. табл. 2.1) складові компоненти корекційно-реабілітаційної допомоги слід розглядати також як складові управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги. Згідно з сучасними науковими підходами до надання корекційно-реабілітаційної допомоги та розширенням мережі закладів для її реалізації мова може йти про нову парадигму з її управління.

Підкреслимо, що дотепер для практичних працівників, які здійснюють корекційно-реабілітаційну діяльність, її методологія та теоретичні засади є недостатньо зрозумілою сферою діяльності. Це обумовлено тим, що інноваційність практики стала атрибутом часу, посилилася тенденція першочерговості практичних змін для потреб практики, яка постійно перебудовується відповідно до нових умов [285, 4]. Аналіз практики допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю підтвердив це положення.

На думку дослідників, на сучасному етапі розвитку допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю за відсутності наукових розробок та обґрунтувань практичної діяльності практики змушені вирішувати проблеми, як то кажуть, «в лоб». Керівники різного рівня, як правило, не мають дефектологічної підготовки. Під час прийняття організаційно-управлінських рішень у галузі практичного впровадження корекційно-реабілітаційної допомоги вони вдаються до інтуїтивних та вольових рішень, найчастіше невдалих, науково не обґрунтованих. Негативні результати, які отримуються в результаті таких рішень, підвищують необхідність застосування наукових підходів у практичній діяльності [282, 463].

Упродовж декількох століть саме наука була провідною, базовою діяльністю, тому що в ній формувалися і єдина картина світу, і загальні теорії, і стосовно цієї картини виділялися приватні теорії та відповідні предметні галузі професійних діяльностей у суспільній практиці [285]. Науковцями зазначено, що на цей час у суспільстві відбулась переоцінка ролі науки в розвитку людства.

Здійснюючи оцінку ролі науки в сучасному суспільстві, О.М. Новиков визначав процес стрімкого зближення науки з практикою. З'явилося нове поняття – «практикоорієнтована наука» [282, 463]. Автор зазначає важливість наукового обґрунтування організації будь-якого виду людської діяльності, що надасть можливість внутрішньо її впорядкувати та забезпечити взаємодію автономних частин цілого при виконанні різних програм, об'єднати певні групи людей, здійснюючих свою професійну діяльність.

Поглиблене вивчення наукових джерел, у яких розглянуто сучасні підходи до розуміння методології, дозволило нам визначити декілька із них (автори О.М. Новиков, Д.О. Новиков [280–287]).

Ці автори трактують питання методології з позицій, наближених до розуміння змісту цього поняття автором даної монографії. Саме на них ґрунтується наше дослідження.

Методологія – це вчення про організацію діяльності. Методологія розглядає організацію будь-якої людської діяльності: практичної, наукової, художньої, навчальної, ігрової та інших видів [281, 23].

Оскільки методологія – це вчення про організацію діяльності, то науковці в першу чергу розглядають трактування поняття «організація». *Організація* – це: 1) внутрішня впорядкованість, *узгодженість взаємодії* більш-менш диференційованих і автономних частин цілого, обумовлена його будовою; 2) *сукупність процесів або дій*, що забезпечують утворення та удосконалення взаємозв'язків між частинами цілого; 3) об'єднання людей, що *спільно реалізують деяку програму* або мету та діють на основі певних процедур і правил [282, 20].

У нашому дослідженні стосовно корекційно-реабілітаційної допомоги ми використовуємо поняття «організація» в усіх значеннях, тобто як процес, який реалізується в системі корекційно-

реабілітаційної допомоги (друге значення), як результат цього процесу (перше значення) і як процес практичної діяльності та управління цим процесом у корекційно-реабілітаційній системі (третє значення).

О.М. Новиков, Д.О. Новиков запропонували таку схему структури методології будь-якої людської діяльності: 1) характеристики діяльності: особливості, принципи, умови, норми діяльності; 2) логічна структура діяльності: суб'єкт, об'єкт, предмет, форми, засоби, методи, результат діяльності; 3) часова структура діяльності: фази, стадії, етапи діяльності. Таке розуміння структури методології дозволило авторам [284, 86–89] з єдиних позицій і в єдиній логіці узагальнити наявні в літературі різні підходи до трактування поняття «методологія» і до його використання в найрізноманітніших видах діяльності.

Поєднання зазначених наукових поглядів [280–287] на структуру методології з основними положеннями концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності, наведеної в першому розділі, дало підстави стверджувати, що *корекційно-реабілітаційну діяльність* слід розглядати як *методологію практичної діяльності*. Водночас у науковій галузі вона може бути *предметом окремого дослідження*.

Авторське розуміння методологічних засад корекційно-реабілітаційної діяльності як практичної діяльності, компоненти якої можуть у подальшому стати предметом наукових досліджень, наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Організація корекційно-реабілітаційної діяльності

Характеристика діяльності	
Складові компоненти діяльності	Зміст організації комплексної практичної корекційно-реабілітаційної діяльності
Особливості діяльності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність загальної мети, що має вихід у реальне життя. 2. Продуктивна діяльність фахівців, спрямована на досягнення мети. 3. Добровільне об'єднання фахівців різних галузей у процесі реалізації мети.
Принципи діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – принцип історичності; – принцип ієрархічності; – принципи цілісності, інтегративності, комплексності;

Продовження табл. 2.2

Принципи діяльності	<ul style="list-style-type: none"> – принцип необхідної різноманітності (адекватності); – принципи соціодинаміки, додатковості, комунікативності (відкритості); – принципи динамічності, неперервності, наступності
Умови діяльності	Соціальні, нормативно-правові, інформаційні, організаційні, фінансові, матеріально-технічні, науково-методичні, мотиваційні, кадрові
Норми: 1) загальні; 2) специфічні	1) загальнолюдські етичні, гігієнічні й інші норми; 2) норми медичної, педагогічної етики
Логічна структура діяльності	
Структурні складові	Зміст
Суб'єкт	<ul style="list-style-type: none"> – державне управління; – місцеве управління; – галузеве управління; – управління закладами; – на рівні певного регіону: начальники, спеціалісти управління; – на рівні закладу: директор, заступник директора; фахівці з відповідною підготовкою: лікар, учитель-дефектолог, практичний психолог, соціальний педагог, фізичний реабілітолог, соціальний працівник та ін.; – особа з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю
Об'єкт	<ol style="list-style-type: none"> 1) допомога особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; 2) умови забезпечення корекційно-реабілітаційного процесу
Предмет	Цілісний корекційно-реабілітаційний процес
Результат	Інтеграція в соціум (адаптація до навколишнього середовища) осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю
Форми організації діяльності: 1) за кількістю учасників, 2) за організацією процесу діяльності, 3) специфічні форми	<ol style="list-style-type: none"> 1) індивідуальні, групові та колективні; 2) сучасний проектно-технологічний тип організаційної культури; 3) у технологічній фазі кожний різновид послуг, хоча й спрямовані на один об'єкт (суб'єкт) допомоги, являє собою особливу форму
Методи діяльності: 1) теоретичні методи; 2) емпіричні методи	<ol style="list-style-type: none"> 1) розумові операції: аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, конкретизація, узагальнення, формалізація, індукція, дедукція, ідеалізація, аналогія; 2) діалектика як загальний метод; 3) специфічні методи проектування систем, їх реалізації (оцінки, самооцінки) і рефлексії за фазами, стадіями і етапами; 4) вивчення літератури, документів, результатів діяльності; спостереження; опитування (усні й письмовий); експертні оцінки; тестування

Продовження табл. 2.2

Методи діяльності: 1) теоретичні методи 2) емпіричні методи			5) обстеження; моніторинг; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду; дослідна робота; 6) у технологічній фазі: – залежної від виду допомоги: пропедевтика вторинних порушень та відновлення втрачених функцій, корекція та реабілітація; – лікувальні, психологічні, педагогічні, соціальні технології, технологія абілітації
Засоби діяльності			Матеріальні, інформаційні, логічні, математичні, мовленнєві
Форми організації процесу корекційно-реабілітаційної діяльності. Часова структура діяльності			
Форми організації			Вид діяльності: проектування та реалізація корекційно-реабілітаційної діяльності
Фази	Стадії	Етапи	Проектування комплексної допомоги особам з психофізичними порушеннями
1. Проектування	1.1. Концептуальна	1.1.1. Виявлення протиріч	Протиріччя в практиці. Визначення головної проблемної ситуації
		1.1.2. Формулювання проблеми	Проблема як пріоритетне практичне завдання
		1.1.3. Визначення проблеми	Проблематика як визначення наслідків вирішення проблеми для середовища, надсистем, підсистем
		1.1.4. Визначення цілей	Визначення цілей спроектованої системи корекційно-реабілітаційної допомоги як антипода проблеми (без проблеми немає системи). Ціль багатоваріантна, у відомій мірі встановлюється інтуїтивно
		1.1.5. Вибір критеріїв	Критерії встановлюються самими учасниками проекту, можливо, з використанням експертних оцінок, але найчастіше на інтуїтивній основі. Критерії ефективності проекту найчастіше є «кількісними моделями якісних цілей»
	1.2. Моделювання	1.2.1. Побудова моделей	Прагматичні моделі як робочі уявлення майбутньої корекційно-реабілітаційної системи
		1.2.2. Оптимізація моделі	Знаходження серед безлічі можливих альтернативних моделей найкращих для заданих умов. Скорочення альтернатив, перевірка відібраних моделей на стійкість
		1.2.3. Вибір моделі (прийняття рішення)	Вибір єдиної моделі для реалізації спроектованої системи
	1.3. Конструювання	1.3.1. Декомпозиція	Процес поділу загальної мети спроектованої системи на окремі підцілі-завдання, що охоплюють із необхідністю

Продовження табл. 2.2

			весь комплекс завдань, що виникають. В ієрархічних системах – подальше дроблення завдань на підзавдання й т.д.; побудова дерева цілей
		1.3.2. Вивчення умов (ресурсних можливостей)	Дослідження мотиваційних, кадрових, фінансових та інших умов реалізації проекту в цілому й за кожним завданням окремо
		1.3.3. Побудова програми	Створення програми реалізації спроектованої системи як конкретного плану дій у певних умовах і у встановлені терміни
	1.4. Техно-логічна підготовка	1.4.1. Техно-логічна підготовка	Підготовка робочих матеріалів необхідних для реалізації проекту: програмної документації, методичних розробок, програмного забезпечення, посадових інструкцій і т.п.
2. Техно-логічна	2.1. Реалізація моделі системи	2.1.1. Теоретичний	—
		2.1.2. Емпіричний	Процес допомоги – реалізація інноваційних підходів: 1) впровадження нової модельної парадигми допомоги; 2) впровадження інноваційного оперативного управління: контроль виконання планів, внесення коректив та ін.; 3) для забезпечення ефективності розробка та впровадження механізмів управління, що забезпечать взаємозв'язок під час ресурсного забезпечення та застосування: - медичних методик з відновлення втрачених функцій (корекція та реабілітація); - освітніх технологій з корекційно-розвиткової роботи як засобу реабілітації; - технологій абілітації; 4) для забезпечення якості реалізації нових підходів до підготовки фахівців
3. Рефлексивна фаза: підсумкова оцінка (само-оцінка) результату – рефлексія			1. Самооцінка результатів реалізації проекту; експертиза із залученням незалежних експертів. 2. Оцінка, самооцінка (формальна рефлексія), змістова рефлексія. Застосування рефлексії як способу усвідомлення цілісності діяльності, її цілей, змісту, форм, способів, засобів; як послідовного руху у рефлексивному плані: «зупинка», «фіксація» «відсторонення», «об'єктивізація», «огортання».

Методологічною основою нашого дослідження соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності стала також *діалектична концепція розвитку*, відповідно до якої наукове пізнання як елемент більш загальної системи – пізнавальної діяльності – розглядається в його відношенні до об'єктивного світу, включеності в практично-перетворювальну діяльність людини.

У процесі вивчення проблеми управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги нами виявлені протиріччя в практиці управління та визначено шляхи їх подолання із застосуванням *системного та методологічного аналізу*:

- *соціологічного* – він дозволив розглянути еволюцію системи допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю як соціального феномену;

- *соціально-політичного* – містить аспект формування нових рівнів та механізмів соціальної політики (зокрема, освітньої політики, соціальної політики, політики в охороні здоров'я), пов'язаних з переструктуризацією державно-політичного управління, що безпосередньо впливає на здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги як об'єкта політики;

- *соціально-управлінського* – передбачає впровадження управлінських підходів у здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги у світлі нових підходів до її організації та підвищення рівня якості та ефективності соціальних потреб і вимог до її реалізації;

- *управлінсько-технологічного* – його сенс полягає в зміні парадигми управління корекційно-реабілітаційною допомогою та наборі основних управлінських технологій, виділення латентної функції управління корекційно-реабілітаційною допомогою на різних рівнях її управління;

- *соціально-педагогічного* – його значення полягає у: 1) визначенні основних підсистем корекційно-реабілітаційної допомоги та системоутворюючих механізмів, які поєднують їх в єдиний механізм і встановлюють кореляційні зв'язки у розвитку цих підсистем; 2) визнанні того факту, що надання освітніх послуг є базисом соціальної моделі допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

– *порівняльно-педагогічного та історико-педагогічного* – передбачає ретроспективний огляд та аналіз досвіду суспільно-державних відносин у процесі управління корекційно-реабілітаційною допомогою.

У матеріалі монографії наведено узагальнення існуючих раніше поглядів, теоретичних і прикладних розробок, які, на нашу думку, сприяють сучасному уявленню про теорію й практику управління корекційно-реабілітаційною допомогою. Сприймання допомоги як такої, що об'єднує зусилля всіх зазначених вище фахівців (див. табл. 1.1) на макро- та на мікрорівні, поставило перед наукою завдання розробки методології, зокрема, наукових засад корекційно-реабілітаційної діяльності, які забезпечать ефективність управління нею та при розробці організаційних умов дозволять запобігти дублювання функцій різними відомствами. Цей матеріал застосований нами під час розробки концептуальних засад управління корекційно-реабілітаційною допомогою як системою та як процесом. У попередніх підрозділах ми теоретично обґрунтували важливість розгляду корекційно-реабілітаційної роботи як самостійної системи, яка потребує управління, визначили базові поняття, пов'язані з процесами управління системою корекційно-реабілітаційної роботи, методологію корекційно-реабілітаційної діяльності. Це є підґрунтям формування уявлення про теоретико-методологічні засади управління корекційно-реабілітаційною допомогою та дозволяє безпосередньо перейти до вирішення науково-методичних питань, пов'язаних з його реалізацією.

Подальше наукове дослідження зазначеної проблеми ми будували відповідно до існуючих наукових поглядів [281, 248; 282, 456–462] на розробку теоретико-методологічних засад, дотримуючись певних фаз та стадій. Наприклад, при проектуванні діяльності дотримувалися таких стадій: концептуальна, моделювання й конструювання системи, технологічна підготовка та ін.

2.3. Наукові підходи до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні

Аналіз корекційно-реабілітаційної допомоги як системи та як процесу тісно пов'язаний з розширенням розуміння фундаментальних методів такого дослідження. Методологічні проблеми формують теоретико-концептуальне тло всіх досліджень, тому системно-управлінський аналіз процесу корекційно-реабілітаційної допомоги не є винятком, особливо зважаючи на складність предмета дослідження. У галузі теорії управління соціальними системами в наш час склався свого роду теоретичний плюралізм: існують різні теоретичні системи управління, що охоплюють різні феномени: школи менеджменту, державного й муніципального управління, кібернетичні теорії, *однак вони не синтезовані в єдину методологічну й теоретичну концепцію* [127]. Ще більше це стосується системи корекційно-реабілітаційної допомоги, яка до цього часу не розглядалась як самостійна система, що потребує управління. Виникає необхідність у поглибленні та впорядкуванні понятійного апарату теорії соціального управління, зокрема, системою корекційно-реабілітаційної допомоги, *на основі таких видів знання, як теорія діяльності, соціологія, психологія, спеціальна педагогіка та ін.*

У зв'язку із цим традиційні (класичні) інтерпретації теорії управління не відкидаються, а переосмислюються в системі нових понять.

Спираючись на положення сучасного управління [24; 25; 68; 109; 112; 154; 202; 242; 243; 295; 168; 241; 228; 272; 309; 331; 343; 428; 468 та ін.], систему управління корекційно-реабілітаційною допомогою на рівні регіону розглядатимемо як своєрідний організаційний механізм, основні елементи якого наведено на рис. 2.8.

До найважливіших елементів організаційного механізму управління належать [246, 241]: *цілі, принципи, функції, методи управління, кадри, обладнання, технології, інформація й структура управління*. Відсутність хоча б одного з цих елементів перетворює її з управлінської конструкції в перелік заходів, унеможлиблює досягнення поставленої мети. Якщо в такій системі хоча б один з

елементів виявиться неефективним, то недосконалою буде і вся система. Отже, організаційний механізм управління системою корекційно-реабілітаційної роботи – це сукупність різноманітних механізмів, які покликані організовувати ефективну допомогу особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

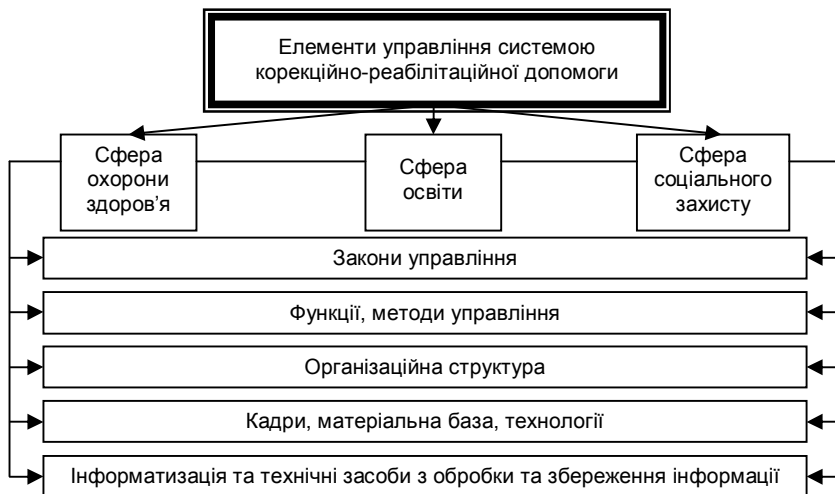

Рис 2.6. Основні елементи системи управління корекційно-реабілітаційною допомогою на рівні регіону

Для кожного суб'єкта діяльності, незалежно від галузі, до якої він належить (охорони здоров'я, освіти, соціального захисту), притаманні:

1) загальний процес управління (підпроцеси: прогнозування, планування, прийняття рішень, контроль й регулювання), ідентичний процесу управління в системі освіти;

2) реалізація функцій: цілевизначення, аналіз, прогнозування, планування (прийняття рішень), організація виконання за оптимальних умов (сукупність способів, засобів, впливів), контроль (експертиза) і оцінка (діагностика) фактичних результатів, регулювання й корекція на основі аналізу інформації виконання запланованих рішень за фактом досягнення мети [22, 228]. Кожна функція управління, у свою чергу, у згорнутому та зменшеному за

обсягом вигляді, циклічно проходить ті самі етапи, які визначено нами як підфункції;

3) організаційна структура, підходи до добору кадрів, забезпечення матеріальної бази, відбір технологій, інформатизації зумовлені галузевими вимогами та стандартами.

Успішна організація корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю значною мірою залежить від низки *зовнішніх і внутрішніх факторів*, які зумовлюють діяльність відповідних закладів. До *зовнішніх* факторів можна віднести такі: політичні – законодавчі акти; економічні – фінансування; соціокультурні – зміст допомоги; передовий медичний і педагогічний досвід. Зовнішні фактори, хоча й не мають прямого впливу на осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, але від них значною мірою залежить досягнення кінцевого результату. До факторів, які здійснюють *прямий вплив* на діяльність закладу, можна віднести: дитячий контингент, кадри, технології, завдання. Тобто, залежно від типу закладу, від контингенту клієнтів, яких заклад обслуговує, відбувається визначення основних завдань та змісту допомоги, відбір певних технологій. Ефективність допомоги, яку діти отримують у закладі, залежить від кадрового забезпечення [90, 226].

Ефективність системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю також залежить від своєчасного прийняття стратегічних та оперативно-тактичних рішень, спрямованих на реалізацію її цілей на рівні регіону. Стратегія розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги залежить від стратегії розвитку соціальної сфери (охорони здоров'я, освіти, праці та соціальної політики), яка, у свою чергу, є складовою стратегії соціально-економічного розвитку регіону. Розглянемо залежність стратегій та їх вплив на формування концептуальних засад реалізації системи корекційно-реабілітаційної допомоги в регіоні [87].

Грунтовний аналіз практики [78] організації навчально-виховної, корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку в нашій країні та в Сумській області, зокрема, дозволив встановити, що гострою проблемою сьогодення є тотальне погіршення стану здоров'я.

Підставою для цього є статистичні дані, які показують, що якщо в Україні в 1991 році максимальний показник кількості хвороб становив 9,4-10 тис. на 10 000 підлітків, то в Сумській області станом на 2002 р., він досягає 17, 05 тис. на 10 000 підлітків, а в Сумах цей показник – 22,61 тис. на 10 000 підлітків, що є одним з найбільш високих в Україні [118]. У країні спостерігається тенденція збільшення кількості дітей з психофізичними порушеннями – близько 1 млн 100 тис., що становить 12,2 % загальної кількості дітей.

У той самий час результати дослідження стану практики реалізації прав громадян на одержання корекційно-реабілітаційної допомоги виявили таке:

- до цього часу в Україні бракує нормативно-правових документів, які б регулювали взаємозв'язок медичних, освітянських сфер діяльності та сфери соціального захисту населення;

- батьки неповнолітніх дітей звертаються переважно до лікарів, не усвідомлюючи значення допомоги різних фахівців для повноцінного розвитку їхньої дитини, що призводить до несвочасного початку кваліфікованого супроводу розвитку дитини. На жаль, пізні звертання за педагогічною допомогою призводить до негативних наслідків у формуванні особистості. Втрачається сензитивний період розвитку дитини, що в подальшому вимагатиме значних зусиль для подолання саме вторинних відхилень у розвитку дитини;

- підготовка фахівців у вищих педагогічних закладах освіти за спеціальністю «Дефектологія» в цілому забезпечує достатній рівень знань з медицини; з основ корекційної педагогіки та спеціальної психології; спеціальних методик навчання і виховання та засобів корекційно-реабілітаційної допомоги дітям. Ситуація в практиці надання освітніх послуг ускладнилася впровадженням інклюзивної освіти й невідповідністю вчителів загальноосвітніх шкіл до здійснення навчання дітей з психофізичними порушеннями;

- у випускників медичних вищих навчальних закладів не формуються знання з «Основ корекційної педагогіки», зокрема, про важливість надання вчасної педагогічної корекційно-реабілітаційної допомоги дітям із психофізичними порушеннями. Вочевидь доцільно

ввести до навчального плану медичних ВНЗ вивчення основ спеціальної психології та корекційної педагогіки.

Аналіз штатного розпису персоналу закладів соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, які опікуються допомогою дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, виявив таке:

- останнім часом розширився перелік фахівців, які можуть брати участь у наданні допомоги дітям з психофізичними порушеннями, а саме: учитель-дефектолог (тифлопедагог, сурдопедагог, корекційний педагог, логопед), соціальний педагог, фізичний реабілітолог, проте не всі спеціалісти цієї кваліфікації внесені до переліку штатних працівників зазначених вище закладів, не передбачено фінансування оплати їхньої праці;

- у тих закладах, де введені наведені вище посади, чітко не визначено їх посадові обов'язки. Тому на практиці відбувається змішування посадових обов'язків цих фахівців. Спостерігаються факти виконання спеціалістами не притаманних їм функціональних обов'язків;

- у багатьох закладах освіта фахівців не відповідає вимогам до професійної підготовки, зазначеним у класифікаторі професій;

- атестація та присвоєння категорій працівникам здійснюється без урахування відповідності їх освіти обійманим посаді;

- не визначений механізм взаємозв'язку та взаємодії між фахівцями, які беруть участь у допомозі дітям з психофізичними порушеннями.

Тому проблема надання кваліфікованої допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку, а також питання налагодження взаємозв'язків між усіма учасниками навчально-виховного та корекційно-реабілітаційного процесу на рівні регіону потребує свого негайного вирішення.

В авторській моделі системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з порушеннями зору [86] вживається словосполучення «комплексна система». На перший погляд, «система» за своєю сутністю є комплексним явищем і не потребує синонімічного уточнення. Однак спробуємо пояснити, чому саме ми поєднали в сполучення ці два слова. *Комплекс* (від лат. слова *complexus* – зв'язок), *система* (від грец. *systema* – ціле, складене з частин) – певна цілісність, що складається із взаємозалежних частин, кожна з яких

робить свій внесок у ціле. Якщо одна з них буде відсутня чи неправильно функціонувати, то і вся система не функціонуватиме. Під комплексністю системи ми розуміємо *взаємозв'язок* (сукупність діяльності) *частин* (підсистем), які самі по собі є системами для досягнення найкращого результату, одержання найбільшої користі від них.

У процесі здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями задіяно декілька самостійних, незалежних одна від одної систем – система освіти, система охорони здоров'я, система праці та соціального захисту населення. У розробленій нами моделі вони стають підсистемами, тобто складовими системи: сфера охорони здоров'я – *1-ша підсистема*; сфера соціального захисту – *2-га підсистема* та сфера освіти – *3-тя підсистема*.

Проведене нами дослідження показало, що однією з перешкод у встановленні тісного взаємозв'язку в роботі всіх складових процесу комплексного корекційно-реабілітаційного супроводу дитини є міжгалузеві та міжвідомчі бар'єри, через які діяльність суб'єктів системи допомоги дітям виявляється роз'єднаною, а іноді й недостатньо відомою фахівцям, які працюють у суміжних відомствах. Недостатня розробленість механізмів взаємозв'язку в роботі цих самостійних систем становить значну перешкоду в здійсненні паритетного професійного спілкування і співробітництва.

Аналіз питань практики організації навчально-виховної та корекційно-реабілітаційної допомоги також вказав на ряд проблем у різних сферах їх здійснення [78]:

– *на рівні освіти*: у країні відбувається «стихійна» інтеграція дітей з психофізичними порушеннями в загальноосвітні масові (нами буде вживатися поняття *масові* для позначення *не спеціальних* навчальних закладів. – *Д.Т.*) заклади освіти (особливо в початкову ланку школи). Це призводить до некомпетентного втручання в розвиток дитини та погіршення якості навчально-виховного й корекційно-реабілітаційного процесу. Учителі загальноосвітніх шкіл не обізнані з особливостями індивідуального підходу до дітей з особливими навчальними потребами (добором матеріалів для навчання, специфічними засобами

навчання, корекції емоційно-вольової сфери тощо). Це призводить до того, що втрачається сензитивний період розвитку дитини. На час закінчення початкової ланки діти не вміють читати (інколи не знають навіть букв), не вміють писати, у них не сформовані трудові навички тощо. Тобто, за такої організації інтегрованого навчання враховуються лише права батьків на вибір місця навчання, але порушуються права дитини на опанування певним рівнем знань, умінь, навичок засвоєння сучасної культури. У більш старшому віці це унеможлиблює формування трудових навичок і отримання певної професії, у подальшому – утруднює їх інтеграцію в суспільство;

– *на рівні охорони здоров'я*: під час довготривалого перебування дітей в закладах охорони здоров'я їм не надається кваліфікованої педагогічної допомоги. Аналіз нормативно-правових документів довів, що у вимогах до освітнього цензу педагогів, які можуть працювати в стаціонарах, де відбувається лікування дітей з вадами зору, слуху, інтелекту та з іншими нозологіями, не зазначена як обов'язкова вимога дефектологічної підготовки педагогів. Довготривала її відсутність під час перебування дітей на лікуванні призводить до педагогічної занедбаності, затримки психічного розвитку дітей;

– *на рівні соціального захисту населення*: соціальну підтримку населення здійснюють територіальні центри, які є в кожному районі області. Як один з варіантів наближення допомоги до населення у штатний розпис працівників територіальних центрів слід ввести посаду вчителя-дефектолога. Це забезпечить більш широке охоплення кваліфікованою консультативною допомогою населення з порушеннями психофізичного розвитку різного ступеня.

У попередньому розділі монографії ми зазначали, що кожне протиріччя, яке виникає у практиці здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги в контексті її реформування, потребує визначення шляхів його подолання, тобто розроблення стратегії, яка сприятиме реалізації соціальної політики. Вона має розглядатися як складова стратегії соціально-економічного розвитку на державному та регіональному рівнях (рис. 2.9).

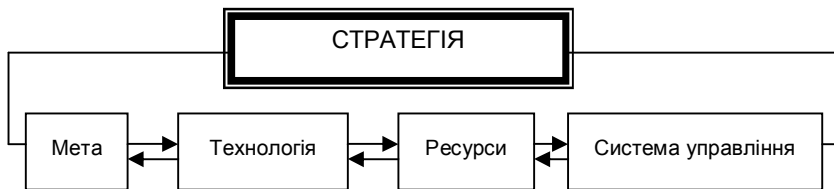

Рис. 2.9. Схема реалізації стратегії

Нами було визначено, що для реалізації стратегії корекційно-реабілітаційної допомоги необхідно: 1) визначити її мету; 2) технологію (спосіб досягнення мети); 3) ресурси (які необхідні для досягнення мети, відповідно обраній технології); 4) систему управління (вона є невід'ємною складовою стратегії, здатною забезпечити досягнення поставленої мети).

В аспекті визначених елементів управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги обґрунтуємо власні погляди, починаючи від найнижчої ланки управління до найвищої. Насамперед зупинимося на основних *індикаторах* регіонального простору системи корекційно-реабілітаційної допомоги, які в подальшому *можуть стати критеріями* оцінювання потенціалу регіональної системи, а отже, і компонентом науково-методичних засад корекційно-реабілітаційної роботи в інших регіонах України. До них, зокрема, відносяться:

1) урахування законів управління при управлінні системою корекційно-реабілітаційної допомоги в соціальній сфері;

2) застосування відповідних методів управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги;

3) визнання специфіки управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги та виокремлення латентної функції з управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги;

4) побудова інноваційної організаційної структури системи корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею;

5) кадрове забезпечення роботи та управління системи корекційно-реабілітаційної допомоги (кадрова стратегія, кадрова політика);

6) технології та матеріальна база системи корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею;

7) інформатизація системи корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею, технічні засоби обробки та збереження інформації [92].

Далі детально розглянемо кожний із зазначених компонентів.

1. *Урахування законів управління при управлінні системою та процесом корекційно-реабілітаційної допомоги.*

Сучасна теорія прав людини чітко розрізняє правове закріплення (декларування) відповідних прав людини та їх реальне виконання, тобто втілення їх у життя, акцентуючи увагу в останньому випадку на створенні відповідних інституційно-правових механізмів практичної реалізації цих прав [61, 49]. Усі нормативно-правові акти спрямовані на *виконання і забезпечення прав людини* у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та ін.

На жаль, на сьогодні теорія управління системою та процесом корекційно-реабілітаційної допомоги остаточно ще не сформована. Необхідно докласти значних зусиль, щоб у найближчому майбутньому вона набула завершених форм. Звичайно, її основу становитимуть кібернетика (як загальна теорія управління й зв'язку) і тектологія (як загальна організаційна наука).

У процесуальному аспекті управління системою та процесом корекційно-реабілітаційної допомоги має реалізовуватися через стратегію та політику (державну, галузеву, кадрову та ін.). Основні аспекти стратегії управління більш докладно розглянуто нами в підрозділі 1.2, декомпозицію реалізації стратегії наведено в наступному розділі.

Стратегія майже завжди розробляється на вищому рівні управління, тактика – на рівні керівництва середньої ланки. Якщо стратегія – це довгострокові плани (цілі), то тактика – короткострокові. Тактику розробляють для розвитку стратегії. Результати стратегії не можуть бути цілком виявлені протягом декількох років. Тактичні результати, як правило, виявляються значно раніше і легко співвідносяться з конкретними цілями. На вищому рівні управління визначаються також політика, процедури та правила, що полегшує досягнення визначених стратегічних цілей.

Необхідною умовою ефективного функціонування системи корекційно-реабілітаційної допомоги в соціальній сфері є тісний зв'язок з державним управлінням у соціальній сфері. У зв'язку з процесами децентралізації влади на сучасному етапі розвитку державного управління мова має йти про державне регулювання, оскільки суб'єкти правовідносин наділені не тільки правами, а й «обов'язками та відповідальністю за здійснення процесу управління» [61, 128], зокрема управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги.

Для забезпечення реалізації державної політики у соціальній сфері в кожній галузі, що є складовою цілісної системи корекційно-реабілітаційної допомоги, існує управлінська вертикаль, яка має узгоджено працювати під час управління корекційно-реабілітаційним процесом (рис.2. 10).

Рис. 2.10. Вертикальна декомпозиція макрорівня галузевого управління корекційно-реабілітаційною допомогою

Як було зазначено вище, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти щодо питань організації та здійснення управління в

соціальній сфері ґрунтуються на засадах гнучкого державного регулювання цих відносин шляхом встановлення правил поведінки їхніх учасників, умов ліцензування та акредитації, виділення відповідних квот і здійснення державного контролю. На нашу думку, у разі невідповідності закладів зазначеним у державних стандартах вимогам має спрацювати механізм обмеження або повної заборони різних форм та видів корекційно-реабілітаційної допомоги, оскільки при наданні допомоги дітям саме якісна корекційно-реабілітаційна допомога набуває особливого значення, адже від неї залежить подальша життєдіяльність особи з порушеннями психофізичного розвитку.

2. *Методи управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги.*

Управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги та її процесом здійснюється на декількох рівнях: держави, регіону чи галузі, конкретного суб'єкта (закладу, що здійснює допомогу). Перші два рівні складають макрорівень управління, останній – мікрорівень.

Чому виникають проблеми в управлінні системою корекційно-реабілітаційної допомоги? Звернемося до трактування поняття «керованість» [366]. Керованість – це здатність системи певним чином у заданому напрямі та часових межах реагувати на сигнали управління або на управлінський вплив. У системі корекційно-реабілітаційної роботи об'єкти управління (охорони здоров'я, освіти, соціального захисту населення) змінюють свої параметри довільно, незалежно один від одного, тому це призводить до малокерованості системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями. Слід зазначити, що керованість залежить не тільки від структури, кількості ієрархічних рівнів та зв'язків, розподілу функцій між учасниками процесу, а й від застосування відповідних методів управління. Під методом управління розуміють сукупність способів, прийомів впливу суб'єкта на об'єкт управління для досягнення поставленої мети.

На *макрорівні* можуть бути застосовані такі групи методів:

1) *методи планування*, які передбачають проведення планово-дослідницьких робіт, що передують плануванню соціально-економічного розвитку держави, регіону. Методи цієї групи

стимулюють розвиток певних регіонів, галузей, визначених видів діяльності в соціальній сфері, чим, у свою чергу, стимулюється її розвиток у цілому. Так, наприклад, наявність потреб у наданні послуг особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю на території регіону як адміністративно-територіальної одиниці стимулює їх реалізацію, надаючи закладам можливості для розширення сфер послуг у цьому напрямі;

2) *методи економічного стимулювання* впливають на розвиток пріоритетних галузей, у тому числі й соціальної сфери, регулюють виробництво певних видів товарів, стимулюють розвиток науки і техніки, інвестиційну та інноваційну діяльність, що, у свою чергу, створює можливості для розвитку структур і окремих суб'єктів діяльності;

3) *правові методи* здійснюють регульовальний вплив шляхом правового регламентування конкретних видів діяльності, з допомогою системи державних стандартів і методів прямого адміністрування. Так, введення системи державних стандартів (соціальних послуг, спеціальної освіти та ін.) обумовила проблему забезпечення якості цих послуг відповідними фахівцями, що стало поштовхом удосконалення кадрової політики, зокрема, підготовки кадрів для закладів, що спеціалізуються на їх реалізації;

4) *методи соціального регулювання* впливають на розвиток ринку певних послуг через громадські рухи, різні недержавні організації (наприклад, громадські організації, професійні асоціації та ін.). Прикладом є той факт, що саме активне втручання і вплив громадських об'єднань сприяли визнанню дітей з помірно розумовою відсталістю такими, що потребують освіти; або інший приклад – впровадження інклюзивного навчання та ін. Цей вплив може як стимулювати розвиток, так і протидіяти йому;

5) *методи політичного регулювання* впливають на розвиток системи корекційно-реабілітаційної допомоги шляхом декларативного визнання різного роду прав і свобод: *права на медичну допомогу, права на освіту, права на соціальний захист та працевлаштування* тощо, які закріплюються на законодавчому рівні. Регулювання реалізацією цих прав громадян здійснюється через місцеві органи

влади, яким надано самостійності в керуванні, чим стимулюється розвиток у конкретних регіонах певних видів діяльності за потреб споживачів та ін.

Таким чином, макрорівень управління за допомогою розглянутих як економічних, так і адміністративних методів впливає на розвиток системи корекційно-реабілітаційної допомоги та окреслює її межі. Зазначені методи управління мають бути спрямовані на забезпечення цілісності системи корекційно-реабілітаційної роботи, під якою ми розуміємо досягнення органічної єдності її складових компонентів (медичної, освітньої, соціальної підсистем).

Оскільки при розгляді питань управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги ми намагаємося перейти від управління стихійного до свідомого, то і на *мікрорівні* (на рівні закладів) слід також застосовувати сучасні методи управління, які забезпечать ефективність функціонування закладу в цілому та процесу корекційно-реабілітаційної допомоги зокрема.

3. Функції системи корекційно-реабілітаційної допомоги та специфіка управління нею.

Необхідність удосконалення наукових засад корекційно-реабілітаційної діяльності та подальше впровадження інновацій у практику робить актуальними питання розробки інноваційних підходів в управлінні системою корекційно-реабілітаційної допомоги. Мають бути визначені функції управління корекційно-реабілітаційною допомогою з позицій діалектики та процесуального підходу з урахуванням того, що корекційно-реабілітаційна допомога має три обов'язкові складові (медичну, освітню, соціального захисту), у кожній з яких функціонує своя система служб, що виконують свої, властиві тільки їм, специфічні функції.

Розглядаючи різні системи освіти, Г.Д. Бухарова, О.М. Арєф'єв, Л.Д. Старикова [41, 252] виділили такі функції *додаткової професійної освіти: акмеологічну, сервісну, діагностичну, компенсаторну, інноваційну, прогностичну, спеціалізуючу, консалтингову, консультативну.*

Оскільки ми розглядаємо допомогу особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю крізь призму педагогіки, то й *системі корекційно-реабілітаційної допомоги* притаманні такі самі

функції. Детально це питання буде розглянуто в третьому розділі монографії.

4. Організаційно-управлінська структура системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Кожна система, зокрема система корекційно-реабілітаційної допомоги, має бути структурована для власного ефективного функціонування. Проста сума видів допомоги особам з психофізичними порушеннями – це ще не система допомоги. Необхідно: 1) встановити чіткий взаємозв'язок між різними видами діяльності – складовими процесу корекційно-реабілітаційної допомоги, а отже, між закладами, що їх здійснюють. Такий взаємозв'язок забезпечить її комплексність, наступність та результативність; 2) визначити структуру управління, яка повинна підпорядкуватися досягненню загальної мети. Це, на нашу думку, дозволить вирішити одне із складних організаційних питань надання корекційно-реабілітаційної допомоги – координацію цієї діяльності між закладами різного відомчого підпорядкування. Кінцевим результатом розробленої організаційної структури системи корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею має стати підвищення ефективності та якості допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Зазначені питання розглядатимуться у розділі 3, де буде наведено інноваційну модель регіональної корекційно-реабілітаційної допомоги та систему управління нею.

5. Кадрове забезпечення роботи та управління системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

При організації загального корекційно-реабілітаційного простору регіону слід передбачити варіативність форм надання такої допомоги. Залежно від форми, місця та тривалості надання допомоги дітям з психофізичними порушеннями має формуватися штатний розпис закладу, у якому вона буде надаватися, із введенням додаткових ставок працівників, або цей заклад буде обслуговуватися за територіальним принципом штатними працівниками ресурсного центру певної адміністративно-територіальної одиниці (на цьому ми зупинимося в наступних підрозділах даної монографії).

Нова парадигма системи корекційно-реабілітаційної допомоги (активізація соціальної допомоги діти-інвалідам та інвалідам з дитинства; перехід до нових форм організації надання освітніх послуг особам з психофізичними порушеннями та ін.) сприяла появі нових професій, які увійшли до класифікатора професій [117]. Грунтовний аналіз змісту класифікаційних характеристик професій буде здійснено нами в підрозділі 2.4.

Чіткий розподіл обов'язків між учасниками процесу корекційно-реабілітаційної допомоги, який склався на практиці, має знайти відображення в змісті класифікаційних характеристик професій, де повинна бути визначена провідна функція кожного фахівця. Це підвищить рівень відповідальності кожного учасника процесу та чітко визначить: 1) для роботодавця – головну функцію кожного професіонала чи фахівця; 2) для вищих навчальних закладів – зміст їх підготовки. У практиці корекційно-реабілітаційної допомоги слід узгодити діяльність всіх учасників процесу та надати пропозиції щодо змін для внесення до класифікатора професій. Більш докладно це питання буде розглянуто в четвертому розділі даної роботи.

6. Технології та матеріальна база системи корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею.

Технології та матеріальна база закладів, в яких надається корекційно-реабілітаційна допомога, залежать від рівня розвитку та фінансування кожної галузі. Технологія (як засіб) – це одна з найважливіших внутрішніх змінних. Завдання та технології тісно пов'язані між собою. У кожній галузі соціальної сфери технології фінансуються окремо і впливати на них значно складніше. Але технологія управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги може бути вироблена єдина для всіх закладів, що беруть участь у цій допомозі. На нашу думку, розроблення технології управління залежить від моделі допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, завдяки якій має бути забезпечена якість стандартизованих послуг (як соціальних, так і реабілітаційних), серед яких – надання освітніх послуг. Нами укладено: табл. 1.3 (с. 44–47), у якій систематизовано особливості корекційно-розвиткової, лікувально-профілактичної роботи та послуг з реабілітації в спеціальних школах (школах-інтернатах) різних видів; та таблицю 1.4

(с. 48–49) з систематизацією видів та форм надання соціальних послуг. Від їх виконання залежатиме створення спеціальних умов для максимально повного та якісного задоволення особливих потреб осіб з психофізичними порушеннями.

7. Інформатизація системи корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею, технічні засоби обробки та збереження інформації.

Одержання інформації про корекційно-реабілітаційну допомогу не самоціль, але у вузькому розумінні вона дозволить простежити просування кожної дитини в процесі її здійснення, що буде сприяти вчасній оптимізації процесу корекційно-реабілітаційної допомоги. В широкому розумінні, інформація допоможе здійснювати управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги на рівні регіону та певного закладу. У процесі управління необхідно передбачити використання нових інформаційних технологій, які забезпечуватимуть отримання необхідної управлінської інформації, що допоможе моделювати майбутнє, а отже, визначати стратегію корекційно-реабілітаційної допомоги на рівні регіону. Для цього необхідно передбачити застосування нових інформаційних технологій, мету і механізми збору інформації, її обробки та розробки управлінських рішень.

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що однією із внутрішніх функцій держави є соціальний захист населення, у тому числі й осіб з психофізичними порушеннями, забезпечення якості їх життя. Базовим компонентом у забезпеченні прав осіб з психофізичними порушеннями є корекційно-реабілітаційна допомога, без якої ускладнюються як процеси розвитку та становлення особистості, так і реалізація прав на освіту, працю та ін. Допоки особи з психофізичними порушеннями будуть мати особливі потреби, вони потребуватимуть корекційно-реабілітаційної допомоги, а отже, буде й функціонувати система допомоги, а значить і структура управління нею. Система корекційно-реабілітаційної допомоги може вважатися однією з систем, яка забезпечує майбутню самостійну життєдіяльність осіб з психофізичними порушеннями. Вивчення генезису цієї системи

показало, що її функціонування ґрунтується на стійких та стабільних принципах, які виокремлено та наведено в попередньому розділі. Вона може змінюватися, але не функціонально, а лише структурно. Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства вводиться нова парадигма корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями, яка дозволить кардинально змінити її структуру (у зв'язку зі зміною видів та форм надання допомоги), але це не змінить її функціонально.

2.4. Методологічні засади формування та реалізації кадрової політики в системі корекційно-реабілітаційної допомоги

Успішність реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги залежить від ефективності функціонування персоналу закладів, який забезпечує її здійснення. Отже, формування та реалізація кадрової політики на рівні закладів, що здійснюють допомогу особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, є одним із найважливіших загальнодержавних пріоритетів [106].

Звернення до наукових джерел, що висвітлюють корекційно-реабілітаційну допомогу, дозволило встановити, що в галузі соціального забезпечення управлінські аспекти соціальної роботи вивчали М.Ф. Головатий, Г.А. Дмитренко, М.П. Лукашевич, М.Б. Панасюк [63; 112; 444] та ін. Серед розглянутих ними питань можна виділити проблеми соціальної політики, питання менеджменту на макро- та мікрорівні, сучасні підходи до розуміння менеджменту соціальної роботи, наукове консультування та проектування в галузі управління соціальною роботою, зокрема з мотивації та оцінювання персоналу соціальних служб.

Окремим організаційно-управлінським аспектам діяльності адміністрації в процесі упровадження інклюзивної освіти присвячено праці Л.І. Даниленко [74, 53–59]. На питання школознавства в спеціальних закладах зверталася увага в публікаціях І.Г. Єременка [124, 271–293], С.П. Миронової [251, 177–197], В.О. Липи [216, 258–260], Л.В. Андрєєвої, К.О. Волкової, Т.О. Григор'євої, В.В. Засенка, Н.Ф. Засенко та ін. [443, 364–373]. Однак досліджень, присвячених

специфіці управління спеціальною освітою, формуванню та реалізації кадрової політики в галузі спеціальної освіти, недостатньо для вирішення проблеми.

Вивчення проблем кадрової політики ускладнюється тим, що для забезпечення *комплексності* допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю передбачається залучення спеціалістів з різних сфер діяльності, які працюють у закладах різної відомчої підпорядкованості. На підтвердження звернемося до аналізу нормативно-правових документів, в яких йдеться про штатні нормативи закладів.

Кадрову політику в державі спробуємо визначити за чинними нормативно-правовими документами в галузі охорони здоров'я, освіти та соціального захисту. У цих документах зазначено, що *навчальні заклади* підлягають обов'язковому обслуговуванню персоналом медичних закладів (лікарями, медсестрами) за умови їх найближчого *територіального* розташування до них. У штаті навчальних закладів, що здійснюють надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами, повинні бути вчителі-дефектологи для різних нозологій.

Крім того, у наказі Міністерства охорони здоров'я України за № 33 від 23.02.2000 р. «Про штатні нормативи та типові штати закладів охорони здоров'я» визначено, що в *медичних закладах* (дитячі поліклініки, центри медико-соціальної реабілітації, денні стаціонари, санаторії та ін.) можуть вводитися посади *педагогічних працівників*. При цьому зазначено, що на посади повинні прийматися працівники з *відповідною педагогічною підготовкою*: на посади вихователів – з вищою або середньою спеціальною педагогічною освітою; на посади вчителів-логопедів та вчителів-дефектологів (за нозологіями порушень) – з дефектологічною освітою.

При визначенні умов професійної діяльності у сфері надання *соціальних послуг* зазначено, що, крім соціальних робітників та інших працівників робітничих професій, заклади системи соціального захисту (центри, будинки інвалідів та ін.) повинні бути укомплектовані спеціалістами, які мають відповідну спеціальну освіту: соціальними працівниками, фахівцями з соціальної роботи,

педагогічними працівниками (але не зазначено, що дефектологічного профілю. – Д.Т.), медичними працівниками, реабілітологами.

Однак, аналіз стану практики корекційно-реабілітаційної допомоги засвідчив, що в закладах усіх типів та різного відомчого підпорядкування, як правило, у штаті відсутні вчителі-дефектологи.

З огляду на проведений аналіз наукових публікацій та нормативно-правових документів можна стверджувати, що невивченими залишаються питання розробки науково-методичних засад формування та розвитку кадрового потенціалу в системі корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями як складової кадрової політики в соціальній сфері. Отже, зазначена проблематика, незважаючи на її гостру актуальність, наразі залишається поза увагою вітчизняних науковців.

Метою цього підрозділу є проведення аналітичного огляду нормативно-правової кадрової політики в системі корекційно-реабілітаційної допомоги та виявлення можливостей підвищення її якості на інституціональному рівні кожної із залучених до допомоги галузей [102].

У Законі України «Про охорону дитинства» № 2402-111, прийнятому 26 квітня 2001 р., у ст. 27 зазначено, що для дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку, які *не можуть навчатися в загальних* навчальних закладах, створюються *спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати), загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати), будинки-інтернати для дітей-інвалідів, дошкільні (виділено нами. – Д.Т.)* та інші заклади, у яких вони утримуються за рахунок держави. При направленні дітей до таких закладів останні мають обиратися з урахуванням принципу їх максимальної територіальної наближеності до місця проживання батьків або осіб, які їх замінюють. Цей закон у ст. 19 доповнено частинами (за № 2414-IV (2414-15) від 03.02.2005): 1) для дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, які потребують опіки і стороннього догляду, органи управління освітою, за згодою батьків дітей або осіб, які їх замінюють, можуть забезпечити навчання в загальноосвітніх та спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах *за відповідними навчальними програмами*, у тому числі і в *домашніх умовах (виділено нами – Д.Т.)*; 2) діти-інваліди та інваліди з дитинства, які перебувають

у реабілітаційних закладах, закладах та установах системи охорони здоров'я, системи праці та соціального захисту населення, мають право на *здобуття освіти за індивідуальними навчальними програмами (виділено нами. – Д.Т.)*, які узгоджуються з індивідуальними програмами реабілітації дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства. Крім того, у зазначеному вище Законі України «Про охорону дитинства» дітям-інвалідам та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку гарантовано надання безоплатної спеціалізованої медичної, *дефектологічної* і психологічної допомоги (*виділено нами. – Д.Т.*). Отже, законодавчо *передбачено надання освітніх послуг фахівцями з дефектологічною освітою* дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю незалежно від різних організаційних форм їх навчання та виховання як у дошкільному, так і в шкільному віці.

Практична діяльність усіх працівників щодо здійснення заходів з корекційно-реабілітаційної допомоги може розглядатись як *кадрова гарантія* якості корекційно-реабілітаційної допомоги, яка залежить: 1) від доцільного розподілу праці та підвищення міри відповідальності кожного учасника корекційно-реабілітаційної допомоги; 2) від наявності у штаті закладу працівників відповідної спеціальності; 3) від якості підготовки фахівців.

Аналіз практики показав, що заклади різного відомчого підпорядкування, які здійснюють допомогу дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, не забезпечені кадрами працівників з відповідною дефектологічною освітою (за нозологіями) з декількох причин:

1) насамперед це не передбачено в нормативних документах з комплектування штату закладів, а отже, не передбачено фінансування їх діяльності. Відсутність у закладах фахівців з дефектологічною підготовкою обумовлює порушення прав дітей на отримання якісних освітніх послуг та призводить до серйозних наслідків у подальшій інтеграції в суспільство для отримувачів освітніх послуг;

2) невідповідальне виконання своїх функцій керівником закладу з добору кадрів з відповідною освітньою підготовкою. У разі, якщо в нормативних документах передбачено наявність у штаті педагогів з

дефектологічною підготовкою, то їх відсутність у закладі слід розглядати як недбале ставлення керівника закладу до реалізації положень кадрової політики. Вирішення цієї проблеми потребує підвищення відповідальності керівного складу за організаційно-управлінські аспекти здійснення корекційно-реабілітаційної діяльності в закладі, яким він управляє;

3) неправильна розробка або реалізація підходів до ліцензування діяльності.

Нагадаємо, що в нашій країні всі види діяльності підлягають ліцензуванню. Для уніфікації процесу організації надання медичних, освітніх, соціальних послуг у соціальній сфері та з метою підвищення їх якості ухвалено низку документів, у яких визначено ліцензійні умови. Вони, по-перше, виконують функцію захисту прав споживачів послуг, а, по-друге, забезпечують єдиний підхід і гарантію отримання якісних соціальних послуг. Цими документами визначаються вимоги до суб'єктів, які бажають здійснювати професійну діяльність у сфері надання соціальних послуг, та критерії, за результатами оцінки яких прийматиметься рішення про надання ліцензії. Серед цих вимог головними є такі:

а) *комплектація закладу як суб'єкта корекційно-реабілітаційної діяльності* (далі – суб'єкта, який здійснює професійну діяльність) повинна здійснюватися *спеціалістами з відповідною освітою*: у медичній галузі – за галуззю знань «Медицина» з відповідною спеціалізацією; в освітній галузі – за галуззю знань «Педагогічна освіта» спеціальність «Корекційна освіта» (за нозологіями) з відповідною спеціалізацією; соціального захисту – за галуззю знань «Соціальне забезпечення»;

б) *штатна чисельність суб'єкта, який здійснює професійну діяльність* у сфері надання медичних, освітніх та соціальних послуг, визначається відповідно до вимог, встановлених законодавством та нормативними документами центрального органу виконавчої влади, до компетенції якого належать види послуг, що надаються;

в) *перелік посад та професій у штатному розписі суб'єкта, який здійснює професійну діяльність*, мають відповідати у сфері надання медичних послуг «Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників системи охорони здоров'я»; у сфері надання освітніх та

соціальних послуг – Національному класифікаторі України «Класифікатор професій ДК 003:2005», а кваліфікаційні категорії та розряди – Довіднику кваліфікаційних характеристик професій працівників.

Слід наголосити на важливості *запровадження ліцензування* надання послуг (освітніх, реабілітаційних та інших особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю) та звернути на це увагу органів, що здійснюють ліцензування на регіональному рівні. Наприклад, ознайомлення з постановою Кабінету Міністрів України від 29.08.2003 р. № 1380 «Про ліцензування освітніх послуг» та наказом Міністерства освіти і науки України від 24.12.03 р. № 847, у якому зазначено ліцензійні умови надання освітніх послуг у сфері: дошкільної освіти, загальної середньої освіти, позашкільної освіти, професійно-технічної освіти виявило, що ліцензування та атестацію навчальних закладів здійснює регіональна експертна рада. Саме на регіональну експертну раду з питань ліцензування та атестацію навчальних закладів лягає відповідальність за ліцензування та атестацію закладів освіти, які надають освітні послуги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Однією з умов ліцензування є забезпечення матеріально-технічною базою та кадрами з відповідною освітою. Згідно з цими двома пунктами повинен надаватися дозвіл на здійснення освітніх послуг зазначеної категорії дітей. Саме такий підхід забезпечить ефективність корекційно-реабілітаційної допомоги. Оскільки надання освітніх послуг має бути передбачено й в інших закладах, де тривалий час перебувають діти з особливими потребами (стаціонари лікарень, центри та ін.), то необхідно ввести ліцензування на зазначений вид діяльності й в інших галузях соціальної сфери.

Слід також зазначити, що однією з внутрішніх функцій держави є соціальний захист населення, у тому числі осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, та забезпечення якості їх життя. У забезпеченні прав осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю базовою є корекційно-реабілітаційна допомога, без якої процеси формування та розвитку особистості ускладнюються, що в подальшому зумовлює труднощі їх інтеграції в соціум. Кадрова

політика в системі корекційно-реабілітаційної допомоги повинна бути спрямована саме на забезпечення високопрофесійного кадрового потенціалу, здатного забезпечити ефективність виконання покладених завдань з надання послуг особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Актуальними стають наукові пошуки з розробки теоретичних і методичних аспектів оцінки забезпечення кадрами системи корекційно-реабілітаційної допомоги, результати яких можуть у подальшому застосовуватись при ліцензуванні зазначеної діяльності. Розвиток нових підходів у кадровій політиці буде не лише активізувати функцію забезпечення кадрами з відповідною підготовкою, її якість стане слугувати каталізатором прогресивних зрушень у допомозі особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю [102]

Здійснення аналітичного огляду кадрової політики в системі корекційно-реабілітаційної допомоги дозволило: акцентувати увагу на ролі, яку відіграє кадрова політика в забезпеченні ефективності корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; висвітлити засади формування та розвитку кадрового потенціалу регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги [111]

Зазначимо, що нова парадигма системи корекційно-реабілітаційної допомоги є імперативом зміни кваліфікаційних характеристик професій і підготовки та перепідготовки кадрів. Тому наступний матеріал підрозділу присвячений аналізу класифікаційних характеристик професій (професіоналів та фахівців) у процесі корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю [94].

В останніх наукових дослідженнях допомогу дітям з психофізичними порушеннями, яку здійснюють заклади різного відомчого підпорядкування (охорони здоров'я, освіти, соціального захисту), розглядають як систему корекційно-реабілітаційної допомоги. Розвиток цієї системи в нашій країні останнім часом висуває підвищені вимоги до якості підготовки фахівців, які здійснюють допомогу особам з психофізичними порушеннями. Зміст підготовки фахівців обумовлюється в першу чергу замовленнями практики, зокрема батьками дітей з психофізичними порушеннями

та/або з інвалідністю, оскільки вони є замовниками різних видів послуг. Залежно від попиту ринку праці формується потреба в професіоналах і фахівцях різних професій та визначаються їх кваліфікаційні характеристики, що, у свою чергу, впливає на обсяг та зміст підготовки фахівців.

У своїх дослідженнях у галузі корекційної педагогіки і спеціальної психології В.І. Бондар, М.З. Кот, С.М. Миронова, В.М. Синьов, С.В. Федоренко, Л.І. Фомічова, М.К. Шеремет, А.Г. Шевцов, Д.І. Шульженко та інші в різний час розглядали проблему підготовки відповідних педагогічних спеціалістів. Однак і досі залишається недостатньо висвітленим питання впливу сучасного попиту ринку праці у сфері соціальних послуг на формування кваліфікаційних характеристик професій та, відповідно, на підготовку фахівців.

Актуальність цього питання доводить і аналіз відповідності кваліфікаційних характеристик професій сучасному стану практики та їх опосередкованого впливу на зміст підготовки фахівців.

Для порівняння кваліфікаційних характеристик професій, які цікавлять нас в межах дослідження системи корекційно-реабілітаційної допомоги, ми звернулися до Національного класифікатора України «Класифікатор професій», призначеного для застосування всіма суб'єктами господарювання під час запису про роботу в трудові книжки працівників, який, власне, і є державним стандартом. «Класифікатор професій» (далі – КП) розроблено на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 04.05.93 р. № 326 «Про Концепцію побудови національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики».

Підготовкою і публікацією національного класифікатора займається Науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин Міністерства праці і соціальної політики України за участю Інституту української мови НАН і Держкомітету статистики України.

Останнім часом у класифікатор було введено майже тисячу нових професій. 180 з них ініціювали міністерства, комітети і об'єднання працевдавців, а 70 запропонували вищі навчальні заклади. Але формування нових професій відбувається в основному у сфері вищої

освіти, а не на ринку праці. Близько 70% назв професій та видів праці відповідають міжнародним. Цей момент дуже важливий, оскільки записи в трудових книжках і дипломах, які існують в Україні, відсутні за кордоном, і відповідність допоможе ідентифікувати професії при працевлаштуванні. Той же час згідно з вимогами Болонського процесу передбачається наявність у дипломі запису про академічну кваліфікацію, а запис у дипломі нашого випускника, крім того, повинен мати і *професійну кваліфікацію*, тобто *назву професії*. У Європі цього не роблять, але там над цим працюють, адже одне із завдань Болонського процесу – наближення до ринку праці та підвищення рівня працевлаштування [380].

Професійні назви робіт, які наведені в цьому класифікаторі, рекомендовано застосовувати під час створення нових назв професій та посад у зв'язку з розвитком нових видів економічної діяльності та технологій.

Випуск 80 «Соціальні послуги» [116] Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (ДКХП) доопрацьований з урахуванням змін і доповнень до змісту кваліфікаційних характеристик, які виникли під впливом впровадження прогресивних форм організації та стимулювання праці, широкого застосування електронно-обчислювальної та організаційної техніки. У випуску враховано нові вимоги щодо розроблення кваліфікаційних характеристик і одночасно збережено наступність, традиції застосування і особливості їх побудови.

До випуску внесено кваліфікаційні характеристики посад керівників, професіоналів та фахівців, які зайняті в структурах соціального захисту населення.

За основу розроблення КП було прийнято Міжнародну стандартну класифікацію професій (ISCO-88: International Standard Classification of Occupations/ILO, Geneva), яку Міжнародна конференція статистики праці Міжнародного бюро праці рекомендувала для переведення національних даних у систему, що полегшує міжнародний обмін професійною інформацією. Це дозволило порівняти класифікатор з міжнародними даними стосовно впровадження в Україні тих чи інших професій, які зайняті обслуговуванням осіб з психофізичними порушеннями.

У КП, на відміну від ISCO-88, використовується додаткова ознака, а саме – кваліфікаційний рівень робіт, що виконуються. Він визначається залежно від вимог до освіти, професійного навчання та практичного досвіду працівників, здатних виконувати відповідні завдання та обов'язки. Кваліфікація визначається рівнем освіти та спеціалізацією. У дипломі спеціаліста (молодшого спеціаліста) чи іншому документі про професійну підготовку кваліфікація визначається через назву професії.

Грунтовне вивчення КП показало, що, поряд з дещо застарілими поняттями («олігофренопедагог», «спеціалізований» заклад та ін.), у нормативний документ увійшли й сучасні поняття. Так, до другого видання включено кваліфікаційні характеристики нових професій: «вихователь соціальний по роботі з дітьми-інвалідами» (затверджено наказом Міністерства праці України від 13 жовтня 1995 р. № 40), «вчитель-реабілітолог», «асистент вчителя-реабілітолога» (затверджено 3 серпня 1999 року Міністерством праці та соціальної політики України). Серед нових професій з'явилися й такі як «асистент вчителя-дефектолога», «асистент вчителя-логопеда» та ін.

Нами здійснено порівняльний аналіз характеристик професій, наведених у Національному класифікаторі України, які є, на нашу думку, найбільш вагомими при наданні освітніх послуг дітям з психофізичними порушеннями. Ми зупинилися на порівнянні характеристики професій: професіоналів («вчитель-дефектолог» та «вчитель-реабілітолог») та фахівців («асистент вчителя-дефектолога» та «асистент вчителя-реабілітолога»).

Обрані нами для розгляду професії не є випадковими: зміна парадигми допомоги дітям з особливими потребами, значна увага до дітей-інвалідів сприяли розвитку розгалуженої мережі інноваційних закладів з реабілітації інвалідів та зумовили появу нових професій. Проте склалася ситуація калькування моделі допомоги дітям з особливими освітніми потребами, яка існує в системі спеціальної освіти, та, відповідно, калькування функцій педагогічних працівників у нових професіях, які з'явилися останнім часом на ринку праці. Це зумовлено тим, що мета діяльності працівників є подібною, хоча

професіонали та фахівці, обрані для розгляду професій, здійснюють свою діяльність у закладах різної відомчої підпорядкованості.

Під час аналізу характеристик зазначених професій нами виділено функції кожної професії, які умовно поділено на «провідні» та «другорядні». Поділ функцій надав нам можливість під час розробки регіональної моделі корекційно-реабілітаційної допомоги визначити ступінь відповідальності кожного її учасника за результати та внести в подальшому корективи в підготовку фахівців відповідних спеціальностей.

Оскільки у кваліфікаційних характеристиках професій функції як професіоналів, так і фахівців не визначаються за їх вагомістю, тому під час їх аналізу з провідною функцією ми пов'язали слова – «здійснює», «проводить», «дбає» та ін., з іншими функціями – «сприяє», «співпрацює», «підтримує зв'язки», «спільно організовує» та ін. Крім того, після визначення вагомості функцій та виділення «провідної» ми систематизували «другорядні» функції, що слугують забезпеченню якісної реалізації основної. Серед них ми виділили *діагностичну функцію, функції прогнозування та планування, а також специфічні функції, пов'язані з вибором форм, методів, засобів (технологій) проведення роботи, з проведенням профілактичної та профорієнтаційної роботи та наданням консультацій; визначили ступінь відповідальності за створення умов для осіб з психофізичними порушеннями, зробили спробу виокремити організаційну роботу, ведення документації та загальні положення; вимоги до професійної етики, підвищення професійного рівня, кваліфікаційні вимоги та ін.* Такий підхід значно полегшив розуміння ступеня відповідальності професіоналів та фахівців за кожний вид діяльності та в подальшому може бути застосований при організації управління процесом корекційно-реабілітаційної роботи.

У табл. 2.3 наведено порівняльний аналіз функцій зазначених професій. Наведені в табл. 2.3 результати якісного аналізу кваліфікаційних характеристик професій дали можливість наочно продемонструвати наступне: 1) є функції, які існують у практиці, але не враховані при складанні опису професії; 2) деякі функції відсутні як у практиці, так і в класифікаторі, що підтверджує їх нерозробленість. Наприклад, у класифікаційній характеристиці професії вчителя-

дефектолога не зазначено, що він керує діяльністю асистента вчителя-дефектолога, у вчителя-реабілітолога не визначена функція планування тощо.

Таблиця 2.3

Порівняльний аналіз кваліфікаційних характеристик відповідних професій

Професіонали	
<i>Вчитель-дефектолог</i>	<i>Вчитель-реабілітолог</i>
<i>Час введення професії</i>	
Введена за радянських часів	Затверджено 3 серпня 1999 р. Міністерством праці та соціальної політики України
<i>Провідна професійна функція</i>	
Здійснює навчальну, виховну, корекційну, компенсаторну, реабілітаційну роботу з дітьми, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку	Ознайомлює з явищами, фактами та подіями, що відбуваються в суспільстві, природі, побуті, характеризує, тлумачить й оцінює їх, прищеплює навички та вміння, необхідні для життя в суспільстві. Проводить за розкладом та графіками навчальні, виховні, соціально-адаптаційні, реабілітаційні, корекційні, компенсуючі заходи та заняття
<i>Функція планування</i>	
Планує навчальну, виховну, корекційну, компенсаторну, реабілітаційну роботу з дітьми, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку	—
<i>Проектувальна та організаційна робота</i>	
Виробляє оптимальну педагогічну стратегію, проектує шляхи навчання, виховання, реабілітації та соціальної адаптації кожної дитини	Організовує виконання індивідуального плану реабілітаційної роботи з дитиною в установі та сім'ї. Співпрацює із фахівцями, які розробляють індивідуальні методи та прийоми корекційно-реабілітаційної роботи: лікарями, психологами, фізіологами, дефектологами (логопедами, сурдопедагогами, тифлопедагогами, олігофренопедагогами), дієтологами, фахівцями з фізичної реабілітації та іншими працівниками з корекційно-реабілітаційної роботи, координує їх діяльність

Функція управління	
—	Керує помічниками та асистентами вчителя-реабілітолога
Ведення документації	
Веде встановлену документацію	Веде встановлену психолого-педагогічну, реабілітаційну та статистичну документацію
Вимоги до освіти	
Повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст)	Повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст). Сертифікат з відповідних методик реабілітаційної роботи з дітьми, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку
Фахівці	
Асистент вчителя-дефектолога	Асистент вчителя-реабілітолога
Час введення професії	
—	Затверджено 3 серпня 1999 р. Міністерством праці та соціальної політики України
Провідна професійна функція	
Бере участь у навчальній, виховній, компенсаторній, реабілітаційній роботі з дітьми, які мають різні вади фізичного або розумового розвитку	Разом із вчителем-реабілітологом проводить за розкладом та графіками навчальні, виховні, соціально-адаптаційні, реабілітаційні, корекційні, компенсуючі заходи та заняття. Допомагає створювати навчально-виховні ситуації, ознайомлювати з явищами, фактами та подіями, що відбуваються в суспільстві, природі, побуті; характеризує, тлумачить й оцінює їх; прищеплює навички та вміння, необхідні для життя в суспільстві
Вимоги до освіти	
Базова або неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки (бакалавр або молодший спеціаліст)	Базова або неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки (бакалавр або молодший спеціаліст). Сертифікат з відповідних методик реабілітаційної роботи з дітьми, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку

Як відомо, навчання визнане провідним видом діяльності у шкільному віці. Саме це положення ми брали до уваги, здійснюючи аналіз кваліфікаційних характеристик професій, обраних для розгляду. На нашу думку, основна відмінність між професіями полягає в тому, що вчитель-дефектолог забезпечує державний цензовий рівень *освіти* в обсязі Державного стандарту освіти (нецензовий у випадку роботи з дітьми з інтелектуальними та складними порушеннями), а вчитель-реабілітолог сприяє (як визначено у класифікаторі) набуттю *побутових знань та умінь* в обсязі, достатньому для забезпечення самостійного, незалежного існування особи в соціумі.

У кваліфікаційній характеристиці вчителя-реабілітолога вказано, що він визначає (*відповідно до державних стандартів освіти, планів, методик, індивідуальних програм та рекомендацій*) мету, зміст і порядок *навчально-реабілітаційної роботи* в масових та спеціалізованих (*виділено нами. – Д.Т.*) закладах для дітей, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку.

Однак, *по-перше*, згідно з останніми державними нормативними документами, заклади в яких навчаються та виховуються діти з особливими освітніми потребами, вважаються *спеціальними*. Згідно з Законом «Про загальну середню освіту» спеціалізована школа (школа-інтернат) – це загальноосвітній навчальний заклад I–III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів; спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат) – загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [143].

По-друге, здійснення освітньої діяльності підлягає ліцензуванню: надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами має здійснюватися фахівцями відповідної спеціальності (вчителями-дефектологами!), а заклади (спеціальні чи інтегровані) мати ліцензію (дозвіл на проведення зазначеної діяльності). Якщо освітня діяльність здійснюється згідно з ліцензією, то виникає запитання: чи можуть фахівці інших закладів, що не мають ліцензії на здійснення освітньої діяльності, визначати відповідно до *державних стандартів освіти*, мету, зміст і порядок навчально-реабілітаційної роботи в *масових та спеціальних закладах*.

В описі функцій асистента вчителя-реабілітолога зазначено: «бере участь у визначенні змісту (виділено нами. – Д.Т.) й порядку навчально-реабілітаційної роботи в масових та спеціалізованих закладах для дітей, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку». На нашу думку, визначення змісту *реабілітаційної* роботи є обов'язком вчителя-реабілітолога, а не його асистента. Фахівець, який підпорядковується професіоналу, не може визначати зміст роботи. Наприклад, медсестра в лікувальному закладі не має права визначати методики та засоби лікування пацієнта, вона виконує призначення лікаря. Стосовно навчального процесу учитель, а не вихователь, є головною фігурою в навчальному процесі, адже тільки він визначає зміст навчання.

Виникає запитання щодо коректності вживання слова «нагляд»: «здійснює *нагляд* за проведенням *навчальної* роботи *відповідно до державних стандартів освіти* в закладах освіти»; «здійснює *нагляд* (виділено нами. – Д.Т.) за навчанням та вихованням дітей у дошкільних закладах і школах за місцем їх проживання». Учитель-реабілітолог може здійснювати *супровід* дитини під час навчання і надавати рекомендації тільки відповідно до своєї провідної діяльності, освіти та сертифікату з відповідних методик реабілітаційної роботи з дітьми, які мають вади у фізичному або розумовому розвитку. Більш коректним є вживання формулювання: «здійснює *супровід* дітей під час навчання та виховання». Знання методик реабілітування не дає права керувати навчальною діяльністю, ця функція належить учителю-дефектологу який має відповідну освіту.

У характеристиці вчителя-реабілітолога зазначено, що він координує діяльність фахівців, з якими співпрацює. Виникає питання, з ким може тісно взаємодіяти зазначений фахівець у своїй діяльності? Безперечним є його взаємозв'язок з учителем-дефектологом. Хоча основне призначення освітніх закладів – здійснювати навчання дітей, саме педагогічна корекція буде провідною. У той самий час інші види реабілітації є невід'ємним процесом, який відбувається в стінах закладів освіти. Учитель-реабілітолог не може втручатись у навчальний процес, він може тільки співпрацювати з учителем-дефектологом та здійснювати реабілітацію дітей за індивідуальним планом. Отже, скеровувати навчальну діяльність повинен учитель-

дефектолог. Оскільки тільки він має відповідний рівень компетентності з даного виду діяльності, тільки він може відповідати за планування та реалізацію освітніх послуг. Слід зазначити, що, оскільки вчитель-реабілітолог проводить заняття із соціальної реабілітації дітей, то найближчою для нього буде співпраця в освітньому закладі з соціальним педагогом, в обов'язки якого входить саме проведення роботи з соціальної реабілітації дітей, та з фахівцем з фізичної реабілітації, який відновлює (або формує) порушені фізичні якості (функції організму) дитини. Саме на цьому слід акцентувати увагу при внесенні коректив у характеристику професій.

Отже, у класифікаційній характеристиці професії вчителя-дефектолога необхідно вказати, що вчитель-дефектолог *скоординує діяльність фахівців* в закладах освіти та в інших закладах, які займаються допомогою дітям з психофізичними порушеннями, у *межах освітньої (навчальної) діяльності*.

Після ознайомлення зі змістом класифікатора професій ми виявили, що в ньому відсутні як серед професіоналів, так і серед фахівців професії вихователя-дефектолога, гувернера-дефектолога (назви професій можуть бути змінені термінологічною експертизою з найменувань професій при Держспоживстандарті України). Вважаємо доцільним ввести в перелік класифікатора ці професії. Для цього за процедурою профільне міністерство або об'єднання роботодавців порушують питання, обґрунтовують і розробляють проект кваліфікаційної характеристики. Розробити проект повинна структура, де працюватимуть ці особи [380], вона може деталізувати найменування професій і видів робіт. Занесення цих професій до класифікатора професій відносно першої підвищить вимоги до рівня кваліфікації (тому що фахівець повинен мати відповідну обійманій посаді освіти), відносно другої – сприятиме появі їх на ринку праці та, відповідно, виваженого підходу при прийомі на роботу; у практиці корекційно-реабілітаційної допомоги – підвищенню якості допомоги дітям з психофізичними порушеннями (особливо в ранньому віці).

Після розгляду кваліфікаційних характеристик професій ми звернулися до вивчення практики, а саме: розповсюдженості зазначених вище професій у закладах системи корекційно-

реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями, і визначили низку проблем. Аналіз штатного розпису закладів освіти довів, що в спеціальних закладах освіти передбачено посаду вчителя-дефектолога, але відсутня посада вчителя-реабілітолога. При впровадженні інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами в практику не увійшло зарахування до штату загальноосвітнього закладу вчителя-дефектолога для здійснення такого навчання, що порушує права дітей на отримання якісної освіти. У закладах охорони здоров'я не увійшло в практику надання освітніх послуг вчителями-дефектологами під час довготривалого лікування дітей з особливими освітніми потребами в стаціонарах, що зумовлює їх педагогічну занедбаність. У штатному розписі закладів соціального захисту передбачено посаду вчителя-дефектолога, але вивчення практики показало, що до штату зараховуються вчителі-логопеди, інші ж спеціалісти напряму підготовки «Корекційна освіта» відсутні. Не увійшло в практику при формуванні штату закладів, що здійснюють корекційно-реабілітаційну допомогу, прийняття на роботу фахівців (асистентів), хоча в медичних установах використання фахівців (медсестер) стало нормою. Отже, аналіз практики показав, що деякі професії хоча й внесені до класифікатора професій, у практику корекційно-реабілітаційної допомоги досі не увійшли.

Підсумовуючи, слід зазначити, що нова парадигма системи корекційно-реабілітаційної допомоги (активізація соціальної допомоги діти-інвалідам та інвалідам з дитинства; перехід до нових форм організації надання освітніх послуг особам з психофізичними порушеннями та ін.) сприяла появі нових професій, які внесені до класифікатора професій. Ґрунтовне ознайомлення зі змістом класифікаційних характеристик професій дало можливість встановити, що в описах професій, які існували за радянських часів, не враховано нові підходи до надання допомоги особам з психофізичними порушеннями й не внесено змін у їх кваліфікаційні характеристики. Зокрема, професія «вчитель-дефектолог» має більш застарілу характеристику порівняно з характеристикою вчителя-реабілітолога, навіть сама назва професії не відповідає міжнародним стандартам («спеціальний педагог»).

При ознайомленні з характеристиками нових професій ми відзначили, що вони складені з урахуванням сучасного розуміння їх функцій. На жаль, ці професії в практиці корекційно-реабілітаційної роботи не набули широкого розповсюдження (відсутність їх у штатному розписі закладів освіти, відсутність їх фінансування), що, на нашу думку, впливає на якість допомоги.

У класифікаторі має бути відображений і чіткий розподіл обов'язків між учасниками процесу корекційно-реабілітаційної допомоги, який склався на практиці, визначення провідної функції кожного фахівця. Це підвищить ступінь відповідальності кожного учасника процесу та чітко визначить: 1) для роботодавця – головну функцію кожного професіонала чи фахівця; 2) для вищих навчальних закладів – зміст їх підготовки.

У практиці корекційно-реабілітаційної допомоги слід узгодити діяльність всіх учасників процесу та надати пропозиції щодо змін для внесення до класифікатора професій. Редагування потребує й текст характеристики професійної діяльності професіоналів («вчитель-дефектолог» та «вчитель-реабілітолог»), та фахівців («асистент вчителя-дефектолога» та «асистент вчителя-реабілітолога») відповідно до сучасних поглядів та положень, унаслідок чого відбудеться наближення до ринку праці і підвищення рівня працевлаштування, а також модернізації змісту підготовки фахівців відповідної спеціальності [94].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що відповідно до *концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності* в матеріалі другого розділу розроблено: 1) методологію корекційно-реабілітаційної діяльності; 2) теоретико-методологічні та науково-методичні засади управління корекційно-реабілітаційною допомогою як системою та як процесом; 3) теоретико-методологічні та науково-методичні засади кадрової політики в системі корекційно-реабілітаційної допомоги.

На рис. 2.11 наведено основні проблеми сучасної практики корекційно-реабілітаційної допомоги, розглянуті нами в другому розділі.

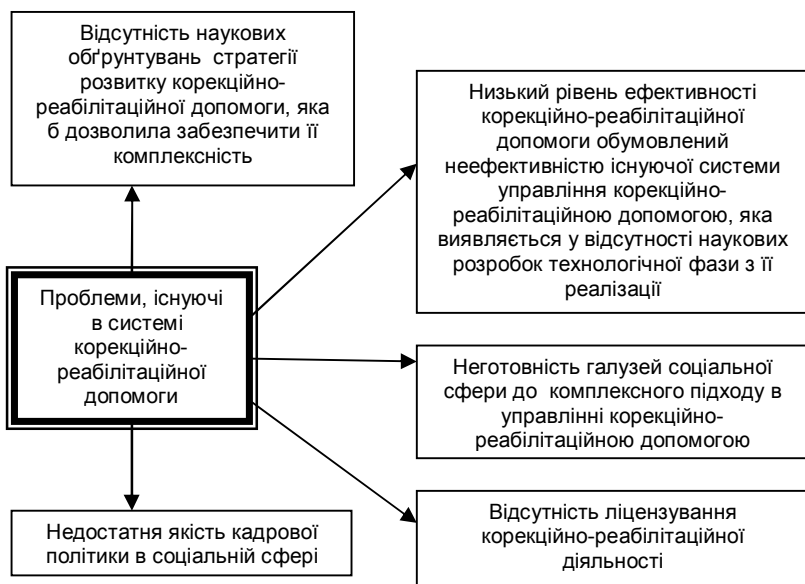

Рис. 2.11. Проблеми реформування допомоги особам з психофізичними порушеннями в Україні

3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЮ ДОПОМОГОЮ

3.1. Стратегія розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги як складова стратегії соціально-економічного розвитку

Під час розробки методологічних підходів було визначено, що корекційно-реабілітаційну роботу можна розглядати як систему, як процес, а організаційні та управлінські аспекти її здійснення можуть стати об'єктом наукових досліджень. Подальші дослідження зазначеного явища повинна здійснювати наукова галузь, яка має досвід роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та науковий арсенал достатнього запасу технологій з її здійснення. На сучасному етапі реформування саме науковці галузі корекційної педагогіки та спеціальної психології, обізнані зі специфікою допомоги особам з психофізичними порушеннями, можуть науково достовірно обґрунтувати сучасні напрями допомоги. Це попередить повторення помилок, які були допущені впродовж становлення й розвитку допомоги в Україні, та помилок, що існують у досвіді країн далекого зарубіжжя. Наукові пошуки повинні відбуватися за кількома напрямками.

Нагадаємо, що розгляд проблеми ведеться нами з позицій спеціальності 13.00.03 «Корекційна педагогіка» – галузі педагогічної науки про закономірності та особливості підготовки до самостійного життя як умови для успішної інтеграції в суспільство осіб з порушеннями психофізичного розвитку. У рамках цієї спеціальності подальшої розробки вимагають такі напрями досліджень: 1) розробка моделей соціально-реабілітаційної допомоги інвалідам і дітям з особливостями психофізичного розвитку; 2) розвиток системи спеціальних освітньо-виховних і реабілітаційних закладів; 3) соціально-педагогічна підтримка дітей-інвалідів, сиріт і дорослих з відхиленнями психофізичного розвитку; 4) підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації кадрів-дефектологів у системі вищих закладів освіти; 5) становлення й розвиток теорії та практики навчання та виховання дітей з особливостями психофізичного розвитку в Україні.

Враховуючи сутність формули спеціальності, за якою ведеться наше дослідження, при розробці методології практичної діяльності під поняттям «корекційно-реабілітаційна діяльність» мають інтегровано розглядатися всі види послуг, виходячи з потреб споживачів – осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, впродовж їх життя. Вони мають охоплювати сукупність: 1) індивідуальних корекційно-реабілітаційних програм, які відповідають державним стандартам соціальних послуг та індивідуальним потребам споживачів); 2) індивідуальних програм навчання або програм для шкіл незрячих, нечуючих, з вадами інтелекту, з порушеннями опорно-рухового апарату тощо, відповідних державним стандартам спеціальної освіти; 3) програм соціально-економічного розвитку регіону, де враховано потреби осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, які проживають у межах певної адміністративно-територіальної одиниці; 4) мережі закладів, що реалізують цю допомогу незалежно від їх відомчої належності, організаційно-правових форм, типів та видів; 5) органів управління соціальною галуззю та підвідомчих їм закладів. Отже, методологія корекційно-реабілітаційної діяльності має враховувати всі зазначені вище аспекти.

Розгляд питань управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги в нашому дослідженні ґрунтується на позиціях і спеціальності 25.00.02 – механізми державного управління. Змістом цієї спеціальності є *теоретико-методологічне обґрунтування механізмів* державного управління, адміністративно-організаційних напрямів державотворення, функцій, структури, повноважень та особливостей органів державної влади всіх рівнів. Напрями досліджень: 1) формування та реалізація державної політики у сферах державного, *регіонального та галузевого управління* та інших сферах суспільного життя; 2) цільові, функціональні, *організаційні* та інші складові *механізмів* державного управління на центральному, *регіональному, галузевому* рівнях, у різних сферах суспільного життя; 3) державне *регулювання* розвитку країни, *регіону, галузі*; програми та механізми їх реалізації; 4) органи державної влади та їх статус: цілі, завдання, *функції*, структури, *організаційні відносини*, їх *удосконалення*; 5) результативність та ефективність *функціонування*

суб'єктів та механізмів державного управління; 6) механізми державного регулювання окремих галузей і сфер суспільного життя та їх удосконалення; 7) управління та регулювання діяльності органів і установ державної влади: аналіз, моделювання й оптимізація; 8) інформаційні технології та інформаційне забезпечення в системах державного управління.

Оптимізація корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю залежить й від вирішення питань з їх організації. Це означає, що на підставі отриманих результатів наукових досліджень за спеціальністю 13.00.03 «Корекційна педагогіка», мають проводитися відповідні наукові дослідження з організаційного забезпечення та економічної підтримки, які окреслюються паспортом декількох *спеціальностей* економічного спрямування, які можуть підвищити ефективність реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги:

1. Спеціальність 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» досліджує функціонування державних систем та *механізмів управління* економікою на галузевому, міжгалузевому й регіональному рівнях, методи і економічні важелі регулювання економічних процесів та їх ефективність; ефективність функціонування національного господарства; економічну політику держави, шляхи та засоби її реалізації; форми, методи та важелі державного регулювання національної економіки. Можливі напрями досліджень за цією спеціальністю: а) *інноваційний розвиток*, державна інноваційна політика, науково-технічна політика та механізм її реалізації; б) *стратегія економічного розвитку* (стратегія макроекономічного розвитку, *стратегічне планування розвитку окремих макроекономічних процесів*: науково-технічний прогрес, інвестиції, інновації тощо); в) прогнозування та державне регулювання довгострокового економічного розвитку; д) регуляторна політика держави та механізм її реалізації та ін.

2. Спеціальність 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» як наукова галузь досліджує теоретичні та прикладні *проблеми територіальної організації продуктивних сил, удосконалення соціально-економічних відносин у державі, її регіонах і*

населених пунктах, формування й використання конкурентних переваг держави й регіонів та *організаційно-економічні механізми регулювання розвитку країни та її території*. Можливі напрями досліджень за цією спеціальністю: а) спеціалізація і комплексний розвиток регіонів, *регулювання регіональних міжгалузевих зв'язків*, формування новітніх територіально-виробничих форм оптимізації господарства; б) *моніторинг і стимулювання* соціально-економічного розвитку держави та регіонів і просторової асиметрії розміщення продуктивних сил; в) методологічні проблеми управління економічним розвитком регіонів і принципи, форми та *заходи регіональної політики*; д) регіональний менеджмент, *організаційно-економічні механізми регулювання управлінської діяльності*; е) територіальна структура та *територіальна організація* господарства України, напрями її удосконалення з урахуванням впливу новітніх регіональних і глобальних чинників.

3. Спеціальність 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» ґрунтується на теоретико-методологічних та науково-практичних дослідженнях суспільних явищ і процесів у сфері демографії, праці та соціального розвитку. Можливі напрями досліджень: а) людські ресурси і *трудова потенція*: формування, розвиток та використання; б) *професійна освіта*; професійна орієнтація; в) людський капітал; *якість* робочої сили; д) *стратегія* соціального розвитку; соціальні стандарти і нормативи; е) *соціальний захист* і соціальне забезпечення; соціальне страхування; ж) *механізм реалізації* соціальної політики; з) характер і *зміст праці*; організація і формування праці та ін.

4. Спеціальність 08.00.10 «Статистика», змістом якої є дослідження на основі кількісних характеристик закономірностей формування, розвитку та взаємозв'язку масових соціально-економічних явищ і процесів. Можливі напрями досліджень: а) *адаптація* методичного забезпечення до *специфіки* соціально-економічних явищ і процесів, *інформаційної бази* та об'єктів управління; б) *методологія розбудови* інформаційної бази статистичного дослідження закономірностей розподілу в економічній, соціальній і демографічній статистиці; в) методологія *вимірювання* варіації соціально-економічних явищ;

д) методологія статистичного *прогнозування* соціально-економічних явищ і процесів.

Наукове дослідження корекційно-реабілітаційної діяльності має здійснюватись з позицій зазначених вище галузей наукових знань оскільки *протиріччя*, виявлені в стані практики реалізації допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю, зумовлені *саме відсутністю* таких системних наукових досліджень.

Грунтуючись на висновках провідних науковців [285, 2–3] про роль науки в сучасних умовах, можна зазначити, що майбутні наукові дослідження будуть стосуватися технологічного вдосконалення практики, але це не зменшує їх вагомість. *Одні* з них можуть полягати в підготовці матеріалів (зокрема, наскрізної документації), необхідних для реалізації взаємозв'язку між підсистемами спроектованої системи. Сукупність конкретних правил організаційних дій, яка буде розроблена *в інших* наукових дослідженнях, сприятиме координації корекційно-реабілітаційній діяльності та управлінню нею, що полягатиме в створенні певного порядку з формування місця й функцій кожної підсистеми та поділу відповідальності за результати корекційно-реабілітаційної допомоги залежно від етапів (модулів) її здійснення. У подальшому теорії, перевірені на практиці, можуть виконувати методологічну функцію, тобто слугувати початком дослідної діяльності. Зазначене зумовлює необхідність введення *нових напрямів наукових досліджень* в рамках спеціальності 13.00.03 «Корекційна педагогіка» – «Організація та управління спеціальною освітою», адже тільки фахівці зі спеціальною підготовкою можуть розробити адекватні ґрунтовні підходи до впровадження інновацій в цій галузі, що забезпечить ефективність корекційно-реабілітаційної допомоги.

У сучасному суспільстві відбулися якісні зміни в тандемі науки та практики [285], переоцінка ролі науки. Аналіз показав, що в Україні в системі спеціальної освіти існує першочерговість практичних змін у цій сфері діяльності. Пошуки нових форм надання освітніх послуг, у свою чергу, зумовлює перебудову системи корекційно-реабілітаційної допомоги. Таким чином, хоча відбулася переоцінка ролі науки, вона залишається провідною базою при розробці сучасних теорій й

відповідних предметних сфер професійних діяльностей у суспільній практиці. Саме на основі наукових підходів має бути визначено єдину предметну область корекційно-реабілітаційної діяльності, яка об'єднує кілька галузей та дозволяє інтегрувати комплекс наук для розробки її методології. Побудова методології корекційно-реабілітаційної діяльності, а в подальшому й її стратегії, має здійснюватися від майбутнього через минуле до сьогодення. При запозиченні досвіду інших країн слід враховувати існуючу в кожній країні специфіку її практичної реалізації, зумовлену особливостями соціально-економічного розвитку країни, та наукових підходів, які є підґрунтям практичної діяльності. Саме ці фактори впливають на визначення сучасних методологічних принципів корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю. Без розробки методології корекційно-реабілітаційної діяльності, яка врахує особливості, притаманні країні, де вона реалізується; без розробки наукових підходів до організації та управління корекційно-реабілітаційною допомогою особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, впроваджені в практику інновації можуть виявитися неефективними.

Необхідність виокремлення цього напрямку досліджень у галузі корекційної педагогіки зумовлені:

- 1) відсутністю *обґрунтованої реалізації ресурсного підходу* при організації корекційно-реабілітаційної допомоги;
- 2) необґрунтованим з дефектологічної точки зору, *тлумаченням* прийнятих державних *нормативно-правових документів*.

Зокрема в державних нормативних документах зазначено, що діти з психофізичними порушеннями мають право на отримання дефектологічної підтримки [137], але в них визначено лише основні юридичні норми. Вони виражені за допомогою загальних полісемічних понять, через що у фахівців без дефектологічної підготовки виникають труднощі у їх трактуванні. Цим обумовлений ефект «різночитання» законів, постанов, наказів тощо й фахівцями, незнайомими з вимогами до організації дефектологічної допомоги. Неправильне розуміння змісту юридичної норми може призвести до виникнення проблем в організації практичної діяльності всіма тими, хто має її реалізовувати. Це зумовлює необхідність тлумачення

положень, зазначених в останніх державних нормативно-правових документах, спочатку з позицій дефектологічних підходів, а потім – роз'яснення підходів до формування штатного розпису закладів з позицій економістів-аналітиків.

Тому актуальним є створення *єдиного центру з розробки цих підходів* для забезпечення однозначного (уніфікованого) розуміння змісту юридичної норми всіма, хто має її застосовувати та реалізовувати (див. розділ 1, табл. 1.2), зокрема з трактування їх з позицій корекційної педагогіки як науки.

3. Необхідністю створення *єдиного центру* – лабораторії з досліджень організації та управління корекційно-реабілітаційною діяльністю – обумовлено потребою зосередження інформації про наукові дослідження або практичних інноваційних технологій в цій сфері в єдиній базі даних, що полегшило б координацію організаційних засад корекційно-реабілітаційної діяльності.

Так, наприклад, у Сумському педагогічному університеті ім. А.С.Макаренка відкрита проблемна наукова лабораторія корекційно-реабілітаційних технологій, науковою темою якої є дослідження проблем організації та управління корекційно-реабілітаційною діяльністю. В Інституті спеціальної педагогіки НАПН України для реалізації визначеного напрямку дослідження доцільно відкрити лабораторію з досліджень управління корекційно-реабілітаційною діяльністю, яка забезпечить подальшу розробку проблем, зазначених у нашому науковому дослідженні.

Зосередження надбань різних наукових шкіл, що займаються проблемами допомоги особам з психофізичними порушеннями, дозволило б не тільки координувати напрями досліджень різних галузей наукових знань, а й спрямовувати їх на висвітлення питань з позицій не вузьковідомчих, а з позицій інтеграції зусиль різних галузей соціальної сфери на вирішення цієї проблеми.

Крім того, в Україні проводиться значна кількість конференцій, семінарів, які мають дефектологічне спрямування й присвячені вирішенню актуальних проблем. На них обговорюються й приймаються рішення та резолюції з вирішення конкретних проблем, що існують у галузі. Спрямування цих пропозицій в *єдиний науковий*

центр, який розробляв би стратегію удосконалення галузі, сприяло б підвищенню її ефективності.

Для прикладу наведемо одну з них – Міжнародну науково-практичну конференцію, що відбулася 29–30 жовтня 2010 р. у м. Києві. Матеріал конференції викладений за наступними напрямками: робота з батьками; допомога дітям раннього, дошкільного, шкільного віку та дорослим особам з психофізичними порушеннями; кадрова політика; підготовка кадрів для системи корекційно-реабілітаційної допомоги [89].

Робота з батьками. Численні дослідження ролі батьків у допомозі дітям з психофізичними порушеннями засвідчують, що останнім часом суспільство все більше відповідальність за долю дітей покладає на батьків. Якщо за радянських часів направлення дітей у спеціальні заклади на навчання та виховання було обов'язковим, то зараз це здійснюється за бажанням батьків. Саме в батьків є право вибору навчального закладу для дитини, а отже саме вони несуть відповідальність за реалізацію прав дитини, зокрема за отримання нею якісної освіти.

У наукових публікаціях про роль батьків у допомозі дітям, останнім часом почали виділятися такі поняття, як «педагогічна культура батьків» та «педагогічна компетентність батьків» [329]. На нашу думку, при розгляді питання про роботу з батьками більш доречними є поняття «загальна культура батьків» і «педагогічна компетентність батьків». Саме розбіжність між загальною культурою та педагогічною компетентністю стимулює батьків до активізації своєї діяльності. Загальна культура дозволяє батькам якомога раніше усвідомити те, що їхня дитина має особливі потреби, і вчасно звернутися за допомогою до фахівців. Метою такого звернення є насамперед набуття педагогічної компетентності. До змісту цього поняття входить набуття вміння (крім виховувати та навчати) здійснювати чи стимулювати корекційно-розвивальну діяльність, спрямовану на допомогу їх дітям. Саме отримання батьками знань та набуття певних компетенцій дозволить їм здійснювати корекційно-реабілітаційну допомогу своїй дитині з урахуванням вікових, індивідуальних та специфічних (зумовлених порушенням)

особливостей дитини, або дозволить їм кваліфіковано співпрацювати з фахівцями під час надання такої допомоги.

На жаль, у суспільстві з'явилося негативне ставлення до спеціальної освіти. Останнім часом у батьків формуються неправдиві уявлення про необхідність спеціальної допомоги, можливості спеціального навчання, його мету та зміст, не наводяться позитивні приклади результатів вчасно проведеного втручання. Засоби масової інформації (ЗМІ) висвітлюють переважно негативні факти щодо допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю й недостатньо звертають уваги на позитиви. Наприклад, давно визнаний позитивний досвід Харківської спеціальної гімназії для сліпих дітей, який дозволяє набувати незрячим самостійності й реалізувати себе в дорослому віці. Можна назвати цілу низку подібних спеціальних закладів в Україні, позитивні результати роботи яких не висвітлюються на шпальтах газет, не демонструються по телебаченню, на сторінках Інтернету.

Прийняття рішення віддати дитину на навчання до спеціальної школи-інтернату дається батькам непросто, але задля майбутнього своїх дітей вони обирають таку форму навчання. Щоб дитина з порушеннями психофізичного розвитку отримала якісну освіту, успішно компенсувала вторинні порушення, батьки змушені відривати її від домашнього затишку.

На сучасному етапі розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги відсутні примусові заходи щодо зарахування осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю до спеціальних закладів. Як правило, батькам пропонують різні форми допомоги дітям з особливими освітніми потребами: крім навчання та виховання в умовах спеціального закладу, пропонують індивідуальну, інклюзивну та інші форми навчання й виховання, з наданням послуг з реабілітації. Саме батьки обирають ту чи іншу форму навчання та виховання, яка, на їх думку, є найбільш ефективною.

Ранній вік. Під час конференції було висвітлено деякі аспекти допомоги особам з важкими порушеннями слуху. Ведучи мову про застосування новітніх медичних технологій діагностики та лікування дітей зазначеної нозології, доповідач наголосила на важливості

якомога ранньої діагностики слухових порушень. Зокрема, було зазначено, що для проведення неонатального скринінгу в США застосовується 88 тестів, у Росії – 3, в Україні цей скринінг не проводиться [397]. Відсутність цієї діагностики опореседковано впливає на збільшення відсотку випадків інвалідизації населення.

Пропозиція: звернутися до МОЗ щодо обов'язкового запровадження неонатального скринінгу (хоча б на основі узагальнення та запозичення досвіду Росії).

Дошкільний вік. Оскільки на Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційні технології, методи реабілітації і навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями» розглядалися переважно проблеми допомоги дітям з порушеннями слуху та мовлення, наступні пропозиції внесені стосовно допомоги цій категорії дітей.

Відомо, що дітям зі зниженим слухом для розвитку слухового сприймання та стимулювання розвитку мовлення рекомендовано перебування серед однолітків з нормальним мовленнєвим розвитком. У світлі останніх наукових підходів при лікуванні слухової функції застосовується кохлеарна імплантація (КІ), після якої також рекомендовано перебування в зазначеному середовищі. Однак безкоштовне перебування дітей у дошкільному закладі передбачається тільки в разі наявності в ньому спеціальної групи для дітей зі зниженим слухом. Саме це не дозволяє наблизити послуги сурдопедагога до дітей зі зниженим слухом чи після операції з КІ.

Дітям з меншою складністю зорових порушень (більш високою гостротою зору, наявністю косоокості та ін.) також важливо отримувати систематичні медичні та психолого-педагогічні послуги. Тому можна передбачити перебування таких дітей у спеціальних групах на умовах звичайних груп дошкільних закладів (з внесенням плати за перебування в групі) з обов'язковим наданням безоплатних послуг з корекційно-реабілітаційної допомоги.

Вкрай необхідно терміново звернутися з пропозицією до МОН про внесення змін у нормативно-директивні документи, а саме:

– дозволити організовувати допомогу дітям з порушеннями слуху при масових дошкільних закладах за умови *наявності в штаті сурдопедагога* (в умовах сурдопедагогічного пункту). Діти зі зниженим слухом та після операції з КІ повинні перебувати в

загальних групах *безкоштовно*. Ресурсному центру науково-виробничого підприємства «ВАБОС» налагодити співпрацю з такими закладами;

- переглянути навантаження логопедів, які працюють в умовах логопедичного пункту при спеціальному закладі: зменшити кількість дітей, яким надається допомога, до 15 осіб. Це викликано тим, що діти мають складне або ускладнене порушення;

- дозволити перебування дітей з порушеннями зору, які мають гостроту зору вище ніж 0,4 на обидва ока з корекцією, у спеціальних групах з внесенням плати за перебування в групах та безкоштовним отриманням корекційно-реабілітаційної допомоги.

Шкільний вік. Під час конференції однією з проблем допомоги особам з психофізичними порушеннями в Німеччині було визначено ізолюваність спеціальних закладів і неможливість випускників спеціальних шкіл продовжити навчання у вищих закладах освіти [502].

Чи існує в Україні така сама ситуація стосовно дітей, які нечують? Які шляхи вирішення проблеми забезпечення наступності в освіті знаходять практичні працівники? Відповіді на ці питання можна знайти після вивчення стану практики.

Так, наприклад, у Сумській області на базі спеціальної школи для нечуючих дітей (директор – А.І. Удод) було продемонстровано результати експерименту з вирішення питання єдності корекційно-відновлювальної та профорієнтаційної роботи: майбутні випускники школи набувають професійні знання та навички на рівні вищого навчального закладу І-ІІ рівня акредитації. А.Г. Обухівська, завідувач Центральної ПМПК, вивчивши цей досвід, відзначила його інноваційність та унікальність. Після завершення експериментальної апробації його слід вивчити, узагальнити та застосувати при організації навчання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Ми впевнені, що подібні підходи накопичені й в інших школах.

Кадрова політика. Необхідність надання якісних освітніх послуг спеціально підготовленими педагогічними кадрами дозволяє виокремити її як окрему проблему. Проблема кадрового забезпечення

стосується всіх вікових груп осіб з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю.

На рівні спеціальних закладів (і тільки!) ми маємо достатній рівень підготовки спеціалістів, але ні індивідуальна форма навчання, ні інклюзивне навчання, ні навчання у вищих навчальних закладах I–II та III–IV рівня акредитації в подальшому не забезпечені спеціалістами відповідної спеціалізації.

Підготовка кадрів для системи корекційно-реабілітаційної допомоги. Однією з причин незадовільного надання освітніх послуг у шкільному віці є недостатнє державне замовлення на підготовку спеціалістів за напрямом «Корекційна освіта». Останнім часом у країні відбувається потужна підготовка вищими навчальними закладами реабілітологів, практичних психологів та соціальних педагогів (про це свідчить обсяг державного замовлення). Проте слід брати до уваги, що ні один із зазначених фахівців *не вправі* надавати *освітні послуги* особам з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю. Проведення курсів інститутами післядипломної освіти для вчителів загальноосвітніх шкіл можна визнати як позитивний, але тимчасовий захід, адже галузі потрібні кваліфіковані кадри відповідної спеціальності.

Крім того, говорячи про підготовку кадрів, слід зазначити недостатній рівень забезпечення її наступності. Хоча в Класифікаторі професій визначено посади сурдоперекладача, асистентів вчителя-дефектолога, але в Україні недостатньо розгалужена мережа закладів, що здійснюють їх підготовку. Так, вивчення практики показало, що ліцензію на підготовку сурдоперекладачів має УТОГ, на базі якого й здійснюється їх підготовка. На нашу думку, доцільніше було б поєднати зусилля товариства глухих та педагогічних закладів у підготовці кадрів цієї кваліфікації. Наприклад, у Сумській області в м. Лебедин на базі вищого педагогічного закладу I–II рівня акредитації може здійснюватися така підготовка. Базою практики слугуватиме Лебединська спеціальна школа (для нечуючих дітей). Продовжити навчання випускники зазначеного закладу зможуть на базі Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка або в інших вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації, що здійснюють підготовку спеціалістів з напрямку «Корекційна освіта».

Підсумовуючи, слід зазначити, що наведені пропозиції щодо удосконалення системи корекційно-реабілітаційної допомоги стосуються осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю певної категорії – дітей з порушеннями слуху та мовлення. Пропозиції, наведені в монографії та під час проведення конференції, є дискусійними й потребують обговорення загалом: починаючи від батьків (чи осіб, які їх замінюють) та завершуючи науковцями. Завдяки широкому обговоренню рішень, які стосуються системи корекційно-реабілітаційної допомоги, реформування спеціальної освіти буде відбуватися не революційним, а реформаторським шляхом [89]. Деякі із визначених вище положень застосовувалися нами при розробці методології корекційно-реабілітаційної діяльності.

Отже, пропозиції внесені до резолюцій наукових конференцій та семінарів, мають знаходити своє продовження при розробці стратегій не тільки відповідних галузей соціальної сфери, а й стратегії держави.

Відомо, що стратегія держави може впливати на процес регіонального стратегічного планування (може виражатися в нормативних актах, що стосуються державної регіональної політики) і державне регулювання може опосередковано, м'яко впливати на регіони, створюючи ситуацію, коли регіону вигідніше розвиватися в напрямі стратегії розвитку держави [211]. Визначення інноваційних орієнтирів державної підтримки осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (див. підрозділ 1.2) довело, що вони вимагають розробки сучасної стратегії розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю на регіональному (місцевому) рівні.

У межах розроблення стратегії розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні слід зауважити, що вона повинна враховувати: основні принципи організації корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; модель організаційної структури корекційно-реабілітаційної діяльності, яка здійснюється в процесі допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; особливості організації практичної діяльності в процесі її здійснення.

При здійсненні дослідження нами було враховано сучасні погляди науковців на проведення наукових досліджень в цій сфері [283]. Для того, щоб створена нами модель допомоги отримала практичну реалізацію, було внесено ряд пропозицій до розробки змісту стратегії розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні та зміни підходів до підготовки фахівців. В узагальненому вигляді зазначене вище наведено на рис. 3.1.

Рис 3.1. Структура стратегії розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні

Особливістю нинішньої ситуації є й те, що в практиці допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю виникли неузгодження між нормативно-правовими актами та реальною

ситуацією, що існує в кожному регіоні нашої країни. Саме такі протиріччя, що виникають у практиці корекційно-реабілітаційної допомоги, зумовлюють необхідність, по-перше, реалізації нового стратегічного курсу допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; по-друге, включення стратегії розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги в загальну стратегію соціально-економічного розвитку регіону.

У попередніх розділах монографії та наукових публікаціях [92; 103; 107] йшлося про теоретичні та науково-методичні аспекти управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги, у межах яких нами визначено ієрархію управління та міжвідомче розмежування діяльності галузей соціальної сфери (освіти, охорони здоров'я, праці та соціальної політики), які безпосередньо здійснюють корекційно-реабілітаційну допомогу на середньому, низькому та інституціональному рівні. Доцільність розробки таких підходів полягає в тому, що міжвідомче розмежування стає перешкодою для якісної допомоги, оскільки рішення в галузях соціальної сфери приймаються на різних рівнях: центральному, регіональному (місцевому, районному) та на рівні закладів. Зроблено висновок про необхідність саме на цих рівнях здійснити організаційні заходи щодо узгодження їх діяльності в процесі надання допомоги особам з психофізичними порушеннями.

Встановлено, що законодавчі нормативно-правові акти щодо питань організації та здійснення управління в соціальній сфері ґрунтуються на засадах м'якого державного регулювання цих відносин шляхом встановлення правил поведінки їх учасників, умов ліцензування та акредитації, виділення відповідних квот і здійснення державного контролю. Саме децентралізація управління забезпечить можливість на регіональному рівні здійснити реалізацію нових підходів при наданні корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Для реалізації нової стратегії [107] необхідно визначити: 1) її мету; 2) технологію (спосіб досягнення мети); 3) ресурси (необхідні для досягнення мети відповідно до обраної технології); 4) систему управління (є невід'ємною складовою стратегії, здатною забезпечити

досягнення поставленої мети). Стратегія розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги для кожної області повинна мати як інваріантну, так і варіативну складову. Це обумовлено тим, що вона спрямована на забезпечення, *по-перше*, нормативів якості допомоги, які визначені в державних стандартах; *по-друге*, враховує потреби населення певної адміністративно-територіальної одиниці. Отже, стратегія розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги має розглядатися як складова стратегії соціально-економічного розвитку кожного регіону з урахуванням місцевих умов.

Для вирішення проблеми слід, *по-перше*, розглянути ті загальнометодологічні положення, які обґрунтовують концептуальні засади управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні; *по-друге*, отримати відповідь на питання, як досягти ефективності роботи та забезпечити реалізацію кінцевої мети системи корекційно-реабілітаційної допомоги – соціалізації та інтеграції осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; *по-третє*, розробити концептуальні засади стратегії розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги в межах соціально-економічного розвитку регіону та визначити пріоритети, першочергові завдання й інструменти їх реалізації відповідно до загальних стратегічних цілей.

Державна політика, зокрема в соціальній сфері, може бути успішно реалізована в тому разі, якщо розроблений стратегічний курс буде спиратися на науково обґрунтованій концепції стратегії соціально-економічного розвитку кожного регіону та механізмів її реалізації [103]. Забезпечення якості корекційно-реабілітаційної допомоги можливе лише шляхом вжиття певних заходів – організаційних, фінансових, правових, психолого-педагогічних, медичних, соціальних.

Оскільки система корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю є складовою соціальної політики держави, ми визначили основні об'єкти соціальної політики (рис. 3.2). Наведені в схемі об'єкти соціальної політики систематизовано та згруповано з урахуванням інформації, поданої в підрозділі 1.1.

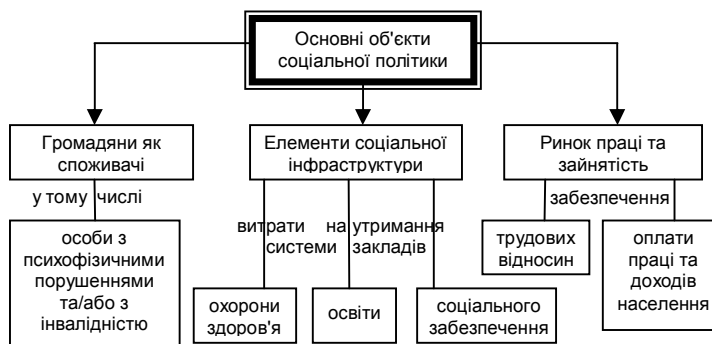

Рис. 3.2. Об'єкти соціальної політики

Наголошуємо, що об'єктом соціальної політики мають бути як особи з інвалідністю, так і особи з психофізичними порушеннями, які складають окрему категорію громадян-споживачів.

Одним із результатів проведеного дослідження стало визначення змістових блоків (модулів) (див. підрозділ 3.2) у процесі неперервної корекційно-реабілітаційної допомоги впродовж життя особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, які забезпечать якість її здійснення й будуть розкриті в наступному підрозділі.

Оскільки неможливе злиття всіх підсистем (охорони здоров'я, освіти, соціального захисту), що співіснують на синергетичних засадах у процесі надання допомоги впродовж життя, нами було визначено в цій системі пріоритетність кожного виду допомоги залежно від найближчих цілей допомоги особі з психофізичними порушеннями. У цілому це забезпечить послідовність, наступність та системність корекційно-реабілітаційної допомоги, а отже, досягнення кінцевої мети – соціалізації особистості та інтеграції її в суспільство.

Відокремлені модулі полегшують осмислення специфіки реальних дій як у самому модулі, так і наочно демонструють їх місце у загальній системі корекційно-реабілітаційної допомоги та значення при забезпеченні неперервності корекційно-реабілітаційного процесу.

Аналіз стратегії соціально-економічного розвитку Сумської області дозволив виявити сильні та слабкі сторони соціальної сфери в регіоні, визначити майбутню стратегію розвитку регіональної

корекційно-реабілітаційної допомоги, яку в подальшому було подано в пропозиціях до розробки соціально-економічного розвитку області.

Перш ніж розробляти проект реформування, ми вивчили потенціал соціально-економічного розвитку регіону, на підставі чого визначили стратегію розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги в Сумській області.

1. *Соціальна сфера* Сумщини [305, 23–24] представлена широкою мережею об'єктів матеріально-побутового та соціально-культурного призначення, які забезпечують населення відповідними послугами. Стратегія її соціального розвитку *визначена з урахуванням особливостей внутрішнього і зовнішнього середовища, серед яких, зокрема, можна виділити:*

- відставання кількісних і якісних характеристик матеріально-технічного та кадрового забезпечення соціальної сфери не лише від європейських, але й вітчизняних норм та нормативів;
- надмірну ресурсомісткість та низьку результативність окремих видів діяльності соціальної сфери.

Тому *основними орієнтирами* розвитку соціальної сфери регіону повинні бути:

- спрямованість основних показників на підвищення ефективності функціонування цієї системи життєзабезпечення при збереженні державного нормативно-правового регулювання і контролю, у тому числі завдяки модернізації системи фінансування бюджетних закладів соціального призначення та стимулювання їх господарської самостійності;
- розширення попиту на послуги соціального призначення та посилення його важливості як каталізатора економічного зростання;
- удосконалення комплексності, адресності та якості соціального захисту вразливих верств населення;
- посилення впливу інститутів громадянського суспільства та споживачів на процеси фінансування, обсяги і структуру їх надання, контролю за якістю послуг соціального призначення.

2. *Сфера охорони здоров'я*. Особливостями медико-демографічної ситуації в Сумській області є [305, 29]:

- високий рівень депопуляції; переважання в структурі смертності серцево-судинних захворювань, онкопатологій, нещасних випадків,

отруєнь і травм; стрімке підвищення смертності від інфекційних хвороб; загострення проблем дитячої та материнської смертності; стабільно високий останнім часом рівень самогубств; зростання показників захворюваності населення, у тому числі працездатного, та дітей на соціально небезпечні хвороби; наявність значного контингенту інвалідів; недостатнє розуміння важливості здорового способу життя, який веде лише 7% населення тощо. Безперечно, усе це тісно пов'язане з невирішеністю тих *проблем* сфери охорони здоров'я, серед яких відмічалися нестача та незадовільна якісна характеристика кадрового потенціалу (на кожні 10 тис. населення у 2002 р. припадало 36 лікарів проти 47 – в цілому по Україні; повільне впровадження сімейної лікарської практики).

3. *Сфера освіти*. Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного та соціально-економічного розвитку регіону [305, 30–32]. Станом на 2008 р. в області функціонувало 420 дошкільних закладів, які відвідувало 28,2 тис. дітей; 670 загальноосвітніх шкіл (із них 5 гімназій та 2 ліцеї, 101 навчально-виховний комплекс тощо), в яких навчалося 148,6 тис. учнів. Охоплення дітей відповідного віку регіону дошкільними закладами є одним із найкращих в Україні та становить 60 %, повною загальною середньою освітою – 99,8 %.

Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах практично забезпечує потребу економіки області в спеціалістах.

До головних *проблем (ризиків розвитку)* системи освіти належать:

- зменшення кількості дошкільних закладів і комплексів «школа–дитячий садок» (спричинене насамперед малою кількістю дітей відповідного віку та зменшенням видатків на їх утримання, особливо в сільській місцевості);
- високий рівень зношеності основних фондів;
- недостатня забезпеченість шкіл сучасними підручниками та наочними приладами, низький рівень комп'ютеризації (особливо в сільській місцевості, де школи здебільшого оснащені морально і фізично застарілими комп'ютерами);
- неукомплектованість педагогічних колективів, що безпосередньо пов'язано з низьким рівнем заробітної плати;
- недостатнє бюджетне фінансування загальноосвітніх шкіл,

закладів професійної та вищої освіти;

- зниження доступності отримання молоддю якісної освіти, особливо в сільській місцевості;

- низький рівень замовлень на підготовку кваліфікованих працівників (фахівців) вищих навчальними закладами I-II та III-IV рівня акредитації.

Стратегічними пріоритетами розвитку системи освіти регіону, реалізація яких сприятиме динамічному просуванню на шляху досягнення головної мети її функціонування, втіленої в забезпеченні конституційних гарантій доступності та рівності прав громадян на отримання освіти, поліпшенні інтелектуальних і професійно-кваліфікаційних характеристик людського капіталу, удосконаленні моральних засад і світогляду населення, є наступні:

- оптимізація мережі закладів освіти відповідно до основних потреб населення, розширення мережі закладів нового типу, що відповідає потребам регіону та структурі освіти України в цілому,

- створення можливостей для здобуття населенням області якісної загальної та вищої освіти;

- здійснення належного матеріально-технічного забезпечення навчальних закладів;

- поліпшення рівня забезпеченості навчальних закладів підручниками та навчальними посібниками, що потребує додаткових коштів із державного бюджету;

- створення умов для розвитку творчих здібностей дітей та молоді, а також всебічного розвитку особистості як найвищої соціальної цінності;

- забезпечення соціального захисту працівників освітньої галузі, перш за все, шляхом підвищення рівня оплати праці до середньої зарплати у промисловості;

- впровадження системи безперервної багатоступеневої освіти;

- забезпечення конституційних прав громадян на освіту та зростання освітнього потенціалу регіону.

Реалізація заходів щодо поліпшення якості освітніх послуг полягає в такому:

- формуванні всебічно освіченої особистості шляхом підвищення рівня доступності для неї якісного виховання в дошкільних закладах, створення більш сприятливого психолого-педагогічного середовища

та підвищення кваліфікації педагогічних працівників;

– розвиток і вдосконалення структури змісту освіти, спрямованого на виховання економічно активної особистості, яка відповідає вимогам часу;

– нормативно-правове регулювання ринку освітніх послуг, спрямованого на дотримання їх стандартів, поліпшення їх якості та конкурентоспроможності.

Послідовна реалізація зазначених вище напрямів і заходів сприятиме зміцненню та подальшому зростанню ресурсного потенціалу системи освіти, удосконаленню організаційно-економічних механізмів її функціонування, поліпшенню доступності освітніх послуг.

Під час вивчення потенціалу соціальної сфери на підставі узагальнення спільної інформації нами було виокремлено спільний корекційно-реабілітаційний простір, у межах якого населення забезпечується відповідними послугами.

4. *Система корекційно-реабілітаційної допомоги*². Оскільки згідно з сучасними підходами основні зусилля працівників різних галузей соціальної сфери зосереджено на реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги дітям, у яких порушення здоров'я є проблемою, а найбільш достовірні дані про реалізацію допомоги містяться в системі спеціальної освіти, звернемося до них. За оперативними даними станом на 2009 р. в області налічується близько 20 тис. дітей (із них 3218 дітей з інвалідністю), які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, що становить 11,7% загальної кількості всіх дітей регіону.

Для своєчасного забезпечення права на якісну спеціальну освіту (у межах якої здійснюється корекційно-реабілітаційна допомога) дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, чисельність яких зростає з кожним роком, в управлінні освіти і науки обласної державної адміністрації створено та постійно поповнюються персоніфіковані банки даних на дітей цієї категорії та рівень задоволення їх освітніх потреб. Банк даних (у т.ч. комп'ютерний) на дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку

---

² Розроблено за даними Обласного управління освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації

знаходиться при обласній психолого-медико-педагогічній консультації.

Мережа загальноосвітніх спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів) у цілому задовольняє освітні потреби дітей з вадами психофізичного розвитку. В області функціонують дві спеціальні загальноосвітні школи та 10 спеціальних шкіл-інтернатів. У спеціальних школах виховуються та навчаються 228 учнів (із них 69 дітей з інвалідністю) та школах-інтернатах – 1314 учнів (із них – 281 дитина з інвалідністю, 446 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування).

В обласній ПМПК систематично аналізуються дані діагностичної роботи. Наприкінці навчального року до відділів управління освітою міськвиконкомів та райдержадміністрацій подаються статистичні дані щодо обстеження дітей з вадами психофізичного розвитку.

До основних *проблем (ризиків розвитку)* системи корекційно-реабілітаційної допомоги належать:

- зростання показників захворюваності населення, у тому числі як працездатного, так і дітей на небезпечні хвороби; наявність значного контингенту інвалідів;

- зростання кількості дітей з розумовою відсталістю (у т.ч. зі складними вадами розвитку), збільшення кількості дітей з порушеннями зору, з тяжкими порушеннями мовлення (у т.ч. з аутизмом), із ЗГПР порівняно з попередніми роками;

- зниження доступності отримання особами з психофізичними порушеннями якісної допомоги. В області на сьогодні залишається недостатньо розгалуженою мережа спеціальних закладів (груп) для надання ранньої корекційної допомоги в районах і містах, особливо в сільській місцевості;

- питання охоплення навчанням дітей із затримкою психічного розвитку у зв'язку з відсутністю в області класів інтенсивної педагогічної корекції при загальноосвітніх школах;

- неуккомплектованість колективів спеціалістами з відповідною освітою, зокрема, не забезпечені кадрами з відповідною освітою загальноосвітні школи, які здійснюють інклюзивне та індивідуальне навчання дітей з особливими освітніми потребами;

- низький рівень замовлення на підготовку кваліфікованих працівників з професійною підготовкою і фахівців з вищою освітою відповідного напрямку

підготовки;

- недостатнє бюджетне фінансування.

Стратегічними пріоритетами розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги в регіоні, реалізація яких сприятиме динамічному просуванню на шляху досягнення головної мети її функціонування, втіленої в забезпеченні конституційних гарантій доступності та рівності прав громадян на отримання послуг з реабілітації, зокрема, освітніх послуг, є:

- оптимізація мережі закладів соціальної сфери відповідно до основних потреб осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, розширення мережі закладів відповідно до потреб населення регіону,

- створення можливостей для надання у разі необхідності населенню області якісної корекційно-реабілітаційної допомоги;

- здійснення належного матеріально-технічного забезпечення закладів, що надають послуги з реабілітації, зокрема освітні послуги;

- поліпшення рівня забезпеченості закладів кадрами відповідної кваліфікації, що потребує попереднього планування та додаткових коштів із державного бюджету;

- впровадження системи безперервної корекційно-реабілітаційної допомоги;

- забезпечення конституційних прав громадян на медичну допомогу, освіту, соціальний захист та зростання потенціалу регіону в зазначеній галузі.

Поліпшення якості *корекційно-реабілітаційних послуг* у регіоні залежить від ефективності функціонування системи корекційно-реабілітаційної допомоги та посилення державного нормативно-правового регулювання та контролю:

- контролю за виконанням та поліпшенням якості послуг (на основі дотримання їх стандартів);

- забезпечення надання послуг соціального призначення особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та посилення їх важливості як каталізатора економічного зростання;

- удосконаленням комплексності, адресності та якості соціального захисту осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

- підвищення рівня доступності послуг з реабілітації (абілітації);

– створення сприятливого середовища при наданні послуг шляхом забезпечення галузі фахівцями з відповідним напрямом підготовки.

Послідовна реалізація наведених вище напрямів і заходів сприятиме зміцненню та подальшому зростанню ресурсного потенціалу системи корекційно-реабілітаційної допомоги, удосконаленню організаційно-економічних механізмів її функціонування, поліпшенню доступності послуг.

Підсумовуючи результати проведеного аналізу галузей соціальної сфери в регіоні дозволило відповідно до факторів, які характеризують розвиток соціальної сфери, відмітити їх слабкі сторони, що впливають на розвиток системи корекційно-реабілітаційної допомоги в Сумській області, та визначити шляхи їх покращення:

– *територіальна організація мережі об'єктів*: а) необхідність реконструкції та модернізації державної й комунальної інфраструктури охорони здоров'я та освіти (особливо по районах), подальшого нарощування потужностей закладів, що займаються проблемами осіб з психофізичними порушеннями; б) запровадження практики своєчасної педагогічної допомоги (з позавідомчою належністю закладів); в) відновлення практики медичного обслуговування в закладах освіти; г) необхідність реконструкції загальноосвітніх навчальних закладів, які залучені до здійснення інклюзивного навчання школярів з психофізичними порушеннями; д) створення округів з корекційно-реабілітаційної допомоги; ж) відсутність ефективних механізмів стимулювання структур (у тому числі діючих в системі охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, культури, молоді та спорту) до подальшого розвитку та зміцнення матеріально-технічної бази закладів, що здійснюють корекційно-реабілітаційну допомогу;

– *якість та доступність послуг*: погіршення якості послуг особам з порушеннями психофізичного розвитку внаслідок проблем: а) у кадровій політиці: з укомплектування штатів закладів, що надають допомогу, персоналом з відповідним рівнем освіти; концентрація у великих містах найбільш кваліфікованих фахівців, здатних реалізовувати прогресивні форми лікувально-діагностичного, діагностичного психолого-педагогічного вивчення та реабілітаційного процесу; неузгодженість обсягів підготовки фахівців зі

спеціальностей, обслуговуючих осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, та реальних потреб ринку праці, а також невідповідність їх підготовки сучасним потребам; б) забезпечення безперервної корекційно-реабілітаційної допомоги впродовж життя, у межах якої удосконалюються форми та нарощуються масштаби допомоги.

Ознайомлення з проектом Концепції стратегії економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 р. [193] показало, що при визначенні основних положень її розвитку передбачено розвиток інфраструктури з метою забезпечення *рівних стандартів якості життя* для всіх жителів області й збалансування ринку праці, *створення рівних умов для продуктивної зайнятості*. Передумовою успішної реалізації стратегії є *узгодження розподілу управлінських дій між інституційними структурами*, дотримання балансу між потребами й реальними ресурсами, стимулювання і забезпечення відповідальності та ін. У вузькому сенсі ми розуміємо ці положення як такі, що забезпечать рівні стандарти якості життя та створять рівні умови для продуктивної зайнятості і осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Тобто, передумовою успішної реалізації стратегії є узгодження розподілу управлінських дій між інституційними структурами, дотримання балансу між потребами і реальними ресурсами стимулювання та забезпечення відповідальності та ін.

Реалізація зазначених стратегічних цілей має відбуватися відповідно до наявних ресурсних можливостей та загроз, які формують відповідні *пріоритети розвитку системи* корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю протягом життя і таким чином обумовлюють перебудову системи корекційно-реабілітаційної допомоги відповідно до сучасних вимог. До таких пріоритетів можна віднести:

– впровадження інноваційної моделі регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, яка забезпечить ефективність, якість та неперервність надання допомоги впродовж їх життя;

– зміну підходів до управління: виокремлення латентної функції управління корекційно-реабілітаційною допомогою особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

– підготовку кадрового забезпечення системи корекційно-реабілітаційної допомоги, зокрема підготовку фахівців до управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги на різних рівнях.

З урахуванням зазначених пріоритетів реалізація стратегічних цілей вимагає постановки та вирішення низки стратегічних завдань.

У межах визначеної в Концепції стратегії економічного і соціального розвитку Сумської області [193] одним із завдань соціального розвитку має стати поліпшення стану *соціальної сфери*, яка вимагає вирішення таких питань:

1) перебудову системи корекційно-реабілітаційної допомоги відповідно до сучасних вимог. Інструменти реалізації:

– забезпечення координації та концентрації зусиль з надання корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю впродовж їх життя;

– створення міжрайонних об'єднань, зокрема округів з корекційно-реабілітаційної допомоги;

2) забезпечення впродовж життя осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю неперервності та якості надання корекційно-реабілітаційної допомоги. Інструментом реалізації буде визначення ступеня відповідальності підсистем у кожному модулі допомоги;

3) підготовку кадрового забезпечення системи корекційно-реабілітаційної допомоги. Інструменти реалізації:

– моніторинг стану забезпечення кадрами відповідної спеціальності ринку праці;

– формування державного замовлення на підготовку кадрів відповідної спеціальності.

У сфері розвитку соціальної інфраструктури:

1) диференціація потреб осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю з урахуванням їх місця проживання.

2) виконання стандартів щодо створення безперешкодного середовища для всіх категорій осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

3) організація спеціальних гуртожитків для інвалідів відкритого типу;

4) у разі відсутності приміщень – блокове поетапне будівництво подібних гуртожитків.

У сфері реалізації положень Конвенції прав дитини при наданні освітніх послуг:

1) створення рівних умов для надання якісних освітніх послуг, незалежно від місця проживання та перебування осіб з особливими освітніми потребами (ліцензування діяльності);

2) надання освітніх послуг спеціальними педагогами з відповідною освітою (обслуговування населення за територіальним розташуванням закладів: у стаціонарах лікарень, центрах з різного напрямку допомоги, під час інклюзивного навчання в загальноосвітніх закладах, при отриманні професійної освіти та навчанні у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації тощо).

У сфері управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги:

1) запровадження регіональної моделі системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (об'єднання зусиль закладів соціальної інфраструктури);

2) управління системою згідно з визначеними модулями. Запозичення сучасних організаційних механізмів управління охороною здоров'я для управління регіональною системою корекційно-реабілітаційної допомоги;

3) створення єдиної регіональної інформаційної бази даних осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (для координації діяльності закладів соціальної інфраструктури).

У сфері створення рівних умов для продуктивної зайнятості фахівців відповідних спеціальностей, які надають послуги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю:

1) дослідження й моніторинг структурних особливостей регіонального ринку праці для спеціальностей підготовки професіоналів та фахівців, які обслуговують осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

2) підготовка кадрового забезпечення системи корекційно-реабілітаційної допомоги:

- формування державного замовлення в системі вищої освіти області на підготовку кадрів напряму підготовки «Корекційна освіта»;

- введення нових дисциплін до навчального плану існуючих спеціальностей;

- відкриття нових спеціалізацій для забезпечення роботи з особами з певною нозологією;

- для забезпечення наступності в підготовці кадрів – початок підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «молодший спеціаліст» та відкриття нових напрямів підготовки фахівців (асистентів вчителів-дефектологів, сурдоперекладачів, учителів та майстрів з певної технології).

У сфері створення рівних умов працевлаштування:

- для осіб з психофізичними та/або з інвалідністю: створення спеціально обладнаних робочих місць;

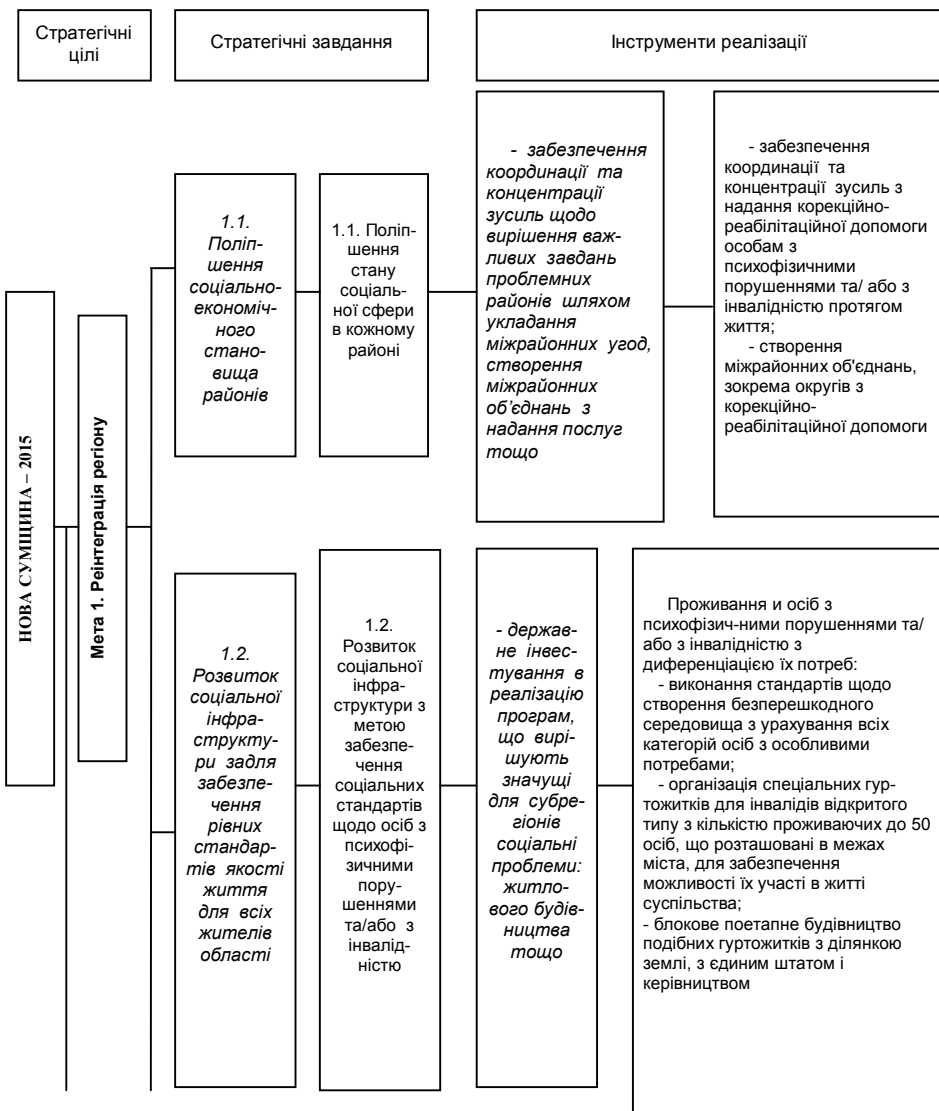
- для осіб із складними порушеннями – наявність мережі трудових майстерень.

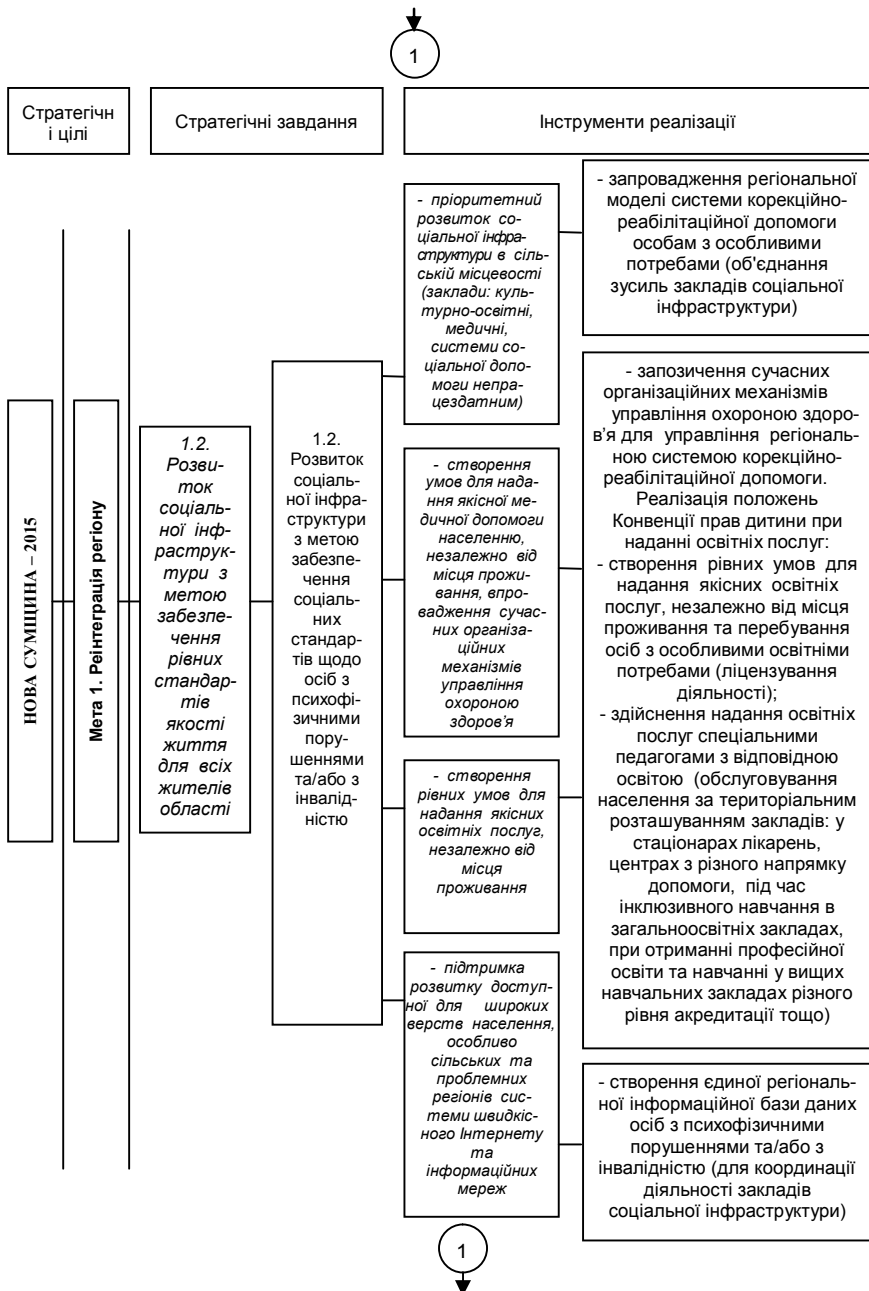
У рамках формування інфраструктури регіонального інноваційного розвитку [193]. Відповідно до поставленої мети в соціальній сфері можна визначити завдання формування інфраструктури інноваційного розвитку регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги:

- підтримка наукових досліджень з оптимізації ефективності та підвищення якості корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю протягом життя;

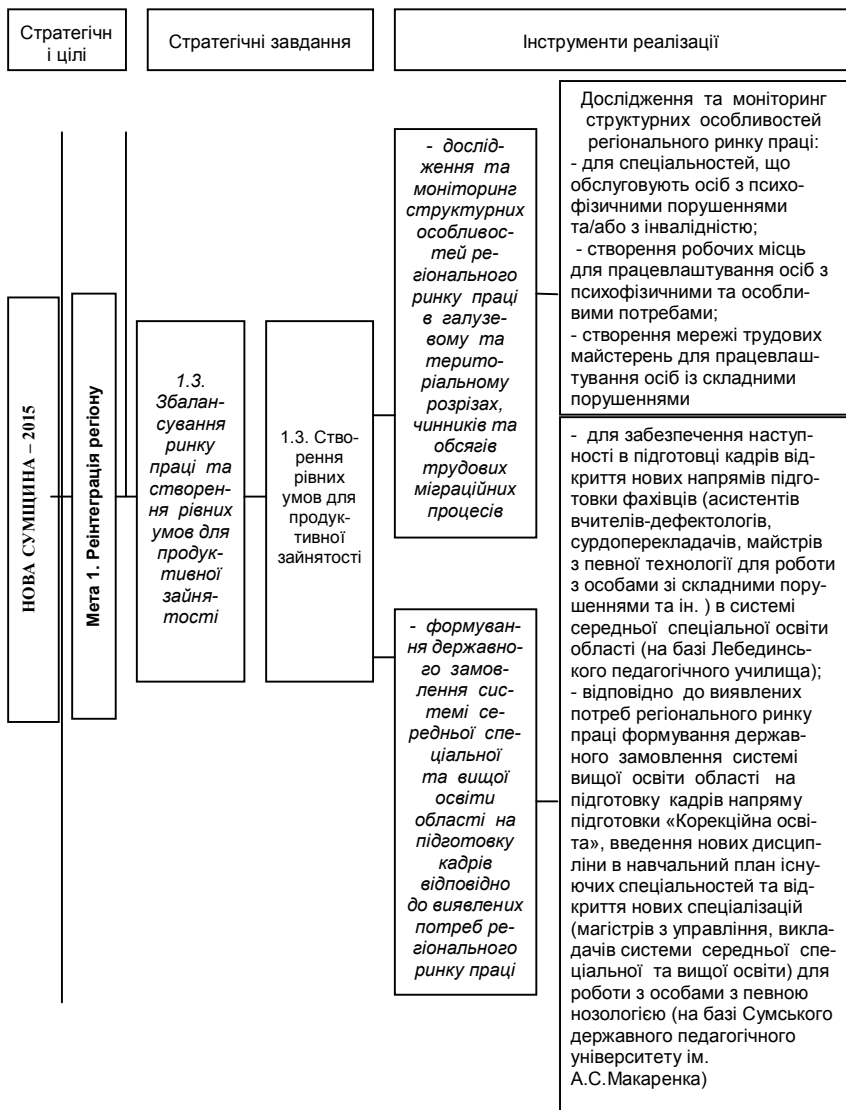
- стимулювання розвитку інноваційної інфраструктури – об'єднання зусиль науки, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту в процесі корекційно-реабілітаційної допомоги.

Для наочної демонстрації викладених положень соціального розвитку Сумської області наводимо *дерево стратегічних цілей* розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (рис. 3.3).

1

1

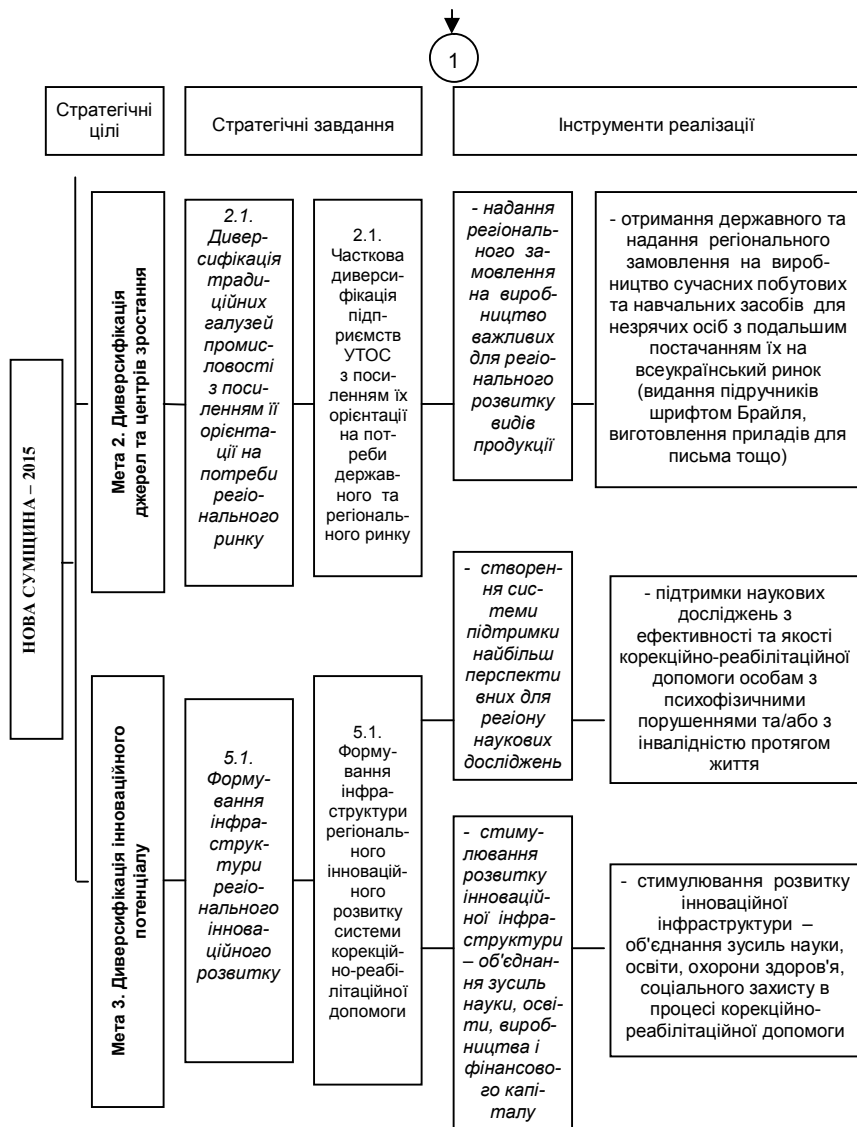

Рис. 3.3. Дерево стратегічних цілей розвитку «Нова Сумщина – 2015». Соціальна політика: система корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю

Для реалізації стратегії розвитку регіону повинні бути передбачені джерела фінансування. Відповідно до останніх державних нормативних документів джерелами фінансування регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги мають стати кошти Державного бюджету, у тому числі кошти, надані в рамках Угоди щодо регіонального розвитку між Кабінетом Міністрів України та обласною радою. Для цього необхідно внести зміни до Бюджетного кодексу України в частині відрахувань на корекційно-реабілітаційну діяльність при розподілі міжбюджетних трансфертів видатків.

Підсумовуючи викладене, можна дійти таких висновків.

По-перше, на підґрунті системного підходу запропоновано алгоритм побудови системи корекційно-реабілітаційної допомоги як цілісної, відкритої синергетичної системи, в якій особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю визначені як споживачі послуг упродовж їхнього життя. Таким чином побудована структура забезпечить можливість оптимізації ефективності її роботи.

По-друге, визначено пріоритети та інструменти реалізації стратегії розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги та їх місце в стратегії соціально-економічного розвитку окремого регіону.

По-третє, без зміни на держаному рівні підходів до організаційних засад та фінансування системи корекційно-реабілітаційної допомоги наведені вище пріоритети стратегії розвитку регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги залишаться на рівні побажань.

По-четверте, запропонована практична реалізація регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги (див. рис. 3.3) [104].

При цьому слід впровадити в практику ряд інновацій, про які йтиметься в наступному підрозділі монографії.

3.2. Модельна парадигма регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги: організаційна структура та структура управління

Кожна система має бути структурованою для ефективного функціонування. Структура – це логічне взаємовідношення рівнів

управління та функціональних областей, побудованих у такій формі, яка дозволяє найбільш ефективно досягати мети. Система корекційно-реабілітаційної допомоги організаційно є системою, що містить підсистеми (охорони здоров'я, освіти, соціального захисту) з налагодженими між ними зв'язками, які об'єднують підсистеми в єдине ціле. У кожній підсистемі передбачений *спеціалізований поділ праці* – закріплення певного виду праці за фахівцями, які здатні виконати її краще за всіх з точки зору системи допомоги як єдиного цілого [101], але при цьому мають бути визначені інтеграційні підходи, що дозволить об'єднати зусилля декількох підсистем.

Оскільки проблеми корекційно-реабілітаційної допомоги ми висвітлюємо з позицій корекційної педагогіки та в рамках надання освітніх послуг, зазначимо, що останнім часом в галузі освіти з'явилися такі поняття, як «єдиний освітній простір», «територіальна освітня система».

Уперше поняття «єдиний освітній простір» застосував Є.О. Ямбург [499]. Єдиний освітній простір – поняття, не ідентичне державній системі освіти тому, що включає «освіту без кордонів», та процеси, які відбуваються як у межах установ і організацій, так і поза ними – у сім'ї та інших соціальних інститутах.

Погоджуючись у цілому із Є.О. Ямбургом, В.С. Лазарев вводить поняття «територіальна освітня система», розглядаючи її як складову частину єдиного освітнього простору і як сукупність пов'язаних між собою освітніх і інноваційних процесів (які відбуваються як у навчальних закладах, так і поза ними), а також діяльності освітніх установ, органів освіти та інших інститутів на тій чи іншій території з управління цими процесами. Ядром територіальної освітньої системи, на думку М.М. Поташника і В.С. Лазарева, є спеціально організована відносно цілісна система навчальних закладів [441, 390].

Отже, уявлення про систему освіти за останні роки зазнали істотних змін. Поява нових понять, таких, як «територіальна освітня система» або «єдиний освітній простір» (зміст яких, відповідно стосується, у першому випадку регіональної системи освіти, а в другому – державної) уже на понятійному рівні розмежовує системи за змістом їх діяльності, а не за повноваженнями органів управління. Такий підхід дозволяє розглядати регіоналізацію освіти як розвиток

регіональних систем у бік їх повної самостійності та самодостатності. Державному рівню в нових умовах приділяється роль збереження єдиного освітнього простору [210, 20–21].

У контексті системи корекційно-реабілітаційної допомоги слід застосовувати поняття «єдиний корекційно-реабілітаційний простір» та «територіальна корекційно-реабілітаційна система», або «регіональна система корекційно-реабілітаційної допомоги».

Єдиний корекційно-реабілітаційний простір – поняття, що означає «корекційно-реабілітаційну допомогу без кордонів» за формулою «корекційно-реабілітаційна допомога ходить за особою з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю впродовж життя», а також ті процеси, які відбуваються як у межах певних установ і організацій, так і в інших соціальних інститутах, у тому числі й у сім'ї. Держава забезпечує єдність корекційно-реабілітаційного простору.

Територіальна корекційно-реабілітаційна система, регіональна система корекційно-реабілітаційної допомоги – це складова частина єдиного корекційно-реабілітаційного простору як сукупність пов'язаних між собою корекційно-реабілітаційних процесів, які відбуваються як у закладах соціальної сфери, так і поза ними. Ядром регіональної корекційно-реабілітаційної системи є спеціально організована відносно цілісна система закладів різних галузей соціальної сфери, в яких надається корекційно-реабілітаційна допомога.

Реформування системи корекційно-реабілітаційної допомоги, що відбувається останнім часом на рівні регіону, повинно мати еволюційний характер й здійснюватися шляхом введення інновацій на рівні варіативності форм, методів і технологій надання корекційно-реабілітаційної допомоги та управління нею.

При обґрунтуванні проведення реформування системи допомоги на регіональному рівні слід враховувати, що корекційно-реабілітаційна допомога – це діяльність, що здійснюється в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. На нашу думку, доцільною є організація структури за територіальним принципом, тобто за місцем розташування її підсистем. Такий підхід забезпечить вирішення проблем, пов'язаних з потребами осіб з психофізичними

порушеннями, зокрема з наближенням корекційно-реабілітаційної допомоги до місця проживання, що спрощує зв'язок зі споживачами послуг [101].

У практиці реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги, яку здійснюють декілька галузей соціальної сфери держави, існує ряд протиріч, через які поки що нестовідсотково досягається кінцевий результат – соціалізація та інтеграція в суспільство осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. З'ясуємо причини, що створюють бар'єри для досягнення головної мети корекційно-реабілітаційної допомоги та зумовлюють появу протиріч у практиці [91].

Звернення до фундаментальних та прикладних досліджень науковців у галузях спеціальної й соціальної педагогіки В.І. Бондаря, І.Г. Єременка, С.П. Миронової, М.О. Супруна, М.Д. Ярмаченка, Т.Л. Берник, В.В. Золотоверх, Л.К. Одинченко, Л.Я. Олиференко, О.Е. Шевченко та ін., дозволило встановити, що за радянських часів, починаючи з 30-х років ХХ ст., турбота про дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю відбувалася в межах системи спеціальної освіти. Це призвело до того, що на сучасному етапі найбільший практичний досвід допомоги дітям з особливими освітніми потребами накопичений саме в системі спеціальної освіти, яка повністю здатна самостійно не тільки забезпечити допомогу дітям з психофізичними порушеннями, а й її комплексність (поєднуючи медичну, освітню та соціальну допомогу). Закладами соціального захисту накопичений досвід допомоги дітям зі складними (комбінованими) порушеннями.

У дослідженнях визначаються принципово нові підходи до теорії правовідносин у сфері реабілітації інвалідів відповідно до ринкових перетворень суспільства [409; 487]. Особлива увага приділяється механізму забезпечення права інвалідів, у тому числі й дітей-інвалідів, на реабілітацію. Медичні заклади (крім встановлення діагнозу первинного порушення та проведення медичного втручання) залучаються до розробки індивідуальних програм допомоги.

Актуальність пошуку оптимальних шляхів здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги в нових умовах обумовлена також визнанням міжнародних нормативних актів та розробкою на їх основі

власного законодавства, а завдяки чому відбувається: а) активізація соціальної допомоги діти-інвалідам та інвалідам з дитинства, що підкріплюється законодавчими актами [136, 409], б) розширення у зв'язку з цим сфери корекційно-реабілітаційної допомоги, зокрема, в освітній галузі відбувається зміна принципів її організації (наприклад, визнання прав дітей з помірною розумовою відсталістю на отримання освітніх послуг, надання дозволу на відкриття класів для дітей інших нозологій при спеціальних школах певного типу та ін.) [269].

Зміна підходів до організації допомоги дітям з психофізичними порушеннями внаслідок зміни в країні централізованого управління на децентралізоване визначила новий напрям фундаментальних та прикладних досліджень, серед яких найбільш актуальним є: визначення методологічних основ корекційно-реабілітаційної допомоги на сучасному етапі; змінення організаційно-управлінських підходів під час реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги на рівні регіону; питання оптимізації регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги з урахуванням сучасних нормативно-директивних документів та наукових розробок у цій галузі.

Дослідники в галузі корекційної педагогіки неодноразово пропонували різні моделі корекційно-реабілітаційної допомоги, які можна систематизувати за такими групами: а) за віком тих, кому вона надається; б) за формою організації; в) за місцем і метою надання допомоги. Однак у своїх дослідженнях вони не зверталися до висвітлення процесу надання корекційно-реабілітаційної допомоги з позицій його системності, зокрема не пропонували моделі в цілому – на весь період життя людини з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

У зв'язку з цим виникає необхідність переглянути існуючі підходи та розробити сучасну модель корекційно-реабілітаційної допомоги, що підвищить відповідальність кожного її учасника за кінцевий результат – соціалізацію особистості. При створенні регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги ми намагалися забезпечити комплексність, наступність та неперервність її здійснення впродовж життя індивіда з особливостями психофізичного розвитку.

Насамперед було визначено основні положення, які зумовлювали її розробку та подальшу реалізацію. Методологічною основою моделі слугують сучасні положення спеціальної педагогіки та організації управління, висвітленню яких було присвячено наші попередні публікації. Оскільки система корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю є складовою соціальної політики держави, ми звернулися до її аналізу й визначили основні об'єкти соціальної політики. При виділенні громадян як об'єктів соціальної політики акцентовано увагу на особах з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Наголошуємо, що об'єктом активної соціальної (державної) політики, на нашу думку, мають стати не тільки інваліди, а й особи з психофізичними порушеннями (ми підкреслюємо, що це дві різні категорії осіб (див. рис. 2.11), яких доцільно виокремлювати в окремі категорії громадян-споживачів [104].

Аналіз корекційно-реабілітаційної допомоги в історичному аспекті довів, що всі її складові частини (галузі соціальної сфери) підпорядковуються основним принципам соціодинаміки та додатковості.

При трактуванні поняття *соціодинаміка* йдеться про рух, зміну, розвиток будь-чого залежно від зміни, розвитку суспільства та у зв'язку з ним (від лат. *societas* – суспільство; від грец. *dynamikos* – рух). Предметом вивчення стає не стільки певний об'єкт або явище самі по собі, скільки *суспільні фактори або соціальні механізми, що рухають його*.

Ознайомлення з працями, присвяченими розгляду процесів соціодинаміки в різних сферах людської діяльності (теорії «соціокультурної динаміки» [259; 387], теорії «економічної соціодинаміки» [127] та ін.), допомогло в розробці теоретичних засад теорії соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності.

Обґрунтовуючи соціокультурну динаміку як окрему наукову дисципліну, П. Сорокін вважав, що найважливіші основні частини інтегрованої культури є взаємозалежними: у разі зміни однієї з них інші неминуче піддаються схожій трансформації [387].

Простежена нами соціодинаміка допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю довела, що ця допомога не є лише конгломератом розрізнених соціальних явищ, між собою ніяк не пов'язаних та застиглих у своєму розвитку. Системі корекційно-реабілітаційної допомоги також властиві явища, подібні визначеним П. Сорокіним, коли зміни в соціумі трансформують підходи до реалізації допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, або, зокрема, зміни в одній із галузей соціальної сфери, що надають допомогу особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, обумовлюють зміни в іншій.

Запозичуючи визначені в теорії «соціодинаміки культури» А. Модем [259] підходи, слід зазначити, що *відмінність* вивчення соціодинаміки допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю від історичних розвідок у галузі корекційної педагогіки полягає в тому, що ми *не обмежуємося вивченням еволюції* тих чи інших явищ допомоги, а також описом видів допомоги, а намагаємося: *зрозуміти закономірності процесів* і тенденцій, що відбуваються в цій галузі; теоретично їх пояснити й осмислити; встановити послідовність та циклічність змінюваності певних фактів і процесів допомоги особам з психофізичними порушеннями. Це, на нашу думку, дозволить запобігти повторенню помилок, що були зроблені на попередньому етапі розвитку допомоги, й створити передумови для того, щоб наступний етап розвитку допомоги (цикл її розвитку) більш якісним.

Не менш важливими в дослідженні є питання фінансування спеціальної освіти як складової соціальної сфери при забезпеченні допомоги особам з психофізичними порушеннями. У доступних автору джерелах зі спеціальної педагогіки знайшлися тільки дослідження Н.М. Назарової з економічних питань матеріального забезпечення допомоги особам з психофізичними порушеннями. Автором розглянуто питання фінансування галузі впродовж всієї історії розвитку спеціальної освіти [396].

Оскільки в нашому науковому дослідженні розгляд проблем допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з

інвалідністю відбувається не тільки з позиції корекційної педагогіки, а також тісно пов'язаний з іншими науковими дисциплінами, то ми будемо розглядати проблему із застосуванням системного підходу та системного аналізу.

За класичними підходами економічна діяльність держави обумовлена соціальними потребами суспільства. Відомо, що в основі економічної політики держави лежить принцип методологічного індивідуалізму, який заснований на постулаті традиційної економічної теорії, яка стверджує, що якщо корисність для кожного окремого громадянина дорівнює нулю, то й сукупна корисність для всіх членів суспільства буде дорівнювати тільки нулю і нічому більше. Р.С. Гринберг і О.Я. Рубінштейн з позицій соціальної філософії стверджують необхідність модернізації постулату індивідуалізму, для того щоб держава могла більш ефективно реалізувати існуючі інтереси суспільства [127]. Адаптуючи цю ідею до нашого дослідження, можна зазначити, що соціальні послуги для громадян з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю є такими, що обумовлюються їхніми індивідуальними потребами, які поступово агрегуються й стають суспільними потребами (рис. 3.4).

З рис. 3.4 видно, що мотивами державної активності в контексті економічної соціодинаміки буде не тільки досягнення індивідуальної й соціальної корисності, а й завдяки безперервному порівнянню ступеня задоволення індивідуальних потреб (у нашому випадку залежно від місцевості (міста) проживання осіб з психофізичними порушеннями), створить реальну основу для вирішення споконвічного конфлікту між «ефективністю» і «справедливістю». За Р.С. Гринбергом та О.Я. Рубінштейном, держава як носій «інтересу справедливості» має встановити оптимальне співвідношення між ресурсними можливостями всієї сукупності учасників ринку надання соціальних послуг й мірою справедливості в розподілі результатів їх використання [127]. Будь-яка спроба підвищити цю міру, тобто домогтися ще більшої справедливості при незмінному первинному розподілі ресурсів, призводить до невиправданої витрати ресурсів. У цьому зв'язку зростає роль держави в забезпеченні прав громадян на якісну корекційно-реабілітаційну допомогу громадянам та фінансову підтримку її здійснення.

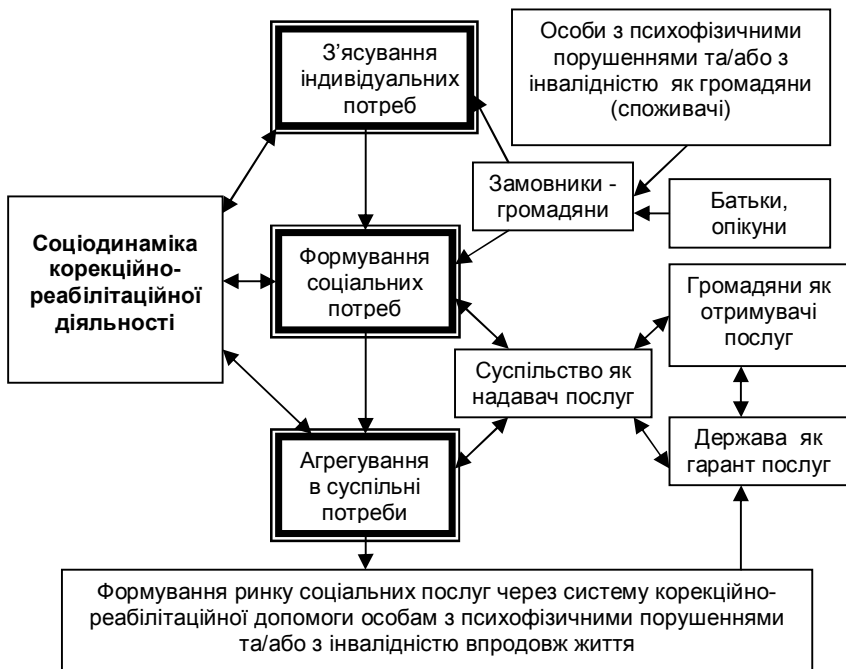

Рис. 3.4. Фактори соціодинаміки загальнокорекційного простору

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку суспільства індивідуальні потреби осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю типологізовані та агреговані в суспільні потреби, а отже, поступово перейшли в особливі потреби суспільства (стандарті), що в цілому принципово відрізняються від інтересів окремих індивідуумів.

Отже, держава може сформувати конструкції, у яких будуть реалізовані інтереси суспільства як такого, і держава сама буде їх надавачем на ринку послуг (за Р.С. Гринбергом та О.Я. Рубінштейном) [127].

Аналіз існуючої в наш час моделі державної підтримки осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю показав, що ефективності у вирішенні проблем допомоги ще не досягнуто. Дуже часто організована в різних галузях соціальної сфери допомога особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю явно не

спрацьовує, а її кінцевий результат не відповідає сподіванням замовників і реалізаторів цієї допомоги (як громадян з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, так і держави), які очікують позитивних результатів.

Слід також зазначити, що розмежування реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги за галузями соціальної сфери на інституціональному рівні обумовлює труднощі в її реалізації та раціональному фінансуванні.

Більше того, можна констатувати, що лише створенням моделі державної підтримки особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю проблему не вирішити. У практиці допомоги спостерігається посилення протиріч у сприйманні споживачами медичної та соціальної моделей допомоги (див. підрозділ 1.1 монографії); зафіксовано факти відмови від допомоги за рішенням батьків (опікунів) дітей з психофізичними порушеннями та або з інвалідністю, які обумовлені різними причинами, у тому числі й відсутністю *первинної (соціальної) мотивації* до її споживання (отримання). Це загострює соціальні проблеми, а саме: з боку державного інтересу – відмова від певних видів медико-соціальної допомоги обумовлює збільшення відсотка осіб з інвалідністю, а отже, збільшує відсоток інвалідизації населення. З огляду на викладене актуальним є створення цієї мотивації, саме в цьому полягатиме специфічний інтерес суспільства як надавача соціальних послуг.

Відомо, що дії будь-якого індивіда спираються на потужний фундамент соціально обумовлених правил, законів, звичок та стереотипів. Парадигма соціалізації полягає в тому, що суспільство розглядає кожного індивідуума як «соціальну людину», члена певної референтної групи, яка приймає її цінності орієнтації та засвоює характерні для цієї групи норми поведінки. Таким чином, саме соціальні інститути відіграють ключову роль у формуванні мотивації поведінки індивідуума. Отже, у випадку формування ринку соціальних послуг для осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в регіоні, на нашу думку, слід одночасно *формувати потреби* громадян у їх споживанні (культуру споживання).

Розглядаючи соціодинаміку системи корекційно-реабілітаційної допомоги як складову соціального захисту осіб з психофізичними

порушеннями та/або з інвалідністю, ми дійшли висновку, що в процесі її історичного розвитку склався алгоритм, який став аксіомою корекційно-реабілітаційної допомоги: допомога повинна бути комплексною й забезпечуватися взаємозв'язком *медичної, освітньої, соціальної галузі*. Дослідження історії розвитку допомоги продемонструвало, що штучні спроби відокремити ці три галузі призводили до негативних наслідків, унаслідок чого втрачалася комплексність допомоги. Завдяки співпраці цих галузей соціальної сфери забезпечується ефективність соціального захисту громадян як споживачів, зокрема осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Отже, зазначені три галузі є компонентами системи корекційно-реабілітаційної допомоги, без яких система не існує, ці елементи є «типовими» й належать до соціальної сфери. Тому при створенні (формуванні) первинної мотивації в населення до споживання корекційно-реабілітаційної допомоги слід застосувати наведені вище положення щодо її комплексності.

Ці положення стали складовими першої концептуальної ідеї висунутої нами *концепції соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності*. Вони можуть бути застосовані при розгляді науково-методичних засад допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю й бути основою для обґрунтування її ресурсного забезпечення (фінансування).

У нашому дослідженні ми пропонуємо розглядати корекційно-реабілітаційну допомогу як *додатковий вид діяльності* галузей соціальної сфери та внести його до класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД), виокремивши цей додатковий вид діяльності відповідним записом у певних галузях соціальної сфери. Визначення корекційно-реабілітаційної допомоги як виду діяльності спростить її регулювання.

Говорячи про корекційно-реабілітаційну допомогу на регіональному рівні, ми розглядаємо її як складову соціальної політики. Метою здійснення соціальної політики є забезпечення соціального захисту (соціального забезпечення) населення, у тому числі й осіб з особливими потребами. Усі галузі соціальної сфери (представлені закладами різного відомчого підпорядкування –

міністерств охорони здоров'я, освіти і науки, праці та соціальної політики³), в яких може надаватися корекційно-реабілітаційна допомога, функціонують на основі відповідних принципів.

Вивчення загальних принципів діяльності галузей соціальної сфери дозволив нам визначити спеціальні принципи діяльності в галузі *корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні* (рис. 3.5). Дотримання цих принципів забезпечить соціальну безпеку громадян, соціальну справедливість та раціональність при отриманні корекційно-реабілітаційних послуг. Реалізація допомоги має здійснюватись на основі комплексного (міжгалузевого) підходу та бути науково обґрунтованою, прогностичною, наступною, неперервною, інформаційно забезпеченою, а отже, забезпеченою взаємозв'язком в управлінні.

Функціями *регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги* мають бути: акмеологічна, сервісна, діагностична, компенсаторна, інноваційна, прогностична, спеціалізована, консалтингова та консультативна. Розкриємо ці функції.

Акмеологічна функція. Стратегічно мета безперервної корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю пов'язана із забезпеченням їх здатності до активної участі в житті суспільства. Зрілість особистості значною мірою забезпечується завдяки її сходженню до своєї *акме* – вершини професійно-особистісного саморозвитку.

Сервісна функція зумовлена тим, що в системі корекційно-реабілітаційної допомоги слід поєднувати реальні потреби осіб в допомозі та, відповідно до цього, потреби закладів у кваліфікованих фахівцях – кадрах практичних працівників (як професіоналів, так і фахівців), та кадрів з числа адміністрації закладу, які спеціально підготовлені до здійснення керівництва корекційно-реабілітаційною діяльністю. Ця система має бути відкритою, гнучкою, мобільною, здатною до природної самоорганізації, структурно-функціонального підпорядкування. Ці обставини й призводять до виникнення нових

---

³ *Примітка.* В наведений системі Міністерство праці та соціального захисту представлено як рівнозначну систему, яка забезпечує фінансування допомоги та працевлаштування осіб з особливими потребами, й несе однакову з іншими відповідальність за результат своєї роботи.

альтернативних форм, що забезпечують зворотний зв'язок названої системи із замовником і споживачем, а також постійне врахування та облік цих мінливих потреб.

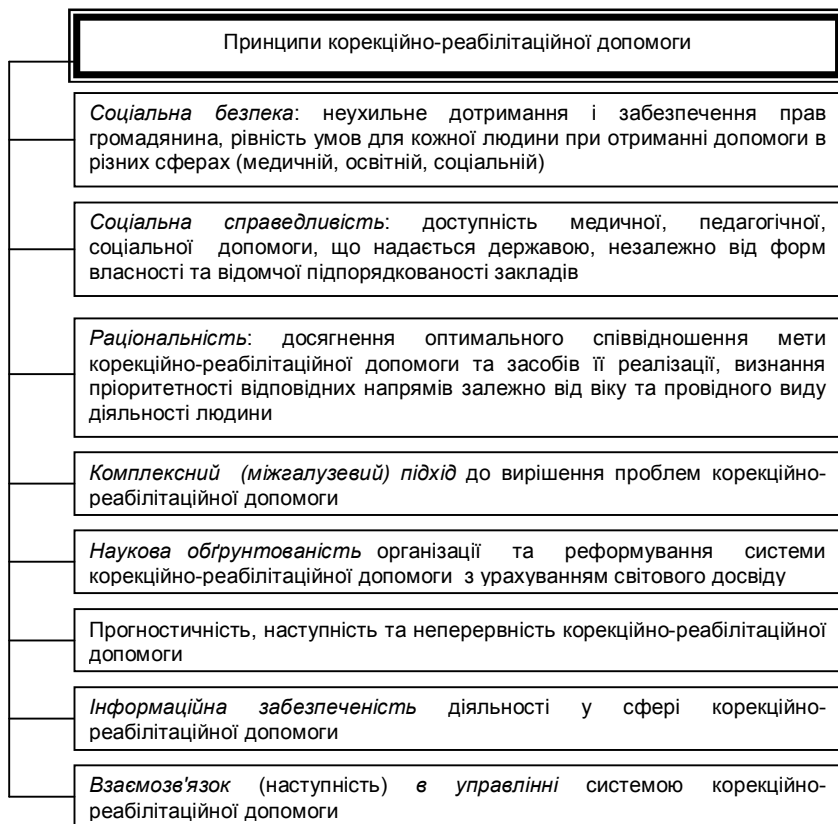

Рис. 3.5. Основні принципи корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні

Діагностична функція. Успішність кінцевих результатів в системі корекційно-реабілітаційної допомоги значною мірою забезпечує діагностика особистісних потреб осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю у відповідності з віковими завданнями розвитку, що має здійснюватися на кожному з трьох визначених нами вище рівнях.

Компенсаторна функція реалізується на основі діагностичної функції й націлена на усунення протиріч під час практичного здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги, на внесення коректив у перелік її компонентів, зміст, технології практичної реалізації як на початку надання, так і в подальшому на різних її етапах.

Інноваційна функція зумовлена тим, що ефективність та якість корекційно-реабілітаційної допомоги пов'язані з руйнуванням сформованих негативних стереотипів професійної діяльності фахівців, перебудовою їх мислення й діяльності, формуванням аналітичних умінь, що дозволяють глибоко проникати в сутність процесу корекційно-реабілітаційної діяльності.

Прогностична функція – це здатність передбачати майбутні проблеми при здійсненні корекційно-реабілітаційної діяльності, розробляти випереджальні конструктивні моделі їх вирішення, передбачати наслідки прийнятих професійних та управлінських рішень.

Спеціалізована функція. Абсолютна більшість завдань корекційно-реабілітаційної допомоги продиктована насамперед індивідуальними потребами осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, їх віком, притаманною віку провідною діяльністю, орієнтацією на існуючі та майбутні соціальні потреби з урахуванням соціальних стандартів.

Консалтингова та консультативна функції корекційно-реабілітаційної допомоги пояснюються необхідністю надання допомоги: 1) суб'єкту допомоги – особі з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю – відповідно до її життєвих перспектив, зокрема у вирішенні професійних проблем; 2) іншим суб'єктам допомоги шляхом участі в розробці й реалізації конкретних виробничих або соціальних проектів, а також у ході їх наукового консультування (консалтингу). *Консалтинг* – це діяльність з консультування в будь-якій сфері щодо надання науково-аналітичної підтримки суб'єктові для ухвалення рішення [41, 254].

Створення ефективної системи корекційно-реабілітаційної допомоги є складовою частиною державної політики в соціальній сфері. Перед місцевим самоврядуванням окремих територіально-

адміністративних одиниць, державними адміністраціями та управліннями охорони здоров'я, освіти, соціального захисту обласного та районного рівня, які здійснюють реалізацію соціальної політики в регіоні та забезпечують реалізацію прав громадян (у нашому випадку – осіб з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю), які мешкають у селищах, селах, містах, постають завдання не тільки із забезпечення корекційно-реабілітаційної допомоги, а й ефективного управління ними.

Отже, до пріоритетів соціально-економічного розвитку регіону можна віднести діяльність з оптимізації регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги, зокрема, досягнення ефективності її управління. Саме від цього залежатиме якість та ефективність корекційно-реабілітаційної допомоги в межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Динаміка розвитку регіонального простору корекційно-реабілітаційної допомоги залежить не стільки від адміністративних рішень, скільки від розуміння співтовариством (медичним, педагогічним та ін.) адекватних напрямів його майбутнього розвитку. Науковий супровід технології проектування регіонального простору корекційно-реабілітаційної роботи дає можливість не тільки зробити нормативно-стійкий вибір та виявити теоретичні основи дій, а й виробити судження про її можливу операціоналізацію.

На відміну від інших досліджень [9; 169; 423 та ін.], процес корекційно-реабілітаційної допомоги розглядається нами не як послідовна діяльність фахівців у певний проміжок часу, а як пролонгована, послідовна в часі діяльність, спрямована на допомогу людині з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, яка здійснюється впродовж усього її життя. У дослідженні ми не визначаємо окремі складові допомоги, а намагаємося подати повний цикл допомоги в онтогенезі (дизонтогенезі) особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, який складається з певних етапів допомоги – «модулів», випадіння кожного з яких порушує цілісність (системність) корекційно-реабілітаційної допомоги (рис. 3.6) [104].

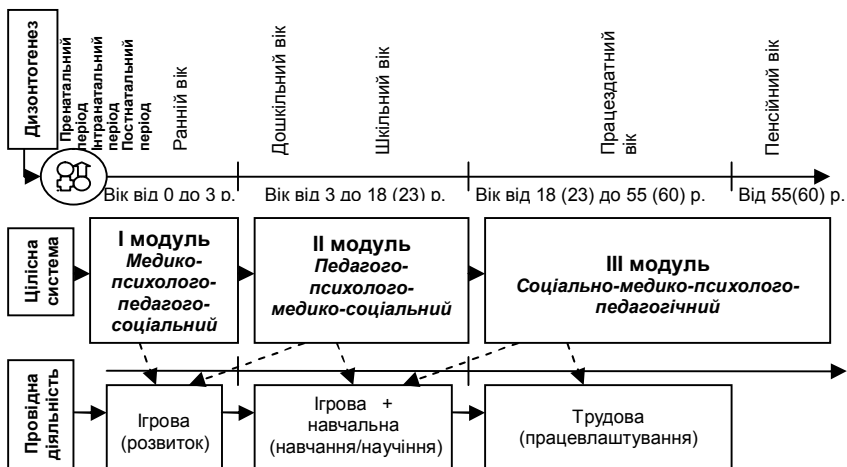

Рис. 3.6. Комплексно-інтеграційна модель системи корекційно-реабілітаційної допомоги на регіональному рівні

Отже додатковими результатами дослідної роботи стало визначення змістових блоків (модулів) для надання неперервної корекційно-реабілітаційної допомоги. Для визначення динаміки корекційно-реабілітаційної допомоги, в межах виокремлених модулів конкретизовано види провідної діяльності на кожному з вікових етапів та їх значення в забезпеченні неперервності корекційно-реабілітаційного процесу, визначено його місце в цілісній системі корекційно-реабілітаційної допомоги [104].

Після створення цілісної моделі системи, спрямованої на досягнення її кінцевої мети, в якій виокремлено модулі корекційно-реабілітаційної допомоги, визначаючи їх послідовну зміну відповідно до найближчих цілей допомоги, ми дійшли висновку, і це вже неодноразово було зазначено вище, що система не може існувати як некерований об'єкт, а потребує управління. Без цього вона залишиться «застиглим зліпком» і не дозволить реалізувати поставлену мету та завдання, а отже, набуде ознак декларативності.

Злиття всіх підсистем у процесі надання корекційно-реабілітаційної допомоги є неможливим, але вони можуть співпрацювати на синергетичних засадах, згідно принципів наступності, пріоритетності та послідовності. Слід зазначити, що міра

відповідальності кожної підсистеми буде змінюватися залежно від найближчих цілей допомоги особі з психофізичними порушеннями. На нашу думку, у кожному модулі допомоги залежно від вікових особливостей осіб та провідного виду діяльності відповідальність за управління процесом корекційно-реабілітаційною діяльністю, а отже й за результати будуть динамічно переходити від однієї до другої галузі соціальної сфери: у I модулі – медичній галузі; в II модулі – педагогічній; у III модулі – соціальній.

Слід зазначити, що варіативність допомоги в межах інноваційної моделі забезпечується варіативністю форм допомоги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Вона залежить від індивідуальних особливостей і потреб кожної дитини (у дітей з інвалідністю вона визначена в індивідуальній картці реабілітації, у дітей з психофізичними порушеннями – у програмі індивідуального навчання).

На підтвердження цього змодельємо власне бачення відповідальності підсистем за результати корекційно-реабілітаційної допомоги.

I модуль. Медико-психолого-педагогічно-соціальний (рис. 3.7).

Віковий період – від 0 до (2)3 років. У процесі становлення особистості в цей період розвиток дитини з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю здійснюється в процесі предметно-дійової та ігрової діяльності. Завдання першого модуля – сформувати компетентність батьків у допомозі дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, сформувати у них активну життєву позицію – перевести їх від рівня пасивних споживачів соціальних послуг до розуміння батьківських функцій у процесі надання корекційно-реабілітаційної допомоги дітям. Функція сфери охорони здоров'я – виявити та надати першу допомогу в лікуванні та відновленні функцій організму дитини (відсутніх та втрачених); сфери освіти – дати батькам знаннями з важливості та засобів якомога раннього

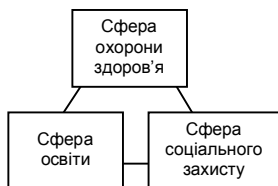

Рис. 3.7. Позиція підсистем корекційно-реабілітаційної допомоги в I модулі

педагогічного впливу на дитину з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; сфери соціального захисту – забезпечити сім'ю матеріально та засобами корекції (у разі потреби).

Провідна підсистема у першому модулі – сфера охорони здоров'я, підлеглі підсистеми (участь яких обов'язкова) – сфери освіти та соціального захисту населення.

Управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги в першому модулі: передача даних до єдиної інформаційної бази, прогнозування індивідуального шляху корекційно-реабілітаційної допомоги, відповідальність за невчасне надання допомоги різними галузями (будь-яких її форм та видів). Налагодження взаємозв'язку для забезпечення комплексності допомоги покладається на систему охорони здоров'я.

II модуль. Педагого-психолого-медико-соціальний (рис. 3.8).

Віковий період – від (2)3 до 18(23) років можна поділити на два етапи: 1-й етап (від (2)3 до 6(7) років) – розвиток дитини з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в процесі провідної діяльності – ігрової; 2-й етап (від 6(7) до 18(23) років) – розвиток дитини з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в процесі навчальної діяльності.

У другому модулі корекційно-реабілітаційної допомоги провідна підсистема – система освіти, підлеглі підсистеми – охорони здоров'я та соціального захисту населення. Завдання цього модуля на першому етапі (від (2)3 до 6(7) років) – формування готовності дитини до школи; на другому етапі (від 6(7) до 18(23) років) – підготовка до самостійного існування в соціумі: цілеспрямоване формування навичок життєвої компетентності й професійного самовизначення.

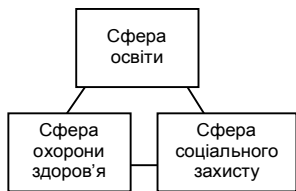

Рис. 3.8. Позиція підсистем корекційно-реабілітаційної допомоги в II модулі

Функція підсистем у другому модулі: сфера охорони здоров'я зберігає свої функції – виявлення та надання першої допомоги, лікування й відновлення відсутніх і втрачених функцій, профілактика захворювань; сфера освіти – формування особистості, яка здатна на

момент повноліття розпочати самостійне життя, у тому числі – трудову діяльність (працевлаштуватися); сфери соціального захисту – матеріальне (соціальне) забезпечення, забезпечення засобами корекції, проведення профорієнтаційної роботи, прогностична діяльність стосовно соціального замовлення на забезпечення робочого місця випускника школи (чи іншого навчального закладу) та підготовку й обладнання майбутнього місця працевлаштування.

Отже, компоненти цілісної системи та учасники (особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю й працівники кожної з підсистем корекційно-реабілітаційної допомоги) залишаються незмінними, але змінюється ступінь їх відповідальності за надання допомоги: **провідну** позицію займає сфера освіти, – саме вона й повинна забезпечити взаємозв'язок між підсистемами в процесі допомоги. А це означає, що саме ця сфера несе відповідальність за організацію та вчасність надання того чи іншого виду допомоги, тобто здійснює корекційно-реабілітаційний супровід розвитку дитини з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги у другому модулі: збір даних до єдиної інформаційної бази, прогнозування та планування життєвих перспектив осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, закладання бази з забезпечення стратегії її реалізації на основі визначених життєвих перспектив, забезпечення комплексності допомоги.

III модуль. Соціально-медико-педагогічно-психологічний (рис. 3.9).

Віковий період – від 18(23) до 55(60) років, провідна діяльність індивіда – трудова. Провідна підсистема – сфера соціального захисту населення, підлеглі підсистеми: сфери освіти та охорони здоров'я. Завдання третього модуля – на основі сформованих навичок життєвої компетентності й професійної підготовки забезпечити відповідно до самовизначення особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю робочим місцем або (у

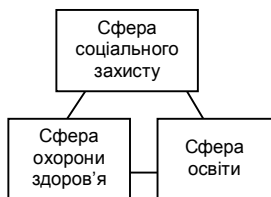

Рис. 3.9. Позиція підсистем корекційно-реабілітаційної допомоги в III модулі

разі повної недієздатності особи) доглядом (вдома чи в закладі системи соціального захисту населення).

У межах третього модуля сфера охорони здоров'я зберігає свої функції: виявлення та надання першої допомоги, лікування та відновлення відсутніх та втрачених функцій, профілактика захворювань; сфера освіти – надання освітніх послуг за потребами особистості впродовж життя в разі: підвищення кваліфікації, зміни професії (набуття нової спеціальності), необхідності надання освітніх послуг як реабілітаційних (наприклад, для осіб з інтелектуальними порушеннями); сфери соціального захисту – матеріальне (соціальне) забезпечення, забезпечення в разі потреби засобами корекції, проведення профорієнтаційної роботи, працевлаштування на перше робоче місце випускника школи (чи іншого навчального закладу), підготовка та обладнання майбутнього місця працевлаштування осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, у разі потреби – створення майстерень для осіб з інтелектуальними порушеннями та іншими видами обмежень, забезпечення умов для існування недієздатних осіб з обмеженими можливостями здоров'я.

У третьому модулі корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю знову змінюється позиція підсистем у наданні допомоги. *Провідну* позицію займає сфера соціального захисту, яка на цій ділянці корекційно-реабілітаційної допомоги несе відповідальність за її кінцевий результат. Саме цей завершальний етап роботи є індикатором якості та ефективності корекційно-реабілітаційного супроводу особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в попередніх модулях допомоги, оскільки основоположним у соціальній політиці держави є забезпечення життєвих потреб громадян, у тому числі й осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги: на основі даних єдиної інформаційної бази – прогнозування та планування робочих місць для осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, забезпечення соціальної допомоги.

Підсумовуючи викладене, для забезпечення якості корекційно-реабілітаційної допомоги запропонуємо модель взаємодії суб'єктів корекційно-реабілітаційного процесу (рис. 3.10).

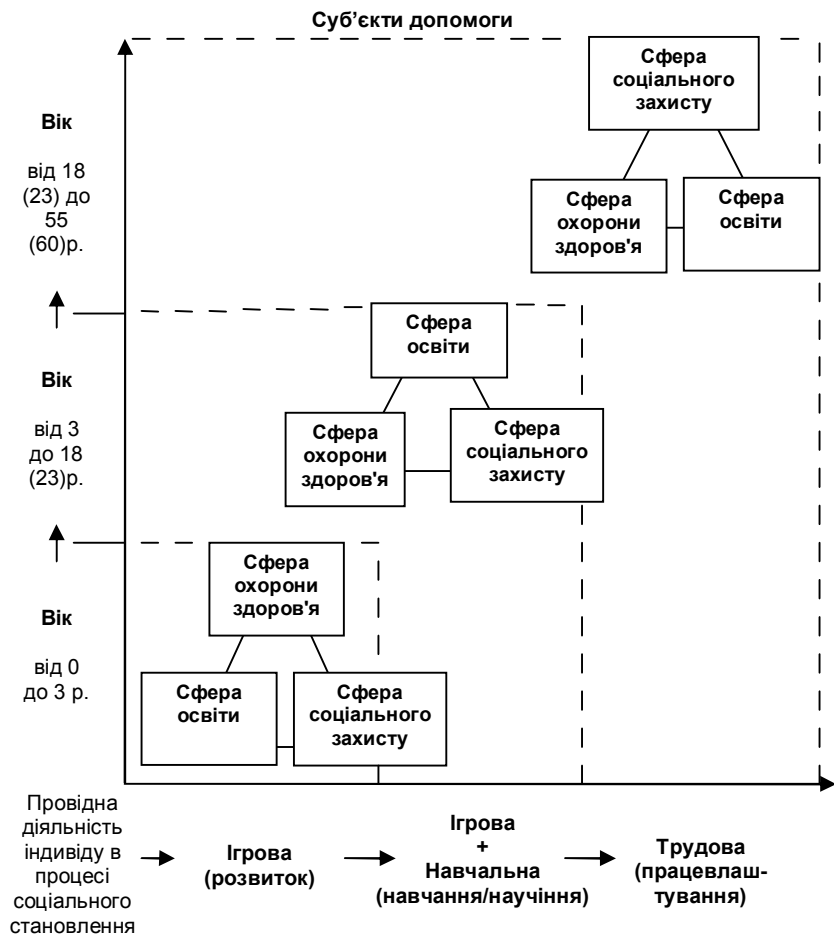

Рис.3.10. Модель взаємодії суб'єктів корекційно-реабілітаційного процесу

У цій моделі вертикальна вісь вказує на вікові показники об'єкта корекційно-реабілітаційної допомоги, а горизонтальна – на провідну діяльність залежно від віку особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Визначення провідної ролі тієї чи іншої сфери у здійсненні допомоги та супроводу об'єкта такої допомоги підвищить ступінь відповідальності за якість надання допомоги та супроводу.

Це дає можливість, у разі існуючих у практиці суперечностей конкретизувати їх відповідно до суб'єктів діяльності, що полегшить розробку стратегії їх подолання. У подальшому ця схема буде використана нами при визначенні об'єктів інформатизації регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Таким чином, розподіл відповідальності підсистем у процесі корекційно-реабілітаційного супроводу особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю впродовж життя з позицій процесуального та системного підходів підтверджує системність побудови регіональної корекційно-реабілітаційної допомоги, яка забезпечує взаємодію та згурпованість функціонування соціальних служб певної адміністративно-територіальної одиниці, що займаються її реалізацією, та забезпечує керованість її здійснення [91].

Для того, щоб створена нами модель взаємодії суб'єктів корекційно-реабілітаційного процесу отримала практичну реалізацію, було внесено ряд пропозицій з удосконалення системи управління нею та зміни підходів до підготовки фахівців.

Управляти системою корекційно-реабілітаційної допомоги на інтуїтивно-емпіричному рівні у XXI столітті неприпустимо. У теорії управління зазначено, що воно має відбуватися на підставі розуміння основних видів діяльності керівника, які зумовлюють його обов'язки [237].

Управління як функція реалізується шляхом виконання низки управлінських дій (функцій управління).

А. Файоль розрізняв такі функції управління: передбачення (визначення мети), планування, організація, розпорядження, координація та контроль. Сучасні автори виокремлюють загальні (основні, операційні) функції. Зокрема, Б.А. Гаєвський визначив такі з них: передбачення, контроль, планування, аналіз, координацію, програмування; В.Г. Афанасьєв – організацію, контроль, рішення, регулювання; М.М. Поташник – організацію, контроль, планування, керівництво; Ю.К. Конаржевський – аналіз, планування, організацію, контроль, регулювання; М. Мескон – планування, організацію, мотивацію, контроль (рис. 3.11) тощо.

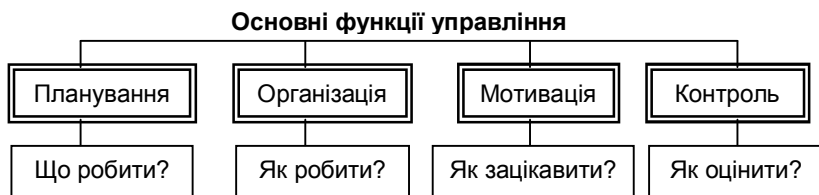

Рис. 3.11. Основні функції управління

У межах класичної теорії управління М. Альберт, М. Мескон, Ф. Хедоурі трактують управління як «процес планування, організації, мотивації, контролю, необхідний для того, щоб сформулювати й досягти цілей організації» [246]. Як діяльність, насамперед спрямовану на вироблення рішень, організацію, контроль, регулювання об'єкта управління відповідно до заданої мети характеризують управління С.В. Бобришов, І.Ф. Ісаєв, Н.В. Колосова, В.Ю. Кричевский [27; 203; 302] та ін. Аналіз і підведення підсумків діяльності відбувається на основі достовірної інформації. А.В. Попов наводить визначення управління як процесу, за допомогою якого *група людей в процесі співпраці спрямовує свої дії до загальних цілей (виділено нами – Д.Т.)* [307].

Якщо А. Файоль розглядав функції як незалежні, відокремлені одна від одної дії, то згідно з сучасними науковими підходами функції вважаються взаємопов'язаними. Кожна з них має своє місце в загальній системі циклу, виконує притаманну саме їй роль і не може бути ігнорована [446]. Це означає, що управління – це сукупність взаємопов'язаних процесів. О.І. Мармаза зазначає, що загальні функції управління, послідовно змінюючи одна одну, утворюють універсальний управлінський цикл (рис. 3.12) [237; 58, 60], порушення якого призводить до зниження ефективності діяльності.

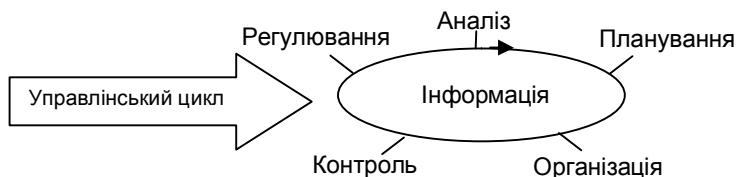

Рис. 3.12. Управлінський цикл

Отже, функції управління – це певний вид діяльності, у процесі якої здійснюється ефективний вплив на об'єкт управління та розв'язуються поставлене завдання, мета та ін. Кожна з функцій має глобальну та конкретну мету. Глобальна мета збігається з метою управління в цілому (забезпечення оптимального функціонування та розвитку системи), а конкретна мета пов'язана із завданнями, які розв'язуються на певному етапі управлінського циклу.

Отже, розгляд управління як процесу відбиває прагнення інтегрувати всі види діяльності з вирішення управлінських проблем у єдиний ланцюг. Управління при цьому уявляється як пов'язані між собою управлінські функції, що динамічно змінюються в просторі та часі, метою яких є вирішення проблем і завдань певної діяльності [65]. Функції тісно пов'язані між собою в єдиному процесі управління. Неякісне планування чи недосконала організація, так само як і слабка мотивація або незадовільний контроль, негативно впливають на результати управління та діяльності в цілому. Проте загальні функції і далі продовжують оновлюватись й удосконалюватись.

У нашому дослідженні вперше розглядається корекційно-реабілітаційна діяльність як така, що потребує свого управління. Якщо розглядати управління корекційно-реабілітаційною допомогою як процесом та як системою з точки зору традиційного менеджменту, то має існувати функції(я) з її управління, які(а) й будуть(є) складати управлінський цикл.

Спираючись на дослідження О. Приходського, Л. Мораря, А. Голяченко [343, 54], З. Гладуна [61, 181], О. Мармази [237, 60], Ю. Антропової [9, 114] та ін., які у свої працях досліджували управління різних галузей соціальної сфери, ми провели вивчення практичної реалізації управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги.

На підставі порівняльного аналізу функцій *обласних управлінь* охорони здоров'я, освіти і науки, праці та соціального захисту населення [455; 325; 322] було виокремлено та систематизовано загальні функції регіональних органів управління галузей соціальної сфери. Аналіз показав, що питанням управління корекційно-реабілітаційною допомогою не приділяється достатньої уваги ні в функціональному, ні в процесуальному аспектах. Порівняльний аналіз

функцій *міських (районних) органів* управління та базового районного органу управління медичною допомогою [326; 324; 327] також виявив недостатню увагу до управління корекційно-реабілітаційною діяльністю.

Ускладнення в управлінні системою корекційно-реабілітаційної допомоги відбувається через залучення до неї складових соціальної сфери (медицини, освіти та соціального захисту), які є, по суті, незалежними одна від одної підсистемами. Отже, якщо при її управлінні між названими галузями не налагоджені зв'язки, втрачається керованість системою.

Точніше сказати, це стосується регулювання та управління змінними, які суттєво не впливають на змістову складову корекційно-реабілітаційного процесу як практичної діяльності. Стосовно системи корекційно-реабілітаційної допомоги відсутні функції планування, організації, мотивації та контролю, які можуть бути наскрізними для її підсистем. Це, у свою чергу, впливає на ефективність системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Отже, аналіз функцій управлінь охорони здоров'я, освіти і науки, праці та соціального захисту населення довів, що як на регіональному рівні, так і на місцевому не простежується забезпеченість взаємодії між різними органами управління при реалізації процесу корекційно-реабілітаційної допомоги.

Цим зумовлена необхідність виокремлення нової функції управління, яка до цього часу була латентною – управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги. Основою для визначення цієї функції стали положення щодо управління, визначені Є. Бабосовим [18]: структурна динаміка управлінської діяльності органічно взаємопов'язана з функціями, що нею виконуються. Їх єдність і взаємозумовленість утворюють складну та багатогранну систему управлінської діяльності: функція породжує відповідну структуру; виникнення нової структури неминуче зумовлює появу нової функції або перетворення латентної функції, що була раніш непомітна для управління, на відкрити.

Виокремлення нової функції та визначення механізмів її функціонування дозволить правильно розподілити відповідні функції

між учасниками корекційно-реабілітаційної допомоги: на рівні регіональних, міських (районних) управлінь освіти, навіть між практичними працівниками. Науковці зазначають, що такий підхід надасть можливість більш професійного підходу до виконання своїх обов'язків апаратом системи, більш ефективного управління системою [61, 60; 237, 148], коли кожен відповідає за свою ланку роботи, але працює на виконання загальної мети в перспективі. Крім того, полегшується управління діяльністю, що відбувається в межах системи, а саме: проведення контролю за діяльністю системи.

Наочно системність корекційно-реабілітаційної допомоги виявляється у функціонуванні її складових. Так, зважаючи на те що корекційно-реабілітаційна допомога має три обов'язкові складові (підсистеми), у кожному з цих видів функціонує своя система служб, які виконують свої, властиві тільки їм специфічні функції, але серед них можна виокремити одну спільну, що їх об'єднує, – надання допомоги особам з проблемами здоров'я.

Оскільки ми розглядаємо можливості управління регіональною системою корекційно-реабілітаційної допомоги, зупинимось на виділенні цієї функції в управлінні підсистем (галузей соціальної сфери) на різному рівні управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги.

Підґрунтям для деталізації функцій управління стали результати проведеного аналізу, які в подальшому можуть бути включені в положення про управління галузями соціальної сфери, а саме: *по-перше*, повинна бути виокремлена функція управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги як вид управлінської діяльності; *по-друге*, у рамках цієї управлінської діяльності повинні бути виділені загальні риси, до яких насамперед належать функції управління; *по-третьє*, ці функції управління повинні містити:

1) правове забезпечення:

– *організація* правового виховання працівників галузі, роз'яснення законодавства про корекційно-реабілітаційну допомогу;

– *захист прав споживачів*; *вживати заходи* щодо захисту прав та інтересів осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

2) пропозиції з реформування галузі:

– *вносити пропозиції*, спрямовані на проведення реформи в галузі корекційно-реабілітаційної допомоги;

3) розробку та впровадження проектів і програм:

– на основі аналізу стану корекційно-реабілітаційної допомоги в області *розробляти* регіональні програми її розвитку;

– *подавати пропозиції* до проектів програм соціально-економічного розвитку території з реалізації проектів стосовно осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

4) співпрацю з органами державної влади:

– *брати участь у розробленні пропозицій* органам місцевого самоврядування щодо вирішення питань корекційно-реабілітаційної допомоги в межах відповідної території;

5) розвиток співробітництва:

– *розвивати* міжнародне співробітництво з питань корекційно-реабілітаційної допомоги;

– *сприяти розвитку* співробітництва з недержавними організаціями;

6) створення мережі закладів:

– *узгоджувати між галузями* розвиток мережі закладів в області, що здійснюють допомогу особам з психофізичними порушеннями (залежно від віку споживачів);

– *розробляти прогнози* їх розвитку;

7) призначення керівників:

– *слідкувати за компетентністю* призначених керівників з питань управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги;

8) керівництво і контроль діяльності:

– *здійснювати* на основі державних стандартів *контроль* за якістю та обсягом корекційно-реабілітаційної допомоги, що надається закладами, кожної з підсистем;

– *надавати дозвіл* на проведення громадського контролю та експертизи діяльності, що здійснюється при наданні корекційно-реабілітаційної допомоги;

– *здійснювати контроль* із застосуванням інтегральних критеріїв якості та ефективності корекційно-реабілітаційної допомоги за створенням: а) відповідних *ергономічних умов* для навчання і праці

учасників корекційно-реабілітаційного процесу; *безперешкодного середовища*;

9) дозвільну діяльність (атестація, ліцензування, акредитація):

- здійснювати ліцензування корекційно-реабілітаційної діяльності;
- брати участь в атестації практичних працівників і керівних кадрів закладів з урахуванням відповідності їх освіти займаній посаді;

10) здійснення моніторингу:

- здійснювати моніторинг у сфері корекційно-реабілітаційної допомоги;

- аналізувати та прогнозувати соціально-трудові відносини на території області з проблем забезпечення осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю місцем для працевлаштування та його обладнання відповідно до їх індивідуальних потреб;

11) пропаганда правових та наукових знань, здійснення зв'язку з наукою:

- сприяти пропаганді правових та наукових знань, що стосуються корекційно-реабілітаційної допомоги;

- впроваджувати в практику наукові досягнення та передовий досвід у галузі корекційно-реабілітаційної допомоги;

12) підготовка кадрів:

- прогнозування (прогнозувати потреби області у фахівцях різних спеціальностей для забезпечення системи корекційно-реабілітаційної допомоги);

- контроль за підготовкою та перепідготовкою кадрів (організовувати підвищення кваліфікації та перепідготовки практичних працівників, які обслуговують осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю);

- патронат, волонтерська діяльність (організовувати патронаж спеціалістами відповідної класифікації, сприяти розвитку волонтерського руху);

13) фінансування галузі:

- брати участь у розробці пропозицій з фінансування відповідно до потреб корекційно-реабілітаційної допомоги;

14) створення матеріальної бази:

– *передбачати* потреби системи корекційно-реабілітаційної допомоги й *визначати* необхідне обладнання;

15) створення бази даних:

– *забезпечувати* створення єдиної інформаційної бази осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

16) методичне керівництво:

– *здійснювати* організаційне і методичне керівництво роботою закладів, що мають надавати корекційно-реабілітаційну допомогу (на базі новостворених округів);

17) забезпечення спеціальними засобами:

– *організовувати* забезпечення спеціальними засобами осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

18) матеріальне забезпечення:

– *вивчати стан* забезпечення матеріально-побутових потреб та соціальних виплат особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

– *забезпечувати* у визначений законом термін розгляд звернень громадян та їх об'єднань з проблем корекційно-реабілітаційної допомоги;

19) підрозділи комп'ютерної обробки інформації:

– *створити* підрозділи з комп'ютерної обробки інформації з питань корекційно-реабілітаційної допомоги;

20) організації санаторно-курортного лікування:

– *організовувати* санаторно-курортне лікування всіх категорій осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

21) звітність:

– *введення* в користування удосконалених форм статистичної звітності.

Як зазначалося вище, порівняльний аналіз функцій *міських (районних) органів* управління та базового районного органу управління медичною допомогою, виявив недостатню увагу до управління корекційно-реабілітаційною діяльністю та дозволив визначити її сутність й сформувати як загальну функцію з управління

корекційно-реабілітаційною діяльністю, яку можна внести у положення управліннь зазначених галузей.

Наскрізню функцію з управління системою та процесом корекційно-реабілітаційної допомоги міських (районних) органів управління та базового районного органу управління медичною допомогою необхідно доповнити такими складовими:

1) керування:

– *скеровувати, координувати і контролювати* процес реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги (її безперервність та наступність) у міських закладах, які залучені до її здійснення;

2) прогнозування:

– *вивчати* стан здоров'я населення, *прогнозувати* і включати в програми, що розробляються, заходи з реалізації якісної корекційно-реабілітаційної допомоги в місті (районі), *забезпечувати* їх виконання;

3) планування:

– *розробляти і подавати* виконавчому комітету міської ради проекти планів розвитку мереж закладів, в яких здійснюється корекційно-реабілітаційна допомога в залежності від потреб населення та кошторисів на їх утримання;

– *планувати* перші робочі місця для випускників шкіл, зокрема для дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

4) організація кваліфікованої допомоги:

– *розробляти та здійснювати* заходи з удосконалення і наближення до споживачів кваліфікованої корекційно-реабілітаційної допомоги;

– *організувати облік* осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю на власній адміністративно-територіальній одиниці;

– відповідно до виявлених потреб *розробляти та здійснювати* заходи з реалізації процесу корекційно-реабілітаційної допомоги;

5) профілактична робота:

– *забезпечувати* проведення комплексу заходів із запобігання інвалідності;

6) запровадження нових технологій:

– *забезпечувати* своєчасне впровадження в практику закладів досягнень науки, техніки і передового досвіду щодо корекційно-реабілітаційної роботи;

7) контроль:

– спільно (органи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту) здійснювати контроль за організацією заходів з корекційно-реабілітаційної допомоги, створення спеціальних умов навчання і праці учасників процесу;

8) робота з кадрами:

– сприяти забезпеченню системи корекційно-реабілітаційної допомоги кадрами відповідної кваліфікації;

– при затвердженні штатних розписів, передбачати посади професіоналів та фахівців для забезпечення комплексності корекційно-реабілітаційної допомоги;

– формувати замовлення на підготовку професіоналів і фахівців для забезпечення потреб системи корекційно-реабілітаційної допомоги;

9) звітність:

– ввести статистичну звітність, необхідну для отримання інформації, на підставі аналізу якої буде здійснюватися координація діяльності для забезпечення якості корекційно-реабілітаційної допомоги.

10) розвиток мережі закладів:

– узгоджувати розвиток мережі закладів різної відомчої підпорядкованості, у яких буде в межах певної адміністративно-територіальної одиниці здійснюватися процес корекційно-реабілітаційної допомоги;

11) фінансування:

– вносити пропозиції щодо фінансування процесу корекційно-реабілітаційної допомоги в установленому порядку;

12) співпраця:

– залучати до реалізації програм з корекційно-реабілітаційної допомоги громадські, благодійні організації, активізувати волонтерський рух;

13) пропаганда знань:

– організовувати пропаганду знань з важливості надання вчасної корекційно-реабілітаційної допомоги серед населення.

Отже, ми визначили, що латентну функцію управління корекційно-реабілітаційною допомогою (як управлінську діяльність) слід перетворити на відкриту. Наведені вище функції управління процесом

корекційно-реабілітаційної допомоги мають становити основу роботи як у регіональних, так і в місцевих управліннях охорони здоров'я, освіти, праці та соціального захисту. Тільки така прискіплива увага до зазначеної допомоги може забезпечити її неперервність, наступність упродовж життя особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та буде сприяти забезпеченню її якості й ефективності.

З позицій функціонального підходу нами розроблено модель управління корекційно-реабілітаційної допомогою (рис. 3.13), яка ґрунтується на принципах неперервності, наступності, відкритості, комплексності. У регіоні на кожному рівні управлінської вертикалі повинна існувати управлінська горизонталь, в якій органи управління різних галузей мають бути об'єднані *спільною функцією – управлінням корекційно-реабілітаційною діяльністю* в межах своїх повноважень.

Виокремлення управління системою та процесом корекційно-реабілітаційної допомоги як додаткової функції, яка набуває ознак інтегрованості, сприятиме реалізації головної мети управлінської діяльності – використанню потенціалу корекційно-реабілітаційної системи, а також підвищенню її ефективності. Сутність управління корекційно-реабілітаційною діяльністю полягатиме в підтримці цілеспрямованості та організованості корекційно-реабілітаційного процесу в соціальній сфері.

Крім того, у межах нашого дослідження передбачено створення округів з корекційно-реабілітаційної допомоги, діяльність яких будуть скеровувати координаційні ради. В округах з корекційно-реабілітаційної допомоги до функцій координаційної ради, згідно з визначенням функцій О.І. Мармазою [237, 60], необхідно відносити: *аналітико-прогностичну функцію, функцію планування, організаційно-координаційну, контрольню-оцінювальну, регулятивно-корекційну*. Саме ці функції засвідчують циклічність управління корекційно-реабілітаційною діяльністю.

Однією з функцій управління є здійснення контролю за наданням об'єктами соціальної сфери високоякісних послуг для вирішення проблем осіб з психофізичними порушеннями. Саме ця функція стоїть на захисті законодавчо гарантованих рівних умов отримання такої допомоги.

Рис 3.13. Управлінська вертикаль та горизонталь у системі корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю

При наданні корекційно-реабілітаційної допомоги існує мінімальний управлінський контроль за процесом її здійснення, оскільки надається вона значною кількістю вузьких спеціалістів закладів різного відомчого підпорядкування, а отже, вимагає екстраординарної координації їх діяльності та підвищення ступеня відповідальності за її результати. Довготривала невирішеність питання

управлінського контролю може бути одним із чинників, що зумовлюють неефективність допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Складність здійснення функції контролю може полягати в тому, що результат надання корекційно-реабілітаційної допомоги важко піддається визначенню й виміру, оскільки виконувана робота дуже різноманітна та складна.

Сфера надання корекційно-реабілітаційної допомоги є однією з тих сфер, що не завжди підлягає точному кількісному вимірюванню. Дискусійним залишається питання застосування при вивченні результатів цієї сфери певних аналітичних методів, що базуються на статистиці, зокрема, методів статистичного аналізу. Назвемо статистичні джерела, аналіз інформації яких дозволяє скласти загальну картину ефективності та якості корекційно-реабілітаційної допомоги: 1) демографічна ситуація в країні; 2) рівень здоров'я населення з характеристикою стану здоров'я населення країни; 3) кількісні та якісні відомості щодо дітей з психофізичними порушеннями й з інвалідністю; 4) охоплення дітей з психофізичними порушеннями освітніми послугами; 5) стан допомоги особам з психофізичними порушеннями та інвалідністю в країні; 6) стан кадрового складу персоналу закладів соціальної сфери тощо. Чимало досліджень системно-управлінської сфери базується на застосуванні аналізу ситуативних прикладів.

Внутрішню ефективність корекційно-реабілітаційної допомоги можна розглядати як суто медичну, педагогічну, соціальну, ототожнюючи її з ефективністю функціонування самої системи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту. Критерієм внутрішньої ефективності можна вважати ощадливе використання ресурсів у середині галузі. Питання ж раціонального розподілу й використання ресурсів усередині соціальної сфери практично не розглядаються. На нашу думку, виокремлення корекційно-реабілітаційної допомоги як системи, що потребує управління, дозволить раціонально використовувати ресурси при її організації та здійсненні завдяки усуненню явищ дублювання видів допомоги при її реалізації.

Зовнішню ефективність зводять до економічної ефективності, яка визначається за «якістю продукції», та відповідності її вимогам

суспільного життя [274,15]. Якість корекційно-реабілітаційної допомоги може розглядатися залежно від результатів досягнутих як у процесі допомоги в цілому, так і на кожному етапі (наприклад, залежно від провідної діяльності) допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Окреслимо ще одне питання, яке потребує розгляду: як відомо, ефективність роботи залежить від кваліфікації фахівців, що її здійснюють. Саме цьому питанню ми будемо приділяти увагу в наступному матеріалі дослідження (розділ 4).

Загальновизнано, що регулювання й управління як соціальні явища, маючи спільну сферу застосування, передбачають різний за характером вплив на об'єкти управління з метою досягнення певних результатів, тобто реалізації встановлених цілей та завдань управлінського впливу. При цьому регулювання охоплює, порівняно з управлінням, ширшу сферу організаційної діяльності. Управління означає цілеспрямований вплив саме на об'єкти управління, використання методів, що передбачають підпорядкування цих об'єктів управлінському впливу з боку суб'єкта управління. Регулювання ж пов'язане не стільки з впливом на об'єкти управління, скільки на навколишнє середовище. Воно передбачає високий ступінь альтернативності поведінки керованих об'єктів [1].

Управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги на низькому та інституціональному рівні має бути максимально спрощеним і наближеним до його об'єктів – закладів охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, а ті, в свою чергу, наближені до населення (мешканців сіл, селищ, міст), охорону здоров'я, освіту та соціальний захист яких вони здійснюють [102]. Вивчення об'єктивних закономірностей цього процесу показало, що цілеспрямована, свідомо взаємодія учасників управління корекційно-реабілітаційним процесом сприятиме досягненню оптимального результату. Це дозволить максимально забезпечити потреби осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в межах певних адміністративно-територіальних одиниць.

3.3. Організаційні механізми забезпечення управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги

Інформаційне забезпечення

Нагадаємо, що управлінський цикл передбачає планування, організацію, контроль, регулювання; *аналіз інформації* про суб'єкт управління може здійснюватись як на початку діяльності, так і на стадії рефлексії, після якої відбувається регулювання діяльності.

Отже, у практиці управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги *постає питання інформатизації системи*, оскільки кожна з наведених управлінських функцій має ґрунтуватися на об'єктивній інформації. Актуальність проблеми обумовлена таким: 1) початком сприймання корекційно-реабілітаційної допомоги як феномену та як самостійної системи, що потребує управління; 2) необхідністю управління корекційно-реабілітаційним процесом упродовж життя осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (модельну структуру було наведено вище); 3) розвитком в Україні інноваційних підходів до надання послуг населенню, зокрема із широким застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Зазначене зумовлює новий напрям у наукових пошуках з модернізації системи корекційно-реабілітаційної допомоги та інноваційних підходів до її реалізації [81].

При розробці модельної парадигми регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги нами проведено дослідження реалій впровадження інформаційних технологій у різних галузях, які є підсистемами системи корекційно-реабілітаційної допомоги, виділено загальні теоретичні положення, що є суттєвим для визначення параметрів засобів і систем їх інформатизації в процесі корекційно-реабілітаційної допомоги.

Ретроспективний розгляд розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги показав, що історично система допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю є комплексною й передбачає вплив на об'єкт допомоги (особу з особливими потребами), який здійснюють спеціалісти різних галузей

(охорони здоров'я, освіти, соціального захисту), які стають суб'єктами допомоги [92]. Тому і проблему застосування інформаційних технологій в системі корекційно-реабілітаційної допомоги ми будемо розглядати як комплексну проблему, яка охоплює зазначені галузі.

Досягнення в розвитку мережі інформаційних технологій, наростаюче розгалуження мережі Інтернет та збільшення кількості її користувачів глобально змінили філософію життя в масштабі всієї планети. У вузькому розумінні, ці досягнення сприяють зміні поглядів на надання послуг населенню, зокрема громадянам (особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю), та формуванню сучасних підходів з надання послуг з реабілітації, які здійснюються в мережі закладів соціальної сфери. Підґрунтям розв'язання проблеми інформатизації галузей соціальної сфери в Україні можна визнати останні нормативно-директивні документи в галузях охорони здоров'я, освіти, праці та соціального захисту. Згідно з Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» внесено зміни до інших законів України, які впливають із цього Закону, та приведено нормативно-правові акти у відповідність до цього Закону.

Проблеми інформатизації та розгортання інформаційної мережі, застосування інформаційно-комунікаційних технологій у своїх наукових публікаціях розглядали: у галузі охорони здоров'я – Б.Д. Волошин, О.О. Качмар, В.І. Мигович, В.І. Козьявкін [181], С.М. Гордієвич, О.О. Качмар, О.В. Козьявкіна, В.І. Лисович, І.П. Маргосюк; у галузі освіти – В.Ю. Биков, Н.Т. Задорожна, О.Є. Кравчина, А.В. Могильов, А.Ю. Пилипчук, Т.С. Яшина [24; 134; 309; 310] та ін.; у галузі соціального захисту – І.М. Терюханова. Проблеми інформатизації управлінської діяльності знайшли своє відображення в роботах Л.І. Даниленко, Г.В. Єльнікової та ін. Однак проблеми застосування інформаційно-комунікаційних технологій при обслуговуванні впродовж життя осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю не розглядалися.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю розробки теоретичних засад розвитку та застосування інформаційних систем, спрямованих на управління процесом корекційно-

реабілітаційної допомоги. Цей напрям відповідає актуальній для України проблемі формування сучасного інформаційного суспільства, що законодавчо визначається в зазначеному вище Законі України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. № 537.

Перед нами стоїть завдання – визначити структуру єдиного інформаційного простору регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги та параметри, що його характеризують.

У межах цього завдання необхідно:

- провести аналіз існуючих видів діяльності у підсистемах системи корекційно-реабілітаційної допомоги, що належать до різних галузей соціальної сфери;
- вивчити реалії впровадження та перспективи розгортання мережі інформаційного простору в різних галузях, які є підсистемами системи корекційно-реабілітаційної допомоги;
- на основі проведеного дослідження визначити загальні теоретичні положення, які є суттєвими для виокремлення параметрів засобів і систем їх інформатизації, формулювання пропозицій щодо інформатизації системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Для визначення структури та параметрів єдиного інформаційного простору системи корекційно-реабілітаційної допомоги слід: 1) акцентувати увагу на особливостях структури системи допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в Україні; 2) виділити пріоритетні види діяльності в системі корекційно-реабілітаційної допомоги.

Особливістю структури інформаційного простору системи корекційно-реабілітаційної допомоги є те, що вона охоплює провідні галузі соціальної сфери (охорони здоров'я, освіти, праці та соціального захисту). Пріоритетними видами діяльності у зазначених галузях можна визначити *наукові дослідження, управління та специфічну для кожної галузі діяльність (лікування, навчання, соціальний захист)*.

Основою для розгляду структури інформаційного простору в системі корекційно-реабілітаційної допомоги стали дослідження А.Ю. Пилипчука, який, розглядаючи структуру і параметри єдиного інформаційного простору системи освіти України, розрізняє такі складові: управління, навчання і наукові дослідження [309].

У своїх публікаціях автор зазначає, що єдиний інформаційний простір є сукупністю різних видів єдиних інформаційних просторів, які пов'язані з видами діяльності. У нашому випадку вони пов'язані із різними видами допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю: медичною, навчальною та соціального захисту.

У процесі проведення дослідження ми дійшли висновку, що для формування єдиного інформаційного простору регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги надзвичайно важливо визначити: 1) ієрархічні позиції учасників корекційно-реабілітаційного процесу при наданні допомоги впродовж життя особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; 2) можливості застосування інформаційних технологій.

Відомо, що відокремлення галузей одна від одної в процесі допомоги особам з психофізичними порушеннями зумовлює проблеми організації та забезпечення наступності і безперервності корекційно-реабілітаційної допомоги протягом їх життя. Тому при розробці модельної парадигми корекційно-реабілітаційної допомоги необхідно передбачити: 1) для забезпечення її комплексності – інноваційні підходи в управлінні; 2) для забезпечення неперервності та наступності впродовж життя осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю розглянути кожен з галузей соціальної сфери та визначені ієрархічні позиції залежно від віку осіб. Широке впровадження інформаційних технологій у процес допомоги є необхідною складовою розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги, оскільки це надасть можливість запобігти ускладнення її реалізації. Для прийняття правильних та своєчасних рішень під час корекційно-реабілітаційного супроводу осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю впродовж усього життя необхідна оперативна й достовірна інформація як про етапи та результати проведеного лікування, реабілітації, психолого-педагогічної допомоги тощо, так і про останні наукові розробки, що важливо для управління зазначеним процесом.

Вивчення сучасного стану впровадження інноваційних технологій у практичну діяльність галузей, зазначених у нашому дослідженні, довело, що застосування інформаційно-комунікаційних технологій

набуває все більшого розмаху. Вони все ширше застосовуються при здійсненні наукових, економічних, управлінських та інших видів діяльності. У різних галузях соціальної сфери (охороні здоров'я, освіти, соціальному захисті) дедалі більше уваги приділяють інформаційним технологіям: у кожній галузі створюються системи обліку та спостереження, зокрема бази даних про осіб з психофізичними порушеннями та/або інвалідів у галузях освіти та соціального захисту; ведуться картки на кожну особу, яка зверталася за медичною допомогою. Проте відокремленість галузей, недовготривале зберігання індивідуальних карток (медичної картки – близько 25 років, особової справи учня – протягом навчання) не дозволяє забезпечити пролонговану в часі корекційно-реабілітаційну допомогу особам з психофізичними та/або з інвалідністю й забезпечити взаємозв'язок між галузями в процесі допомоги.

Створення єдиного інформаційного простору певної системи є, як правило, невід'ємною складовою процесу інформатизації цієї системи. *Види діяльності, які здійснюються в системі, можуть бути основою для визначення основних параметрів єдиного інформаційного простору цієї системи (виділено нами. – Д.Т.)* [309] (рис. 3.14).

Отже, визначимо актуальні напрями розвитку інформаційних систем зазначених галузей, які можуть стати в майбутньому предметом дослідження та впровадження в практику.

Перша з основних функцій єдиної інформаційної бази – це оперативний обмін інформацією між різними її сферами (охорони здоров'я, освіти, соціального захисту). Функцією єдиної інформаційної бази регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги) стає впровадження електронної картки корекційно-реабілітаційного супроводу. Строки ведення даної картки – від моменту встановлення первинного дефекту (порушень сенсорних, мовленнєвих та відхилень у розвитку) протягом тривалого процесу надання корекційно-реабілітаційної допомоги. Узагальнені дані електронної картки будуть слугувати підґрунтям для: а) прогнозування, планування кількості майбутніх робочих місць для осіб з психофізичними порушеннями та термінів їх створення; б) проведення з ними профорієнтаційної роботи, профвідбору та підготовки до майбутньої професії.

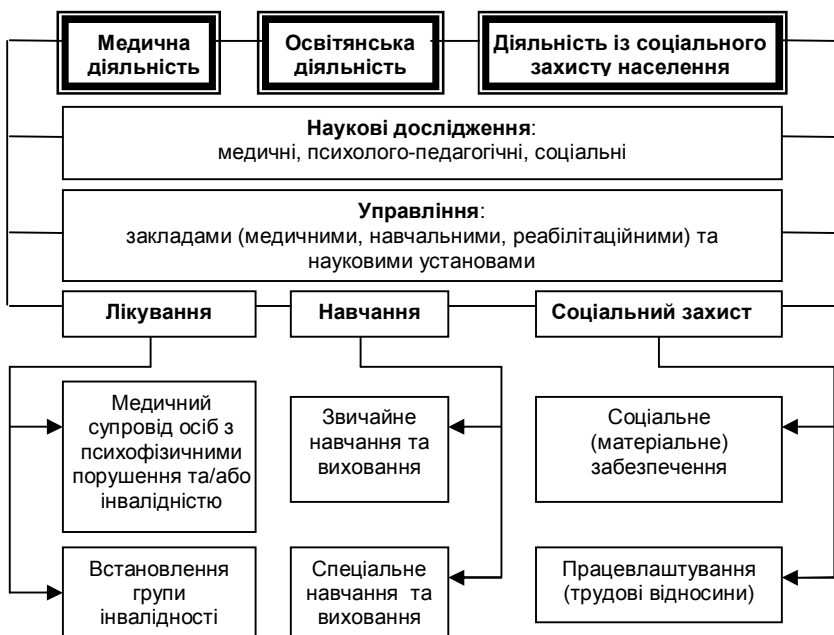

Рис. 3.15. Види діяльності в системі корекційно-реабілітаційної допомоги

Слід зазначити, що інформація, яка буде накопичуватись у картці, є конфіденційною і не підлягає оприлюдненню [141]. Тому зібрані дані стають доступними певній категорії користувачів з дотриманням розумних обмежень. Обмеження за конфіденційністю та рівнем її застосування регулюються системою паролів користувачів при доступі до центральної бази даних.

Друга основна функція єдиної інформаційної бази регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги – збір даних про інновації, що пов'язані зі здійсненням корекційно-реабілітаційної допомоги. Завдяки цим даним інформацію про наявні різновиди допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю, перш за все, в окрузі, регіоні, а також у країні буде зосереджено та систематизовано в єдиній інформаційній базі, що полегшить особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю або їх батькам (опікунам) можливість вибирати певний напрям допомоги дітям.

Третя функція – систематизація наукових розробок та їх використання для здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги.

Четверта функція – оперативне управління системою, що забезпечить оптимізацію її ефективності та підвищить якість.

Вивчення практики дозволило встановити, що єдиний інформаційний простір (ЄІП) різних підсистем, які є складовими корекційно-реабілітаційної допомоги, суттєво відрізняється. Ґрунтуючись на дослідженнях А.Ю. Пилипчука [309], ми пропонуємо: для створення єдиної регіональної інформаційної системи визначити такі спільні параметри, за якими стане можливим об'єднання різних галузей соціальної сфери:

- види інформаційних ресурсів, якими можуть обмінюватися об'єкти системи (бази даних, програми тощо);
- кількість об'єктів, які інформаційно взаємодіють в системі;
- територія, на якій розташовані об'єкти, що охоплені єдиним інформаційним простором (певна адміністративно-територіальна одиниця (регіон, округ, район, місто тощо);
- правила організації обміну інформаційними ресурсами між об'єктами (маршрутизація, протоколи обміну тощо);
- швидкість обміну інформаційними ресурсами між об'єктами;
- типи каналів обміну інформаційними ресурсами між об'єктами [81].

Для забезпечення ефективності функціонування системи корекційно-реабілітаційної допомоги слід спрямувати увагу не тільки на удосконалення інформаційної бази даних (статистичних звітах та ін.), а й на діловій документації [80; 92].

Аналіз стану практики показав, що в процесі надання *медичної допомоги* в закладах охорони здоров'я заповнюється і функціонує великий обсяг медичної документації. Цілком очевидно, що ці документи несуть певну інформацію, у тому числі й суворо конфіденційну, якщо вона стосується *стану здоров'я, процесу і засобів лікування конкретної хворої людини*. Тому впорядкування форм державної звітності, інших медичних документів має надзвичайно велике значення для забезпечення нормального функціонування закладів охорони здоров'я, роботи медичних і фармацевтичних працівників. Наказом МОЗ України від 04.09.92 р. № 130 «Про

затвердження форм державної та галузевої статистичної звітності закладів охорони здоров'я України», а також наказом МОЗ України від 21.07.2000 р. № 172 «Про упорядкування статистичної звітності» встановлено форми звітності і порядок її проведення [61, 57]. Лікарі на поліклінічному прийомі ведуть статистичний облік хворих (первинне чи повторні звертання, діагнози, призначене лікування та (у разі потреби) рекомендований вид засобів корекції первинної вади.

У *закладах освіти* особливо слід відзначити упорядкованість ділової документації та підзвітності вчителя-дефектолога (логопеда); практичного психолога (соціального педагога) за нормативами, розробленими Національним центром продуктивності Міністерства праці України та затвердженими наказом Міністерства освіти України від 07.12.95 р. № 339. У процесі надання освітніх послуг ведеться ділова документація педагогів (учителів, вихователів), на підставі якої можна оцінювати *ефективність навчання та виховання* дітей. Існує звітна документація закладів освіти, які обслуговують осіб у ранньому віці, у дошкільному та шкільному віці, у працездатному віці. На сайті Міністерства освіти і науки України наведено перелік статистичної звітності закладів освіти.

Однак у системі освіти досі існує низький рівень систематизації переліку обов'язкової документації практичних працівників, які працюють у системі спеціальної освіти. За відсутністю спеціального переліку ділової документації для звітності спеціальних закладів при організації навчання та виховання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю змушує користуватися документацією для загальноосвітніх закладів освіти, в яких не відображено специфіки допомоги дітям. Особливо це стосується дошкільця. У доступній нам літературі ми не знайшли (крім власних розробок вчителів-дефектологів) зразків документації професіоналів та фахівців спеціальних дошкільних закладів, затверджених на рівні МОН.

Ефективність корекційно-реабілітаційної допомоги має бути забезпечена шляхом удосконалення всіх її компонентів інформаційної бази. До одного з цих компонентів ми відносимо й необхідність

створення єдиної інформаційної бази в певній адміністративно-територіальній одиниці.

Встановлено, що при обласних психолого-медико-педагогічних консультаціях існує *база даних* щодо кількості дітей з психофізичними порушеннями в області та рекомендацій щодо визначення програм та форм навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Дані з цієї бази щорічно обробляються й передаються до Центральної ПМПК, тобто слугують джерелом державних статистичних даних. На підставі узагальнення інформації щодо кількості дітей з психофізичними порушеннями має відбуватися розвиток регіональної мережі закладів спеціальної освіти та закладів з інклюзивного та інтегрованого навчання й виховання дітей.

У системі соціального захисту населення заплановано зробити *централізований банк інформації з проблем інвалідності*. Таке завдання було поставлено у 2008 році під час робочої наради Міністерства праці та соціального захисту та керівників регіональних органів праці та соціального захисту [304]. Саме ЦБІ, за твердженням Л. Денісової, з повною сформованою базою необхідних відомостей дозволить виконувати Мінпраці свої функції у цій сфері системно, ефективно й на належному рівні.

Як відомо, створення Централізованого банку даних (ЦБІ) передбачено Законом України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», який набув чинності з 1 січня 2007 р. За інформацією в.о. директора департаменту у справах інвалідів Мінпраці О. Полякової, на сьогодні вже завершено його формування в частині *забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації*, введено реєстр реабілітаційних установ системи Мінпраці, а також заходи та засоби, передбачені Державною типовою програмою реабілітації інвалідів. Триває наповнення ЦБІ *відомостями з індивідуальних програм реабілітації інвалідів та дітей-інвалідів*, забезпечення інвалідів спецавтотранспортом, надання їм матеріальної допомоги.

У 2008 році наказом Мінпраці було визначено нові етапи розвитку ЦБІ. Так, затверджені формати для завантаження даних Фонду соціального захисту інвалідів щодо реєстрації роботодавців та *даних про зайнятість і працевлаштування інвалідів з Єдиного*

інформаційного автоматизованого банку даних, а також формати для завантаження та механізм завантаження щомісячних даних Пенсійного фонду України про осіб з числа інвалідів, пенсійні справи яких закрито у зв'язку зі смертю, виїздом за кордон та з інших причин. Розроблено режими введення даних про будинки-інтернати, територіальні центри, *навчальні заклади системи Мінпраці*, центри обліку бездомних громадян, платні та безоплатні соціальні послуги, волонтерів територіальних центрів; надання соціальних послуг інвалідам та дітям-інвалідам у соціальних установах системи Мінпраці та центрах обліку бездомних громадян; складне протезування та виготовлення технічних засобів реабілітації за індивідуальним замовленням. Нині відпрацьовується механізм *завантаження даних про виплати*, які отримують інваліди через органи Пенсійного фонду. Зазначена процедура, на думку фахівців Мінпраці, прискорить наповнення Централізованого банку даних з проблем інвалідності відомостями про інвалідів та дозволить на всіх рівнях мати статистичні дані щодо чисельності інвалідів в регіонах за категоріями та групами. У закладах системи соціального захисту населення ведеться відповідна документація.

Аналіз чинної ділової документації, форм статистичної звітності, а також бази даних про осіб з особливими потребами (хворих, клієнтів, дітей) засвідчив, що вони мають місце в кожній галузі. Однак існуючі бази даних є відокремленими за галузями й не створюють цілісної картини корекційно-реабілітаційної допомоги. В основу збору та систематизації даних покладено відомчі пріоритети, що не дозволяє скласти цілісну пролонговану картину корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями (від виявлення первинного порушення та впродовж усього життя).

Вивчення механізму руху інформації про осіб з особливими потребами в межах галузей соціальної сфери, зокрема, в *системі охорони здоров'я та соціального захисту* населення показало, що після встановлення інвалідності дані від ЛКК (МСЕК) передаються до органів соціального забезпечення з метою здійснення заходів, спрямованих на соціальний захист інвалідів. Система освіти виключена з цього ланцюга зв'язків, що створює проблеми при

організації своєчасної допомоги дітям. Унаслідок цього в практиці корекційно-реабілітаційної допомоги існує протиріччя між необхідністю проведення неперервної корекційно-реабілітаційної допомоги (упродовж життя особи з психофізичними порушеннями) та відсутністю єдиної інформаційної бази, яка дозволить реалізувати її наступність та комплексність. Саме цей факт не дозволяє здійснити прогноз та розробити стратегію корекційно-реабілітаційної допомоги в регіоні, а в кінцевому результаті – не досягається мета соціалізації особистості з психофізичними порушеннями.

Для подолання визначеного протиріччя необхідно:

- *по-перше*, передбачити розробку наскрізної ділової документації (яка охопить усі галузі, залучені до надання корекційно-реабілітаційної допомоги), зокрема, ввести до банку електронних даних нові формати для завантаження, а в бланки для статистичних звітів – нові підрозділи, які дозволять оптимізувати управління корекційно-реабілітаційною допомогою на рівні області.

Відповідно до віку дитини ввести бланки з даними про їх корекційно-реабілітаційний супровід, які потім передавати до відповідних підрозділів інших галузей, задіяних у системі, за зразком інформації, яка надається до органів соціального захисту населення;

- *по-друге*, запровадити «Карту корекційно-реабілітаційного супроводу» осіб з психофізичними порушеннями.

З введенням такої «Карти супроводу» особа з психофізичними порушеннями (або її представник у разі неможливості цієї особи) стає свідомим учасником процесу. На наш погляд, підставою заведення такої карти може стати підписання клієнтом (або його представником) відповідного бланку-згоди на здійснення корекційно-реабілітаційного супроводу. За основу «Карти корекційно-реабілітаційного супроводу» можна взяти «Індивідуальну соціально-педагогічну та медико-психологічну карту супроводу учня з особливими потребами» (автор С. Васильківська [46] та [164; 165]) та, в разі наявності у дитини порушень зору, «Зошита взаємозв'язку» (автори Т.М. Дегтяренко, Н.О. Косарева [82]), які передбачають забезпечення єдності педагогічної, фізичної, медичної, психологічної, соціальної реабілітації, педагогізації медичної реабілітації. Завдяки цьому можна технологічно забезпечити індивідуальну траєкторію розвитку та

саморозвитку особистості впродовж життя. Це уможливить пролонговане спостереження процесу відновлення фізичних, моральних і духовних сил певної особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

При цьому доцільно внести зміни в оформлення та зміст карток, запропонованих названими вище авторами:

1. Автори пропонували вести таку документацію під час перебування дитини в спеціальному закладі освіти. На нашу думку, «Карта корекційно-реабілітаційного супроводу» повинна вестися незалежно від місця перебування дитини для того, щоб зафіксувати не лише інформацію про участь дитини з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю у різних проектах, заходах з реабілітації, соціально-культурного та спортивного напрямку, а й отримані результати.

Щодо до вимог до оформлення карти:

– фотокартка дитини має бути вклеєна в картку в момент встановлення первинного порушення і надалі впродовж життя оновлюватися, наприклад: у 6 місяців, 1,5 роки, 3 роки, 7 років, 12 років, 18 років, 25 років, 40 років, 55 років. У молодшому віці фотокартка необхідна для того, щоб (як і у дорослому віці) ідентифікувати дитину;

– у картці [46] слід чітко розмежовувати наведені дані за розділами, які будуть оформляти фахівці відповідної спеціалізації. Це підвищить міру відповідальності кожного спеціаліста за наданий вид допомоги й надасть можливість простежити динаміку змін, а отже, оцінити її ефективність.

2. Обов'язково мають бути змінені *терміни ведення* даної картки: від моменту встановлення первинного порушення (сенсорних, мовленнєвих та відхилень в інтелектуальному розвитку) та впродовж тривалого часу надання корекційно-реабілітаційної допомоги.

3. У картці мають бути чітко відображені *медичні дані*: а) з основного захворювання (провідний дефект); б) супутні захворювання, які також можуть впливати на розвиток дитини, поглиблюючи первинне порушення; в) під час встановлення інвалідності вказується: за яким захворюванням, на який термін,

складність порушення (група інвалідності); д) до картки має бути включена *індивідуальна програма реабілітації*, яка визначається на ЛКК (МСЕК) [140], в процесі реалізації якої фіксують застосовані реабілітаційні програми допомоги дитині, надавачі реабілітаційних послуг та досягнутий ефект цих послуг.

Такі заходи слід вжити для отримання об'єктивних даних щодо ефективності послуг, які надаються, оскільки на практиці зафіксовані факти про зниження показників здоров'я при зарахуванні до санаторних, реабілітаційних закладів (хоча ці показники було досягнуто, наприклад, під час надання подібних послуг в інших спеціальних закладах) та завищення показників здоров'я на час виписки.

У додатках до картки, згідно з основною функцією Міністерства охорони здоров'я, управлінь охорони здоров'я, повинна міститися інформація про засоби корекції, які особа може отримати безкоштовно, адреса організацій медичного чи соціального захисту, за якою вони можуть бути отримані, та вказано документи, які при цьому слід подати.

У додатках до картки, відповідно до основної функції Міністерства охорони здоров'я, управлінь охорони здоров'я, повинна міститися інформація про медичні заклади, в яких надають послуги з реабілітації (перелік медичних та реабілітаційних центрів, санаторіїв).

4. У «Карті супроводу» повинна знайти місце інформація про участь дитини з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю у різних проектах:

- заходах з реабілітації у санаторіях, центрах різного відомчого підпорядкування (медичних, педагогічних, соціального захисту): відновлювання фізичного здоров'я та соціального спрямування, трудового напрямку та ін.;

- участь в спортивних секціях, гуртках, заходах культурно-розважального характеру.

5. В картці має бути зафіксовано, які *освітні послуги* отримувала особа з психофізичними порушеннями, вказано терміни надання та отриманий результат.

Освітні послуги слід надавати не з шкільного віку, а з *раннього* чи дошкільного в разі виявлення порушень у дітей цього віку у вигляді корекційно-розвиткових занять.

У *ранньому та дошкільному* віці основний акцент доцільно робити не на наданні послуг дитині, а на запровадженні «Школи батьківства» – наданні консультацій батькам з корекційно-реабілітаційної роботи з дітьми та співпраці з ними за даним напрямком допомоги.

У *шкільному віці*: пріоритетом шкільної діяльності є як здобуття знань, що будуть у застосовані в майбутньому житті, так і формування готовності до трудової діяльності в дорослому віці.

Навчання впродовж життя. Людина повинна навчатися впродовж всього життя для саморозвитку, підвищення кваліфікації, при зміні професії тощо.

Слід акцентувати увагу на тому, що навчання можна розглядати і як засіб реабілітації. Відмічено позитивний вплив навчання на розвиток дітей, зокрема на інтелектуальний розвиток та підтримання на певному рівні пізнавальної діяльності. Як відомо, в осіб з розумовими порушеннями всі сформовані вміння та навички без постійного закріплення впродовж життя можуть згасати й призвести до повної деградації особистості. Потрібна постійна їх стимуляція та актуалізація, що забезпечить їх збереження. Як засвідчує практика, навчання осіб з помірною та важкою розумовою відсталістю повинно тривати все життя. Досвід вивчення та узагальнення практичної діяльності будинків-інтернатів, центрів реабілітації, дитячих відділень територіальних центрів виявив, що вихователі (навіть без спеціальної освіти) змушені здійснювати освітню реабілітацію дітей з інтелектуальними порушеннями.

У додатках до картки, згідно з основною функцією Міністерства освіти та науки, управління освіти та науки повинна міститися така інформація:

а) про рекомендовані форми (напрями – для навчальних закладів II–IV виду акредитації) навчання осіб з психофізичними порушеннями при певному виді порушення;

б) стосовно умов, які мають створюватися за місцем навчання осіб з психофізичними порушеннями;

в) про засоби корекції особи з певним порушенням, які вона може отримати безкоштовно, вказано адресу, за якою вони мають бути отримані, та документи, які при цьому слід подати.

У додатках до картки, відповідно до основної функції Міністерства освіти та науки, управлінь освіти та науки, повинна бути вміщена інформація про освітні заклади, у яких створено спеціальні умови для навчання та виховання, з переліком: а) закладів з ранньої допомоги, дошкільної та шкільної освіти; б) реабілітаційних центрів; в) середніх професійних закладів; г) вищих навчальних закладів.

6. Картка повинна містити дані: а) про отримання соціальної допомоги на дитину (з якого віку, обсяг допомоги); б) *види соціальних послуг* за місцем проживання (отримані в територіальних центрах); в) про рекомендовані види професій відповідно до наявного захворювання; г) місце гарантованого першого працевлаштування (яке може бути створено на основі вивчення індивідуальних інтересів та потреб особи з психофізичними порушеннями, за місцем постійного проживання або відповідно до їх майбутніх життєвих планів).

У додатках до картки, відповідно до основної функції Міністерства праці та соціальної політики, управлінь праці та соціального захисту населення, повинна міститися:

– *інформація* про рекомендовані види професії при певному виді порушення. Існує перелік професій, заборонених при тому чи іншому порушенні (захворюванні), й тому людина з обмеженнями здоров'я, обравши місце працевлаштування, може отримати відмову, тому що не спроможна виконувати певні професійні функції (у разі інтелектуальних порушень) або вони можуть погіршити стан її здоров'я та призвести до повної втрати порушених функцій (у разі сенсорних порушень). Наведення такої інформації полегшить вибір та скоротить шлях особи до майбутньої професії;

– *інформація* про те, які мають бути створені умови за місцем працевлаштування особи з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Наведені дані будуть слугувати підґрунтям для: а) прогнозування, планування кількості майбутніх робочих місць для осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю й термінів їх

створення (до якого року); б) проведення профорієнтаційної роботи, профвідбору та підготовки до майбутньої професії.

Інформація цього розділу картки допоможе формуванню замовлення на підготовку кадрів за потреби або можливостей виробничої галузі та створення робочих місць для осіб з психофізичними порушеннями, майстерень для осіб з особливо важкими фізичними та/або психічними порушеннями.

Ця інформація може також бути використана навчальними закладами та іншими установами під час підбору матеріалу для профорієнтаційної роботи;

– *інформація* про засоби корекції, які особа може отримати безкоштовно, з конкретною адресою, за якою вони мають бути отримані, та переліком документів, які при цьому слід підготувати.

У додатках до картки має бути інформація про заклади, в яких передбачено спеціальні умови для перебування осіб, для яких порушення здоров'я є проблемою, з переліком: а) центрів реабілітації; б) будинків для інвалідів; в) психоневрологічних диспансерів; г) гуртожитків для самостійного проживання осіб (організованих з ініціативи громадських організацій).

Широке впровадження інформаційних технологій у процес допомоги є необхідною складовою розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги. Тому наведену вище «Карту супроводу» можна впровадити у вигляді електронної картки. Як зазначалося вище, час ведення даної картки – від моменту встановлення первинного дефекту (порушень сенсорних, мовленнєвих та відхилень в інтелектуальному розвитку) та пролонгованого в часі процесу надання корекційно-реабілітаційної допомоги.

Отже, оперативний обмін інформацією між різними її галузями (охорони здоров'я, освіти, соціального захисту) та впровадження електронної картки супроводу осіб з особливими освітніми потребами є однією з передумов успішної корекційно-реабілітаційної допомоги.

Наявність *єдиної інформаційної бази регіону* надасть можливість пролонговано передбачати перспективи розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги та сприятиме розробці індивідуальних маршрутів осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Єдина інформаційна база регіону має бути зосереджена в обласній психолого-медико-педагогічній консультації, яка надає рекомендації щодо прогностичних маршрутів для дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Інформація від закладів різного відомчого підпорядкування (з надання різних реабілітаційних послуг), що розміщені на території певної адміністративно-територіальній одиниці, повинна надходити до місцевих (районних) психолого-медико-педагогічних консультацій (далі – ПМПК), де й буде відбуватися її первинна обробка, а потім – до обласної ПМПК.

Отже, у межах міських (районних) та обласної ПМПК мають бути передбачені інформаційні центри, до штату яких повинна бути введена посада фахівця з обробки отриманої інформації (по суті, має бути сформований підрозділ статистичного відділу), який буде здійснювати кількісну та якісну обробку інформації. У системі охорони здоров'я при поліклініках існують статистичні відділи, до яких надходить інформація від лікарів, що значно полегшує впровадження та реалізацію даного виду діяльності в закладах охорони здоров'я. Розроблена також методика обробки медичних статистичних даних. Аналогічні відокремлені аналітичні відділи слід організувати й при органах соціального захисту населення та інших установах, залучених до системи корекційно-реабілітаційної роботи. Джерела бази даних та стислий виклад статистичних даних, які будуть надаватися до бази, відповідно до змісту їх діяльності, наведені на рис. 3.15.

Матеріально-технічне та методичне забезпечення інноваційних змін

Відомо, що кожний вид діяльності в нашій країні підлягає ліцензуванню. На нашу думку, *освітні послуги* особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю повинні бути визнані такими, що потребують отримання окремої ліцензії на їх здійснення. Отже, заклад, який планує надавати освітні послуги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю повинен забезпечити відповідні умови для їх навчання. Чому варто підкреслити важливість цього питання? Тому що основна причина майбутнього негативного результату вбачається, по-перше, у відсутності фінансування надання корекційно-реабілітаційної допомоги;

безбар'єрного середовища та атестації робочого місця учня; матеріальної бази для її здійснення та, по-друге, у відсутності спеціалістів відповідної спеціальності.

Рис. 3.15. Джерела бази даних та стислий виклад їх діяльності (схема складена до ліквідації Міністерства сім'ї, молоді та спорту)

При зарахуванні дітей до навчального закладу слід враховувати специфіку певної нозології. До обов'язкових умов, які необхідно створити для навчання цих дітей (не залежно від форм навчання) належать: 1) обладнання робочого місця учня (створення ергономічних умов, у тому числі: освітлення, наявність засобів додаткової корекції тощо); 2) дидактичне забезпечення навчального процесу: наявність підручників, наочності, технічних засобів навчання, зокрема наявність спеціальних приладів для письма шрифтом Брайля; 3) забезпечення безперешкодного середовища (не тільки пандусів, а й транспорту, туалетів) та ін. Слід також пам'ятати,

що в закладі повинно бути передбачено надання не тільки освітніх, а й інших послуг з корекції та реабілітації (абілітації).

Педагогічний персонал закладу повинен мати відповідну кваліфікацію для здійснення цієї діяльності: наявність кадрів зі спеціальною підготовкою, які можуть забезпечити освітні потреби дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, обізнані з особливостями їх психічного розвитку, які зумовлюють необхідність здійснення корекційно-реабілітаційної роботи під час їх навчання та виховання, а також володіють спеціальними методиками їх навчання: знають шрифт Брайля – для навчання читання та письма незрячих дітей; вільно володіють дактильною та жестовою мовою для навчання нечуючих дітей тощо. Більш ґрунтовно цю проблему розглянемо в четвертому розділі монографії.

При реалізації стратегії подальшого удосконалення регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в закладах освіти немаловажну роль відіграє організація методичної роботи в освітній галузі. Саме завдяки якості її проведення може бути забезпечена ефективність навчально-виховного та корекційно-реабілітаційного (абілітаційного) процесів.

Відомо, що на рівні регіону за організацію і проведення методичної роботи з педагогічними кадрами в системі освіти відповідальність лягає як на плечі Інституту післядипломної освіти, районного (міського) методичного кабінету, методичного кабінету середнього закладу освіти, а також безпосередньо на практичних працівників. На нашу думку, при впровадженні заходів з підвищення ефективності здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги в умовах інклюзивного, інтегрованого, індивідуального навчання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю повинні враховувати рівні здійснення цієї роботи, а саме: у закладі, районі, регіоні.

Зміни підходів до організації методичної роботи в закладі

Крок 1. Методична робота в навчальному закладі повинна охоплювати: діагностику проблем, що виникають; планування методичної роботи; проведення відкритих занять, методичних

об'єднань з врахуванням специфіки викладання дисциплін та організації виховного й корекційного процесу та ін.

На діагностичному рівні необхідно з'ясувати основні проблеми, які виникають у педагогів під час впровадження інноваційних підходів до виховання та навчання дітей з психофізичними порушеннями (планування, проведення навчальної, виховної, корекційної роботи).

При плануванні методичної роботи (до планів з самоосвіти, засідання методоб'єднань, методичної ради закладів) необхідно включити теми з організації корекційної та реабілітаційної роботи закладу. Наприклад, до загальних тем ввести додаткові питання, спрямовані на формування уявлень про технології корекційної діяльності; у загальних темах мають бути визначені питання стосовно особливостей навчання та виховання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (табл. 3.4) [255].

Таблиця 3.4

Теми з формування уявлень про організацію корекційної роботи
(за С.П. Мироною)

Тема	Питання
Організація корекційно-виховної роботи в спеціальному дошкільному закладі	- роль дошкільного виховання в корекції недоліків психофізичного розвитку та формуванні особистості розумово відсталої дитини; - зміст корекційної роботи в спеціальному дитячому садку
Навчання, виховання і трудова підготовка дітей з глибокими порушеннями інтелекту (зору, слуху)	- зміст і організація корекційної роботи з глибоко розумово відсталими дітьми
Сутність процесу навчання в спеціальній школі різного типу	- корекційно-розвивальні функції процесу навчання в спеціальній школі; - психологічні особливості розумово відсталих дітей (з порушеннями зору, слуху), які спричиняють специфіку навчального процесу і потребують корекції; - використання корекційних прийомів залежно від структурного компоненту навчального процесу
Зміст освіти в спеціальній школі різного типу	- корекційна спрямованість змісту освіти
Принципи навчання в спеціальній школі різного типу	- корекційно-розвивальна та практична спрямованість принципів навчання

Продовження. табл. 3.4

Методи навчання в спеціальній школі різного типу	- корекційний компонент застосування методів спеціальної дидактики; - корекційні можливості новітніх освітніх технологій
Форми організації навчання в спеціальній школі різного типу	- способи проектування і реалізації корекційних завдань залежно від типу уроку
Перевірка та оцінка знань, умінь і навичок учнів спеціальної школі різного типу	- корекційна функція перевірки знань, умінь і навичок учнів з особливими освітніми потребами (залежно від нозології); - корекційна роль оцінки в спеціальній школі
Домашня навчальна робота учнів	- корекційне значення самопідготовки в спеціальній школі
Трудове навчання учнів в спеціальній школі різного типу	- корекційна роль праці в спеціальній школі
Сутність процесу виховання в спеціальній школі	- способи інтеграції загальних та корекційних завдань у вихованні учнів з психофізичними порушеннями
Методи виховання учнів спеціальної школи різного типу	- корекційний компонент застосування методів виховання учнів з різними психофізичними порушеннями
Особистість і колектив	- корекційний вплив колективу на особистість школяра; - особливості формування колективу учнів спеціальної школи залежно від стадії його розвитку; - корекційний вплив на особистість дитини залежно від її соціального статусу в системі міжособистісних стосунків
Позакласна робота в спеціальній школі	- роль позакласної роботи в корекції вад психофізичного розвитку дітей; - форми і зміст позакласної навчально-корекційної роботи
Виховання дітей та підлітків з вадами розвитку в сім'ї	- підготовка батьків до здійснення корекційного впливу на дитину в умовах сім'ї

Вимоги до реалізації: 1) обізнаність заступника директора з навчально-виховної та корекційної роботи зі специфікою організації навчально-виховного та корекційно-реабілітаційного процесів; 2) наявність у методичному кабінеті школи методичної літератури за нозологіями порушень; 3) під час відкритих заходів (занять, уроків) продемонструвати специфіку підходів до навчання, виховання та особливості корекційного впливу за нозологіями порушень.

Проблеми: 1) непідготовленість заступника до зазначеного виду діяльності; 2) відсутність у штаті закладу заступника директора з

корекційної роботи; 3) відсутність джерел; 4) не підготовленість практичних працівників масових навчальних закладів до врахування особливостей дітей з психофізичними порушеннями під час планування уроку або виховного заходу, невміння визначити та реалізувати корекційні завдання.

Зміни: 1) введення до штату закладу посади заступника директора з корекційної роботи; 2) підготовка та перепідготовка заступників директорів до впровадження інноваційних підходів; 3) поповнення кабінету літературою; 4) встановлення контактів масової школи зі спеціальною школою за територіальними принципом; 5) проведення відкритих заходів (занять, уроків) на базі спеціальної школи за територіальними принципом.

Зміни підходів до організації методичної роботи в районі (місті)

Крок 2. Методична робота в районі (місті): діагностика проблем, що виникають; планування методичної роботи; проведення методичних об'єднань та відкритих заходів на базі спеціальної школи за територіальними принципом та ін.

Вимоги до реалізації: під час відкритих заходів продемонструвати специфіку підходів до навчання, виховання та особливості корекційного впливу за нозологіями порушень.

Проблеми: виключення спеціальних шкіл із загальноосвітнього простору при утворенні освітніх округів у певному регіоні.

Зміни: створення округів з корекційно-реабілітаційної допомоги за територіальним принципом; ресурсними осередками інклюзивної освіти визнати спеціальні школи. У створених округах ресурсними центрами пропонується зробити спеціальні заклади.

Крок 3. Методична робота в районі (місті). Запровадження науково-методичних розробок та кращого педагогічного досвіду.

Вимоги до реалізації: створення банку даних сучасних науково-методичних розробок, у тому числі й корекційно-реабілітаційних технологій.

Проблеми: 1) недоступність розробок. Видаються не всі методичні рекомендації, тим більше їх не розсилають на місця. Добір матеріалу лягає на плечі методистів районних (міських) кабінетів; 2) неможливість оцінити цінність передового досвіду з погляду

корекційної педагогіки як науки. Причина – відсутність дефектологічної підготовки методистів районних (міських) кабінетів.

Зміни: 1) визнати провідну роль проблемних лабораторій (Інституту післядипломної педагогічної освіти та педагогічних вищих навчальних закладів) у доборі науково-методичної літератури, узагальнення та розповсюдження передового педагогічного досвіду роботи з дітьми з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; 2) налагодити взаємозв'язок між районними (міськими) методичними кабінетами та проблемними лабораторіями Інституту післядипломної педагогічної освіти та місцевих педагогічних ВНЗів.

Зміни підходів до організації методичної роботи в регіоні

Крок 4. Методична робота в регіоні: діагностика проблем, що виникають при реалізації корекційно-реабілітаційної допомоги; впровадження сучасних науково обґрунтованих підходів (технологій) при навчанні, вихованні та коригуванні вторинних відхилень у розвитку дітей з психофізичними порушеннями; планування методичної роботи, проведення відкритих заходів та ін.

Вимоги до реалізації: відповідна підготовка педагогічних кадрів.

Проблеми: 1) відсутність у педагогічних працівників відповідної освіти; 2) невідповідність перепідготовки рівню кваліфікації педагогів.

Зміни: 1) звернути увагу на реалізацію кадрової політики при здійсненні корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушенням, зокрема добору педагогічного персоналу до навчальних закладів. Приорітетом має стати добір персоналу з відповідною дефектологічною освітою; 2) при атестації педагогів без відповідної освіти, не встановлювати їм кваліфікаційний рівень вище ніж «відповідає займаній посаді», чим стимулювати їх до отримання освіти за фахом; 3) при атестації закладів освіти враховувати відповідність освітньої підготовки педагогів обійманій посаді; 4) при здійсненні перепідготовки попередньо проводити діагностику потреб та інтересів слухачів курсів (які будуть враховано при організації перепідготовки) та завчасно доводити до відома викладачів.

Крок 5. Методична робота має ґрунтуватися на сучасних досягненнях спеціальної педагогіки, психолого-педагогічної науки з

урахуванням досвіду практиків і конкретного аналізу результатів навчально-виховного та корекційно-реабілітаційного процесів.

Вимоги до реалізації: співпраця наукових та навчальних закладів.

Проблеми: роз'єднаність зусиль науки та практики в регіоні на рівні інфраструктури соціальної сфери та на рівні наукових установ.

Зміни: 1) створення регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями; 2) поєднання зусиль управління освіти і науки, відповідних кафедр та лабораторій вищого навчального закладу та інституту післядипломної освіти, районних (міських) методичних кабінетів, методичних кабінетів закладів освіти, практичних працівників. Це надасть можливість підвищити якість методичної роботи в умовах інклюзивної освіти та забезпечить ефективність корекційно-реабілітаційної допомоги в регіоні; 3) встановити постійну взаємодію з ресурсним центром спеціальної (у тому числі й інклюзивної освіти) – Інститутом спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Розглянемо більш ґрунтовно один з наведених аспектів допомоги дітям з психофізичними порушеннями на прикладі Сумського регіону.

При обґрунтуванні проведення реформування системи допомоги на рівні регіону було враховано, що корекційно-реабілітаційна допомога – це діяльність, яка здійснюється в межах певної адміністративно-територіальної одиниці (що пов'язано з її фінансуванням), якою є область. На нашу думку, доцільною є організація структури за територіальним принципом, тобто за місцем розташування її підсистем. Такий підхід забезпечить вирішення проблем, пов'язаних з потребами осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, зокрема з наближенням корекційно-реабілітаційної допомоги до місця проживання, що спрощує зв'язок з клієнтами. Прикладом таких структур, наближених до місцевих потреб, стали в області освітні округи, мережа територіальних центрів, створена в системі соціального захисту [101].

Вивчення практики в Сумському регіоні засвідчило, що, керуючись наказом МОН України від 05.04.06.2006 р. № 267 «Про затвердження Примірного положення про освітній округ», в області в

17 районних центрах було створено освітні округи. Згідно з Положенням, освітні округи – добровільне об'єднання загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і форм власності з дошкільними, позашкільними та іншими навчальними закладами, а також установами охорони здоров'я, що сприяють освітній діяльності, і установами, які створюються для забезпечення освітніх та культурно-освітніх потреб громадян, які проживають у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці (району, міста та їх частин).

Проте, як засвідчив порівняльний аналіз відомостей про створені округи, жодна спеціальна школа не була включена до освітнього округу, хоча вони й знаходилися на території новостворених освітніх округів. Не ввійшли до складу округів реабілітаційні та територіальні центри з відділеннями для дітей-інвалідів. Отже, пріоритет був наданий здоровій частині дитячого населення, діти ж з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю залишилися поза увагою.

Оскільки в наших дослідженнях було визначено, що система корекційно-реабілітаційної допомоги має бути відкритою, то під час розробки інноваційної моделі регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги були застосовані не лише дефектоцентристські підходи. Було поставлено мету: на базі вже існуючих округів організувати допомогу дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю відповідно до нової парадигми корекційно-реабілітаційної допомоги. *По-перше*, при розробці пропозицій з формування округів з корекційно-реабілітаційної допомоги було запропоновано врахувати розташування закладів (залежно від адміністративно-територіальних одиниць), що полегшить управління новоствореними округами та наблизить послуги до населення (рис. 3.16) (додаток Б). Залежно від кількості охоплених закладів та чисельності населення було запропоновано об'єднати по два-три райони області з урахуванням існуючих освітніх округів. *По-друге*, в основу розробленої інноваційної моделі регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги покладено ідею перетворення спеціальних шкіл на методичні або ресурсні центри. Об'єднання закладів вже існуючих освітніх округів в єдиний регіональний простір

корекційно-реабілітаційної допомоги було запропоновано здійснити за такою схемою, коли майже кожна загальноосвітня спеціальна школа стає таким центром.

Рис. 3.16. Округи з надання корекційно-реабілітаційної допомоги

Це означає, що відповідальними за організацію надання методичної допомоги стають директори спеціальних закладів, відповідальними за зміст методичної допомоги – завучі шкіл, методистами-консультантами призначаються вчителі-методисти (учителі) закладу (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Округи з надання корекційно-реабілітаційної допомоги (проект)

Назва базового закладу	Адміністративно-територіальна одиниця	
	Назва району	Кількість освітніх округів
Округ 1		
Шосткинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів № 10 Шосткинської міської ради Сумської області (класи для дітей із затримкою психічного розвитку)	<i>Середино-Будський</i>	3
	<i>Шосткинський</i>	7
	<i>Ямпільський</i>	7
		Усього 17
Округ 2		
КЗСОР* Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів (для слабозорих дітей)	<i>Кролевецький</i>	7
	<i>Конотопський</i>	10
	Конотопський будинок інвалідів	1
		Усього 18
Округ 3		
КЗСОР* Шалигінська спеціальна ЗОШ-інтернат	<i>Глухівський</i>	9
	<i>Путівельський</i>	7
		Усього 16
Округ 4		
КЗСОР* Ульянівська спеціальна ЗОШ-інтернат для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	<i>Буринський</i>	4
	<i>Білопільський</i>	7
	Білопільський будинок інвалідів	1
		Усього 12
Округ 5		
КЗСОР* Глинська спеціальна ЗОШ-інтернат Роменського району	<i>Роменський</i>	8
	<i>Липоводолинський</i>	8
		Усього 16

Продовження табл. 3.5

Округ 6		
КЗСОР* Штепівська спеціальна ЗОШ-інтернат Лебединського району	Недригайлівський	6
	Лебединський	7
	КЗСОР* Лебединська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів (дляплумих дітей)	1
		Усього 14
Округ 7		
Сумська спеціальна загальноосвітня школа Сумської міської ради	Сумський	12
	КЗСОР* Косівщинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів (для слабочуючих дітей) Сумського району	1
	КЗСОР* Сумська загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, м. Суми (дошкільне відділення – групи для дітей із ЗПР)	1
		Усього 14
Округ 8		
КЗСОР* Гребениківська спеціальна ЗОШ-інтернат Тростянецького району	Краснопільський	9
	Тростянецький	4
		Усього 13
Округ 9		
КЗСОР* Правдинська школа-інтернат I-II ступенів для дітей-сиріт із затримкою психічного розвитку	Охтирський	9
	Великописарівський	2
	КЗСОР Груньська спеціальна ЗОШ-інтернат Охтирського району	1
		Усього 12

* умовне скорочення: КЗСОР – комунальний заклад Сумської обласної ради

** назви закладів наведені відповідно до існуючих станом на 2010 р. (до їх зміни рішенням обласної ради п'ятого скликання від 03.09.2010)

Оскільки в освітній округ входять (згідно з Положенням) заклади освіти, охорони здоров'я, культури, спортивні та інші установи, то створення округів з корекційно-реабілітаційної допомоги дозволить об'єднати всі зазначені заклади в єдину систему допомоги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в межах певної адміністративно-територіальної одиниці, що забезпечить організацію єдиного регіонального простору з корекційно-реабілітаційної допомоги та сприятиме максимальному зближенню галузей у процесі її здійснення і підвищить її якість та ефективність. До складу округу, як було зазначено, повинні бути включені й заклади системи соціального захисту населення, зокрема реабілітаційні і територіальні центри та будинки-інтернати для осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Такий підхід дозволить вирішити питання організації допомоги не тільки для дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю віком від (2) 3 років до 18 (23) років, а й інших вікових категорій. За такою самою схемою можлива організація допомоги дітям раннього віку та особам працездатного віку.

Одразу постає питання з управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги, зокрема округами з корекційно-реабілітаційної допомоги. *По-перше*, поява нової структури неминуче зумовлює появу нової функції управління; *по-друге*, корекційно-реабілітаційна допомога надається значною кількістю вузькоспеціалізованих спеціалістів і вимагає екстраординарної координації.

При організації корекційно-реабілітаційної допомоги для забезпечення її ефективності необхідно дотримуватись основних вимог управління: 1) постійно орієнтуватися на потреби осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; 2) планувати корекційно-реабілітаційну діяльність; 3) зберігати певну автономію підсистем та стимулювати їх до якісного надання допомоги; 4) концентрувати зусилля підсистем задля досягнення загальної мети діяльності; 5) органічно поєднувати автономію підсистем з централізмом при наданні корекційно-реабілітаційної допомоги; 6) дотримуватися простоти форм управління, мати нечисленний управлінський апарат.

Постає завдання формування та розвитку структури управління регіональною системою корекційно-реабілітаційної допомоги як засобу координації зусиль всіх елементів, що утворюють цю систему. Структура управління повинна встановлювати чіткий взаємозв'язок різних видів діяльності в процесі корекційно-реабілітаційної допомоги, підпорядкувавши їх досягненню загальної мети. Кінцевим результатом організаційної системи має стати підвищення ефективності допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Для того щоб забезпечити досягнення встановленої мети (у системі взагалі чи в окремому модулі допомоги), слід зрозуміти структуру кожного виду допомоги в рамках кожної з підсистем, у системі взагалі, та обрати тип організаційної структури, яка буде застосована в процесі управління корекційно-реабілітаційною допомогою.

Вивчення існуючих моделей управління в галузі охорони здоров'я та освіти дозволило виділити доцільні та ефективні форми управління.

Наприклад, у системі організації медичної допомоги одночасно співіснують дві авторитарні лінії (управлінська та клінічна). На посади з управління галуззю на різних рівнях (обласному, міському, на рівні закладу) призначаються лікарі, які є професіоналами як у медичній справі, так і в управлінні. Особливістю державного управління в сфері охорони здоров'я на районному рівні є відсутність окремого органу виконавчої влади. Його функції виконує головний лікар центральної районної лікарні, який одночасно є головним лікарем району. Він здійснює функціональне керівництво закладами охорони здоров'я районного підпорядкування: приймає на роботу та звільняє з неї працівників охорони здоров'я, узгоджує кандидатури керівників медичних закладів, забезпечує їх фінансування, виконання ними службових завдань, звітність, контролює їхню діяльність тощо. Отже, у системі охорони здоров'я ефективно працює така форма організації управління, коли більшість адміністраторів – за освітою лікарі, обіймають посади на різних рівнях (обласний педіатр, обласний психіатр, міський ортопед, міський офтальмолог та ін.), поєднують адміністративну роботу з практичною за фахом на умовах сумісництва.

Такі підходи застосовуються й у галузі освіти при організації управління вищим навчальним закладом. Наприклад, для управління факультетом призначають за сумісництвом заступників декана, завідувачів кафедр та лабораторій. Зазначений вище підхід до управління можна запозичити й для організації управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги, що дозволить зберегти нечисленний управлінський апарат.

Отже, на чолі кожного округу з корекційно-реабілітаційної допомоги повинна стояти *координаційна рада*, до складу якої мають увійти представники управлінь: праці та соціального захисту, охорони здоров'я; представники громадських організацій, науковці – представники вищих навчальних закладів, але загальне керівництво має здійснювати представник управління освіти. На нашу думку, на рівні певної адміністративно-територіальної одиниці (району, міста, області) очолити координаційну раду повинен завідувач (районною, міською, обласною) психолого-медико-педагогічної консультацією, який, якщо розглядати це з позицій вертикального розподілу праці, набуває функцій менеджера, тобто на нього покладається одна з функцій управління – організація діяльності системи корекційно-реабілітаційної допомоги в певній адміністративно-територіальній одиниці. Зазначене делегування функцій управління дозволить оперативно реагувати на потреби осіб з психофізичними порушеннями.

Таким чином, завідувачів психолого-медико-педагогічних консультацій можна визнати такими, хто повинен за сумісництвом здійснювати управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги на території адміністративно-територіальній одиниці (області, міста, району), у межах якої вони здійснюють свою діяльність. Відповідно, усім завідувачам за виконання посадових обов'язків слід призначити доплату за роботу з управління зазначеним напрямом роботи в розмірі 25–30% ставки.

Відступаючи від розгляду проблем управління, варто зазначити роль психолого-медико-педагогічних консультацій в організації сучасної допомоги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. На нашу думку, досвід роботи вітчизняних психолого-медико-педагогічних консультацій (ПМПК) є унікальним, якого немає

в країнах далекого зарубіжжя, і до її функціонування виявляють інтерес зарубіжні колеги. Завдяки цій структурі здійснюється *комплексне безкоштовне діагностування* дитячого населення, під час якого відбувається уточнення діагнозу первинних порушень та планується орієнтовний маршрут навчання дітей, що сприяє адекватній корекційно-реабілітаційній допомозі.

Виходячи з цього доцільним було б визнання й делегування їм управлінської функції з організаційних питань та проведення превентивної кадрової політики, оскільки психолого-медико-педагогічні консультації на сьогодні є єдиним осередком в Україні, в якому зосереджено об'єктивні дані про дітей за всіма категоріями порушень, а отже, єдиним осередком, у якому зосереджена інформація про потреби населення в соціальних послугах. Саме ПМПК слід було б зробити структурою управління з *делегуванням їм організаційно-управлінської функції* з організації освітніх послуг дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та координації зусиль всіх служб в регіональній системі корекційно-реабілітаційної допомоги. Наявність об'єктивної бази даних освітніх потреб дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю дозволить завчасно коригувати роботу кадрових служб у певній адміністративно-територіальній одиниці, зокрема, з прогнозування потреб на майбутнє дитячого населення й із забезпечення мережі працівниками з відповідним освітнім ценом.

Повернемося до розгляду організації корекційно-реабілітаційної діяльності в межах певного округу з корекційно-реабілітаційної допомоги. Ми зазначили, що очолювати округ повинна координаційна рада, до складу якої мають увійти представники управлінь: праці та соціального захисту, охорони здоров'я; представники громадських організацій, депутати районної (міської) ради народних депутатів, науковці – представники вищих навчальних закладів, але загальне керівництво повинен здійснювати представник управління освіти. Залучення депутатів до роботи координаційної ради ми пояснюємо тим, що саме вони впливають на формування бюджету на рівні певної адміністративно-територіальної одиниці (районна (міська), обласна, Верховна рада народних депутатів). На рис. 3.17 представлено

структури управління та розподіл функцій управління між членами координаційної ради, в додатку Б наведено орієнтовний зразок типового договору про створення об'єднання «Округ з корекційно-реабілітаційної роботи».

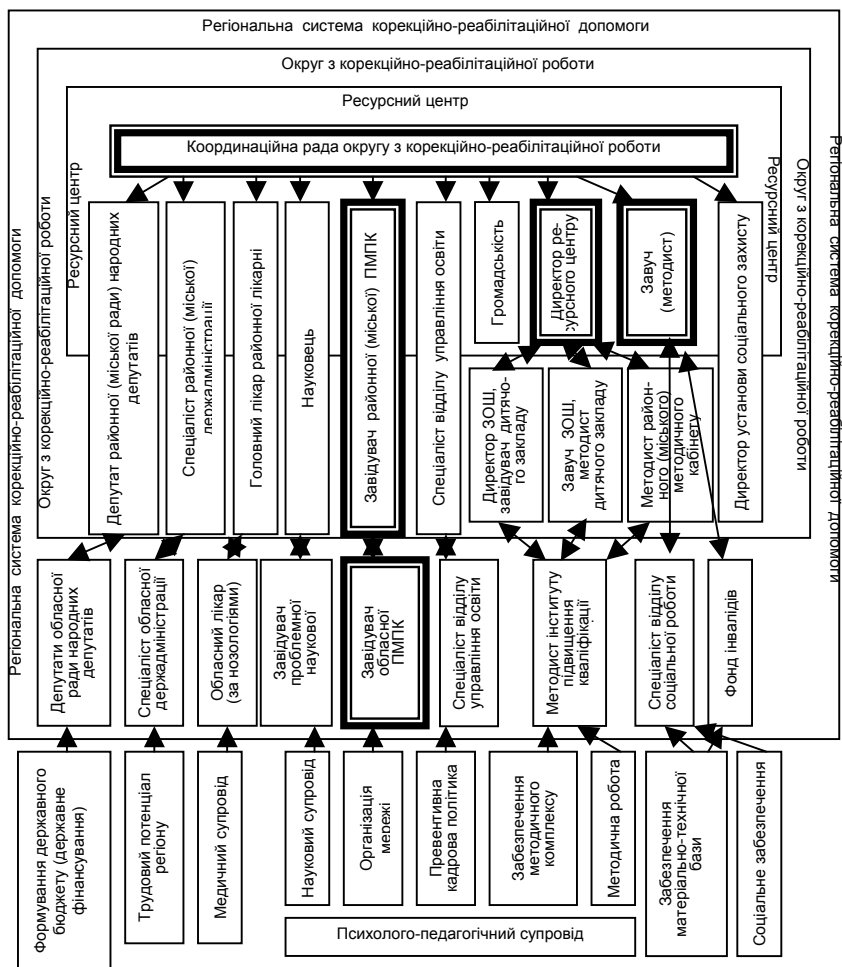

Рис. 3.18. Модель структури управління та розподілу функцій управління між членами координаційної ради округу з корекційно-реабілітаційної допомоги

Підсумовуючи, слід зазначити, що впровадження викладеного вище підходу до управління дозволить вирішити одне зі складних питань організації надання корекційно-реабілітаційної допомоги – координацію цієї діяльності між установами різного відомчого підпорядкування та залучення до цього органів місцевої влади. Новостворені координаційні ради округу мають взаємодіяти з органами місцевого самоврядування, які наділені делегованими державою повноваженнями. Серед них – забезпечення доступності і безоплатності освіти, медичного та соціального обслуговування в межах певної адміністративно-територіальної одиниці; забезпечення розвитку всіх видів освіти, медичного і соціального обслуговування (відповідно до існуючої в країні законодавчої бази); розвиток і вдосконалення мережі освітніх, лікувальних закладів та закладів соціального забезпечення усіх форм власності. Це, на нашу думку, дасть можливість сконцентрувати зусилля всіх підсистем задля досягнення кінцевої мети діяльності.

Застосування викладеного вище підходу до здійснення управління системою зумовлює потребу у виокремленні функцій з управління корекційно-реабілітаційною діяльністю (див. рис 3.13), що має бути враховано при впровадженні регіональної моделі корекційно-реабілітаційної допомоги та моделі її управління [101].

На рис. 3.18 наведено системні зміни в управлінні корекційно-реабілітаційною допомогою, які ми рекомендуємо до впровадження в практику допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в Україні.

У матеріалах третього розділу висвітлені організаційно-методичні аспекти управління корекційно-реабілітаційною допомогою; сформульовано організаційні механізми управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги (технологічна фаза), які повинні:

- а) стати інструментами подальшої модернізації системи допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в межах певної адміністративно-територіальної одиниці;
- б) модифікувати професійно-орієнтовану стратегію підготовки фахівців.

Рис. 3.18. Системні зміни у сфері управління корекційно-реабілітаційною допомогою особам з психофізичними порушеннями в Україні

4. ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНА СТРАТЕГІЯ: ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ДО УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСОМ КОРЕКЦІЙНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДОПОМОГИ

4.1. Стан, проблеми та тенденції підготовки фахівців у контексті модернізації регіональної системи корекційно- реабілітаційної допомоги

У світлі глобалізаційних чинників та відповідних реформувальних спеціальної освіти, що відбуваються в Україні, першорядного значення набувають відповіді на питання про те, якими заходами, засобами домогтися світового рівня якості корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями, забезпечити її ефективність та інтенсифікацію [101; 437]

Розвинені країни завжди розпочинали реформування освітньої системи з підготовки фахівців високого гатунку. У Європейських країнах і США 95–98% педагогів, які працюють у системі спеціальної освіти, закінчують відповідні навчальні заклади [233, 8]. Водночас вивчення стану забезпеченості кадрами системи спеціальної освіти в країнах пострадянського простору показало, що й дотепер не досягнуто балансу між рівнем розвитку й диференціації системи спеціальної освіти та підготовкою педагогічних кадрів. На сучасному етапі розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями проблема забезпечення кваліфікованими кадрами спеціальної освіти в Україні залишається актуальною.

Проблеми підготовки фахівців-дефектологів в Україні висвітлені в роботах В.І. Бондаря, В.В. Засенка, Н.Ф. Засенко, В.В. Золотоверх, І.Г. Єременка, І.П. Колісника, А.А. Колупасової, М.З. Кота, С.П. Миронової, В.М. Синьова, К.М. Турчинської, О.М. Таранченко, В.В. Тарасун, А.Г. Шевцова, М.К. Шеремет, Л.І. Фомічової, М.Д. Ярмаченка та ін. У них розглядалися питання підготовки кадрів з позицій формування професійної готовності фахівців до зазначеної діяльності, визначалися необхідні профілі підготовки фахівців для сучасних закладів. Проте в доступній нам літературі не було

визначено підходів до прогнозування та планування обсягів підготовки фахівців за спеціальністю (напрямом підготовки) 6.0101105, 7.01010501, 8.01010501 «Корекційна освіта» відповідно до потреб формування трудового (кадрового) потенціалу регіонів. Отже, забезпечення кадрами спеціальної освіти можна розглядати як недостатньо керований процес.

На початку розгляду проблеми слід зазначити, що в тексті монографії будуть вживатися як синоніми назви: спеціальність – напрям підготовки; напрям підготовки – галузь знань. Підставою для цього є наказ Міністерства освіти і науки України «Про введення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787» від 09.11.2010 р. № 1067, у додатках якого наведено порівняння зміни назв спеціальностей (напрямів) підготовки вчителів-дефектологів (табл. 4.1.).

Таблиця 4.1

Зміни назв спеціальностей 1997–2010 рр.

<i>Перелік 1997</i>					
Код	Назва напрямку підготовки	Назва спеціальності підготовки		Код спеціальності спеціаліста	Код спеціальності магістра
0101	Педагогічна освіта	Дефектологія		7.010106	8.010106
<i>Перелік 2006</i>					
Шифр галузі	Найменування галузі знань	Напрямок підготовки	Код напрямку підготовки		
0101	Педагогічна освіта	Корекційна освіта (за нозологіями)	6.010105		
<i>Перелік 2010</i>					
Код	Назва напрямку підготовки	Назва спеціальності підготовки		Код спеціальності спеціаліста	Код спеціальності магістра
	Освіта				
0101	Педагогічна освіта	Корекційна освіта (за нозологіями)		7.01010501	8.01010501

Метою даного підрозділу обрано визначення основних інструментів прогнозування та планування обсягу підготовки фахівців за спеціальністю 6.010105, 7.01010501, 8.01010501 «Корекційна

освіта» для забезпечення системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю відповідно до потреб регіону.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 1996 р. № 266 «Про порядок формування та розміщення державних замовлень на поставку продукції для державних потреб і контролю за їх виконанням» щорічно планується державне замовлення на підготовку кадрів. Як будь-яка робота, пов'язана з прогнозами, довгострокове планування контингентів для професійної підготовки є «процесом, який більшою мірою повинен бути науково обґрунтованим» [51, 32]. Планування підготовки кадрів для спеціальної освіти в регіоні повинно вестися з часовим випередженням та ґрунтуватися на аналізі статистичних даних регіону. Як показує практика, при плануванні бюджетної складової контингенту вищих навчальних закладів необхідно вивчати потреби ринку праці й визначати на перспективу підготовку кадрів згідно з соціальними завданнями. Вихідним пунктом при плануванні чисельності контингенту, зарахованих до вищого навчального закладу за напрямом підготовки 6.010105 «Корекційна освіта», повинна бути відповідність потребам в кадрах з певною кваліфікацією. Це дасть можливість забезпечити їх подальше працевлаштування. При плануванні підготовки кадрів і прогнозуванні їх подальшого працевлаштування необхідний постійний обмін інформацією між тими, хто працює над довгостроковим плануванням розвитку освіти в регіоні та відповідними вищими навчальними закладами. Це важливо вже на етапі наукового дослідження всього комплексу проблем з забезпечення якості корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями.

Важливим інструментом для визначення тенденцій розвитку потреби у кваліфікованих кадрах за спеціальністю (напрямом підготовки) 6.010105, 7.01010501, 8.01010501 «Корекційна освіта» є вивчення освітньої політики держави, зокрема нормативно-правової бази, демографічних даних, а також статистики в галузях освіти й охорони здоров'я.

Закони України та інші нормативно-правові акти регулюють здійснення освітніх послуг у сфері корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями. Правова база

постійно оновлюється і вдосконалюється, враховуючи при цьому ратифіковані міжнародні угоди, конвенції. Конституція України (ст. 53) гарантує рівні для всіх права на освіту. Закон України про освіту (1991) передбачає створення та розширення мережі закладів компенсаторного типу. Національна доктрина розвитку освіти (2002) стала орієнтиром для регіональних програм. У ній визначені шляхи підтримки дітей та молоді з особливостями психічного та (або) фізичного розвитку на сучасному етапі. «Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» (2008) є підставою для подальшого реформування та вдосконалення існуючої системи. Згідно з останніми нормативно-правовими документами передбачається збільшення обсягу освітніх послуг для дітей з порушеннями фізичного та (або) розумовими вадами. Планується: 1) збільшення кількості дітей охоплених спеціальною освітою (наприклад, навчання дітей з помірною розумовою відсталістю); 2) збільшення мережі спеціальної допомоги за рахунок навчання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю у закладах різної форми власності тощо. Однак відсутність регульованої кадрової політики загострює проблеми забезпечення прав дітей з порушеннями в розвитку на отримання ними якісної корекційно-реабілітаційної допомоги та захисту від некомпетентного педагогічного впливу. Згідно з наведеними вище нормативними актами, можна передбачити перспективи розвитку освітньої галузі та визначити необхідну потребу у дефектологічних кадрах, що виникає у зв'язку з розширенням сфери надання освітніх послуг дітям з порушенням фізичного та (або) розумового розвитку й збільшенням обсягу робіт.

Як зазначалося, одним з інструментів вивчення тенденцій розвитку потреби у кваліфікованих кадрах за спеціальністю 6.010105 «Корекційна освіта» є вивчення демографічних та статистичних даних. Дані демографічного аналізу (табл. 4.2) [437] показують, що останнім часом відтворення населення набуло стабільності й зменшення за роками не спостерігається (рис. 4.1).

Таблиця 4.2

**Загальні показники відтворення населення
в Україні та Сумській області**
(кількість народжених, осіб)

Рік За роками	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Народжуваність (народилися живими) Україна	376 478	390 688	408 589	427 259	426 086	460 368	472 657
Народжуваність (народилися живими) Сумський регіон	8526	8644	9088	9066	8913	10129	10108

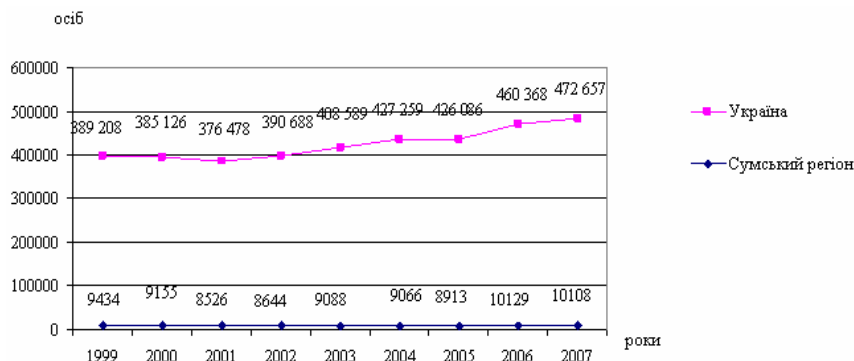

Рис. 4.1. Динаміка показників відтворення населення
в Україні та Сумській області за 1999 -2007 рр.

Ми робили припущення, що в умовах кризи кількість народжуваних знизиться до рівня 2001 року, але це не буде значною мірою впливати на прогнозування обсягу підготовки фахівців.

Прогнозування обсягу підготовки фахівців за спеціальністю (напрямом підготовки) 6.010105, 7.01010501, 8.01010501 «Корекційна освіта» досить точно можна здійснити згідно з показниками

відношення кількості дітей з психофізичними порушеннями (ПФП) до загальної кількості дітей (табл. 4.3) [66; 67; 347].

Таблиця 4.3

Загальні показники відношення кількості дітей з психофізичними порушеннями до загальної кількості дітей в Україні та Сумській області (осіб)

Навчальний рік	Україна			Сумський регіон		
	усього дітей віком до 18 років	кількість дітей з ПФП (осіб)	% від усіх дітей	усього дітей віком до 18 років	кількість дітей з ПФП (осіб)	% від усіх дітей регіону
2004/2005	8907492	1038185	11,66	201106	17928	8,91
2005/2006	8964283	982575	10,96	190602	18324	9,61
2006/2007	9119356	1020439	11,19	183269	19226	10,49
	8997043	1013733	11,3	191659	184927	9,7

За даними Центральної психолого-медико-педагогічної консультації, кількість дітей з порушеннями фізичного та (або) розумового розвитку становить у середньому 11,3% загальної кількості дітей з усіх регіонів країни. В Сумській області – у середньому 9,7% усіх дітей регіону.

При плануванні необхідно також враховувати, що за статистичними даними, останнім часом значно погіршилися показники стану здоров'я дітей. За останні п'ять років в Україні зросла кількість дітей з особливими освітніми потребами. Це діти з порушеннями зору, слуху, вадами інтелектуального розвитку, зі складними дефектами, дитячим аутизмом, девіантною поведінкою, труднощами в навчанні і спілкуванні. Зростає кількість дітей, у яких ще в молодших групах дитячого садка виявляються явні розлади нервово-психічної сфери. Щорічно в Україні на 5–6 тис. збільшується кількість дітей-інвалідів. Оскільки ці показники є стабільними, вони можуть застосовуватись як інструменти планування.

Наступним інструментом планування обсягу підготовки фахівців може бути визначення кількості фахівців залежно від форми

організації корекційно-реабілітаційної допомоги [347]. Від форм надання допомоги будуть залежати підрахування витрат робочого часу, а від його кількості – чисельність фахівців для забезпечення якісного корекційно-реабілітаційного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

У системі освіти корекційну допомогу діти отримують у спеціальних групах дошкільних навчальних закладів компенсуючого або комбінованого типу; у спеціальних школах (школах-інтернатах) або в спеціальних класах при загальноосвітніх навчальних закладах; у формі індивідуального навчання – вдома або з відвідуванням загальноосвітніх та спеціальних навчальних закладів; у системі соціального захисту – в дитячих будинках-інтернатах I–IV профілю. Застосовуються й інші форми допомоги – при навчально-реабілітаційних центрах, логопедичних пунктах, притулках, соціально-реабілітаційних центрах. Є діти, які перебувають вдома (сімейне виховання без корекційного навчання). У своїй доповіді на засіданні Ради з питань освіти інвалідів при Міністерстві освіти і науки України та Міністерстві праці та соціальної політики України заступник директора департаменту загальної середньої та дошкільної освіти Я. Корнієнко зазначив, що на сьогодні в загальноосвітніх школах навчається 130389 учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

Аналіз статистичних даних щодо форм організації корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями та кількості охоплених нею дітей з вадами психофізичного розвитку показує таке (табл. 4.4) [347]:

- кількість дітей, які перебувають вдома без спеціальної допомоги, зменшилася (по Україні з 3246 до 1219 осіб, в Сумській області – зі 198 до 57 осіб);

- кількість учнів у спеціальних класах по Україні зменшилась з 20195 до 17228 осіб, в Сумській області – збільшилася з 306 до 331 осіб;

- кількість дітей, які здобувають освіту за індивідуальною формою навчання, по Україні збільшилася з 10281 до 12088 осіб, в Сумській області зменшилася з 585 до 427 осіб).

Таблиця 4.4

Динаміка зміни кількості дітей з вадами ПФП щодо отримання корекційно-реабілітаційної допомоги протягом навчального року

№ з/п	Форма організації допомоги	Кількість дітей у 2004 -2005 н.р.		Кількість дітей у 2005 -2006 н.р.		Кількість дітей у 2006 -2007 н.р.	
		Україна	Сумський регіон	Україна	Сумський регіон	Україна	Сумський регіон
I .	В системі освіти	109188	3469	121304	2574	107865	2956
1.1.	В спеціальних групах дошкільних закладів	42568	2096	51538	1476	47630	1644
1.2.	В спеціальних класах шкіл-інтернатів та загальноосвітніх навчальних закладів	20195	306	21565	322	17228	331
1.3.	Індивідуальна форма навчання	10281	585	12088	486	12697	424
1.4.	В інших формах (центрах, логопунках, притулках)	36144	482	38497	290	18933	557
II.	В системі соціального захисту	2266	28	2362	43	1716	25
III.	Вдома	3246	198	2134	12	1219	57

Вивчення статистичних даних щодо кількості дітей, охоплених різними формами допомоги, дає можливість визначити потреби у фахівців, які будуть здійснювати їх корекційний супровід. Розрахунок чисельності окремих категорій працівників може здійснюватися на підставі норм праці (норм часу, нормативів чисельності, норм навантаження, норм часу обслуговування і норм обслуговування) [166, 122–123].

На підставі даних, наведених у табл. 4.4, можна зробити прогноз щодо потрібної кількості фахівців залежно від форми надання допомоги, наприклад:

- якщо йдеться про індивідуальне навчання, то кількість педагогічних фахівців розраховується відповідно до кількості дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, охоплених індивідуальним навчанням та нормативів часу (у початковій ланці навантаження 10 годин на тиждень; у середній та старшій ланці на індивідуальну форму навчання виділяється 14-16 годин на тиждень, які розподіляються між учителями-предметниками);

- якщо йдеться про стаціонарне навчання, кількість педагогів у спеціальних школах визначається на підставі чинних нормативів (розраховується кількість класів і необхідних навчальних годин (з навчальних планів) навантаження на кожного вчителя).

При плануванні обсягу підготовки фахівців за спеціальністю (напрямом підготовки) 6.010105, 7.01010501, 8.01010501 «Корекційна освіта» необхідно також брати до уваги вплив глобалізаційних чинників. Теоретики спеціальної освіти пропонують будувати освітню політику, спираючись на західні зразки. З впровадженням інклюзивної освіти спеціальні школи мають стати методичними осередками з надання допомоги дітям з психофізичними порушеннями. Цим пояснюється намагання підвищити фаховий рівень педагогів, які працюють у спеціальних закладах, шляхом набуття ними дефектологічної освіти у вищих навчальних закладах.

Потреба в корекційно-реабілітаційній допомозі дітям з психофізичними порушеннями у висококваліфікованих кадрах обумовлює необхідність прогнозування кількості працівників для направлення на здобуття фахової освіти. Керівники спеціальних закладів повинні здійснювати такий прогноз, враховуючи фаховий рівень і вік працюючих. Аналіз статистичних даних показав, що станом на 2005–2006 н.р. у Сумській області тільки 24% вчителів спеціальних шкіл-інтернатів мали дефектологічну освіту. Ця цифра є усередненим показником. Це спонукало до перебудови стратегії місцевих вищих навчальних закладів в плані підготовки спеціалістів даного напрямку. Було обґрунтовано доцільність та відкрито у

Сумському педагогічному університеті ім. А.С. Макаренка підготовку студентів за спеціальністю «Дефектологія».

Можна констатувати, що зазначена ситуація щодо забезпечення кадрами не є притаманною тільки Сумській області. В інших областях України ситуація із кадровим забезпеченням системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями є аналогічною. Л.А. Петушкова [308] зазначає, що в Київській області в спеціальних загальноосвітніх закладах тільки 60% педагогів мають вищу дефектологічну освіту. У загальноосвітніх навчальних закладах, де функціонують спеціальні класи або впроваджується інтегроване навчання дітей з психофізичними порушеннями, учителі-дефектологи відсутні. За даними досліджень, 65% учителів, які є слухачами курсів підвищення кваліфікації, не володіли методами роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, 23% учителів не знайомі зі спеціальними програмами, не знають психологічних особливостей дітей зазначеної категорії [308]. Водночас практика показує, що у вітчизняній освітній системі активно впроваджується інтегроване навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку. Тому важливою потребою є: відкриття районних та міських психолого-медико-педагогічних консультацій з метою діагностики та раннього виявлення дітей зазначеної категорії, надання вчасної корекційно-розвивальної та консультативної допомоги; відкриття реабілітаційних центрів та спеціальних служб, які б здійснювали профілактику та готували батьків до роботи з дітьми, що мають особливі освітні проблеми, в домашніх умовах. І знову ж таки гостро постає проблема педагогічних кадрів відповідної кваліфікації, які б могли здійснювати таку роботу. У багатьох районах та містах України зазначені спеціалісти відсутні.

Отже, одним із показників для планування обсягу підготовки фахівців з дефектологічною освітою може бути забезпеченість системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями відповідними кадрами [99].

Підсумовуючи, зазначимо, що всі наведені аргументи можуть бути підставою для планування підготовки додаткової кількості фахівців за спеціальністю (напрямом підготовки) 6.010105, 7.01010501, 8.01010501 «Корекційна освіта». До елементів

прогнозування та планування можна віднести збільшення обсягу робіт залежно від форм надання допомоги, часткову заміну працівників без відповідної освіти, відшкодування природного вибуття спеціалістів, але завершених прогнозів не існує. Обрані підходи спочатку перевіряються й уточнюються та в разі необхідності корегуються на основі тривалого вивчення тенденцій розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги. Натомість доступ до вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» зазначеного напрямку підготовки суттєво обмежено ліцензійними квотами. Тому вбачається доцільною наукова дискусія щодо зазначеної проблеми для вироблення спільної системи підходів до прогнозування та планування обсягу підготовки фахівців за напрямом 6.010105 «Корекційна освіта» з метою забезпечення ефективної діяльності системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями відповідно до потреб регіону та України в цілому.

Показники кількості осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю при загальному зниженні народжуваності населення та погіршенні демографічної ситуації залишаються стабільними. Тобто, проблема корекційно-реабілітаційної допомоги зазначеній категорії громадян, а отже й проблема підготовки фахівців для надання їм різних видів соціальних послуг, залишається актуальною. Зміни соціально-економічного становища держави, зумовлені як внутрішніми кризовими ситуаціями, так і всесвітньою кризою, впливають на зміст і засоби допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю. Вони вимагають вчасного реагування освітньої системи шляхом прогнозування змісту цих змін та проектування потреб у майбутніх кадрах для системи корекційно-реабілітаційної допомоги [93]

Проблема проектування багаторівневої педагогічної системи та управління розвитком неперервної професійної освіти є однією з базових при підготовці кваліфікованих кадрів як на національному, так і регіональному рівні. Питання проектування та планування регіональної освітньої системи підготовки спеціалістів як педагогічної, так і непедагогічної сфери, розглядали у своїх працях такі науковці: Г.В. Ахмеджанова, М.В. Барсуков, Вол.І. Бондар,

О.А. Булавенко, Г.М. Ільмушкін, Л.К. Пікулева, Л.Л. Редько, В.В. Тарасов, М.Г. Худолій, О.І. Чапрак та ін.

Пошуки шляхів у галузі професійної підготовки спеціалістів дефектологічного профілю проводили В.І. Бондар, І.Г. Єременко, Н.Ф. Засенко, В.А. Лапшин, М.М. Малофєєв, С.П. Миронова, Н.М. Назарова, В.М. Синьов, М.О. Супрун, Л.І. Фомічова, А.Г. Шевцов, Д.І. Шульженко та ін., про що свідчать публікації науковців у фахових виданнях та їх монографії.

Здійснюючи аналіз та оцінку існуючих моделей підготовки фахівців, науковці одностайно доводили думку про необхідність та важливість впровадження неперервної педагогічної підготовки (рис. 4.2) [40, 76].

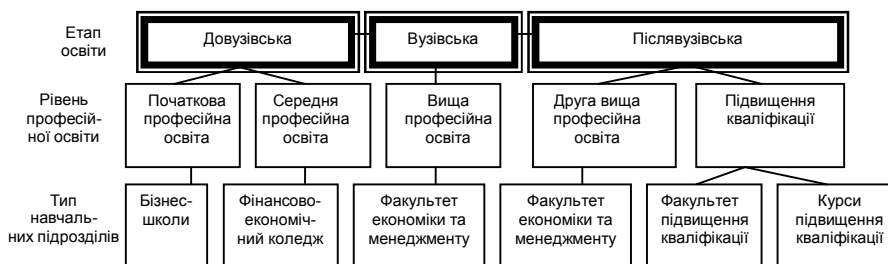

Рис. 4.2. Модель неперервної професійної освіти при підготовці спеціалістів з економіки (за О.А. Булавенко)

При цьому питання підготовки кадрів для системи корекційно-реабілітаційної допомоги з позицій неперервності формування первинного індивідуального потенціалу спеціалістів дефектологічного профілю, зокрема в аспекті забезпечення багаторівневої педагогічної підготовки, залишилися поза увагою науковців.

Мета підрозділу: здійснити порівняльний аналіз проектування багаторівневої педагогічної системи підготовки кадрів для регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги, провести оцінку реалізації принципу наступності в підготовці кадрів, спроектувати стратегію удосконалення подальшого розвитку системи підготовки кадрів.

У попередніх дослідженнях корекційно-реабілітаційну допомогу ми розглядали як комплексну систему, складовими (підсистемами) якої є сфери охорони здоров'я, освіти та соціального захисту. Це принципове положення ми застосували й під час аналізу підготовки кадрів для системи корекційно-реабілітаційної допомоги (рис. 4.3).

Рис 4.3. Модель підготовки кадрів для регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги

Умовні позначення: 1 – назва галузі знань; 2 – шифр та найменування галузі знань; 3 – код та найменування спеціальності магістра; 4 – код та найменування спеціальності спеціаліста; 5 – код та найменування спеціальності бакалавра; 6 – код та найменування спеціальності молодшого спеціаліста

Для наочного подання інформації щодо наступності етапів підготовки кадрів для регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги, скористуємося цією моделлю. Наводимо її як схему демонстрації підготовки фахівців не тільки галузі знань 0101

«Педагогічна освіта», а й для інших спеціальностей, які обслуговують осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю впродовж їх життя в межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Наша модель дала можливість продемонструвати, *з одного боку*, підтвердження, що, хоча надання корекційно-реабілітаційної допомоги відбувається за різними напрямками, але моделі підготовки відповідних спеціалістів у нашій країні однакові, крім підготовки кадрів для управління; *з іншого* – виявити існуючі протиріччя в проектуванні вузівської підготовки спеціалістів для регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Розглянемо більш докладно одну зі складових системи корекційно-реабілітаційної допомоги – сферу соціального захисту населення. Мета цієї галузі – працевлаштування та соціальний захист населення (матеріальне забезпечення й забезпечення догляду). Надання послуг населенню відбувається: через служби зайнятості населення – працевлаштування; через територіальні центри – соціальне обслуговування на дому; через притулки та центри з реабілітації – надання допомоги безпритульним, безнаглядним, зокрема, допомога підростаючому поколінню (серед них – діти-інваліди). Кадрове забезпечення цього напрямку роботи відбувається шляхом використання кадрів з відповідною підготовкою з різних спеціальностей, а саме: медичної (медичний персонал різного рівня кваліфікації), педагогічної (практичні психологи, соціальні реабілітологи, фізичні реабілітологи, вчителі-дефектологи – переважно логопеди (на жаль, професіоналів інших напрямів підготовки залучають до роботи дуже рідко), вихователі та ін.), економічної сфери (бухгалтери, економісти), кадри для управління підвідомчими закладами. Розгляд підходів до проектування багаторівневої педагогічної системи з підготовки фахівців для соціальної галузі довів, що в державних нормативних документах передбачено підготовку за всіма рівнями – починаючи від молодшого спеціаліста й закінчуючи магістром (галузь знань 1301 Соціальне забезпечення) (див. рис. 4.3).

У медичному обслуговуванні в сфері корекційно-реабілітаційної допомоги слід виділяти першу та другу медичну допомогу, яка надається амбулаторно та стаціонарно в умовах поліклінік, лікарень,

санаторіїв, медичних центрів та в закладах освіти й соціального захисту, які територіально належать до медичних закладів. Аналіз моделі підготовки фахівців у галузі медичної сфери засвідчив її найбільшу досконалість (див. рис. 4.3). Потужно розвинуті напрями підготовки середнього та старшого медичного персоналу у вищих навчальних закладах I–II та III–IV рівнів акредитації. У відділах статистики медичної галузі працюють спеціалісти відповідного напрямку підготовки. Здійснюється підготовка кадрів з управління (відділенням, закладом, галуззю та ін.) з числа працівників, які мають відповідний стаж роботи та освіти з напрямку підготовки «Медицина». Тільки працівники, які належать до молодшого медичного персоналу, не мають відповідної медичної освіти, наприклад, молодша медична сестра (санітарка-прибиральниця). Працівники, які здійснюють допоміжні функції в структурі медичної допомоги, можуть залучатися з інших галузей підготовки (економісти, бухгалтери, кухарі та ін.).

Розглянемо модель *підготовки працівників для педагогічної сфери*. До галузі знань 0101 «Педагогічна освіта» належить підготовка за напрямами «дошкільна освіта», «початкова освіта», «соціальна педагогіка», «корекційна освіта (за нозологіями)»; до галузі знань 0102 «Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини» – підготовка за напрямом «фізична реабілітація»; до галузі знань 0301 «Соціальні науки» – підготовка практичних психологів (див. рис. 4.3). Для забезпечення функціонування галузі можуть залучатися фахівці з інших напрямів підготовки (економісти, бухгалтери, кухарі та ін.).

Нами було також здійснено порівняльний аналіз відповідності вимог до освіти як професіоналів, так і фахівців за тими галузями, що безпосередньо беруть участь у корекційно-реабілітаційній допомозі, та наявності напрямів і рівнів їх підготовки в проектуванні вузівської підготовки, який наведено в табл. 4.5, 4.6, 4.7.

В табл. 4.5 наведено узагальнені дані щодо напрямів підготовки за спеціальностями «магістр» і «спеціаліст», які визначено в останніх нормативних документах – Постанові Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787, наказі Міністерства освіти і науки України від 09.11.2010 р. № 1067, в яких подано перелік напрямів підготовки, рекомендованих для вищих навчальних закладів [333; 266]. Друга

частина табл. 4.5 містить відомості про назви посад, рекомендованих для занесення до штатного розпису закладів та оформлення запису в трудовій книжці [115; 117]. Оскільки в класифікаторі професій наведено не тільки описи посад професіоналів, а й вимоги до рівня їх підготовки, то ми внесли й ці дані до табл. 4.5. Наявність цієї ланки (підготовка магістрів і спеціалістів) у багаторівневій підготовці та відповідність напрямів підготовки існуючим у практиці посадам за умови грамотної реалізації кадрової політики в соціальній сфері може забезпечити систему корекційно-реабілітаційної допомоги професійно підготовленими учасниками – надавачами соціальних послуг.

Таблиця 4.5

Відповідність напрямів підготовки кадрів за спеціальностями ОКР «магістр» і «спеціаліст» визначенню посад та кваліфікаційних вимог до професіоналів

Галузь Напрям	Медична галузь	Педагогічна галузь			Соціальна галузь
Магістр, спеціаліст					
Напрями підготовки у вищих навчальних закладах III–IV рівня акредитації	Лікувальна справа	Фізична реабілі- тація	Корек- ційна освіта (за нозо- логіями)	Соці- альна педаго- гіка	Соціальна робота
Професіонали					
Назва посади та кваліфіка- ційні вимоги	Лікар: повна вища освіта (спеціаліст, магістр) за напрямом підготовки "Медицина". Спеціалізація за певною спеціаль- ністю медич- ного профілю (інтернатура, курси спеціа- лізації). Наявність сертифіката лікаря- спеціаліста	Учитель- реабі- літолог: повна вища освіта відпо- відного напрямку підго- товки (магістр, спеціа- ліст)	Учитель- дефек- толог: повна вища освіта відпо- відного напрямку підго- товки (магістр, спеціа- ліст)	Соціаль- ний педагог: дитьми- інвалі- дами: повна вища освіта відпо- відного напрямку підго- товки (магістр, спеціа- ліст)	Фахівець із соціальної роботи: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (спеціаліст). Фахівець із соціальної допомоги вдома: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст)

Якість корекційно-реабілітаційної допомоги залежатиме від того, як швидко буде подолана проблема кадрових деформацій, про які ми писали в попередніх розділах монографії. До одних з них ми віднесли низькі показники забезпечення закладів кадрами з дефектологічною підготовкою (коли їх посади обіймають працівники без відповідної освіти). Порушення та недотримання цих вимог при прийомі робітників на вакантні посади свідчить про низьку відповідальність за виконання покладених обов'язків керівниками закладів та вищих інстанцій. Отже, при реалізації кадрової політики в соціальній сфері слід змінити недосконалу систему добору кадрів: регулярно здійснювати моніторинг реалізації кадрової політики в системі корекційно-реабілітаційної допомоги, зокрема з забезпечення кадрами з дефектологічною підготовкою; дотримувати раціональності у доборі й розстановці кадрів.

Наступним кроком буде врахування виявленої потреби в кадрах при розробці стратегії розвитку багаторівневої педагогічної системи підготовки фахівців для системи корекційно-реабілітаційної допомоги, в тому числі (на підставі отриманих результатів моніторингу) формування державного замовлення на підготовку фахівців.

Повернемося до аналізу існуючої в Україні багаторівневої педагогічної системи за наведеними вище підходами й розглянемо ще один з рівнів підготовки відповідних фахівців – рівень підготовки молодших спеціалістів (фахівців), наявність яких у штаті закладів забезпечує ефективність і якість послуг, що надаються в системі корекційно-реабілітаційної допомоги (табл. 4.6) [115; 117].

Таблиця 4.6

**Відповідність напрямів підготовки кадрів за спеціальностями ОКР
«молодший спеціаліст» визначенню кваліфікаційних вимог до фахівців**

Молодший спеціаліст					
Галузі Напрями	Медична галузь	Педагогічна галузь			Соціальна галузь
Молодший спеціаліст					
Вищі навчальні заклади I–II рівня акредитації: напрями підготовки	Сестринська справа	Здоров'я людини	Відсутній	Соціальний педагог	Соціальна робота

Продовження табл. 4.6

Фахівці					
Назва посади та кваліфікаційні вимоги	Сестра медична: неповна вища освіта (молодший спеціаліст) або базова вища освіта (бакалавр) за напрямом підготовки "Медицина", спеціальністю "Сестринська справа", "Лікувальна справа" або "Акушерська справа". Спеціалізація за профілем роботи	Асистент вчителя-реабілітолога: неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст). Фахівець з фізичної реабілітації: неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст), спеціалізація "Фізична реабілітація"	Асистент вчителя-дефектолога: неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст)	Асистент вихователя соціально-го по роботі з дітьми-інвалідами: неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст)	Соціальний працівник: неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст)

Аналіз напрямів підготовки кадрів показав, що цей перелік можна вважати неповним, оскільки підготовку фахівців дефектологічного напрямку взагалі не передбачено, хоча за іншими напрямками підготовки рекомендовано підготовку молодших спеціалістів (див. табл. 4.6). Отже, можна відзначити протиріччя, що існує в практиці корекційно-реабілітаційної допомоги: за нормативними державними документами підготовка молодших спеціалістів з дефектологічною освітою не передбачена, хоча в класифікаторі професій визначено посади фахівців за цим рівнем підготовки. У такому разі можна говорити про відсутність проектування безперервної підготовки кадрів на рівні Кабінету Міністрів та Міністерства освіти і науки України, що негативно позначається на якості допомоги, яка надається особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

До довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників (випуск 80 «Соціальні послуги») внесено кваліфікаційні характеристики посад працівників, які безпосередньо чи опосередковано зайняті під час надання соціальних послуг: «Перекладач-дактилолог», «Перекладач-дактилолог навчальних закладів», «Асистент вчителя-логопеда», «Інструктор-методист у справах глухих» та ін., яких також можна віднести до працівників, які мають обслуговувати систему корекційно-реабілітаційної допомоги (табл. 4.7) [117].

Таблиця 4.7

Відповідність напрямів підготовки за спеціальностями різного ОКР визначенню посад та кваліфікаційних вимог до професіоналів та фахівців

Педагогічна галузь			
Магістр, спеціаліст			
Вищі навчальні заклади III–IV рівня акредитації: напрями підготовки	Відсутній	Відсутній	Корекційна освіта (за нозологіями)
Професіонали			
Назва посади та кваліфікаційні вимоги	Перекладач-дактилолог навчальних закладів: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст)	Перекладач-дактилолог: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст)	Вчитель-логопед: повна вища освіта відповідного напрямку підготовки (магістр, спеціаліст)
Молодший спеціаліст			
Вищі навчальні заклади I–II рівня акредитації: напрями підготовки	Відсутній	Відсутній	Відсутній
Фахівці			
Назва посади та кваліфікаційні вимоги	Відсутні	Відсутні	Асистент вчителя-логопеда: неповна вища освіта відповідного напрямку підготовки (молодший спеціаліст)

Відсутність зазначених в табл. 4.7 напрямів підготовки в переліку спеціальностей, рекомендованих для підготовки на різних рівнях, обумовлює труднощі при відкритті цих напрямів підготовки, оскільки відсутнє їх ліцензування, а на практиці це обмежує реалізацію прав інвалідів на отримання послуг зазначених спеціалістів в житті.

Проведений аналіз кваліфікаційних характеристик професій працівників, внесених у довідник професій соціальної сфери показав, що до переліку посад в довіднику введено *нові* професії та визначено кваліфікаційні характеристики кожної з них, але аналіз штатних розписів закладів показав, що при його складанні, навіть у документах, які вийшли останнім часом, введення посад асистента-дефектолога, асистента вчителя-реабілітолога та інше не передбачено.

У той самий час потужний розвиток сучасних напрямів допомоги, яка здійснюється практичними психологами, соціальними педагогами та соціальними працівниками, засвідчив, що відновлення цих напрямів роботи в 90-х роках ХХ ст. призвело до їх монополізації і витиснення такого напрямку допомоги, як дефектологічний. Навчальні заклади в штатному розписі мають посади практичних психологів та соціальних педагогів й на 90–100% укомплектовані працівниками цих напрямів. Хоча, при розподілі напрямів підготовки за галузями знань практична психологія віднесена до переліку соціальних наук, а соціальна педагогіка – до освіти, де майже всі видані державні нормативні документи з управління та змісту їх діяльності є спільними. На жаль, у зв'язку з модернізацією спеціальної освіти (введення сучасних форм навчання дітей з психофізичними порушеннями – інтегроване, інклюзивне, індивідуальне та ін.) дефектологія поступово відсувається на другий план, хоча в нормативних документах вона зазначена як одна з важливих наукових та практичних галузей, оскільки завдяки цьому напрямку реалізується повноцінне навчання, виховання та корекційна допомога дітям з психофізичними порушеннями. Однак, у штатних розписах кожного навчального закладу посади вчителів-дефектологів не введені, хоча інклюзивна освіта дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю набула останнім часом потужного розмаху. Як позитивне, слід зазначити відкриття відділів з управління спеціальною освітою в управліннях освіти обласного рівня.

Отже, оцінюючи підготовку кадрів напряму 0101 «Педагогічна освіта», галузі знань «Корекційна освіта» (за нозологіями), відзначимо *порушення реалізація принципу наступності в підготовці* спеціалістів цього напряму, хоча за іншими галузями знань такої проблеми не існує.

Визначаючи стратегію подальшого розвитку системи підготовки кадрів, слід приділити увагу розв'язанню цієї проблеми. У майбутньому зміна підходів до підготовки кадрів та до формування штатного розпису закладів, зокрема введення до нього професіоналів та фахівців з дефектологічною освітою, забезпечить ефективність процесу корекційно-реабілітаційної допомоги та управління цим процесом [93].

4.2. Удосконалення професійно-орієнтованої стратегії як імператив прогресивних змін корекційно-реабілітаційної діяльності

Потреби оптимізації системи допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю без вирішення низки протиріч практики стають неможливими без залучення до цього системи вищої освіти.

Аналіз наукових першоджерел (педагогічної та спеціальної літератури, авторефератів дисертаційних робіт) та практики корекційно-реабілітаційної допомоги виявив протиріччя між потребами практики та підготовкою фахівців і продемонстрував, що ця проблема відповідно до потреб регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги залишається до кінця не дослідженою. Це зумовлює необхідність проведення фундаментальних досліджень у напрямі вдосконалення кадрової політики та стратегії підготовки фахівців відповідно до потреб регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги, зокрема дослідження проблеми удосконалення стратегії підготовки фахівців з позицій сучасних підходів до реалізації допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю відповідно до потреб регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Метою підрозділу є визначення основних тенденцій удосконалення системи підготовки фахівців до роботи з особами з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю з урахуванням факторів впливу зовнішнього середовища на систему вищої освіти.

Вивчення положень про університет, задекларованих у документах міжнародних організацій (ЮНЕСКО, Асоціації європейських університетів, Великої Хартії університетів Європи), дозволяє на основі їх узагальнення змодельовати уявлення про сучасний заклад вищої освіти як про центр неперервної освіти, науково-освітньо-культурний комплекс, а також як *центр дослідницького вирішення актуальних суспільних проблем регіону (виділено нами. – Д.Т.)*.

Згідно зі ст. 43 Закону України «Про освіту» [135] вищими закладами освіти в Україні визнані технікум (училище), коледж, інститут, консерваторія, академія, університет та ін. Відповідно до статусу вищих закладів освіти встановлено чотири рівні акредитації: *перший рівень* – технікум, училище, інші прирівняні до них вищі заклади освіти; *другий рівень* – коледж, інші прирівняні до нього вищі заклади освіти; *третій і четвертий* рівні (залежно від наслідків акредитації) – інститут, консерваторія, академія, університет.

Стаття 46 Закону визначає автономію вищого закладу освіти. Автономія може надаватися вищому закладу освіти відповідно до рівня акредитації і передбачає права закладу на: визначення змісту освіти, визначення планів прийому студентів, аспірантів, докторантів з урахуванням державного контракту (замовлення) та угод з підприємствами, установами, організаціями, громадянами, встановлення і присвоєння вчених звань вищого закладу освіти четвертого рівня акредитації, інші повноваження, що делегують вищому закладу освіти відповідно до його статусу державні органи управління освітою.

У ст. 43 Закону України «Про освіту» зазначено, що вищі заклади освіти у встановленому порядку можуть створювати різні типи навчально-науково-виробничих комплексів, об'єднань, центрів, інститутів, філій, коледжів, ліцеїв, гімназій.

У системі освіти (ст. 47 Закону) передбачено післядипломну освіту (спеціалізація, стажування, клінічна ординатура, підвищення кваліфікації та *перепідготовка кадрів*), яка забезпечує одержання

нової кваліфікації, нової спеціальності та професії на основі раніше здобутої в закладі освіти і досвіду практичної роботи, поглиблення професійних знань, умінь за спеціальністю, професією.

На нашу думку, результати вивчення актуальних суспільних проблем регіону (зокрема, кадрової політики) можуть слугувати базою для маркетингової стратегії навчального закладу, а отже, бути одним із факторів, який безпосередньо впливає на систему менеджменту навчального закладу.

Розглядаючи методологію стратегічного планування в закладах вищої професійної освіти, автор [317] визначив загальну систему менеджменту (керуючої підсистеми) вищого навчального закладу, яка дозволяє своєчасно реагувати на впливи зовнішнього середовища. На рис. 4.4 наведена загальна схема системи управління вищим навчальним закладом [317, 155] з виділеними функціональними галузями управління, що дозволяє відобразити відповідні їм управлінські сфери діяльності, на які може впливати процес перебування стратегії підготовки фахівців у межах регіону.

Як видно зі схеми, інноваційний та стратегічний менеджмент у структурі управління вищого навчального закладу науковець відніс до найбільш проблемних сфер менеджменту навчальних закладів, що, у свою чергу, на нашу думку, обмежує та ускладнює маркетингові стратегії навчального закладу.

Серед літературних джерел останніх років [7; 57; 428; 505; 508; 512 та ін.], що висвітлюють проблеми інноваційного й стратегічного менеджменту, найбільше докладний аналіз шкіл стратегічного менеджменту наведено в роботі [508] Г. Мінцберга, Б. Олстренда й Дж. Лемпела (1997). Автори поділяють існуючі наукові школи на три групи.

У школах, що ввійшли до першої групи (*дизайну/осмислення, планування/формальний, позиціонування/аналітичний*), процес формування стратегії має характер пропозицій, тобто дається опис того, як мають формуватися стратегії.

Рис. 4.4. Загальна система менеджменту навчальних закладів
(за В.С. Побиванцем)

Умовні позначення:

* найбільш проблемні на сьогодні сфери менеджменту навчальних закладів

** найбільш відпрацьовані на сьогодні сфери менеджменту навчальних закладів

Так, представники *першої* школи, що домінувала в 1960-ті роки (а дві наступні виникли на її основі), розглядають стратегію як процес неформального дизайну, тобто *конструювання, проектування, моделювання*. Друга школа, розквіт якої припадає на 1970-ті роки, розглядала стратегію як відносно незалежний процес формального планування. Прихильники *третьої* школи, що заявила про себе в 1980-ті, зосередилися не на плануванні стратегії, а на її *змісті*.

Найменування «школи позиціонування» вона одержала тому, що її послідовники як найважливіше завдання розглядали *принципи* вибору стратегії.

Школи, що увійшли до другої групи (*підприємництва/передбачення, когнітивна/ментальний, навчання/ розвитку, влади/ведення переговорів, організаційної культури/колективний процес, зовнішнього середовища/реактивний*), у процесі формулювання стратегії розглядали специфічні аспекти цього процесу. Їхні послідовники наголошували на дослідженні реальних процесів розробки стратегій. Вони намагалися розглядати стратегію як результат передбачення майбутнього, вироблення стратегії, пов'язуючи з процесами, що відбуваються у свідомості менеджера. Так, представники *школи навчання* вважали, що стратегія повинна розроблятися крок за кроком у міру розвитку, самонавчання організації. Представники *школи влади* розглядали стратегію як процес переговорів між конфліктуючими групами всередині організації або між організацією й зовнішнім середовищем. Відповідно до поглядів прихильників *школи культури*, стратегія залежить від культури організації, а процес її вироблення є колективним процесом. Теоретики *школи зовнішнього середовища* вважають, що побудова стратегії є реактивним процесом і визначається як *реакція на зміни* в зовнішньому середовищі. Найбільш послідовно ця позиція розроблялася когнітивною школою, яка обрала методологічною основою *когнітивну психологію* й на цій основі намагалася проникнути у *свідомість* стратега.

Школи, що складають третю групу, намагалися перебороти невизначеність, пов'язану з поведінкою індивіда, із позиції детермінізму проаналізувати процес стратегічного управління. Школа, названа Г. Мінцбергом та іншими авторами «школою *конфігурації*», являла собою підхід, що прагне об'єднати завдання всіх попередніх, – процес вироблення стратегії, її зміст, організаційну структуру, оточення. Вона спирається на принципи й методи організаційного розвитку, виводячи з них закономірності стратегічних змін: *стратегія розглядається як процес* трансформації [154, 142].

Як автономний заклад університет має своєчасно реагувати на зміни в зовнішньому середовищі й змінювати свою стратегію підготовки фахівців відповідно до потреб ринку праці. Тому, взявши на озброєння надбання останньої групи наукових шкіл стратегічного менеджменту, вони створюють у своїй структурі проблемні наукові лабораторії. Це дозволяє університетам на підставі результатів досліджень проведених науковими лабораторіями вищих навчальних закладів з вивчення проблем регіону в галузі кадрової політики, вчасно корегувати свою маркетингову стратегію та своєчасно вирішувати проблеми модернізації підготовки фахівців у самому навчальному закладі [76].

Однак В.К.Симоненко зазначає, що в Україні «...створено порочну систему, коли наукові розробки, інноваційні вирішення *створюються в одній площині, функціонують в іншій, а споживач перебуває в третій (виділено нами. – Д.Т.)*. І це порочне коло можна розірвати тільки створенням інноваційного шляху розвитку не тільки в економіці, а й, насамперед, у системі державного управління. Міністерство освіти і науки України замовляє наукові розробки без конкретизації споживачів, моніторингу їх впровадження, без визначення економічної й соціальної ефективності. Необхідно кардинально змінити роль науки, домогтися того, щоб науковий потенціал був затребуваний вітчизняною економікою» [367]. Якщо корекційно-реабілітаційну діяльність розглядати як вид економічної діяльності, то цей підхід остаточно підтверджує актуальність проблеми, яка розглядається в нашому дослідженні. Тому, здійснюючи власне дослідження, ми розглядали проблему допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю крізь призму декількох наук, що на методологічному рівні розглядають проблеми різних галузей соціальної сфери, у тому числі й управління нею.

Проведене нами комплексне вивчення проблеми допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю з позицій системного підходу на сучасному етапі дозволив виявити низку протиріч та окреслити шляхи їх подолання. У нашому дослідженні ми зробили спробу вивчити стан практики надання освітніх послуг з урахуванням особливих освітніх потреб на регіональному рівні та

виявити протиріччя з підготовки кадрів в існуючій системі спеціальної освіти.

Модифікація *регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги* має відбуватися в першу чергу за допомогою проектування варіативної допомоги, що зумовить зміни в кадровій політиці. Для цього необхідно:

1) ***підвищити вимоги до освітнього цензу*** педагогів при наданні освітніх послуг у системі корекційно-реабілітаційної допомоги, зокрема в спеціальній освіті. У підрозділах 1.1, 3.2 було зазначено, що надання освітніх послуг має стати одним із пріоритетів допомоги особам з психофізичними порушеннями (див.: Л.С. Виготський, В.П. Андрущенко, рис. 3.9). Тому необхідно здійснити додаткове трактування (тлумачення) та роз'яснення в нормативно-правових документах (КВЕД, законах, положеннях, штатних нормативах та ін.), де йдеться *про педагогічний персонал закладів, що здійснюють надання освітніх послуг особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю*, яка полягає в такому:

– у системі охорони здоров'я переглянути в документах трактування освітнього цензу педагогічного персоналу (як вихователів, так і вчителів) штатного розпису: дитячих будинків, де здійснюється догляд за дітьми раннього віку; стаціонарів лікарень, де проходять курс лікування діти з порушеннями зору, слуху, інтелекту, опорно-рухового апарату та інших категорій дітей з психофізичними порушеннями. Педагоги повинні мати освіту за спеціальністю «Дефектологія», «Корекційна освіта» (за нозологіями), а не загальну педагогічну підготовку;

– у системі освіти має бути посилена увага до реалізації кадрової політики в спеціальних навчальних закладах та масових навчальних закладах (дошкільних, шкільних), де здійснюється навчання та виховання осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

– у системі соціального захисту необхідно внести зміни до нормативно-правових документів та передбачити надання освітніх послуг педагогами з дефектологічною підготовкою (не лише за спеціальністю «Логопедія») у реабілітаційних центрах, будинках-інтернатах;

2) *змінити кадрову політику*. Стрімкі зміни організаційних форм здійснення корекційно-реабілітаційної роботи формуватимуть нові вимоги до кадрового потенціалу й на рівні закладу посилюватимуть проблему забезпечення кадрами з відповідною освітою. У державних нормативних документах визначено, що діти з психофізичними порушеннями *мають право* на отримання *дефектологічної допомоги* [137] та навчання та виховання (освітні послуги) повинні надавати вчителі-дефектологи з відповідною підготовкою (*дефектологічною!*) [116] (*додано нами.* – Д.Т.).

Запропонована нами в підрозділі 1.1 парадигма «корекційно-реабілітаційна допомога ходить за особою з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю *впродовж життя*» також вимагає перегляду підходів до здійснення кадрової політики. Оскільки допомога має відповідати медико-соціальній моделі (див. табл. 1.2) та здійснюватися за місцем перебування особи – за територіальним розташуванням закладу, в якому вона отримує допомогу, то з огляду організаційно-управлінських підходів до реалізації освітніх послуг у кожному закладі за місцем перебування дитини має бути забезпечено дефектологічну допомогу фахівцями з відповідною освітою.

Зазначимо, що в нашому дослідженні ми дійшли висновку: у практичній діяльності доцільно *перейти* від *авантюристичної до активної раціональної* кадрової політики, складовою якої є *превентивна* кадрова політика. Для цього необхідно вчасно наповнювати ринок праці фахівцями з відповідною (дефектологічною, за сучасними вимогами – корекційно-педагогічною) підготовкою. Застосовуючи в дослідженні поняття «кадровий потенціал», ми зближуємо його (відповідно до існуючих досліджень – [110; 311; 355; 383] з поняттям «трудоий потенціал» й трактуємо його як інтегральну соціально-економічну категорію, яка включає сукупність рис і якостей, що визначають працездатність людей, у тому числі їх фізичний, психологічний та моральний потенціал, *обсяг загальних та специфічних знань і навичок*, що характеризують ресурсний аспект соціально-економічного розвитку суспільства.

У підрозділі 1.3 ми визначали, що для здійснення *активної раціональної* та впровадження *превентивної* кадрової політики керівник кожного закладу повинен мати уявлення про зміст

корекційно-реабілітаційної допомоги кожної нозології у дітей (див. табл. 1.3 та 1.4) та модель її реалізації як на рівні регіону, так і на рівні закладу. Незалежно від місця перебування дитини (у лікувальному, освітньому закладі чи закладі реабілітації, соціального забезпечення), робота з надання корекційно-реабілітаційної допомоги у її повному обсязі не повинна перериватися (відповідно до парадигми – «корекційно-реабілітаційна допомога ходить за особою з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю *впродовж життя*»). Тільки за такого підходу можна максимально досягти її ефективності. Це, у свою чергу, обумовить зміни в кадровій політиці: забезпечення якості надання освітніх послуг залежатиме від кадрового потенціалу закладу і наявності в штаті працівників з дефектологічною підготовкою, посилить увагу до освітнього цензу працівників.

Нагадаємо, що в контексті нашого дослідження поняття «кадри» ми трактуємо таким чином: *кадри – це кваліфіковані, спеціально підготовлені до тієї чи іншої діяльності працівники*. Ефективність їх використання передбачає максимальну віддачу того, на що здатний спеціаліст *відповідно до своєї освіти*, особистісних якостей, набутого досвіду. Кадровий потенціал закладений у тих *функціях працівника*, які він виконує як професіонал у силу своїх здібностей, *знань*, досвіду, й на цій основі може забезпечити ефективне функціонування закладу [482].

Введення ліцензування корекційно-реабілітаційної діяльності як додаткового виду економічної діяльності сприятиме оптимізації допомоги та її кадрового забезпечення.

Формування сучасних уявлень про якість здійснення допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю дозволить відтворити реальну картину потреб у фахівцях з відповідною (дефектологічною) підготовкою, для чого необхідно:

- змінити підходи до накопичення статистичних даних про кадри, які здійснюють допомогу особам з психофізичними порушеннями з уточненням їх освітнього цензу;
- упровадити моніторинг здійснення кадрової політики в межах системи корекційно-реабілітаційної допомоги;

3) **удосконалити професійно-орієнтовані стратегії** відповідно до факторів зовнішнього середовища (рис. 4.5).

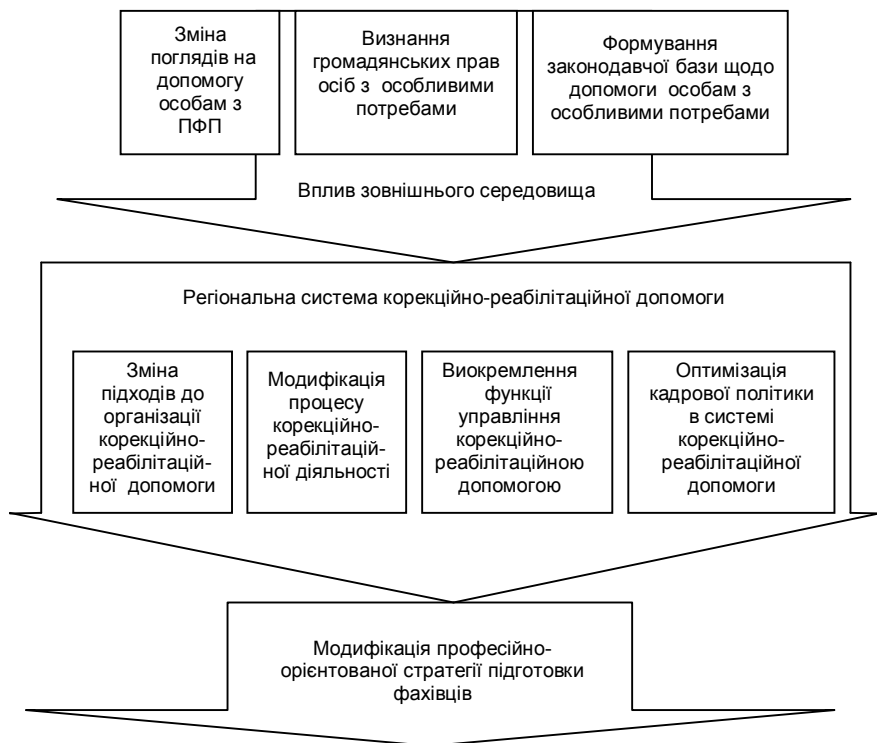

Рис. 4.5. Вплив зовнішніх факторів на формування професійно-орієнтованої стратегії

Практичну реалізацію інноваційної політики в системі корекційно-реабілітаційної допомоги розглянуто нами через розкриття окремих аспектів її маркетингової стратегії та механізмів реалізації в практиці, у тому числі стратегії та механізмів підготовки майбутніх спеціалістів, що здійснюватимуть корекційно-реабілітаційну допомогу.

Зупинимося на деяких питаннях маркетингової стратегії вищого навчального закладу. Нагадаємо: *результати дослідницької роботи,*

яка здійснюється у межах вищого навчального закладу, з вирішення актуальних суспільних проблем регіону (зокрема, кадрової політики) можуть слугувати базою для розробки стратегії вдосконалення підготовки фахівців, а отже, бути одним із факторів, що безпосередньо впливають на систему менеджменту навчального закладу.

Освітня стратегія університетів ґрунтується на принципах професіоналізму *випереджаючої освіти*. Отже, вищі навчальні заклади, розташовані на території певного регіону (автономної республіки, області, міста), мають не лише готувати спеціалістів з урахуванням сьогоденних потреб ринку праці конкретного регіону, а й передбачати інноваційні зміни кадрової політики в структурі соціально-економічного розвитку свого регіону, своєчасно вирішувати питання оновлення спеціалізацій та змісту підготовки фахівців.

Для подальшого розгляду питань маркетингової стратегії вищого навчального закладу вважаємо за доцільне зупинитися на розумінні понять «спеціалізація», «спеціальність», «професія» в контексті проблеми нашого дослідження.

«Спеціалізація» (від лат. *specialis* – особливий) – конкретизація, деталізація фаху, набуття особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки, які мають особливості, у межах спеціальності. «Спеціальність» (лат. *specialis* – особливий; від *species* – рід, вид) – комплекс набутих людиною знань і практичних навичок, що дає їй можливість займатися певним родом занять у якійсь галузі діяльності [392]. «Професія» – спеціальність, вид трудової діяльності особистості, що вимагає певної освіти, навичок і досвіду [384]. Профіль спеціальності зумовлюється специфікою професії.

На основі аналізу досліджень фахівців [271, 80–82] пропонуємо підходи до формування спеціалізацій, спеціальностей та професій, адаптованих до системи корекційно-реабілітаційної допомоги, та покажемо їх залежність від потреб осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (рис. 4.6).

Наведена схема дозволяє продемонструвати існуючий зв'язок між соціальним замовленням та предметною основою спеціалізації, без чого втрачається сенс підготовки фахівців. Слід наголосити що корекційно-реабілітаційна допомога є пріоритетною при організації допомоги особам з психофізичними порушеннями та або з

інвалідністю. Саме вона є найважливішою складовою допомоги для забезпечення їх соціалізації та інтеграцію в суспільство.

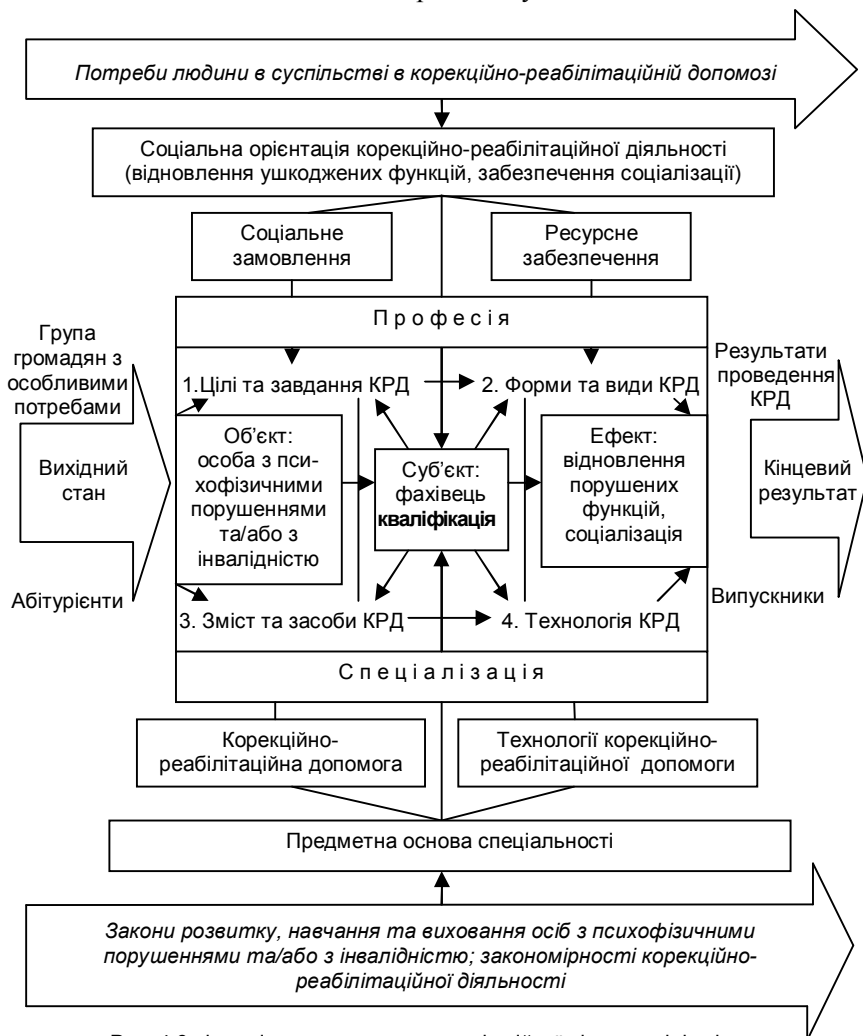

Рис. 4.6. Функціональна система професійної діяльності фахівця в системі корекційно-реабілітаційної допомоги

Фахівець (у разі корекційно-реабілітаційної діяльності ці фахівці належать до різних галузей соціальної сфери) перебуває в центрі системи; він є її суб'єктом, якому за сучасності надано право управляти цим

процесом у межах своєї спеціальності (професії). Оперуючи елементами системи (ціль, зміст і засоби, форми, технологічні процеси й проміжний ефект діяльності), він виводить (або не виводить) замовника на бажаний рівень стану здоров'я чи освіти.

Виокремимо структуру підготовки фахівців для системи корекційно-реабілітаційної допомоги з урахуванням підходів до формування спеціалізацій, спеціальностей та професій [271, 82] (рис. 4.7).

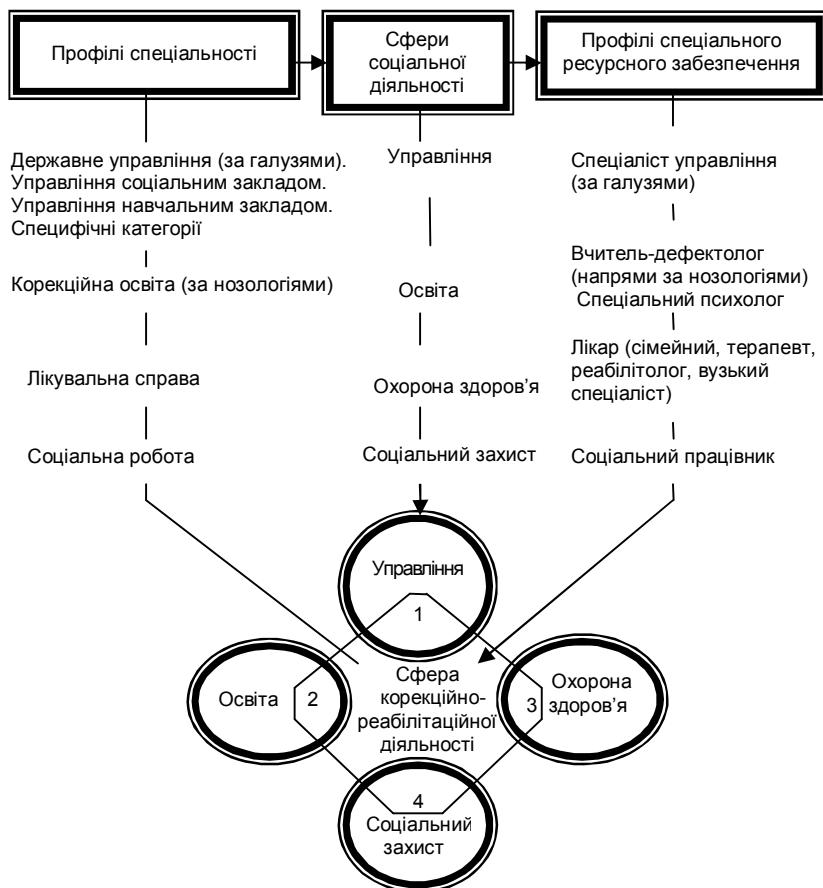

Рис 4.7. Організаційна структура підготовки фахівців для системи корекційно-реабілітаційної допомоги

Ця схема дозволяє продемонструвати взаємозв'язок у маркетинговій діяльності вищих навчальних закладів, що займаються підготовкою кадрів для системи корекційно-реабілітаційної допомоги. Залежно від потреб у допомозі осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (від нозології та віку осіб), які мешкають у межах певної адміністративно-територіальної одиниці, виникає потреба до появи особливих посад навіть в рамках однієї й тієї самої спеціальності.

Це підтверджує вивчення досвіду організації допомоги особам з психофізичними порушеннями в країнах далекого зарубіжжя, та, зокрема, потреб практики у фахівцях з відповідною підготовкою. Початком нашого дослідження у 2002 році стало вивчення організаційної структури інноваційної системи корекційно-реабілітаційної допомоги, її фінансування та кадрового забезпечення в Нідерландах, Німеччині, США та інших країнах світу. Під час аналізу стану розробки проблеми нашого дослідження ми здійснювали збір фактичного емпіричного матеріалу, застосовуючи інтерв'ю, запитання, бесіди з колегами з інших країн.

При ознайомленні з досвідом колег у Нідерландах⁴, у системі допомоги особам з психофізичними порушеннями цієї країни було виявлено такий напрям надання освітніх послуг, як *«мандрівне» навчання* та посаду *«мандрівного вчителя»*, вивчено його обов'язки, функції. Встановлено, що ця посада була введена в *регіональних центрах*. На той час у Нідерландах їх було чотири (до відома: в Нідерландах 70% дітей з особливими потребами навчаються в спеціальних школах, 30% – у загальноосвітніх). Посада *«мандрівного вчителя»* введена до штату працівників регіонального центру. У його обов'язки входить супровід дітей з психофізичними порушеннями як раннього віку (вдома), так і під час навчання в загальноосвітній школі: здійснення контролю за організацією корекційної допомоги; консультування педагогів, яке проводиться в присутності батьків, щоб у подальшому вони могли здійснювати контроль за якістю навчання та корекційно-реабілітаційної допомоги їх дитини в закладі. Предметом нашого вивчення в Нідерландах було й фінансове забезпечення такого

---

⁴ Під час відвідування автором спеціальних закладів Нідерландів у складі делегації з України.

навчання. З інтерв'ю спеціалістів⁵, які займаються проблемами допомоги особам з психофізичними порушенням, було встановлено, що: 1) масова школа отримує 670 євро на рік на одного учня з психофізичними порушеннями при їх інтеграції в загальні класи; 2) батьки отримують фінансову підтримку на транспортні витрати (на послуги таксі) для підвезення дітей до школи; 3) передбачено й транспортні витрати ресурсного центру для пересування «мандрівного вчителя» до місця навчання дітей або в сім'ю. Таким фінансуванням галузі досягають мобільності пересування педагогічних кадрів на території обслуговування.

Подібний стан організації системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями існує й у Німеччині. Тут на базі спеціальних шкіл⁶ відкрито центри ранньої допомоги, які здійснюють «ранню інтервенцію» (супровід) розвитку дітей з психофізичними порушеннями за місцем проживання. Аналіз системи підготовки фахівців у Німеччині⁷ засвідчує наступність у підготовці кадрів, що відображено в табл. 4.8.

У Росії на рівні молодшого фахівця ведеться підготовка вихователів корекційних закладів (дошкільних та шкільних)⁸, чим забезпечується наступність у підготовці кадрів.

Ознайомлення з досвідом США та Канади довело існування добре налагодженої та фінансованої системи допомоги. Описуючи шкільні реформи в Канаді, які були пов'язані з впровадженням інклюзивної освіти, J. Lupart, C. Webber [507] зазначали, що *спеціалізація вчителів, програми підготовки майбутніх педагогів, методики оцінювання та викладання, спеціалізовані професійні та батьківські правозахисні об'єднання, дослідження та публікації, а також допоміжні послуги, – усе це є частиною добре налагодженої, окремо фінансованої освітньої структури*, що ставала дедалі більше конкурентно спроможною стосовно загальноосвітньої системи в *питаннях фінансування, використання ресурсів та ефективності персоналу* (Bunch, 1994).

---

⁵ Інтерв'ю з Herman Gresnigt, Carina Poels, Betti Essers (Нідерланди). Переклад назви професії – за перекладачем.

⁶ Інтерв'ю з Rita Höfler (Німеччина)

⁷ Інтерв'ю з Amund Schmidt (Німеччина)

⁸ Інтерв'ю з О.Г. Приходько (Росія)

Таблиця 4.8

**Підготовка фахівців до роботи з дітьми з психофізичними порушеннями
та/або інвалідністю в Німеччині**

Назва Name	Три кваліфікаційні ступені Drei Qualifikationsstufen		
	I. Санітар-вихователь Heilerziehungspfleger Внесено до державного реєстру професій; підготовка фахівців відбувається у відповідному навчальному закладі Німеччини впродовж трирічного терміну навчання	II. Лікувальний педагог Heilpädagog Фахівець із лікувальної педагогіки, до обов'язків якого входить консультування й супровід людей з порушеннями та відхиленнями в розвитку різного ступеня важкості за допомогою діагностики, планування й проведення педагогіко-терапевтичних заходів, а також психосоціальної підтримки; навчання спеціальності відбувається у вищих навчальних закладах і академіях	III. Спеціаліст з педагогіки Dipl. - Heilpädagog, - Sonderpädagog, - Spezialpädagog, - Rehabilitationspädagoge (= Master), Lehramtsstudium Кваліфікація присвоюється державою після закінчення вищого навчального закладу. Присвоєна кваліфікація дозволяє займатися керівною діяльністю в галузі лікувальної педагогіки, наприклад: в геріатрії: майстерні для людей з особливими потребами, консультаційних центрах, приватна практика, психіатрії
Хто займається підготовкою фахівців Wer bildet Fachleute aus	Училище; технікум Fachschulen	Вища школа; Університет Hochschulen; Universität.	
Для яких закладів готують фахівців Für welche Einrichtungen werden diese Fachleute ausgebildet	Підготовка фахівців ведеться у двох напрямках: 1) підготовка вчителів для шкіл; 2) для всіх інших сфер життя (дозвілля, робота та ін.). Getrennt: 1) lehramt für Schulen; 2) für alle anderen Lebensbereiche (Freizeit, Arbeit...).		
Вік клієнтів Alter	1) від 5 до 21 року (школа); vom 5. bis 21. Lebensjahr (Schule); 2) 0 - ∞		

Для з'ясування вимог до підготовки майбутніх педагогів, які здійснюватимуть інклюзивне навчання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в Україні, ми звернулися до вивчення моделей західних шкіл, оскільки їх підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми потребами впроваджуються в Україні. З'ясуємо, які вимоги висуваються до кваліфікації педагогів.

За компаративними дослідженнями українських, російських, голандських педагогів, зокрема А.А. Сбруєвої [360], В. Уланова [438], Е. Маркса, Л.Де Клуве та М. Петрі [348] та інших джерел інформації виділено за певними критеріями п'ять моделей масової школи (додаток А), опис яких наводимо нижче.

Перші три моделі найбільш поширені, орієнтовані передусім на те, щоб дати учням знання відповідно до Державних стандартів і з урахуванням рівня здібностей учнів. Організація навчального процесу в таких школах становить собою свого роду «конвеєр» з виробництва випускників із заздалегідь визначеними «держстандартними» якостями. Основним принципом діяльності таких шкіл є те, що учень повинен пристосовуватися до тих умов навчання, які може запропонувати йому школа.

Школи *першої моделі* характеризуються передусім тим, що тут поділяють дітей на потоки відповідно до рівня їх здібностей. У вищому потоці предмети вивчаються на найбільш високому рівні складності, тут готують «еліту». Хто не встигає, того переводять до нижчих потоків.

У школах *другої моделі* принцип групування учнів *не поточний, а предметно-урочний*. Учням надається можливість вивчати кожний предмет на доступному для них рівні. Наприклад, один засвоює математику на вищому, англійську мову на нижчому рівні, а інший навпаки. Усі учні однієї паралелі постійно перегруповуються так, щоб на уроці у вчителя навчалися учні приблизно однакового рівня здібностей, тобто створюються гомогенні групи. Відповідно, у таких школах є вчителі, які викладають предмет з орієнтацією на високий, середній або мінімально допустимий рівень.

Школи першої та другої моделей, навіть маючи не надто сильних педагогів, можуть домогтися високих результатів у знаннях з

предметів, адже для вчителів спеціально створюють «ідеальні» умови: приблизно однаковий рівень здібностей учнів дає можливість учителям не витрачати сили й час на пошуки і здійснення індивідуального підходу до кожного учня. Виховання, а точніше управління учнями, обмежується забезпеченням дисципліни, направленням їх до доступного їм потоку, а також профорієнтацією. Більшість шкіл у країнах Західної Європи – першої та другої моделей.

Характерною особливістю шкіл *третьої моделі* є формування класів із дітей з гетерогенними здібностями з різних верств суспільства. Освітні цілі, як і в перших двох моделях, полягають у тому, щоб дати знання відповідно до Держстандартів, але високий рівень знань у школах такої моделі може бути досягнутий лише за умови високої кваліфікації вчителів, яка передбачає, зокрема, уміння в галузі внутрішньої диференціації навчання, здатність створити в класі атмосферу взаємодопомоги, взаємопідтримки.

Науковці зазначають, що школи *четвертої* і *п'ятої* моделей зорієнтовані передусім на індивідуальний підхід і особистісний розвиток учнів. Стандарту, безперечно, дотримуються як основи, але головне полягає в тому, що питання виховання, управління, «супроводу» учнів відіграють не меншу, а іноді й більшу роль, ніж вузько дидактичні проблеми передачі знань з предметів відповідно до стандартів. Цим школам притаманний свій особливий «педагогічний клімат», своя власна стратегія. Замовниками на освіту тут є не тільки державні чи муніципальні органи, скільки самі учні та їхні батьки, а також учителі, які розглядають свою діяльність як виконання особливої місії.

Тенденцією розвитку шкільних систем у демократичних державах є перехід саме до третьої освітньої моделі. Пояснюється це тим, що з соціального погляду школи першої і другої моделей мають істотний недолік: по-перше, уся логіка їх організації та діяльності передбачає авторитарний стиль управління і педагогічної діяльності; по-друге, поділ на різнорівневі за якістю розумової діяльності потоки зумовлює соціальне розмежування суспільства. Тому, якщо суспільство не тільки декларує, а й здійснює розвиток у демократичному дусі, у напрямі зниження рівня соціального розмежування, воно має

замислитися над відповідністю шкільної системи своїм перспективам розвитку.

Творчий потенціал таких шкіл значно вищий, оскільки вони просто не можуть існувати без створення особливої культури співробітництва вчителів як між собою, так і з адміністрацією, без розробки механізму узгодження різних інтересів і позицій. Сама позиція вчителя в класі змушує як його, так і адміністрацію школи замислюватися щодо стратегії викладання предметів, шляхів підвищення педагогічної кваліфікації.

Однак у школах третьої моделі цей творчий потенціал обмежується рамками Держстандарту, оскільки орієнтація здійснюється саме на нього, а не на учнів. Така орієнтація не вимагає від школи створення власної педагогічної концепції, розробки авторських програм розвитку особистості.

Основним принципом організації навчального процесу в школах третьої і четвертої моделей є навчання кожного учня відповідно до тих цілей, які він сам собі ставить (з допомогою вчителів і батьків, безперечно), до його реальних проблем, здібностей, можливостей. Отже, у школах цих моделей орієнтуються на особистісний розвиток дитини, прагнуть допомогти їй знайти своє місце в соціумі, навчити ставити перед собою соціально прийнятні цілі і знаходити відповідні засоби їх досягнення, діяти відповідально [438].

Особливістю організації освітнього процесу в таких школах є те, що вчителі самі визначають стратегію викладання тих чи інших груп предметів, вони ж розробляють й інтегровані курси. Предмети, пов'язані з соціальними цілями, займають у навчальних планах дуже вагоме місце. З класами працюють постійні команди вчителів. Досягнення учнів систематично зіставляються з цілями, які вони визначили для себе самі (а не з показниками Держстандарту). У школі існують спеціальні органи і процедури, що постійно корегують стратегію її розвитку.

Згідно з оцінками фахівців одним з показників міри втручання владних структур та держави в управління освітою в таких моделях шкіл буде затвердження державних стандартів та фінансування галузі,

а управління навчально-виховним процесом лягає на плечі педагогів та адміністрації навчального закладу.

У різних моделях різними є *і завдання адміністрації шкіл*. Якщо в школах першої і другої моделей їх головне завдання полягає у формуванні груп учнів з гомогенними здібностями, то в школах третьої і четвертої моделей воно є значно складнішим. Необхідно забезпечити *постійне підвищення кваліфікації педагогів (виділено нами. – Д.Т.)*, підтримувати в школі атмосферу взаємодопомоги серед самих учителів.

На основі викладеного можна дійти висновку, що якщо розглядати проблему надання освітніх послуг особам з психофізичними порушеннями *в Україні*, наприклад, в умовах сільської школи, то мова буде йти про гетерогенні групи учнів, що *відповідає школам третьої моделі*, де формуються класи з учнів з різними здібностями та з різними особливими потребами, які *опановують матеріал у межах Держстандарту*. Однак при впровадженні інклюзивної освіти в одному класі можуть перебувати учні одного віку, але з різними первинними порушеннями (сенсорними, фізичними або інтелектуальними) – в ідеалі від одного до трьох дітей з однією нозологією.

Інша модель навчання дітей з особливими освітніми потребами в Україні має *відповідати четвертій і п'ятій* моделям західної школи, оскільки в одному класі будуть учні з різними нозологіями: із сенсорними (зору або слуху) або інтелектуальними порушеннями (із затримкою розумового розвитку, розумово відсталі) – за нормативними документами від одного до трьох дітей з однією нозологією, при навчанні яких буде здійснюватися *індивідуальний підхід при відборі матеріалу для навчання*.

Слід зазначити, що за *четвертою і п'ятою* моделями надання освітніх послуг, визначених у таблиці, наведеній у додатку Г, будуть висуватися високі вимоги до кваліфікації вчителя.

Розглянемо сучасні *тенденції модернізації підготовки педагогів* до професійної діяльності в Україні відповідно до сучасних підходів до навчання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Аналіз носіїв змісту підготовки майбутніх фахівців, за якими здійснюється підготовка кадрів у вищих навчальних закладах

(Стандарт вищої освіти для бакалаврів корекційної педагогіки за спеціальністю 6.010100: Наказ МОН України № 285 від 31.07.1998 р. (далі по тексту: *Стандартів вищої освіти*. – Д.Т.) довів, що підготовка фахівців відбувається в межах існуючих традиційних підходів до підготовки спеціалістів у галузі дефектології, яка перейшла до нас з часів організації допомоги дітям з психофізичними порушеннями в «спеціалізованих» навчальних закладах системи освіти.

Порівняльну характеристику посад, які зможе обіймати фахівець після завершення навчання за освітньо-кваліфікаційною характеристикою (ОКХ) випускника вищого навчального закладу освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, затвердженою наказом Міністерства освіти і науки України від 31.07.1998 р. за № 285, наводимо в табл. 4.9, 4.10.

Таблиця 4.9

Порівняльна характеристика первинних посад, рекомендованих за освітньо-кваліфікаційними характеристиками (ОКХ) випускника вищого навчального закладу спеціальності «Дефектологія» різних за спеціальністю

Код і назва спеціальності	6.010100. Дефектологія (сурдопедагогіка)	6.010100. Дефектологія (тифлопедагогіка)	6.010100. Дефектологія (корекційна педагогіка)	6.010100. Дефектологія (логопедія)		
Виконання професійної роботи	Фахівець відповідно до отриманої спеціальності здатний виконувати зазначену професійну роботу: згідно з держаним класифікатором України “Класифікатор професій” ДК 003-95: 3340 Вихователь; 3310 Культуратор дитячих позашкільних закладів					
Первинні посади фахівця	Фахівець відповідно до отриманої спеціальності (сурдо -, тифло – та ін.) може обіймати первинні посади:					
	Консультант психолого-медико-педагогічної консультації	Консультант центральної психолого-медико-педагогічної консультації	Педагог соціальний	Вихователь дитячого садка (ясел-садка)	Вихователь-методист	Методист з дошкільного виховання

Ознайомлення з сучасними ОКХ та ОПП, за якими відбувається підготовка студентів за рівнем бакалавр, спеціаліст та магістр, а також із публікаціями А.І. Капустіна, М.З. Кота, С.П. Миронової, Д.І. Шульженко та ін., пропозиціями вузів по прийому на навчання абітурієнтів за спеціальністю «Корекційна освіта» (за нозологіями)⁹, дозволило скласти загальну картину сучасної підготовки фахівців та професіоналів до роботи з дітьми з психофізичними порушеннями в Україні та визначити сучасне тлумачення *універсальності підготовки фахівців* (рис. 4.8).

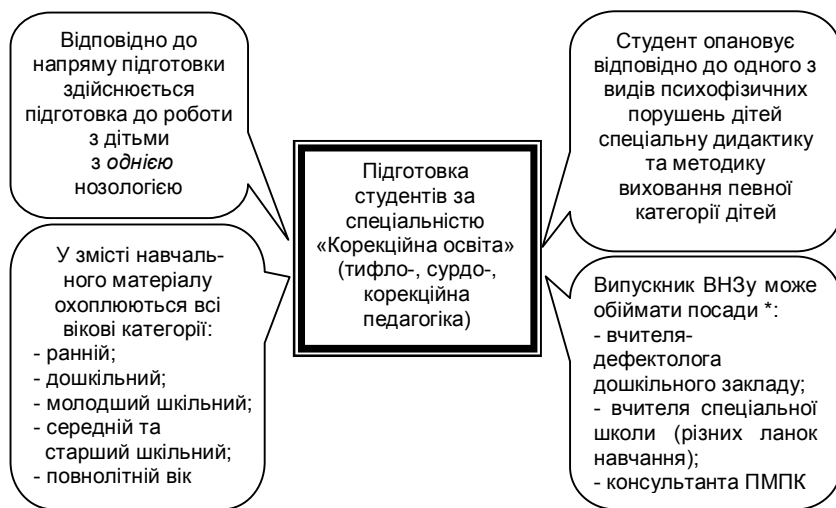

Рис. 4.8. Модель універсальності підготовки студентів за спеціальністю «Корекційна освіта» (тифло-, сурдо-, корекційна педагогіка)

* узагальнені дані практичної реалізації

Фундаментальні дослідження останніх років українських науковців ґрунтувалися саме на зазначеному вище розумінні ідеї універсальності – роботі з дітьми з однією нозологією, саме вона була покладена в основу їх наукового дослідження (С.Ю. Конопляста, Л.О. Куненко, С.П. Миронова, Т.В. Скрипник, А.Г. Шевцов,

⁹ Приймальні комісії ВНЗів - мережа Інтернет

Д.І. Шульженко та ін.). У рамках цього розуміння універсальності й розроблялися окремі зміни в підготовці майбутніх фахівців (наприклад, С.П. Мироною удосконалено зміст підготовки студентів у ВНЗі, вказано недосконалість визначення спеціалізацій за спеціальністю «Корекційна педагогіка»; А.Г. Шевцовим обґрунтовано та відкрито нову спеціалізацію перепідготовки майбутніх фахівців (ортопедагогіка) (див. оголошення про прийом абітурієнтів у ВНЗ – мережа Інтернет) та ін.

Нова парадигма та нова концепція допомоги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю (А.А. Колупаєва) [185], кардинально змінюють підходи до реалізації допомоги за сучасних умов [436]. Однак проведений нами аналіз спеціалізацій, за якими здійснюється підготовка фахівців за спеціальністю «Корекційна освіта (за нозологіями)» показав, що при підготовці фахівців педагогічних спеціальностей до цього часу повною мірою не враховані сучасні інновації ні у змісті підготовки, ні у визначенні спеціалізацій (див. Стандарти вищої освіти [398]).

Теоретично кожний вищий навчальний заклад України, який здійснює підготовку кадрів для системи корекційно-реабілітаційної допомоги, як автономний заклад може впливати на освітню політику шляхом:

- дослідження стану практики допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю й виявлення актуальних напрямів підготовки спеціалістів відповідно до потреб закладів, розташованих на території регіону, та внесення змін у стратегію розвитку вищого навчального закладу;

- обґрунтування нових спеціалізацій та спеціальностей відповідно до появи нових професій та внесення відповідних пропозицій до Державного класифікатора професій з обґрунтуванням доцільності нових професій;

- внесення пропозицій при формуванні Державних стандартів вищої освіти;

- зміни змісту підготовки майбутніх фахівців за рахунок дисциплін за вибором, у яких буде міститися матеріал з опанування новими знаннями залежно від регіональних потреб.

Проблема удосконалення стратегії підготовки фахівців з позицій сучасних підходів до реалізації допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю відповідно до потреб регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги також залишається до кінця не дослідженою.

Введення у вищих педагогічних закладах освіти обов'язкових курсів «Основи корекційної педагогіки», «Основи інклюзивної освіти» має позитивний результат для педагогічної практики, тому що: *по-перше*, вони дають можливість ознайомитися зі специфікою педагогічних підходів до навчання дітей з психофізичними порушеннями; *по-друге*, ці дисципліни готують педагогів до навчання та виховання зазначеної категорії дітей з психологічних позицій. Однак на методичному рівні майбутні педагоги залишаються слабо підготовленими: у випускників педагогічних ВУЗів не сформовано вміння управляти навчальним процесом, процесом виховання, а тим більше процесом корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю. Цей факт підтверджує необхідність перегляду підходів до професійної підготовки спеціалістів та визначення стратегії підготовки фахівців до роботи в нових умовах.

Аналіз науково-педагогічної літератури, наведений у попередніх підрозділах, дозволив продемонструвати результати наукових досліджень зі спеціальності 13.00.03 «Корекційна педагогіка» в Україні, які у свій час здійснювали вплив на зміст підготовки та сприяли модернізації кваліфікаційної моделі підготовки спеціалістів, використання результатів деяких з них й досі дозволяє формувати професійну компетентність майбутніх фахівців-дефектологів.

Аналіз практики допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, зокрема педагогічної практики, продемонстрував їх випереджальний інноваційний розвиток стосовно розвитку науково-теоретичних засад підготовки спеціалістів, зумовив низку проблем у кадровій політиці. На підставі цього можна зробити висновок про відсутність системного підходу в перебудові спеціальної освіти, що обумовлює невідповідність підготовки спеціалістів соціальному замовленню.

Вивчення закономірностей соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності у ХХ ст. показало, що на початку століття, коли здійснювалося навчання «дефективних» дітей у масових школах, основу підготовки кадрів становили інші підходи до розуміння універсальності фахівців [473–476]. Ці підходи можна узагальнити й покласти в основу підготовки фахівців відповідно до сучасних парадигм організації освітніх послуг.

Посилення тенденції першочерговості практичних змін відповідно до соціальних (освітніх) потреб осіб з психофізичними порушеннями робить актуальною проблему науково-теоретичного обґрунтування нових підходів до:

- визначення кваліфікаційної моделі підготовки спеціалістів, в якій будуть змінені поняття універсальності підготовки та підходи до формування професійної компетентності фахівців;

- компетентнісної моделі майбутнього спеціаліста, яка буде наповнена новим змістом підготовки.

Концептуальне обґрунтування стратегії вдосконалення підготовки фахівців та створення інноваційної моделі підготовки фахівців-дефектологів, які будуть працювати в умовах інклюзивної форми навчання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, дозволить забезпечити якість кадрової політики за наявності такої важливої складової соціалізації осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, якою є надання освітніх послуг відповідно їх віку.

Розробка стратегії підготовки фахівців має відбуватися на методологічному рівні, оскільки напівзаходи не можуть задовольнити практику допомоги. Вирішення проблеми на методологічному рівні дозволить усунути протиріччя між теорією та практикою, між випереджальними змінами практики та відсутністю науково обґрунтованих концепцій і стратегій підготовки відповідно до сучасних вимог і потреб практики.

Аналіз штатного розпису масових шкіл продемонстрував, що, хоча інклюзивну освіту введено з 2009 року [436], підходи до формування кадрової політики закладів не було змінено ні на державному рівні в законодавчих документах, ні на місцевому рівні: у штатному складі педагогічних працівників певного закладу не визначено джерела

фінансування зазначеної перебудови спеціальної освіти. Отже, в умовах інклюзивної освіти права дітей на кваліфіковану педагогічну та корекційно-реабілітаційну допомогу порушуються.

Аналіз причин незадовільного стану забезпечення практики спеціалістами з відповідною освітою виявив протиріччя між життєвими планами випускників вищих навчальних закладів та можливістю мати постійне місце роботи. Розглянемо його докладніше. Мобільність пересування кадрів за потреб ринку праці певного регіону невід’ємно пов’язана із життєвими планами майбутнього працівника. Кожна людина, особливо на початку своєї трудової діяльності, орієнтовно визначає свій життєвий шлях, пов’язаний з довготривалими планами (можливість мати стабільне місце роботи, створення сім’ї, наявність житла та ін.) та обирає місце проживання (місто, село). Наявність робочого місця займає одне із перших місць, оскільки від цього залежить добробут людини та задоволення її потреб.

У разі, якщо діти з психофізичними порушеннями раніше навчалися переважно в спеціальних закладах, в яких був майже постійний контингент учнів і який поповнювався з року в рік новими учнями, працівники закладу мали стабільне робоче місце. У разі ж навчання в загальноосвітніх (масових) школах якісний склад контингенту дітей з різними психофізичними порушеннями може змінюватися з року в рік: у зв’язку з вибуттям за віком, у разі покращення здоров’я, необхідності зміни програми навчання, погіршення здоров’я, ускладнення виду порушення та ін. Це не дозволяє адміністрації навчального закладу забезпечити працівнику постійне місце роботи та його стабільне навчальне навантаження, що негативно позначиться на матеріальному становищі працівника, який або буде змушений звільнитися, або буде мати меншу заробітну плату, що негативно позначиться на бюджеті його сім’ї.

Тому на основі результатів проведеного компаративного дослідження досвіду інших країн, публікацій українських науковців в Україні, сучасної нормативно-правової бази [59; 150; 268; 294 та ін.] нами запропоновано в межах певної адміністративно-територіальної одиниці створювати ресурсні центри на базі спеціальних шкіл.

При розробці моделі регіональної корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю ми запропонували вирішення проблем кадрової політики шляхом здійснення супроводу навчання дітей у масових школах за допомогою ресурсних центрів, які створюються в кожному окрузі з корекційно-реабілітаційної допомоги. Відомо, що спеціальна школа забезпечена кадрами з вузькою спеціалізацією (с. 253–254 цієї монографії), що дозволить здійснювати консалтингову (консультативну) діяльність з організації навчання, виховання, корекційної роботи з дітьми з психофізичними порушеннями. Цей підхід апробований у західних країнах і зарекомендував себе з позитивного боку, але за умови достатнього фінансування.

Однак цей підхід можна запровадити як тимчасовий до вирішення питання підготовки за *ною парадигмою підготовки фахівців*. Визначимо її загальні положення.

По-перше, має бути визнана необхідність підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем «молодший спеціаліст» та визначена парадигма їх підготовки на основі перегляду підходів до розуміння *універсальності підготовки педагогічних кадрів спеціальності «Корекційна освіта (за нозологіями)»*.

Це обумовлено зміною сутності парадигми допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, яка полягає в зміні підходів до надання освітніх послуг унаслідок зміни форм навчання, які забезпечують реалізацію прав батьків на вибір місця навчання дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, максимально наближеного до місця проживання сім'ї.

Як відомо, за умови інклюзивного навчання та виховання будуть формуватися гетерогенні групи учнів, до складу яких можуть входити діти з різними нозологіями. Це призводить до виникнення проблем у наданні освітніх послуг не тільки вчителями без дефектологічної підготовки, а й у дефектологів, які були підготовлені згідно з наведеними вище підходами до універсальності (див. рис. 4.8), оскільки універсальність їх підготовки стосувалася тільки дітей з однією нозологією, хоча й різних за віком.

Вихідними положеннями для обґрунтування зміни парадигми підготовки фахівців стали і дослідження українських науковців.

Аналіз наукових досліджень з даного питання довів, що у 20-30-х рр. ХХ ст. у нашій країні був досвід підготовки фахівців, коли «...не враховувався принцип фуркації: розподіл студентів на секції (сурдопедагогіка, тифлопедагогіка, олігофренопедагогіка) не відбувався. ...На цьому етапі здійснювалася підготовка педагогів дефектологів широкого профілю, які мали працювати в шкільних і дошкільних спеціальних закладах з різними категоріями аномальних дітей. В умовах цієї «універсальної» підготовки студенти отримували знання та елементарні навички практичної роботи» [475, 5–8]. Автор констатує, що це було значним недоліком української системи підготовки дефектологічних кадрів у вищій школі, але саме цей підхід дозволив вирішити існуючі в той час кадрові питання.

Вивчення досвіду оптимізації кадрової політики в нашій країні в історичному аспекті довело, що коли в країні є тимчасові соціально-економічні проблеми, дефіцит коштів, які мають бути спрямовані на розв'язання інших невідкладних завдань, такий підхід до підготовки фахівців (до їх універсалізму) краще, ніж повна відсутність знань.

Відповідно до сучасної парадигми суспільства на організаційні підходи надання освітніх послуг дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю система вищої школи має відреагувати зміною поглядів на універсальність підготовки за спеціальністю «Корекційна освіта». *По-перше*, має бути розпочата підготовка за освітньо-кваліфікаційним рівнем «молодший спеціаліст», *по-друге*, фахівець має бути підготовлений до роботи з особами з *різною нозологією*, але *однієї вікової* групи (дошкільний, молодший шкільний тощо). На рис. 4.9 нами запропоновано власне розуміння трактування універсальності за сучасними вимогами практики та можливими системними змінами в підготовці фахівців.

Тому зміна змісту підготовки фахівців за спеціальністю «Корекційна освіта», *по-перше*, може зумовити появу нової спеціалізації в межах цієї спеціальності, а в педагогічній практиці може з'явитися нова професія та, відповідно, нова посада в закладі, який надає освітні послуги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

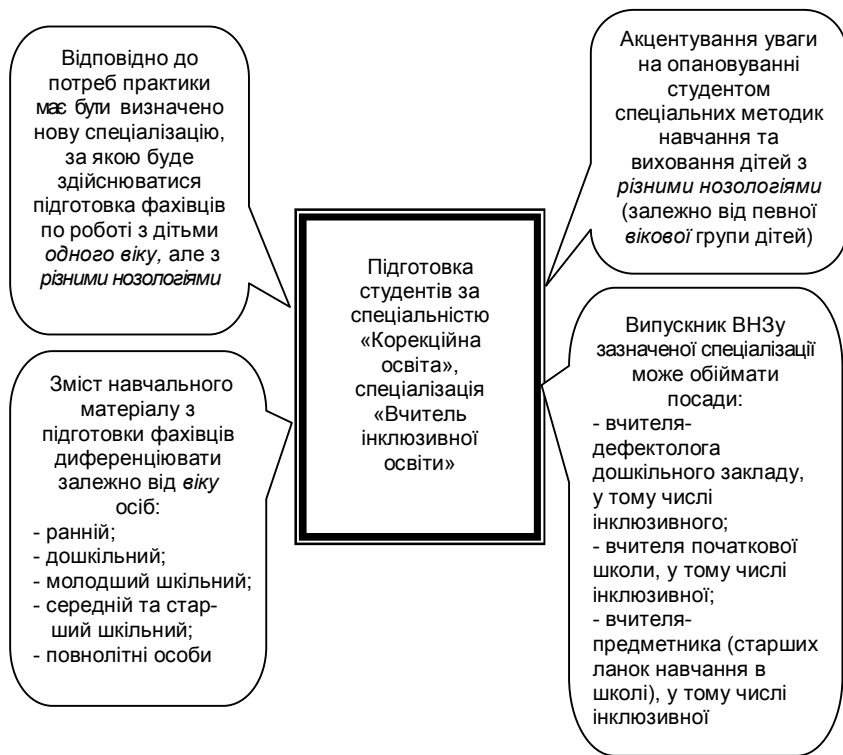

Рис. 4.9. Модель трактування універсальності підготовки студентів за спеціальністю «Корекційна освіта»

По-друге, у зв'язку зі змінами підходів до визначення універсальності фахівців з дефектологічною підготовкою має бути передбачена *зміна змісту підготовки*, переліку навчальних дисциплін, обсягу матеріалу для вивчення студентами та ін. Майбутній фахівець повинен опанувати теоретичні засади навчання, виховання, корекційної роботи з дітьми з психофізичними порушеннями та оволодіти *різними* спеціальними методиками їх навчання (наприклад, методикою читання та письма незрячих Л. Брайля, жестовою та дактильною мовами тощо).

При цьому слід врахувати, що навчальне навантаження студентів має визначені часові межі, за які студент опановує обсяг навчального матеріалу, визначений Стандартом вищої освіти певної спеціальності. Зміна змісту навчання, збільшення обсягу навчального матеріалу шляхом ґрунтовного опанування декількох технологій, спеціальних методик навчання та виховання, корекційної роботи (за різними нозологіями дітей) зумовлює необхідність перегляду державних стандартів відповідно до нової спеціалізації.

По-третє, можуть бути змінені підходи до визначення *спеціалізації, спеціальності*, професії. Вивчення практики допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю показало, що вищі навчальні заклади, своєчасно реагуючі на сучасні потреби галузей соціальної сфери та ринку праці у спеціалістах з відповідною підготовкою, за останні двадцять років розпочали підготовку спеціалістів за новими спеціальностями. Так, у медичній галузі, поруч із підготовкою спеціалістів з вузькою спеціалізацією (офтальмолог, оториноларинголог, кардіолог та ін.), широкомасштабно розгорнулася підготовка спеціалістів за новою спеціальністю «Сімейний лікар», завдяки якій буде вирішено проблему забезпечення ринку праці спеціалістами з медичною підготовкою. Для забезпечення потреб соціального захисту розпочалася підготовка соціальних працівників; освітньої галузі – підготовка практичних психологів (спеціальних психологів), соціальних педагогів, фізичних та соціальних реабілітологів. Однак потреби освітньої галузі у кваліфікованих фахівцях, які були б здатні надавати освітні послуги в умовах інклюзивної освіти, так і залишилися без вирішення. Підставою для такого твердження є аналіз наукових публікацій у галузі дефектології, де постійно акцентується увага на незадовільному стані забезпечення практики фахівцями з дефектологічною підготовкою. Аналіз цих публікацій наведений у підрозділах 1.3, 2.3.

Для з'ясування причин такого стану нами було проведено анкетування студентів провідних вузів України, які навчаються за спеціальністю «Корекційна освіта» (за нозологіями): Інституту корекційної педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова, Кам'янець-

Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Слов'янського державного педагогічного університету, Сумського педагогічного університету ім. А.С.Макаренка. Аналіз проведеного анкетування дозволив встановити, що більшість з них знаходять місце роботи переважно у великих містах, а школи та дошкільні заклади, розташовані у сільській місцевості, продовжують відчувати дефіцит кваліфікованих кадрів для здійснення навчання дітей з психофізичними порушеннями. Це пов'язано, на нашу думку, з нестабільністю постійного місця роботи педагогічного працівника. Посада вчителя-дефектолога вводиться в заклад у разі наявності певної кількості дітей з психофізичними порушеннями. Однак контингент цих дітей є нестабільним і може змінюватися щорічно аж до закриття закладу (класу, групи) через відсутність учнів, а тим більше – з певною нозологією, відповідною до уніфікованої спрямованості підготовки спеціаліста. Це призведе до втрати робочого місця та руйнації власних життєвих планів педагогічного працівника.

При підготовці спеціалістів за спеціальністю «Корекційна освіта (за нозологіями)» доцільно виважено підійти до визначення спеціалізацій у межах цієї спеціальності відповідно до нової парадигми підготовки фахівців для забезпечення мобільності пересування трудових кадрів у межах певної територіально-адміністративної одиниці. Наведемо нижче декілька варіантів вирішення цього питання, які є дискусійними й потребують подальших досліджень.

На початку формувального етапу експериментального дослідження (2004–2011) нами було зроблено декілька припущень стосовно стратегії вдосконалення підготовки фахівців за потреб регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Перше припущення, зроблене на початку дослідження, полягало в тому, що посади вихователя спеціального дошкільного закладу, вихователя групи подовженого дня в спеціальних школах мають обіймати фахівці з дефектологічною підготовкою [96]. Це слід врахувати в класифікаторі професій та в подальшому при працевлаштуванні працівників і при атестації закладу. Тому ми вважали за доцільне запровадити новий підхід до працевлаштування студентів за спеціальністю «Дефектологія». При сучасній підготовці

спеціаліста-дефектолога необхідно вести мову про таку підготовку студентів, коли на рівні бакалавра (або молодшого спеціаліста) дається загальнодефектологічна освіта. Аналіз стандартів вищої освіти засвідчив, що дисципліни з циклів гуманітарної та соціально-економічної, природничо-наукової, професійної та практичної підготовки, які пропонуються до вивчення студентів (рівень «бакалавр») за спеціальністю «Корекційна педагогіка», «Сурдопедагогіка», «Тифлопедагогіка» практично однакові. Тому стає можливим введення поняття загальнодефектологічної освіти на теренах України. По закінченні ВНЗу дефектологи-вихователі будуть здатними активно працювати в структурах різного типу з категоріями дітей, які мають різноманітні порушення в психофізичному розвитку. При продовженні навчання для набуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» майбутній фахівець обиратиме конкретний напрям своєї подальшої підготовки залежно від попиту суспільства та конкретних умов працевлаштування (корекційний педагог, сурдопедагог, тифлопедагог) [96].

Друге припущення. Посада вчителя-дефектолога, який буде здійснювати інклюзивне навчання вводиться до *штату масової школи*.

Слід зазначити, що таке місце роботи буде непостійним й у разі відсутності дітей у школі ставку вчителя-дефектолога буде скорочено.

Третє припущення. Посада вчителя-дефектолога (на кшталт «мандрівного вчителя» у Голландії) вводиться у *штат спеціального закладу*, який територіально буде обслуговувати навчальні заклади, розташовані поблизу (на зразок медичного обслуговування).

Однак у нашій країні не передбачено фінансування такої послуги населенню й не може досягатися мобільність пересування кадрів на території обслуговування (на нашу думку, можуть виникати проблеми матеріального забезпечення, подібні проблемам у медичній галузі).

Четверте припущення. На нашу думку, у галузі дефектології, поряд з класичними традиційними професіями (спеціалізаціями) (оліго-, тифло-, сурдопедагог) на зразок вирішення кадрових проблем в інших галузях соціальної сфери має з'явитися нова професія: «вчитель інклюзивної освіти», введення якої дозволить вирішити

проблеми навчання дітей за четвертою та п'ятою моделлю шкіл, особливо в сільській місцевості.

Відповідно до нової спеціалізації має бути переглянуто: а) зміст діяльності фахівця запропонованої спеціалізації; б) зміст підготовки та перелік професійно спрямованих дисциплін у відповідності до змісту діяльності; в) має бути визначено, з якими спеціальностями може поєднуватися нова введена спеціальність; г) має бути визначено співвідношення обсягу матеріалу за основною спеціальністю та спеціалізацією при підготовці фахівців за двома спеціальностями, однією з яких може бути «вчитель інклюзивної освіти».

Поеднання з іншими спеціальностями може ґрунтуватися на визначеному нами розумінні універсальності підготовки спеціалістів спеціальності «Корекційна освіта (за нозологіями)» (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Порівняльна характеристика сутності розуміння універсальності фахівців спеціальності «Корекційна освіта (за нозологіями)»

Назва спеціалізацій	Класичні	Проектовані
	Вчитель-дефектолог (оліго-, тифло-, сурдопедагог)	Вчитель інклюзивної освіти
Універсальність спеціалізацій	Різні вікові групи дітей з психофізичними порушеннями	Різні нозології дітей
Вузькість спеціалізацій	Одна нозологія дітей	Одна вікова група дітей з психофізичними порушеннями та/або інвалідністю

Якщо за класичними підходами вчителі-дефектологи є спеціалістами з вузькою спеціалізацією й після завершення навчання можуть працювати з усіма віковими групами осіб з психофізичними порушеннями, то за проектованою спеціальністю – з певною віковою групою дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, як це здійснюється при підготовці фахівців для загальноосвітніх навчальних закладів (див. табл. 4.11). Така структура підготовки кадрів обумовлена тим, що всі загальноосвітні програми, які реалізуються в загальноосвітніх закладах України, поділяються на: загальноосвітні основні та додаткові *дошкільної, початкової, основної загальної та середньої (повної) загальної освіти* (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

**Перелік освітньо-кваліфікаційних рівнів, напрямів підготовки,
спеціальностей підготовки майбутніх педагогів у вищому навчальному
закладі**

Галузі знань		Спеціальності			
Код	Назва	Код			Назва
		Освітньо-кваліфікаційний рівень			
		магістра	спеціаліста	бакалавра	
0101	Педагогічна освіта				
	8.01010101	7.01010101	6.010101	Дошкільна освіта	
	8.01010201	7.01010201	6.010102	Початкова освіта	
	8.01010301	7.01010301	6.010103	Технологічна освіта	
0102	Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини				
	8.01020101	7.01020101	6.010201	Фізичне виховання*	
0203	Гуманітарні науки				
			6.020303	Філологія* (за спеціальностями)	
		7.02030301		Українська мова і література	
				Мова та література (російська)	
		7.02030302		Мова та література (англійська)	
	8.02030301			Українська мова і література*	
	8.02030302			Мова і література (російська)*	
0301	Соціально-політичні науки				
	8.03010201	7.03010201		Психологія*	
		7.03010301	6.030103	Практична психологія*	
0402	Фізико-математичні науки				
	8.04020101	7.04020101	6.040201	Математика*	
	8.04020301	7.04020301	6.040203	Фізика*	

Наприклад, для масових закладів готуються педагоги за віком дитини: дошкільного віку (вихователь дошкільного закладу), учнів молодшого шкільного віку (учитель початкових класів) та учнів старшого віку (учитель-предметник). Наше бачення поєднання двох спеціальностей «Вчитель інклюзивної освіти» та педагог масових закладів освіти ми відобразили в табл. 4.12, виділивши спеціальності напівжирним шрифтом. До таких спеціальностей ми віднесли: «Дошкільна освіта» (6.010101); «Початкова освіта» (6.010102);

«Філологія*» (за спеціальністю «Українська мова і література» 6.020303); «Математика» (6.040201). Нами виокремлено лише спеціальності на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр», тому що вбачаємо декілька подальших маршрутів підвищення кваліфікаційного рівня фахівця (на освітньо-кваліфікаційному рівні спеціаліст). Для посилення регіонального контексту підготовки можна запропонувати введення такої спеціалізації тільки для студентів, які навчаються за цільовими напрямленнями, це посилить цілеспрямованість підготовки кадрів для сільської місцевості.

Другий варіант вирішення цього питання – введення цієї спеціалізації на рівні «молодший спеціаліст» у вищих навчальних закладах I–II рівня акредитації. Це дозволить вирішити наступність у підготовці кадрів.

Зазначений варіант спеціалізації підготовки фахівців «Вчитель інклюзивної освіти» може здійснюватися паралельно – як у вищих навчальних закладах II–IV рівня акредитації, так і I–II рівня, що дозволить у найкоротші терміни вирішити проблеми кадрового забезпечення галузі, особливо в сільській місцевості.

Дефектологією як наукою доведено, що проблеми в навчанні дітей з психофізичними порушеннями не обмежуються віковими межами. Із завершенням початкової або середньої школи (по досягненні певного вікового періоду (10–12 років або по досягненні ними повноліття) потреби дітей з психофізичними порушеннями автоматично не зникають, залишається потреба в подальшому застосуванні викладачами спеціальних методик навчання цих дітей (знання методики навчання читанню та письму незрячих дітей або знання дактильної та жестової мови тощо); у реалізації варіативної складової навчального плану спеціальних шкіл (корекційно-розвиткова складова навчання та виховання дітей) та ін. Це обумовлює доцільність поєднання напрямів підготовки фахівців, що в подальшому дозволить оптимізувати практичну реалізацію освітніх послуг громадянам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю впродовж їх життя.

На нашу думку, підготовка кадрів повинна відбуватися таким чином:

– на базі ВНЗів *I–II рівня акредитації педагогічного та медичного спрямування*.

Для забезпечення неперервності підготовки фахівців за напрямом підготовки «Корекційна освіта» (за нозологіями) порушити клопотання перед МОНмолодьспорт про дозвіл на (ліцензування, акредитації) відкриття нових спеціалізацій: «Вчитель інклюзивного навчання» освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» на базі ВНЗів *I–II рівня акредитації педагогічного спрямування*, «Асистент вчителя-дефектолога» на базі ВНЗів *I–II рівня акредитації медичного спрямування*; та можливість поєднання їх з іншими напрямками підготовки (спеціальностями) у зазначених навчальних закладах: вихователь дошкільного закладу, вчитель початкової школи та інші або медична справа (медична сестра). Таке поєднання здійснюється з урахуванням спорідненості галузей знань, видів корекційно-реабілітаційної діяльності;

– на базі ВНЗів *III–IV рівня акредитації педагогічного спрямування*.

Враховуючи необхідність якісної підготовки педагогічних працівників до:

1) здійснення освітніх послуг особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю з моменту встановлення в них первинного порушення починаючи з раннього віку й упродовж їх життя;

2) забезпечення готовності педагогів до здійснення корекційно-розвиткової роботи в умовах інклюзивного, інтеграційного, індивідуального навчання та виховання зазначених осіб у дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних і професійно-технічних навчальних закладах та закладах інших галузей соціальної сфери; порушити клопотання перед МОНмолодьспорт та Інститутом інноваційних педагогічних технологій НАПН України про дозвіл на апробацію: 1) нових підходів до підготовки фахівців для закладів, що здійснюють допомогу дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; 2) теоретичної моделі підготовки фахівців за новими поєднаннями напрямів (спеціальностей) з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників; 3) підходів у кадровій політиці закладів, що здійснюють допомогу дітям з

психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; 4) пропозиції щодо зміни характеристик професій у класифікаторі професій.

Надати пропозиції щодо внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України «Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра» від 13 грудня 2006 р. № 1719 та листа Міністерства освіти і науки України «Про перелік напрямів (спеціальностей) та їх поєднання з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра» від 06.12.2007 р. № 1/9-736.

Для підготовки педагогічних працівників до здійснення корекційно-реабілітаційної діяльності та викладання в загальноосвітніх навчальних закладах шкільних навчальних предметів корекційного спрямування, передбачених у варіативній складовій навчальних планів (корекція вад розвитку, соціально-побутове орієнтування тощо), та врахування професійних потреб замовника (закладів, що здійснюють навчання та виховання за вказаними вище формами навчання) слід передбачити нові варіанти поєднання напрямів підготовки. Підготовку майбутніх педагогів здійснювати за поєднанням напрямів, спеціальностей і спеціалізацій, наведених у наданій нижче табл. 4.13.

Таблиця 4.13

ПЕРЕЛІК

напрямів (спеціальностей) та їх поєднання з додатковими спеціальностями і спеціалізаціями для підготовки педагогічних працівників за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста, магістра

Шифр галузі	Найменування галузі знань	Напрямок підготовки	Додаткові спеціальності та спеціалізації	Кваліфікації за освітньо-кваліфікаційними рівнями (орієнтовний перелік):		
				бакалавра	спеціаліста	магістра
1	2	3	4	5	6	7
Освіта						
0101	Педагогічна освіта	6.010101 Дошкільна освіта	6.010105 Корекційна освіта (за нозологіями)	Вихователь дітей дошкільного	За обраним напрямом підготовки:	За обраним напрямом підготовки:

Продовження табл. 4.13

1	2	3	4	5	6	7
0101	Педагогічна освіта	6.010101 Дошкільна освіта	6.010105 Корекційна освіта (за нозологіями)	віку. Вихователь (гувернер) дітей з порушеннями психофізичного розвитку раннього та дошкільного віку (зазначається в додатку до диплома)	- організатор дошкільної освіти. Вихователь дітей дошкільного віку. або - вчитель інклюзивної освіти дошкільних, загальноосвітніх та реабілітаційних закладів	- викладач дошкільної педагогіки і психології або - викладач корекційної педагогіки і методики спеціальної дошкільної освіти
		6.010102 Початкова освіта	6.010105 Корекційна освіта (за нозологіями)	Вчитель початкової школи. Вчитель інклюзивної освіти початкової школи (зазначається в додатку до диплома)	За обраним напрямом підготовки: - організатор початкової освіти. Вчитель початкової школи або - вчитель інклюзивної освіти початкової школи	За обраним напрямом підготовки: - викладач педагогіки і методики початкової освіти або - викладач корекційної педагогіки і методики спеціальної початкової освіти
		6.010105 Корекційна освіта (за нозологіями)	Спеціалізація: Перекладач-дактилолог	Вчитель спеціальної школи. Перекладач-дактилолог	Вчитель спеціальної школи. Перекладач-дактилолог	Викладач корекційної педагогіки.
Гуманітарні науки						
0203	Гуманітарні науки	6.020303 Філологія*. Українська мова і література	6.010105 Корекційна освіта (за нозологіями)	Вчитель української мови і літератури. Вчитель інклюзивної освіти середньої школи (зазначається в додатку до диплома)	За обраним напрямом підготовки: - філолог. Вчитель української мови і літератури або - вчитель інклюзивної освіти середньої школи	За обраним напрямом підготовки: - філолог. Викладач української мови і літератури або - викладач корекційної педагогіки та спеціальної методики викладання української мови і літератури За обраним напрямом

Продовження табл. 4.13

Природничі науки						
1	2	3	4	5	6	7
0402	Фізико-математичні науки	6.040201 Математика*	6.010105 Корекційна освіта (за нозологіями)	Вчитель математики. Вчитель інклюзивної освіти середньої школи (зазначається в додатку до диплома)	За обраним напрямом підготовки: - математик. Вчитель математики або - вчитель інклюзивної освіти середньої школи	підготовки: -математик. Викладач математики або - викладач корекційної педагогіки та спеціальної методики викладання математики

Особливість запропонованих варіантів (див. табл. 4.13) полягає в тому, що вони передбачають поєднання: 1) змісту відповідних напрямів (спеціальностей), що забезпечить необхідну фахову підготовку з різних напрямків педагогічної діяльності; 2) відповідного віку дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю з метою підготовки педагогічних працівників до викладання навчальних предметів з урахуванням їх типологічних особливостей та забезпечення якості реалізації варіативної складової навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів.

Фахівцям освітньо-кваліфікаційного рівня *молодший спеціаліст та бакалавр*, підготовка яких здійснюється за поєднаними спеціальностями або спеціальністю і додатковою спеціальністю або спеціалізацією, присвоюється кваліфікація за двома спеціальностями. Кваліфікація за другою спеціальністю записується в додатку до диплома.

За бажання продовжити навчання за спеціалізацією на освітньо-кваліфікаційному рівні *спеціаліст* остання буде здійснюватися за скоригованими планами обраної спеціальності відповідної набуті спеціалізації й розпочинатися для фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня *молодший спеціаліст* з 2-го курсу ВНЗ а III–IV рівня акредитації (чотири роки підготовки: 2–5-й курси), а для освітньо-кваліфікаційного рівня *бакалавр* – з 3-го курсу (три роки підготовки: 3–5-й курси). Навчання у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації має здійснюватися за узгодженими навчальними планами.

На освітньо-кваліфікаційному рівні магістр буде обиратися певний напрямок підготовки, за яким присвоюється кваліфікація викладача або за *першою спеціальністю* на основі поглибленої фундаментальної підготовки, що передбачає можливість його працевлаштування у вищих і професійно-технічних навчальних закладах та в науково-дослідних установах, або, у разі вибору напрямку за *другою спеціальністю* підготовки, він отримує відповідну їй кваліфікацію.

При поєднанні спеціальностей, наприклад, «Математика» та «Корекційна освіта» (за нозологіями), випускник за *першою спеціальністю* здобуває академічну і професійну освіту, що відображається в записі в дипломі: «Математик. Вчитель математики»; за *другою спеціальністю* – професійну освіту: «Вчитель інклюзивної освіти».

Особи, підготовка яких здійснюється за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра, спеціаліста, магістра в класичних університетах та інших вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації зі спеціальностей, що передбачають присвоєння педагогічних кваліфікацій, можуть здобути їх за умови виконання вимог галузевого стандарту педагогічної освіти щодо психолого-педагогічної, методичної, інформаційно-технологічної та практичної підготовки.

Зміст і обсяг фундаментальної підготовки за *першим напрямом (спеціальністю)* має відповідати змісту й обсягу такої підготовки з інших відповідних напрямів (спеціальностей), що забезпечує рівні академічні права осіб, які пройшли таку підготовку.

Фундаментальна підготовка з *другого напрямку (спеціальності)*, *додаткової спеціальності* визначається з урахуванням специфіки даного поєднання і має бути достатньою для здобуття кваліфікації педагогічного працівника.

З поєднаних напрямів (спеціальностей), додаткових спеціальностей фундаментальна підготовка здійснюється паралельно з обох напрямів (спеціальностей). Для забезпечення системності у вивченні навчальних дисциплін, уникнення дублювання навчального матеріалу та зміцнення міжпредметних зв'язків фундаментальна підготовка здійснюється шляхом впровадження інтегрованих навчальних дисциплін.

Введення спеціалізації «Вчитель інклюзивної освіти» на рівні «бакалавр» та «молодший спеціаліст» також передбачає модифікацію підготовки фахівців у системі вищої освіти, що надасть можливість забезпечити її наступність та безперервність.

За принципом наступності в ОПП має бути відображено *наступність підготовки фахівців* (бакалавр, спеціаліст (магістр)) за новою спеціалізацією та визначена її назва й майбутня посада (професія) фахівця в закладі. Отже, розглянемо, як далі може продовжуватися підготовка майбутніх вчителів-дефектологів (рис. 4.10).

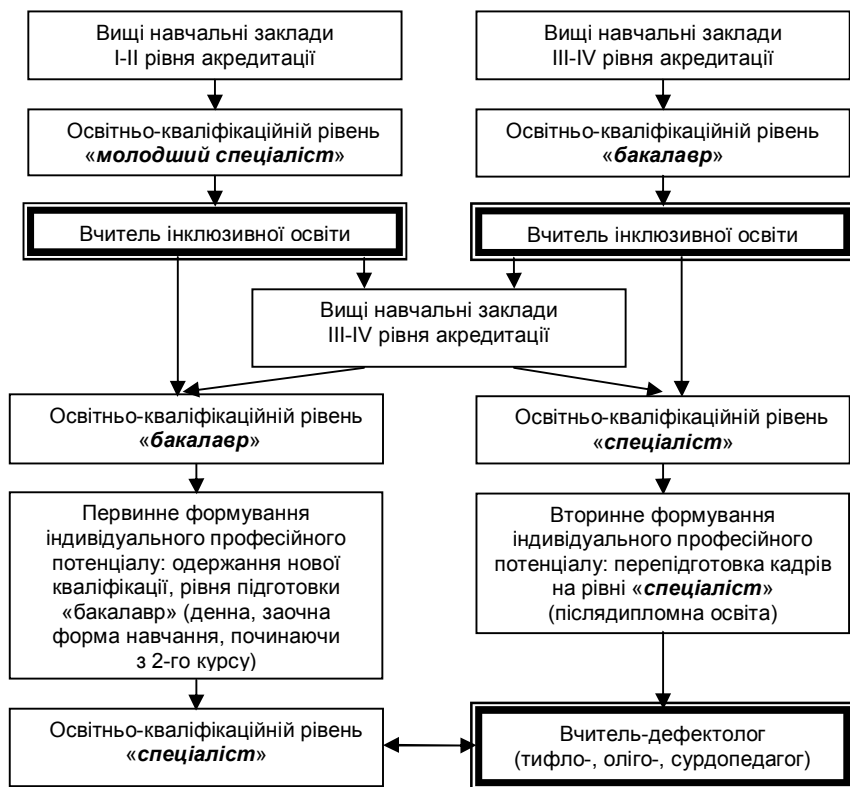

Рис.4.10. Система неперервної освіти підготовки майбутніх вчителів-дефектологів з урахуванням регіонального аспекту корекційно-реабілітаційної допомоги

Наприклад, за освітньо-кваліфікаційним рівнем *бакалавр* фахівець готується впродовж чотирьох років й за новою спеціалізацією поглиблена підготовка має здійснюватися відповідно до віку дітей з різними нозологіями: 1) вчителі інклюзивної освіти дошкільного закладу; 2) вчителі інклюзивної освіти початкових класів; 3) вчителі інклюзивної освіти старших класів. В обов'язки майбутнього фахівця поруч із наданням освітніх послуг буде входити корекційно-реабілітаційний супровід дітей з різними нозологіями залежно від їх віку.

Працевлаштування випускників закладів за новою спеціальністю має здійснюватися за новими підходами в межах регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги починаючи з 2015 року. Для цього слід подати пропозиції з розроблення нормативно-правової бази та механізмів її реалізації.

Очікувані результати впровадження реалізації зазначеної стратегії підготовки фахівців дозволять: а) підвищити ефективність виконання завдань стратегії соціально-економічного розвитку регіону; б) оптимізувати діяльність регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; в) обґрунтувати та внести пропозиції до класифікатора професій щодо оновлення класифікаційних характеристик професій, внесення нових професій, обґрунтування та впровадження нових механізмів працевлаштування фахівців, які отримали спеціалізацію за вказаними вище спеціальностями та спеціалізаціями; г) підвищити ефективність кадрової політики на інституціональному рівні; д) модернізувати модель підготовки фахівців до корекційно-реабілітаційної діяльності, що забезпечить якість освітніх послуг поза залежністю від території проживання осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

П'яте припущення: поряд із запропонованою новою спеціалізацією *продовжують своє існування спеціалізації класичні*, а отже, буде продовжуватися підготовка вузьких спеціалістів за класичними спеціальностями для роботи з дітьми з певною нозологією. Однак в обов'язки майбутнього фахівця буде входити не тільки корекційно-реабілітаційних супровід дітей з різними

нозологіями залежно від їх віку, а й надання консультативних (консалтингових) послуг *практичним працівникам загальноосвітніх закладів та батькам*. А отже, консультування набуває нових рис: вчитель-дефектолог має надавати консультативну допомогу з організаційно-управлінських підходів до організації навчання в умовах інтеграції, інклюзії та ін.

За рік навчання як *спеціаліста* він спеціалізується як *консультант (тьютер) інклюзивної освіти*, у функціональні обов'язки якого буде входити сприяння здійсненню управління корекційно-реабілітаційною допомогою. Працюючи в ресурсних центрах певних адміністративно-територіальних одиниць, ці спеціалісти будуть здійснювати консалтингову діяльність: надавати консультативну допомогу директорам, завучам, методистам управління освіти та ін. Крім того доповнять новим змістом роботу шкільних та районних ПМПК.

У функціональні обов'язки цього фахівця буде входити консультування кадрів управління, педагогів без дефектологічної підготовки, батьків та інших з корекційно-реабілітаційного супроводу дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю певної вікової категорії. За своєю сутністю це й буде діяльність з управління корекційно-реабілітаційною роботою.

Після обговорення, узгодження можна подати пропозиції щодо *внесення нових професій до переліку професій* до Класифікатора професій: вчитель інклюзивної освіти, консультант (тьютер) з інклюзивної освіти.

Для працевлаштування педагогічних працівників за цими професіями необхідно буде змінити підходи до організації надання освітніх послуг, наприклад, як у медичній галузі, де медичним закладом, розташованим на певній території, обслуговують інші заклади за територіальним принципом. Лікарі, які здійснюють обслуговування, у тому числі й навчальних закладів, де-юре зараховуються до штату медичної установи, хоча де-факто працюють у навчальному закладі.

За цим зразком можна запропонувати введення зазначених посад та здійснення їх фінансування на базі новостворених ресурсних центрів кожного округу з корекційно-реабілітаційної роботи. Ресурсні центри округу з корекційно-реабілітаційної роботи мають бути

створені на базі спеціальної школи як її структурна одиниця (див. підрозділ 2.3). Щорічно визначатимуться потреби в спеціалістах зазначених спеціальностей, а отже, на ці посади педагогічні працівники будуть зараховуватися на контрактній основі (на навчальний рік). Це зумовлено тим, що щороку якісний склад учнів з особливими освітніми потребами буде змінюватися, а отже, змінюватиметься навчальне навантаження вчителів (збільшуватися, зменшуватися, або бути відсутнім взагалі, змінюватися якісно по мірі просування дитини з класу в клас, з однієї ланки навчання на іншу тощо). Тому саме *контрактна форма працевлаштування* в таких випадках є найбільш доцільною. *Вчитель інклюзивної освіти* за своєю основною спеціальністю (вихователь дошкільного закладу, вчитель початкової школи або вчитель-предметник) за основним місцем роботи буде зарахований до штату масового навчального закладу, й у той самий час за своєю новою спеціалізацією буде мати додаткове навантаження з надання освітніх послуг дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю й працювати на контрактній основі в штаті ресурсного центру, або за зразком моделей країн далекого зарубіжжя бути тільки в штаті ресурсного центру, отже, набути статусу «мандрівного вчителя». *Консультант (тьютер) інклюзивної освіти* може бути у штаті ресурсного центру й відповідно до своєї вузької спеціалізації (тифло-, оліго-, сурдопедагог) він буде скеровувати діяльність вчителів інклюзивної освіти (по суті виконувати завдання завуча корекційно-реабілітаційної роботи з відповідною нозологією дітей в умовах їх інклюзивного навчання). У ресурсному центрі посада консультанта (тьютера) інклюзивної освіти буде введена *на постійній основі*.

У зміст підготовки спеціалістів має бути передбачено введення управлінського компоненту професійної підготовки. Доцільність введення цього компоненту підготовки обґрунтовано та наведено у наступному підрозділі. Усі інші припущення залишилися повністю нерозкритими в цьому дослідженні й потребують подальшого поглибленого вивчення та ґрунтовних наукових досліджень.

Підсумовуючи, слід зазначити, що зміна підходів до надання допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з

інвалідністю впливає на реалізацію кадрової політики закладів, що, у свою чергу, висуває сучасні вимоги до формування індивідуального професійного потенціалу майбутніх працівників й зумовлює зміну підходів до підготовки фахівців спеціальностей, які беруть участь у здійсненні допомоги (медичної, дефектологічної та ін.). Названі складові впливу зовнішнього середовища впливають не лише на зміст підготовки фахівців, а й вимагають оперативного реагування всієї системи вищої освіти та, зокрема, структури управління навчального закладу на сучасні потреби.

Однак досліджень, в яких була б висвітлена стратегія діяльності ВНЗу з позицій потреб регіональної корекційно-реабілітаційної допомоги, зокрема формування індивідуального професійного потенціалу, незначна кількість.

У наступному підрозділі розглянемо сучасну парадигму підготовки майбутніх фахівців для надання корекційно-реабілітаційної допомоги в межах певного регіону.

4.3. Підготовка фахівців до здійснення управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги

Розпочате нами у 2002 році дослідження моделей ринку освітніх послуг у галузі спеціальної педагогіки та особливостей організаційно-управлінських підходів до їх реалізації дозволило накопичити інформацію щодо ефективних технологій та механізмів управління цим процесом, а в подальшому адаптувати їх до умов певної адміністративно-територіальної одиниці, якою є Сумська область. У процесі пошукового дослідження ми дійшли *висновку* щодо *необхідності* наукового обґрунтування змін, які відбуваються в галузі корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю в регіоні, удосконалення підготовки фахівців відповідно до потреб регіональної системи допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, які забезпечать ефективність функціонування соціальної сфери.

Дослідження складалося з таких етапів:

– *перший* (аналітико-пошуковий) *етап* (2002–2004): а) наукове обґрунтування актуальності розробки організаційно-управлінського підходу до корекційно-реабілітаційної допомоги на основі аналізу філософської, педагогічної, медичної, соціологічної, правової, демографічної, управлінської літератури з проблем допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; б) аналіз проблеми дослідження в теоретичному і прикладному аспектах: визначення й обґрунтування теоретичних положень дослідження, формування об'єкта, предмета, мети дослідження та його концепції, розроблення моделі стратегії регіонального розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги;

– *другий* (пошуково-експериментальний) *етап* (2004–2010) – а) опрацювання джерельної бази проблеми дослідження, та здійснення аналізу системного структурно-функціонального управління соціальною сферою на практиці; б) удосконалення теоретико-методологічних та теоретико-методичних підходів до управління регіональною системою корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю й розроблення на рівні регіону технології (механізму) системного структурно-функціонального управління нею; в) проведення регіонального спостереження та діагностики в межах констатуючої частини дослідження; г) проведення констатувального та формувального експериментів; визначення впливу інтегрованого до курсів дисциплін матеріалу з управління корекційно-реабілітаційним процесом на підвищення рівня науково-теоретичної та професійної підготовки фахівців спеціальності «Дефектологія» (як при первинному, так і при вторинному формуванні індивідуального професійного потенціалу педагогічних працівників).

Практична реалізація експерименту на цьому етапі здійснювалася на базі Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка, де автор працювала на посаді доцента кафедри корекційної педагогіки і спеціальної психології та заступника декана з навчальної роботи факультету педагогіки та практичної психології; викладача Сумського обласного інституту післядипломної

педагогічної освіти (з 2008 р. – докторант Інституту спеціальної педагогіки НАПН України).

На цьому етапі було розроблено: концепцію соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності; концепцію та модель регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги та визначено теоретичні засади стратегічного управління її розвитком; концепцію та стратегію удосконалення підготовки фахівців до управління корекційно-реабілітаційною допомогою. Відповідно до зазначеної концепції розроблено та експериментально апробовано зміст підготовки фахівців до управління корекційно-реабілітаційною допомогою, а саме: розроблено додатковий матеріал для навчальних курсів (змістовних модулів, тем) – лекцій, семінарів, практичних занять; завдань для практики; методичні рекомендації до виконання курсових та дипломних проектів як для майбутніх вчителів-дефектологів (первинне формування індивідуального професійного потенціалу), так і для працівників – практиків відповідного профілю (вторинне формування індивідуального професійного потенціалу).

Відповідно до розроблених концепцій під науковим керівництвом та за безпосередньою участю автора відбувалося впровадження розроблених підходів у зміст навчання (про що свідчать довідки про впровадження);

– *третій* (узагальнюючий) *етап* (2010–2011) – уточнення концепції, стратегії регіонального розвитку корекційно-реабілітаційної діяльності на основі теоретичного та практичного досвіду реалізації визначених підходів та розробка механізмів їх реалізації; системи критеріїв, компонентів, дотримання умов, які забезпечать ефективність функціонування регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Дослідження було сконцентровано на проблемі випереджаючої підготовки майбутніх фахівців з урахуванням нових парадигм та тенденцій у соціальній сфері, зумовлених тенденціями модернізації допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та децентралізації управління. Сутність стратегії вдосконалення підготовки (перепідготовки, підвищення кваліфікації) фахівців полягала в тому, що модифікація змісту їх підготовки забезпечує: а) формування в них здатності до управління процесом

корекційно-реабілітаційної допомоги; б) усвідомлення участі в цьому процесі; в) відповідальність за кінцевий результат корекційно-реабілітаційної діяльності, що дозволить у майбутньому в межах певного регіону подолати існуючі в практиці протиріччя корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю.

Паралельно в процесі пошуків шляхів ефективного забезпечення формування індивідуального професійного потенціалу фахівців було *з'ясовано існуючі* в сучасній практиці допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю *протиріччя* в межах певної адміністративно-територіальної одиниці: стратегії розвитку регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги; стратегії розвитку неперервної системи підготовки кадрів для корекційно-реабілітаційної допомоги та можливостей впливу на них наукових та маркетингових досліджень місцевих вищих навчальних закладів в плані підготовки спеціалістів за потреб ринку праці регіону.

Здійснений аналіз практики показав, що на рівні регіону зберігаються труднощі, які не подолані й на сьогодні, а саме: недостатньо розроблена методологія і технологічна фаза корекційно-реабілітаційної діяльності в системі підготовки кадрів, основними недоліками якої є:

- виявлені протиріччя між необхідністю зміни управління регіональною системою корекційно-реабілітаційної допомоги на практичному рівні та відсутністю теоретико-методологічних розробок у цій галузі;

- недостатнє врахування регіональних потреб ринку праці у фахівців за спеціальністю «Дефектологія» (планування обсягу підготовки фахівців, визначення спеціалізацій), що зумовлено існуючим протиріччям між потребами ринку праці регіону та існуючою практикою підготовки фахівців на місцевому рівні: між створенням програм розвитку спеціальної освіти відповідно до потреб регіону та забезпеченням кадрами з дефектологічною підготовкою; недосконалістю економічних і управлінських механізмів, що забезпечують їх ефективну реалізацію; збереженням єдиного

освітнього простору в Україні з обмеженим державним замовленням підготовки спеціалістів;

- недосконалістю підготовки фахівців до управління корекційно-реабілітаційною допомогою. Стрімко зростаючі тенденції децентралізації влади в соціальній сфері, зокрема в галузі спеціальної освіти, зумовлюють недостатню якість підготовки майбутніх фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги.

Аналіз стану практики допомоги дітям з психофізичними порушеннями, зокрема з організації надання їм освітніх послуг, довів, що підготовка кадрів для системи спеціальної освіти для дітей з вадами психофізичного розвитку має суттєві недоліки.

Згідно з кваліфікацією вчитель-дефектолог має здійснювати такі види професійної діяльності:

- навчання та виховання в спеціальних дошкільних, шкільних та соціально-реабілітаційних закладах для осіб з особливостями інтелектуального розвитку;

- надання допомоги дітям, сім'ям, групам інвалідів, які мають життєві проблеми, що можна вирішити психолого-педагогічними методами;

- використання спеціальних засобів навчання та виховання в корекційно-компенсаторному навчальному процесі спеціальних (корекційних) освітніх та соціально-реабілітаційних закладів;

- методичну та організаційно-методичну роботу для запровадження в навчальний процес нових технологій навчання, зокрема, інноваційних технологій навчання тощо;

- виховну діяльність.

Бакалавр корекційної педагогіки повинен мати професійні знання, навички та вміння, уміти застосовувати їх у своїй професійній діяльності:

- досконало володіти одержаними знаннями в галузі дефектології, педагогіки, психології, патопсихології (*у переліку відсутні знання з управління! – відмічено нами. – Д.Т.*) при вирішенні педагогічних, навчально-виховних і науково-методичних завдань з урахуванням вікових та індивідуально-типологічних особливостей учнів, соціально-психологічної специфіки учнівських груп та конкретних педагогічних ситуацій в спеціальних (корекційних) школах та соціально-

реабілітаційних закладах;

- постійно поповнювати свої знання, розширювати світогляд, застосовувати здобуті знання, навички та вміння в практичній діяльності;

- мати відповідний рівень фахової, природничо-наукової, педагогічної, етичної підготовки та психологічної культури, чітко сформовані світоглядні орієнтири на основі розуміння природничо-наукової картини світу;

- мати уявлення про шляхи реалізації в умовах реальної дійсності своїх життєвих програм;

- мати сформоване природничо-філософське, економічне, політичне, педагогічне мислення;

- вміти захистити свої права і відстоювати права організації;

- засвоїти закономірності та особливості культурного розвитку людства.

Бакалавр корекційної педагогіки має відзначатися:

- здібностями до творчої педагогічної роботи;

- громадською активністю, почуттям обов'язку, відповідальності за доручену справу;

- професійною компетентністю, широкою ерудицією і культурою;

- педагогічною спостережливістю;

- правовими знаннями, дотриманням правових норм поведінки і моралі в міжособистісних стосунках у суспільстві.

Ознайомлення з вимогами до знань та умінь бакалавра корекційної педагогіки дозволило встановити, що фахівець повинен знати:

- основні категорії корекційної педагогіки і спеціальної психології;

- психолого-педагогічні особливості учнів з особливостями інтелектуального розвитку різного віку;

- закони і механізми становлення особистості дитини з особливостями інтелектуального розвитку;

- форми і методи виховного впливу на дітей з особливостями інтелектуального розвитку та учнівських колективів;

- основні принципи виховання аномальних дітей та шляхи їх реалізації;

- основи гуманітарних, фундаментальних та спеціальних наук;

- сучасні методи, методики диференціальної діагностики для визначення особливостей порушень у розвитку;
- методи психопрофілактичної роботи з метою створення сприятливого психологічного клімату в освітніх та соціально-реабілітаційних закладах;
- методи навчання та виховання дітей шкільного віку з вадами розвитку;
- методи проведення наукових досліджень в галузі дефектології;
- основи психології навчального процесу;
- основи педагогічної культури;
- систему соціального захисту особистості школяра;
- специфіку роботи вихователя, класного керівника;
- *методи адміністративно-організаційної роботи в спеціальних (корекційних) освітніх та соціально-реабілітаційних закладах (виділено нами. – Д.Т.).*

Бакалавр корекційної педагогіки повинен уміти:

- застосовувати знання з корекційної педагогіки і спеціальної психології для здійснення процесу навчання та виховання дітей з порушеннями моторного, інтелектуального, сенсорного, мовленнєвого, соціально-особистісного розвитку;
- впроваджувати здобуті фундаментальні знання з дефектології при розробці нових методик навчання та виховання дітей з психофізичними порушеннями;
- визначати мету, завдання і конкретний зміст виховного впливу, виходячи із загальної мети національного виховання;
- здійснювати діагностику рівня розвитку учнів з особливостями інтелектуального розвитку за допомогою комплексу психолого-педагогічних методів;
- сприяти цілеспрямованому розвитку індивідуально-психологічних особливостей учнів з особливостями інтелектуального розвитку;
- застосовувати різноманітні методи, форми, прийоми навчання і сучасні технічні засоби навчання;
- розвивати інтелектуальну та емоційну сферу учнів з особливостями інтелектуального розвитку;

– вирішувати завдання морального, екологічного, естетичного, гуманітарного виховання школярів з особливостями інтелектуального розвитку;

– планувати й творчо конструювати навчальний процес;

– реалізовувати різні види позакласної роботи з школярами;

– використовувати вміння формулювати психолого-педагогічні висновки, методи консультування дітей та дорослих з вадами розвитку, їх батьків та педагогів з проблем навчання, розвитку, виховання,

– здійснювати адміністративно-організаційну роботу в спеціальних (корекційних) освітніх та соціально-реабілітаційних закладах (виділено нами. – Д.Т.).

Разом з тим проведений аналіз визначень *компетенцій* фахівця, які вважаються *достатніми для виконання завдань та обов'язків для (робіт) певного рівня професійної діяльності*, що передбачені для в *первинних посадах* (зокрема, вихователь-методист, методист, інспектор) випускників ВНЗів освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр довів, що технології формування знань, умінь та навичок з управління знаходяться на недостатньому рівні. На підтвердження цього висновку зупинимося на розгляді стандартної структури навчального процесу у ВНЗі, яку наведемо на рис. 4.12.

Як видно з переліку наведених у схемі дисциплін, які формують управлінську компетентність фахівців спеціальності «Дефектологія» вони не є предметом фахової підготовки. Таким чином, аналіз навчальних планів ВНЗів спеціальності «Дефектологія» підтвердив, що хоча в них й містяться дисципліни з формування знань майбутніх фахівців з окремих питань управління (до них ми віднесли певні курси з циклу дисциплін соціально-економічної підготовки), але подання знань відбувається за лінійним принципом, дисципліни слабо пов'язані між собою в плані формування управлінської компетентності майбутніх фахівців, не мають професійного спрямування.

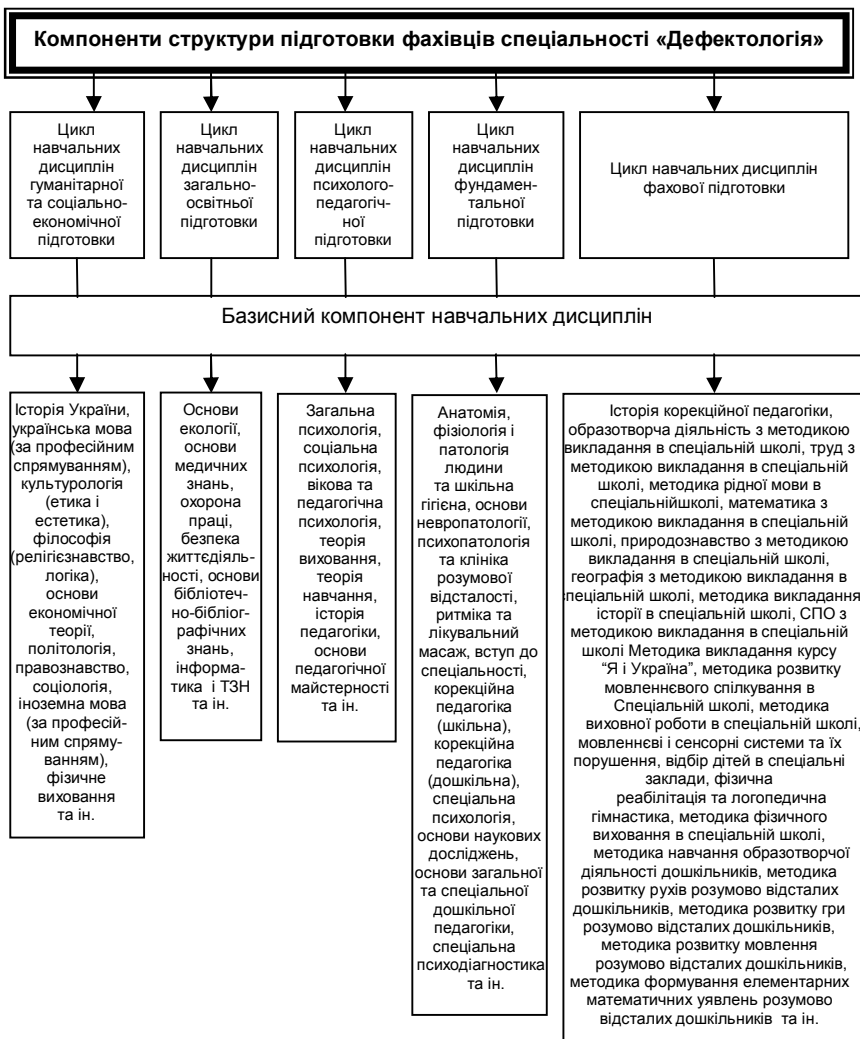

Рис. 4.12. Зміст підготовки фахівців спеціальності «Дефектологія»

У той самий час при формуванні професіональних знань застосовується лінійно-концентричний принцип у поданні матеріалу, коли знання поступово накопичуються й залежно від курсу навчання ускладнюються. Наприклад, формування професійних знань, умінь і

навичок відбувається за рахунок навчальних дисциплін: вступ до спеціальності, корекційна педагогіка, спеціальні методики викладання різних шкільних предметів та ін. Як зазначалося вище, аналіз змісту підготовки майбутніх вчителів-дефектологів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» показав, що при формуванні знань з управлінської компетентності ця закономірність недостатньо простежується. У Стандартах вищої освіти спеціальності «Дефектологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» до виробничих функцій, якими повинен володіти випускник вищого педагогічного закладу віднесено: реабілітаційну, діагностично-аналітичну, навчальну, виховну, корекційно-розвивальну, організаційно-педагогічну, соціально-педагогічну, освітню, освітньо-гносичну. Функція з управління не виокремлюється.

У вищих навчальних закладах ознайомлення студентів з основами управління переважно відбувається на V курсі («Менеджмент освіти», «Соціально-правове забезпечення»), що обмежує можливість пролонгованого практичного закріплення опанованого матеріалу, що переводить його в ранг теоретичних, а не практичних надбань студента, а отже, набуває характеру *ознайомлення з основами управління* й не забезпечує формування професійної управлінської компетентності майбутніх фахівців.

Можна констатувати, що проблеми управління в галузі спеціальної освіти не виокремлювалися як предмет наукового дослідження та як компонент професійної підготовки студентів. Недостатня увага до цієї проблеми в науковій літературі відбивається й на змісті підготовки фахівців: управлінський компонент не виокремлений як обов'язкова складова моделі професійної підготовки фахівця.

На підставі праць зазначених вище авторів та на основі: 1) аналізу вимог Стандарту вищої освіти відносно готовності студентів до управлінської діяльності та реалій практики допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; 2) діагностики професійних інтересів студентів та рівнів їх педагогічної компетентності; 3) конкретизації цілей підготовки фахівців до управління відповідно до соціальних вимог та регіональних потреб; 4) виділення основних напрямів, етапів та умов формування

управлінської компетентності майбутніх вчителів-дефектологів; 5) визначення складу, структури змісту управлінських компетенцій педагогів-дефектологів та контрольно-діагностичних показників; 6) визначення форм, прийомів, методів та технологій з формування управлінської компетенцій вчителів-дефектологів; 7) поетапної діагностики результатів, отриманих в процесі формування управлінської компетенції педагога-дефектолога, та на їх основі – корекції цілей, змісту, технологій її формування – *було визначено сукупність цілей* педагогічної підготовки, які зумовлює соціальне замовлення, та *розроблено* механізм процесу формування управлінської компетентності як складової професійної підготовки майбутнього вчителя-дефектолога (лінійно-концентричне подання матеріалу).

Розроблена нами модель підготовки студентів до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги наведена на рис. 4.13.

При проектуванні змісту підготовки фахівців з управління корекційно-реабілітаційної допомоги ми виходили з особливостей та специфіки спеціальності «Дефектологія» (професійна спрямованість) й інтересів студентів у побудові індивідуального освітнього маршруту. Належного рівня управлінської компетентності фахівців передбачалося досягти за рахунок включення матеріалу з управління в навчальні дисципліни, під час якого мало бути досягнуто їх конструктивної взаємодії (міжпредметну, міжмодульну, міжблокову методологічну та проблемно-змістовну відповідність, лінійно-концентричне ускладнення матеріалу для опанування).

У процесі формування управлінської компетентності спеціаліста передбачається: організація проблемної групи, у якій мали розглядатися питання адаптації корекційно-реабілітаційних технологій; виконання авторських студентських проектів (курскових та дипломних робіт) з проблем управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги; практичні завдання під час проходження практик (спочатку як завдання для спостереження, а на старших курсах як такі, що експериментально апробовувалися самими студентами); індивідуальні завдання студентам на час проходження практики, результати яких у подальшому мають застосовуватися в наукових проектах студентів; звіти студентів за практику з

обов'язковим проведенням рефлексії власної діяльності, за змістом яких будуть робитися висновки про результати формування управлінської компетентності в ході навчання та, зокрема, про можливості їх застосування студентами в практичній діяльності; проведення науково-практичних конференцій з питань удосконалення корекційно-реабілітаційної допомоги в регіоні та стратегії підготовки фахівців.

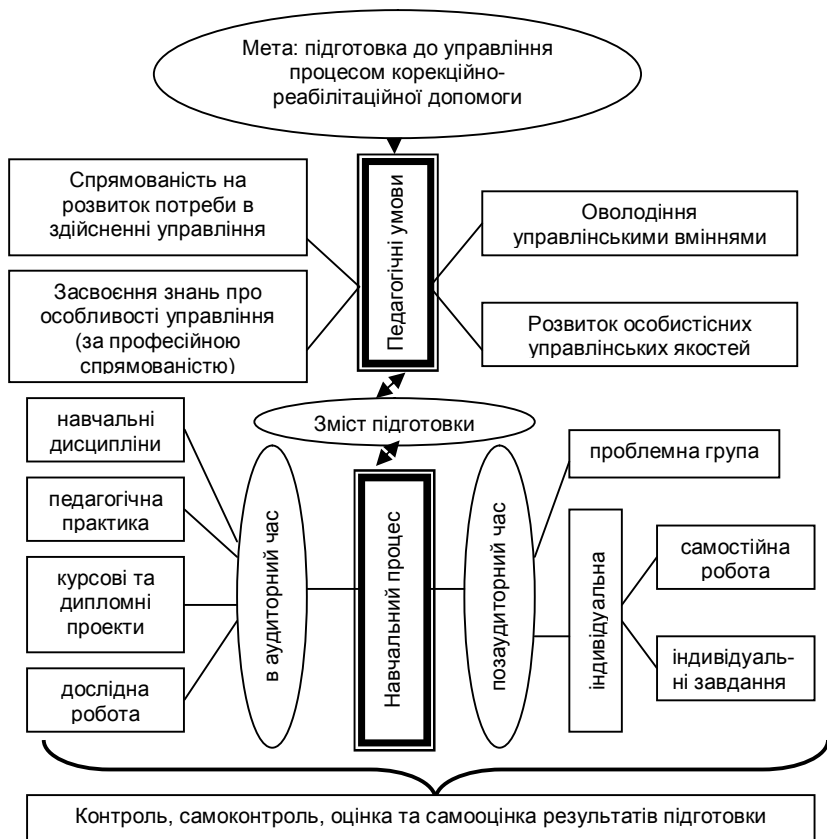

Рис. 4.13. Модель підготовки студентів до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги

При розробці моделі й методичних засад опанування управлінських компетенцій як складовою професійної підготовки фахівцями спеціальності «Дефектологія» акцент робився на забезпеченні цілісності підготовки шляхом поєднання аудиторної та позааудиторної роботи: міждисциплінарні зв'язки та інтеграцію предметів навчального плану; особистісно-орієнтовані методики навчання; під час педагогічної практики з допомогою пошукових та творчих завдань з питань управління; під час виконання наукових (курскових та дипломних) проектів – співпраця та співтворчість викладачів і студентів.

Методика підготовки фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги побудована на органічному поєднанні вимог Стандартів вищої освіти та потреб регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги.

Експериментальний етап дослідження підготовки фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги розпочався з проведення *констатувального етапу* дослідження. Базами пошукової роботи на етапі констатувального дослідження послуговували Інститут корекційної педагогіки НПУ імені М.П. Драгоманова, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Слов'янський державний педагогічний університет, Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти. Експериментальною базою на *формуальному етапі* дослідження стали Сумський державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка, Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, в яких під час формування первинного та вторинного індивідуального професійного потенціалу працівників за спеціальністю «Дефектологія», «Корекційна педагогіка» було апробовано розроблену методику.

Під час проведення формуального етапу дослідження з кожною експериментальною групою ми дотримувалася визначених нами етапів реалізації зазначеної моделі. На *першому* етапі реалізації відбувалося мотивування студентів до вивчення цього матеріалу (питання ціннісно-сміслового значення опанування основами управління); на *другому* етапі під час аудиторної роботи відбувалося репродуктивне

осмислення та опанування основних компонентів управлінської компетенції (питання психологічних аспектів управління; питання організаційних (адміністративно-організаційних) аспектів управління; питання управління спеціальною освітою; питання з вузько специфічних професійних аспектів управління; на *третьому* етапі в процесі проведення аудиторної та позааудиторної роботи відбувалася індивідуалізація управлінської підготовки, під час якої учасники експерименту спонукалися до творчої самореалізації набутих умінь, навичок та прояву особистісних якостей та рефлексії: робота проблемної групи сприяла розвитку вміння проектувати корекційно-реабілітаційну діяльність та адаптувати інноваційні методики до застосування в конкретних умовах навчання, виховання та здійснення корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю; творчий підхід до виконання експериментальних досліджень у рамках наукових проектів (курскових та дипломних робіт) та в умовах конкретної практичної діяльності (практики в спеціальних закладах).

У змісті експериментальної роботи увага приділялася розширенню знань з управління в соціальній сфері, зокрема застосування адаптивного управління, та удосконаленню умінь і навичок студентів з управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги під час надання освітніх послуг. В технологіях акцент робився на: пошуку різних варіантів вирішення організаційно-управлінських питань під час виконання навчально-виховних та корекційно-реабілітаційних завдань в доступному колективі; включенні студентів в різні види корекційно-реабілітаційної та пов'язаною з нею управлінської діяльності.

Як зазначалося, у ході експериментальної роботи було виявлено проблему забезпечення наступності, послідовності та логіки подання навчального матеріалу з формування управлінської компетентності (за професійним спрямуванням), що спонукало до зміни підходів до подачі матеріалу та побудови цього процесу за лінійно-концентричним принципом. Базуючись на принципі інтеграції змісту гуманітарних, загальнонаукових та спеціальних дисциплін, було розроблено модулі знань, які включено в навчальні дисципліни, у

структуру змісту яких не входив управлінський компонент, про що йшлося вище. Пріоритетним завданням інтеграції управлінського компоненту до навчальних дисциплін була спрямованість на розвиток у майбутніх та практикуючих фахівців потреби в управлінні, із засвоєння знань про особливості управління (за професійною спрямованістю), оволодіння управлінськими вміннями, розвитку управлінського мислення та навичок, формування особистісних управлінських якостей.

Для інтеграції в інші навчальні дисципліни був відібраний матеріал з психологічних та адміністративно-організаційних аспектів управлінської роботи; основу базового курсу склав матеріал з історії управління, стилей управління, структури управління, функцій управління тощо. У ході експериментальної роботи був апробований змістовий матеріал з питань управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги. Інтеграція його до інших дисциплін забезпечила міждисциплінарні зв'язки та поступове ускладнення навчального матеріалу. У кожному модулі (темі) було визначено обов'язковий мінімум (перелік вимог) до знань, умінь та навичок з реалізації функцій управління.

Слід зазначити, що в процесі пролонгованого в часі формувального експерименту зміст інтегрованого матеріалу модифікувався у зв'язку зі змінами соціального замовлення, зокрема впровадженням нових парадигм у спеціальній освіті. Експериментальне дослідження охоплювало фахівців як у процесі формування первинного індивідуального професійного потенціалу (денна форма навчання), так і вторинного формування індивідуального професійного потенціалу (перекваліфікація та підвищення кваліфікації). При впровадженні розроблених підходів у процес вторинного формування індивідуального професійного потенціалу зміст підготовки модифікувався після діагностики професійних інтересів педагогічних працівників та визначення їх професійного рівня. Тому при проектуванні матеріалу з управління для інтеграції до змісту навчальних дисциплін ми компонували зміст модулів залежно від рівня освіти та потреб контингенту студентів (слухачів), сфери їх майбутньої практичної діяльності, термінів підготовки (перепідготовки). У змісті модулів передбачався

регіональний контекст, отже, вони були спрямовані на вирішення широкого кола проблем управління в регіональній системі корекційно-реабілітаційної допомоги; основний акцент робився на самостійну підготовку та самостійно-творче вирішення студентами поставлених завдань, що забезпечувалося відповідною літературою, а в практичному плані – участю в практичній корекційно-реабілітаційній діяльності, під час якої забезпечувалася взаємодія з іншими учасниками цього процесу. Ці концептуальні ідеї побудови управлінського блоку змісту підготовки фахівців дозволили нам забезпечити гнучкість та поліваріантність модулів, що впроваджувалися.

Важлива роль у формуванні управлінської компетентності студентів у вищому навчальному закладі в процесі формувального етапу дослідження відводилася педагогічній практиці, яка дозволяла студентам перевірити та закріпити свої знання, безпосередньо бути залученими в корекційно-реабілітаційну діяльність та в процес управління нею, розвивати свої вміння та навички. У ході педагогічної практики здійснювалася самоактуалізація особистості майбутнього вчителя-дефектолога, здійснення рефлексії власної діяльності дозволяла робити адекватну самооцінку своїх реальних і потенційних можливостей та самостійно визначити шляхи подальшого самовдосконалення. Слухачі курсів апробовували здобуті знання під час практичної діяльності.

Під час експериментальної перевірки моделі формування управлінської компетентності спеціалістів у процесі професійної підготовки аналізувалися критерії, показники та рівні управлінської компетентності фахівців відповідно визначеним компонентам.

Результати експериментального дослідження довели, що інтеграція знань, умінь та навичок з управління в базовий (дефектологічний) компонент професійної підготовки сприяє підвищенню мотивації, активності і, як наслідок, підвищує якість опанування навчального матеріалу та має опосередкований вплив (пролонгований у часі) на: подальше кар'єрне зростання випускників (багато з них стали заступниками директорів з навчально-виховної та корекційної роботи); відкриття приватних кабінетів з надання

корекційно-реабілітаційної допомоги; опанування нових матеріалів при розробці змісту атестаційного матеріалу та на результати їх атестації; підвищення творчої активності, зокрема з розробки методичного матеріалу та посібників для роботи з дітьми з психофізичними порушеннями; творчий підхід студентів до виконання дипломних робіт, що підтвердило гіпотезу, висунуту на початку експериментального дослідження.

Підсумовуючи, зазначимо, що імперативом прогресивних змін корекційно-реабілітаційної діяльності є удосконалення професійно-орієнтованої стратегії, зокрема, шляхом підготовки фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги. Шляхи удосконалення первинного та вторинного формування індивідуального професійного потенціалу наочно узагальнено нами в схемі на рис. 4.14.

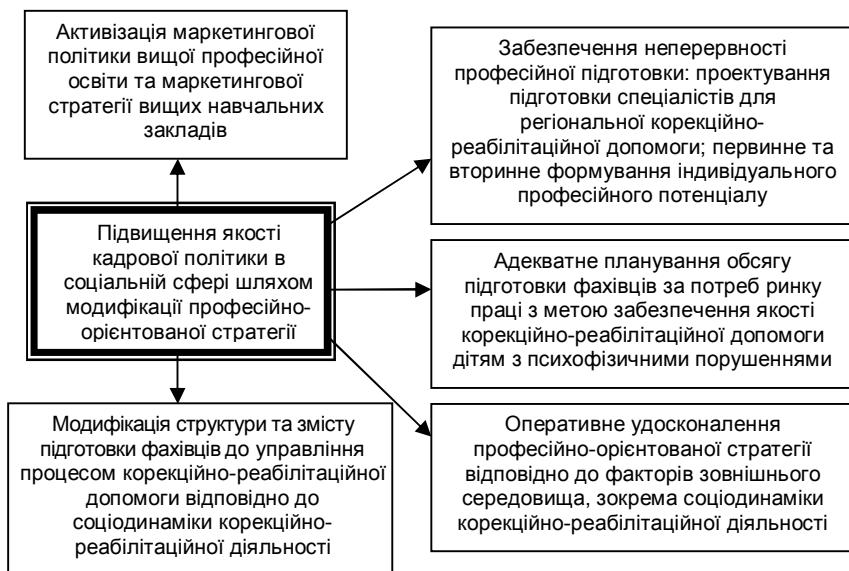

Рис. 4.14. Пріоритетні напрями професійно-орієнтованої стратегії підготовки фахівців до управління корекційно-реабілітаційною допомогою особам з психофізичними порушеннями в Україні

Матеріали четвертого розділу встановлюють взаємозалежність соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності та професійно-орієнтованої стратегії підготовки кадрового потенціалу. Урахування закономірностей соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності при визначенні стратегії розвитку системи вищої освіти забезпечить модифікацію підготовки фахівців, зокрема своєчасне удосконалення теоретичної моделі їх підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1 : Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. – К. : Юридична думка, 2004. – 584 с.
2. Аксенова А. К. Совершенствование профессиональной подготовки студентов-олигофренопедагогов / А. К. Аксенова, Г. М. Макеева // Учитель-дефектолог: современные проблемы подготовки и совершенствования работы. – М. : Прометей, 1990. – С. 103–113.
3. Алексеев О. Б. Субсидиарность и пространственное развитие [Электронный ресурс] (21 травня 2002 р.) / О. Б. Алексеев. – Режим доступа : <http://stra.teg.ru/library/strategics/1021980036>.
4. Андрущенко В. П. Інноваційна стратегія розвитку освіти як підґрунтя «українського прориву» / В. П. Андрущенко // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 5. – С. 6–14.
5. Андрущенко В. П. Філософічність освіти: від теорії до практики / В. П. Андрущенко // Вісник Інституту розвитку дитини. Серія : Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 1. – С. 8–13.
6. Анисимова А. Н. Лингвистическая подготовка дефектологов как необходимое условие их профессиональной компетентности / А. Н. Анисимова // Дефектология. – 2003. – № 5. – С. 32–37.
7. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Питер, 1999. – 416 с.
8. Ансофф И. Стратегическое управление : пер. с англ. / И. Ансофф; науч. ред. и авт. вступ. ст. Л. И. Евенко. – М. : Экономика, 1989. – 520 с.
9. Антропова Ю. Ю. Моделирование системы оказания специальной помощи детям с ограниченными возможностями здоровья в Уральском регионе (на примере Свердловской области) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Антропова Юлия Юрьевна. – Екатеринбург, 2003. – 261 с.
10. Анохин П. К. Философские аспекты теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М. : Наука, 1978. – 304 с.
11. Аслаева Р. Г. Подготовка педагогов-дефектологов в педагогическом вузе: реальность и перспективы (определение отношения к

- профессионально-педагогической деятельности будущего педагога) / Р. Г. Аслаева // Дефектология. – 2009. – № 6. – С. 71–80.
12. Афанасьев В. Г. Мир живого: системность, эволюция и управление / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1986. – 334 с.
  13. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (опыт системного исследования) / В. Г. Афанасьев. – 2-е изд., доп. – М. : Политиздат, 1973. – 390 с.
  14. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
  15. Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1975. – 408 с.
  16. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1977. – 382 с.
  17. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / сост. М. Ю. Бабанский. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.
  18. Бабосов Е. М. Социология управления : учеб. пособ. для студ. вузов / Е. М. Бабосов. – 3-е изд., стер. – Мн. : Тетра Системс, 2002. – 288 с.
  19. Байкіна Н. Г. Корекція рухової сфери дорослих сліпих засобами ігрової діяльності : монографія / Н. Г. Байкіна, В. І. Кемкіна. – Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – 224 с.
  20. Баранова М. Л. Региональная система специального образования: проектирования и организация : монография / М. Л. Баранова. – Ростов н/Д : РГУ, 2006.
  21. Басюра В. И. Сравнительное изучение состояния устного счета в учащихся 1–2 классов вспомогательной и массовой школ / В. И. Басюра // Вопросы обучения и изучения аномальных детей. – М. : АПН РСФСР, 1963. – С. 12.
  22. Безруков В. И. Проектирование управления педагогическими системами: методология, теория, практика : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Безруков Валерий Иванович. – М., 2005. – 315 с.
  23. Берг А. И. Кибернетика – наука об оптимальном управлении / А. И. Берг. – Л. : Энергия, 1964. – 64 с.
  24. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : монографія / В. Ю. Биков. – К. : Атака, 2009. – 684 с.
  25. Биков В. Ю. Розвиток структури комп'ютерних систем опрацювання статистичної звітності для забезпечення управління освітою / В. Ю. Биков, В. В. Гапон, М. Я. Плєскач // Комп'ютер у школі та сім'ї. – К. : Фенікс, 2005. – № 3. – С. 3–6.
  26. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Гр. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.

27. Бобрышов С. В. Управление образовательным процессом как социальная технология / С. В. Бобрышов, Н. В. Колосова // Сб. науч. трудов Северо-Кавказского госуд. техн. ун-та. Серия «Право». – Ставрополь, 2000. – С. 73–78.
28. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука : в 2 кн. / А. А. Богданов. – М. : Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с. – Кн. 2. – 351 с.
29. Бондар В. І. Історія олігофренопедагогіки : підручник / В. І. Бондар, В. В. Золотоверх. – К. : Знання, 2007. – 375 с.
30. Бондарь В. И. Модернизация специального образования на Украине: уроки на будущее / В. И. Бондарь // Дефектология. – 2006. – № 3. – С. 67–72.
31. Бондар В. І. Основні етапи становлення та розвитку дефектологічної науки в Україні (до ювілею Інституту дефектології АПН України) / В. І. Бондар // Дефектологія. – 1999. – № 2. – С. 2–4.
32. Бондар В. І. Основні періоди розвитку суспільної допомоги дітям з вадами інтелектуального розвитку / В. І. Бондар, Л. К. Одинченко // Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні : зб. наук. пр. за матеріалами II з'їзду Т-ва психологів України, 23–27 верес., 1996 р. Т. 10 : Симпозіум. Психолого-педагогічні проблеми сучасної дефектології. – К., 1996. – С. 8–10.
33. Бондар В. І. Особливості розвитку дефектологічної науки та практики на ранніх етапах їх виникнення / В. І. Бондар // Дефектологія. – 2001. – № 4. – С. 27–31.
34. Бондарь В. И. О подготовке дефектологических кадров в Киевском пединституте / В. И. Бондарь, Н. Ф. Засенко // Дефектология. – 1983. – № 4. – С. 69–71.
35. Бондар В. І. Передумови розвитку державної системи спеціального навчання дітей з психофізичними вадами / В. І. Бондар // Дефектологія. – 1997. – № 2. – С. 2–6.
36. Бондар В. І. Періодизація розвитку теорії і практики освіти розумово відсталих дітей / В. І. Бондар, Л. К. Одинченко // Дефектологія. – 1996. – № 2. – С. 2–5.
37. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : метод. посіб. / В. І. Бондар. – К. : Наш час, 2005. – 176 с.
38. Бондар Є. І. Про ступеневу підготовку сурдопедагогів в умовах вищого навчального закладу / Є. І. Бондар // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 19: Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – № 3. – С. 15–21.

39. Борщевська Л. В. Психолого-педагогічні особливості перевірки навчальних досягнень глухих учнів початкових класів / Л. В. Борщевська // Реабілітація дітей з особливостями психофізичного розвитку: сучасність і перспективи : матеріали І Кримської конф. – Сімферополь : Кримське навч.-пед. держ. вид-во, 2005. – С. 34–40.
40. Булавенко О. А. Проектирование подготовки будущих экономистов в системе непрерывного образования : монография / О. А. Булавенко. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – 304 с.
41. Бухарова Г. Д. Системы образования : учеб. пос. / Г. Д. Бухарова, О. Н. Арефьев, Л. Д. Старикова. – Ростов н/Д : Феникс, 2008. – 475 с.
42. Вавіна Л. С. Компенсаторно-розвивальні функції змісту освіти з рідної мови учнів зі складним дефектом / Л. С. Вавіна. – К. : ВО УФЦ-БФ «Візаві», 2001. – 58 с.
43. Вавіна Л. С. Корекційна спрямованість початкового навчання в спеціальній школі інтенсивної педагогічної корекції : метод. рек. / Л. С. Вавіна. – К. : ІСДД, 1995. – 59 с.
44. Вавіна Л. С. Методические рекомендации по обучению грамоте учащихся I–II отделений вспомогательной школы / Л. С. Вавіна. – К. : РУМК спецшкол, 1990. – 112 с.
45. Вавіна Л. С. Створення інноваційного навчально-виховного середовища як головна умова комплексної реабілітації дітей із розладами зору / Л. С. Вавіна // Дефектологія. – 2001. – № 4. – С. 11–13.
46. Васильківська С. Індивідуальна соціально-педагогічна та медико-психологічна карта супроводу учня з особливими потребами / С. Васильківська // Дефектолог. – 2009. – № 3 (27). – С. 26–37.
47. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер; пер. с нем.; [сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденок]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
48. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
49. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
50. Вержиховська О. М. Формування моральних якостей у молодших школярів з обмеженими розумовими можливостями у позакласній виховній роботі : монографія / О. М. Вержиховська. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2009. – 228 с.
51. Вернер В. Прогнозирование / В. Вернер, Р. Вайно. – Таллин : ВАЛГУС, 1987. – 72 с.

52. Веснин В. Р. Практический менеджмент персонала : пос. по кадровой работе / В. Р. Веснин. – М. : Юрист, 2001. – 496 с.
53. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6 т. Т. 5. Основы дефектологии / Л. С. Выготский; под. ред. Т. А. Власовой. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.
54. Винер Н. Кибернетика и общество / Норберт Винер; пер. с англ. Е. Г. Панфилова; общ. ред. Э. Я. Кольмина. – М. : Изд-во иностр. литературы, 1958. – 200 с.
55. Висоцька А. М. Поведінка школяра як об'єкт процесу виховання в допоміжній школі / А. М. Висоцька // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К., 2008. – Вип. 10. – С. 33–40.
56. Висоцька А. Рівні сформованості громадянської вихованості учнів молодших класів допоміжної школи / А. Висоцька // Дефектологія. – 2005. – № 1. – С. 26–29.
57. Виханский О. С. Стратегическое управление : учебник / О. С. Виханский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Гардарика, 1998. – 296 с.
58. Волкова В. Н. Основы теории систем и системного анализа / В. Н. Волкова, А. А. Денисов. – 2-е изд. – СПб. : Изд-во СПб. ГТУ, 1999. – 512 с.
59. Воробей Н. Роль округу в наданні нових освітніх послуг / Н. Воробей // Підручник для директора : журнал управлінської компетентності. – 2008. – № 11. – С. 21–22.
60. Гладун З. Розвиток законодавства України про охорону здоров'я / З. Гладун // Актуальні проблеми правознавства : наук. збірн. юрид. ін-ту ТАНГ. – Тернопіль, 2001. – Вип. 2. – С. 109–115.
61. Гладун З. С. Державна політика охорони здоров'я в Україні (адміністративно-правові проблеми формування і реалізації) : монографія / З. С. Гладун. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 460 с.
62. Гладун З. С. Державне управління в галузі охорони здоров'я / З. С. Гладун. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 312 с.
63. Головатий М. Ф. Соціальна політика і соціальна робота : термінологічно-понятійний словник / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. – К. : МАУП, 2005. – 559 с.
64. Гольдберг А. М. Особенности самостоятельной письменной речи глухих школьников (2–4 классы) / А. М. Гольдберг. – М. : Просвещение, 1966. – 239 с.

65. Голфред Я. А. Философия и история науки управления [Электронный ресурс] / Я. А. Голфред. – Режим доступу : http://afield.org.ua/book/t_upr.html.
66. Гриценюк Л. І. Психологічна служба та психолого-медико-педагогічні консультації системи освіти України (показники розвитку за підсумками 2004/05 н. р. / Л. І. Гриценюк, А. Г. Обухівська, В. Г. Панок та ін. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 44 с.
67. Гриценюк Л. І. Психологічна служба та психолого-медико-педагогічні консультації системи освіти України (показники розвитку за підсумками 2005/06 н. р.) / Л. І. Гриценюк, А. Г. Обухівська, В. Г. Панок та ін. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 44 с.
68. Гріфін Р. Основи менеджменту : підручник / Рік В. Гріфін, В. Яцура; наук. ред.: В. Яцура, Д. Олесевич. – Львів : Бак, 2001. – 624 с.
69. Громовий В. Українська освіта очима зарубіжних експертів. Семінар світового банку з політики у сфері освіти «Якість, управління та фінансування в освіті та навчанні: як розв'язувати ці питання в Україні?» / В. В. Громовий // Завуч. – 2008. – № 35 (365). – С. 5–7.
70. Громовий В. Українська освіта очима зарубіжних експертів : семінар Світового банку з політики у сфері освіти «Якість, управління та фінансування в освіті та навчанні» / В. Громовий // Директор школи, ліцею, гімназії : наук.-практ. журн. – К. : Педагогічна думка, 2009. – № 1. – С. 54–57.
71. Губко М. В. Теория игр в управлении организационными системами / М. В. Губко, Д. А. Новиков. – М. : Синтег, 2002. – 148 с.
72. Гудим І. М. Формування невербальної комунікації засобами гри у слабозорих дошкільників / І. М. Гудим // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць за матеріалами Першого всеукраїнського з'їзду тифлопедагогів (Харків, 4–5 травня 2006 р.). – Х., 2006. – Вип. 6, ч. 1. – С. 142–150.
73. Гурней Б. Введение в науку управления / Б. Гурней; пер. с фр. : Г. С. Яковлев; ред. М. И. Пискотин (вступ. ст.). – М. : Прогресс, 1969. – 430 с.
74. Даниленко Л. І. Управління інклюзивною школою на засадах менеджменту освітніх інновацій // Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Н. З. Софій, Ю. М. Найда та ін.; за ред. Л. І. Даниленко. – К., 2007. – 128 с.
75. Данілавічюте Е. А. Обґрунтування методики діагностики готовності дошкільників із НЗНМ до опанування навичок читання / Е. А. Данілавічюте // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред.

- В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : Наук. світ, 2004. – Вип. 5. – С. 215–218.
76. Дегтяренко Т. Н. Высшее учебное заведение как центр исследовательских решений актуальных проблем региона / Т. Н. Дегтяренко // Учитель у балканским культурами : међнародни научни скуп / [організатор] Университет у Нишу, Учительски факултет у Врању ; [уредице Стана Смиљковић, Марина Јањић]. – Врање : Учительски факултет (Врање : Аурора), 2011.
77. Дегтяренко Т. М. Державна підтримка осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю: технології сучасної стратегії / Т. М. Дегтяренко // Жестова мова й сучасність : зб. наук. праць / гол. ред. В. В. Засенко. – К. : О.Т. Растунов, 2011. – Вип. 7.
78. Дегтяренко Т. М. До організації навчально-виховної роботи та корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку / Т. М. Дегтяренко // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія соціально-педагогічна / від. ред. В. І. Співак; упорядник О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2006. – Вип. 6. – С. 302–304.
79. Дегтяренко Т. М. До проблеми побудови методології корекційно-реабілітаційної діяльності / Т. М. Дегтяренко // Дефектологія. – 2011. – № 2. – С. 2–7.
80. Дегтяренко Т. М. Електронна картка корекційно-реабілітаційного супроводу осіб з особливими потребами / Т. М. Дегтяренко // Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 27–28 жовтня 2010 р.). – Суми : Університетська книга, 2010. – С. 137.
81. Дегтяренко Т. М. Інформаційні технології в системі корекційно-реабілітаційної допомоги [Електронний ресурс] / Т. М. Дегтяренко // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 6 (20). – Режим доступу до журналу : <http://www.ime.edu-ua.net/em20/emg.html>.
82. Дегтяренко Т. М. Зошит взаємозв'язку вихователів, лікарів та вчителів-дефектологів / Т. М. Дегтяренко, Н. О. Косарева. – К., 2004. – 38 с.
83. Дегтяренко Т. М. Кадрова політика в системі корекційно-реабілітаційної допомоги / Т. М. Дегтяренко // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського державного університету імені Івана Огієнка. Вип. XVII : в 2 ч. Ч. 1 : Серія соціально-педагогічна / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Кам'янець-Подільський: «Медобори – 2006», 2011. – С. 42–49.

84. Дегтяренко Т. М. Комплексний підхід до управління корекційно-реабілітаційним процесом у роботі з дітьми зі зниженим зором / Т. М. Дегтяренко // Педагогічні науки : зб. наук. праць СумДПУ ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2004. – Ч. 1. – С. 201–207.
85. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами : навч. посібник / Т. М. Дегтяренко, Л. С. Вавіна. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 302 с.
86. Дегтяренко Т. М. Комплексна система корекційно-реабілітаційної роботи в дошкільному закладі для дітей з порушеннями зору : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Дегтяренко Тетяна Миколаївна. – К., 2005. – 252 с.
87. Дегтяренко Т. М. Концепція соціодинаміки корекційно-реабілітаційної діяльності / Т. М. Дегтяренко // Актуальні проблеми навчання та виховання людей в інтегрованому освітньому середовищі : тези доповідей. – К. : Університет «Україна», 2011. – С. 51–53.
88. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна допомога: модель та реальність / Т. М. Дегтяренко // Инклюзивное образование на современном этапе становления школы инновационного типа : материалы Всеукр. науч.-практ. конф. (с участ. заруб. ученых) / под общей ред. А. Н. Ляшенко. – Симферополь, 2011. – С. 82–91.
89. Дегтяренко Т. М. Інноваційні технології, методи реабілітації і навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями: за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції / Т. М. Дегтяренко // Дитина з сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання : зб. наук. праць / за ред.: С. В. Литовченко, І. М. Гудим. – К. : О. Т. Растунов, 2011. – Вип. 2. – С. 37–43.
90. Дегтяренко Т. М. Менеджмент системи корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями / Т. М. Дегтяренко // Зб. наук. праць за матеріалами наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка у 2006 р. – Суми, 2007. – С. 226.
91. Дегтяренко Т. М. Модельна парадигма регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги / Т. М. Дегтяренко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови : зб. стат. молод. вчених / за ред.: В. В. Засенко, А. А. Колупасової. – К., 2011. – С. 22–35.

92. Дегтяренко Т. М. Науково-методичні основи управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги : монографія / Т. М. Дегтяренко. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 260 с.
93. Дегтяренко Т. М. Неперервна професійна освіта: проектування вузівської підготовки спеціалістів для регіональної системи корекційно-реабілітаційної допомоги / Т. М. Дегтяренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 17. – С. 66–73.
94. Дегтяренко Т. М. Нова парадигма системи корекційно-реабілітаційної допомоги як імператив зміни кваліфікаційних характеристик професій / Т. М. Дегтяренко // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. – Вип. XV. Серія соціально-педагогічна. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 36–46.
95. Дегтяренко Т. М. Організаційно-методичні засади підготовки фахівців-дефектологів у національній системі освіти України відповідно до Болонського процесу / Т. М. Дегтяренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 7. – С. 12–13.
96. Дегтяренко Т. М. Підготовка кадрів до роботи з дітьми з психофізичними порушеннями у контексті вимог Болонського процесу / Т. М. Дегтяренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць за матеріалами Першого всеукр. з'їзду тифлопедагогів, 4–5 трав. 2006 року. – Х., 2006. – Вип. 6. – Ч. 1. – С. 56–60.
97. Дегтяренко Т. М. Підготовка фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями: постановка проблеми / Т. М. Дегтяренко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред. В. В. Засенка. – К. : Наук. Світ, 2009. – Вип. 11. – С. 82–88.
98. Дегтяренко Т. М. Підготовка фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги як фактор соціально-економічного розвитку регіону / Т. М. Дегтяренко // Матеріали наукової конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка у 2010 р. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – С. 216–217.

99. Дегтяренко Т. М. Планування обсягу підготовки фахівців як умова забезпечення якості корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з психофізичними порушеннями / Т. М. Дегтяренко // Педагогічні науки : зб. наук. праць / ред. кол.: А. А. Сбруєва, М. О. Лазарев, В. І. Лозова та ін. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – Ч. 2. – С. 193–202.
100. Дегтяренко Т. М. Психолого-медико-педагогічна консультація у системі корекційно-реабілітаційної допомоги / Т. М. Дегтяренко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2011. – Том X. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – Вип. 20.
101. Дегтяренко Т. М. Система корекційно-реабілітаційної допомоги: організаційна структура та структура управління / Т. М. Дегтяренко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / ред. кол.: А. А. Сбруєва, М. О. Лазарев, О. І. Огієнко та ін. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – № 6 (8) . – С. 12–23.
102. Дегтяренко Т. М. Система корекційно-реабілітаційної допомоги: формування та реалізація кадрової політики / Т. М. Дегтяренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: зб. наук. праць. Серія 19 : Корекційна педагогіка та психологія. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 19. – С. 55-60.
103. Дегтяренко Т. М. Стратегія розвитку спеціальної освіти: полемічні міркування / Т. М. Дегтяренко // Дефектологія. – 2010. – № 3. – С. 40–45.
104. Дегтяренко Т. М. Стратегія розвитку системи корекційно-реабілітаційної допомоги як складова стратегії соціально-економічного розвитку регіону / Т. М. Дегтяренко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 16. – С. 37–43.
105. Дегтяренко Т. М. Стратегія удосконалення підготовки фахівців до управління процесом корекційно-реабілітаційної допомоги : монографія / Т. М. Дегтяренко. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. – 150 с.
106. Дегтяренко Т. М. Сучасні тенденції модернізації підготовки педагогів до професійної діяльності в Україні / Т. М. Дегтяренко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Вип. 577 : Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 51–60.

107. Дегтяренко Т. М. Управління системою корекційно-реабілітаційної допомоги: теоретичні та науково-методичні аспекти / Т. М. Дегтяренко // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 11, ч. 3. – С. 51–67.
108. Денисенко Н. Ф. Теоретичні засади та технологія управління системою фізичного виховання дітей дошкільних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : 13.00.08 / Нінель Федорівна Денисенко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 40 с.
109. Державне управління системою загальної середньої освіти / Педагогіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ellib.org.ua/books/pedagog/ped1/index.html>.
110. Джаин И. О. Оценка трудового потенциала : монографія / И. О. Джаин. – Сумы : ИТД “Университетська книга”, 2002. – 250 с.
111. Диагностика отклонений в умственном развитии учащихся : пособие для учителя / Н. М. Стадненко, Т. А. Ильяшенко, А. Г. Обуховская, Т. В. Жук; под ред. Н. М. Стадненко. – К. : Освіта, 1991. – 95 с.
112. Дмитренко Г. А. Стратегічний менеджмент у системі освіти : навч. посіб. / Г. А. Дмитренко. – К. : МАУП, 1999. – 176 с.
113. Дмитрієва І. В. Корекційна спрямованість естетичного виховання в старших класах допоміжної школи : монографія / І. В. Дмитрієва. – Слов'янськ : Маторін Б. І., 2008. – 373 с.
114. Дмитрієва І. Шляхи естетичного виховання розумово відсталих школярів / І. Дмитрієва // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 35–39.
115. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників системи охорони здоров'я; прийнятий 01-01-2004; Офіційне видання. Видає: Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство праці та соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=4233>.
116. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. [Електронний ресурс] Вип. 80 : Соціальні послуги – Режим доступу : <http://www.jobs.ua/ukr/dkhp/vipusk-80/>.
117. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 80 : Соціальні послуги. – Краматорськ, 2005.
118. Довідник показників діяльності установ охорони здоров'я Сумської області по наданню лікувально-профілактичної допомоги дітям за 2001 р. – Суми, 2002. – 285 с.
119. Додатки до постанови Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2006 р. № 1686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1686-2006-%EF>.

120. Дробот Людмила Степанівна // Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – С. 89.
121. Дружиловская О. В. Современный подход к преподаванию дисциплин медико-биологического цикла на дефектологических факультетах педагогических вузов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Ольга Викторовна Дружиловская. – М., 2003. – 206 с.
122. Егоршин А. П. Перспективы развития образования России в XXI в. [Электронный ресурс] / А. П. Егоршин // Университетское управление. – 2000. – № 4 (15). – С. 50–64. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/univman/msg/145209.html>.
123. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика : учеб. пособие / И. Г. Еременко. – К. : Вища школа, 1985. – 328 с.
124. Еременко И. Г. Вопросы школоведения / И. Г. Еременко // Олигофренопедагогика : учеб. пособ. / И. Г. Еременко. – К. : Вища школа, 1985. – С. 271–203.
125. Экономические основы специального образования // Специальная педагогика : учеб. пособие / Л. И. Аксенова, Б. А. Архипов, Л. И. Белякова и др.; под ред. Н. М. Назаровой. – М. : Академия, 2000. – 400 с.
126. Экономический потенциал административных и производственных систем : монография / под общей ред. О. Ф. Балацкого. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. – 973 с.
127. Экономическая социодинамика / Р. С. Гринберг, А. Я. Рубинштейн. – М. : ИЭСПРЕСС, 2000. – 274 с.
128. Єременко І. Г. Диференційоване навчання у допоміжній школі / І. Г. Єременко, Л. С. Вавіна, Г. М. Мерсіянова. – К. : Рад. школа, 1978. – 142 с.
129. Єременко І. Г. Дидактичні основи уроку в допоміжній школі / І. Г. Єременко. – К. : Рад. школа, 1966. – 130 с.
130. Єременко І. Г. Наукові основи корекційно-виховної роботи в допоміжній школі : метод. лист / І. Г. Єременко. – К. : Рад. школа, 1970. – 51 с.
131. Эшби У. Р. Введение в кибернетику / У. Р. Эшби. – М. : Мир, 1966. – 420 с.
132. Журов В. В. Філософсько-психологічні аспекти інвалідності : допоміжні матеріали з курсу основи дефектології / В. В. Журов. – Чернігів, 2003. – 30 с.
133. Заворочай М. В. Готовность специалистов-менеджеров к управленческой деятельности: структура, сущность, функции / М. В. Заворочай // Научный вестник ВАГС: ЦБ ЛинГВО

- «Культурология и подготовка профессиональной деятельности» : сб. науч. ст. – Волгоград : Изд-во ВАГС, 2002. – Вып. 3. – С. 81–86.
134. Задорожна Н. Т. Концепція створення інформаційної системи планування наукових досліджень АПН України на базі мережі Інтернет [Електронний ресурс] / Н. Т. Задорожна // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 2 (10). – Режим доступу до журналу : <http://www.ime.edu.ua.net/em.html>.
135. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 34. – Ст. 451. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12>.
136. Закон України «Про охорону дитинства», прийнятий 26 квітня 2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 30. – Ст. 142. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
137. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» № 2414-IV (2414-15) від 03.02.2005 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 11. – Ст. 202. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
138. Закон України «Про освіту» № 1060-XII (1060-12) від 23.05.1991 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 34. – Ст. 451. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1060-12>.
139. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», прийнятий 21.03.1991 р. № 875-XII [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1991. – № 21. – Ст. 252. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
140. Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні», прийнятий 06.10.2005 № 2961-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 2–3. – Ст. 36. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
141. Закон України «Про психіатричну допомогу» № 1489-III від 22.02.2000 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 9. – Ст. 143. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1489-14>.
142. Закон України «Про соціальні послуги», прийнятий 19.06.2003 № 966-IV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2003. – № 45. – Ст. 358. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1891-IV (1891-15) від 24.06.2004, ВВР, 2004, № 50, ст.537) – Ст. 5. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=966-15>.

143. Закон України «Про загальну середню освіту», прийнятий 13.05.1999 № 651-XIV [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 28. – Ст. 230. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=651-14>.
144. Золотоверх В. В. Нариси з історії спеціальної дошкільної педагогіки : монографія / В. В. Золотоверх. – К. : Наук. світ, 2004. – 196 с.
145. Замский Х. С. История олигофренопедагогики : учебник / Х. С. Замский. – М. : Просвещение, 1980. – 398 с.
146. Засенко В. В. Інтеграція: за і проти // Діти з особливими потребами: поради батькам / В. І. Бондар, В. І. Берзінь, Л. В. Борщевська та ін.; за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенко. – К. : Науковий світ, 2004. – 232 с.
147. Засенко В. В. Повышение качества профориентационной работы со старшеклассниками специальных общеобразовательных школ для детей с нарушениями слуха / В. В. Засенко. – К. : Республиканский учебно-методический кабинет специальных школ МП УССР, 1989. – 60 с.
148. Засенко В. В. Подготовка глухих учащихся к самостоятельной трудовой деятельности / В. В. Засенко. – К. : Радянська школа, 1990. – 102 с.
149. Засенко В. В. Соціально-трудова адаптація випускників шкіл-інтернатів для глухих і слабочуючих / В. В. Засенко. – К. : Знання, 2002. – 255 с.
150. Засенко В. В. Створення ресурсних центрів : посібник для батьків дітей з особливими освітніми потребами / В. В. Засенко, Н. З. Софій. – К. : ФО Придатченко П. М., 2007. – 216 с.
151. Засенко В. В. Українська мова : підручник для 5-го класу школи глухих / В. В. Засенко, Н. Ф. Засенко. – К. : Богдана, 2003. – 204 с.
152. Заяц Т. Механизм регулирования территориальных рынков рабочей силы / Т. Заяц // Экономика Украины. – 1996. – № 10. – С. 45–52.
153. Заяц Т. Территориально-отраслевое управление сферы воспроизводства рабочей силы Украины / Т. Заяц // Экономика Украины. – 1997. – № 7. – С. 36–43.
154. Зуб А. Т. Стратегический менеджмент: теория и практика : учеб. пособ. для вузов / А. Т. Зуб. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 415 с.
155. Ильин Г. Л. Философия образования (идея непрерывности) / Г. Л. Ильин. – М. : Вузовская книга, 2002. – 224 с.
156. Ильина Т. А. Системно-структурный подход к организации обучения / Т. А. Ильина. – М. : Знание, 1972. – Вып. 1. – 72 с.
157. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества: постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в

- современном обществе / В. Л. Иноземцев. – М. : Academia – Наука, 1998. – 250 с.
158. Исследования по общей теории систем : сб. переводов / под ред. В. Н. Садовского и Э. Г. Юдина. – М. : Прогресс, 1969. – 520 с.
159. Иванова І. Б. Соціальна робота з людьми з особливими потребами : навч. посіб. / І. Б. Иванова. – К. : Задруга, 2011. – 416 с.
160. Іванюк І. В. Освітня політика : навч. посіб. / І. В. Іванюк. – К. : Таксон, 2006. – 226 с.
161. Ілляшенко Т. Особлива наука для особливих школярів: загальноосвітня школа не вилікує дитину-інваліда / Т. Ілляшенко, А. Обухівська // Україна молода. – 2006. – № 135, 27 лип. – С. 13.
162. Ілляшенко Т. Як і де навчати дітей з особливими освітніми потребами / Т. Ілляшенко, А. Обухівська // Дефектолог. Шкільний світ. – 2007. – № 3 (3). – С. 3–5.
163. Ілляшенко Т. Причини невстигання молодших школярів: які вони? / Т. Ілляшенко // Початкова школа. – К. : Преса України, 2007. – № 1. – С. 2–4.
164. Індивідуальна соціально-педагогічна та психологічна карта учня, розроблена відділом освіти Ставищанської районної державної адміністрації // Завуч. – 2001. – № 15.
165. Індивідуальна соціально-педагогічна та медико-психологічна карта супроводу учня з особливими потребами, розроблена Дніпропетровським обласним психолого-медико-педагогічним центром. – Дніпропетровськ, 2005. – 21 с.
166. Калина А. В. Менеджмент продуктивності : навч. посіб. / А. В. Калина, С. П. Калініна, Н. Д. Лук'яненко. – К. : МАУП, 2004. – 232 с.
167. Калиновская Т. П. Подготовка учителя в системе повышения квалификации к педагогической реабилитационной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Татьяна Павловна Калиновская. – Тобольск, 1999. – 186 с.
168. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
169. Карандаева Т. А. Социально-педагогическая реабилитация детей с нарушением зрения : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.06 / Карандаева Татьяна Аркадьевна. – М., 1998. – 215 с.
170. Кибернетика и проблемы обучения / под ред. А. И. Берга. – М. : Прогресс, 1970. – 390 с.
171. Класифікація видів економічної діяльності (NACE, Rev. 1.1 – 2002) ДК009:2005, затверджено наказом Держкомстату від 26 грудня 2005 р. № 375, прийнято наказом Держспоживстандарту України від

- 26 грудня 2005 р. № 375 // Збірник «Класифікація видів економічної діяльності» [Чинний від 01.04.2006 р.]. – К., 2006. – 191 с.
172. Клаус Г. Кибернетика и общество / Г. Клаус; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1967. – 432 с.
173. Клячко Т. Усложнение управленческих функций в условиях модернизации образования / Т. Клячко // Народное образование : Общественно-педагогический журнал. – 2003. – № 10. – С. 77–86.
174. Кнорринг В. И. Теория, практика и искусство управления : учебник / В. И. Кнорринг. – М. : Норма-Инфра-М, 1999. – 511 с.
175. Коберник Г. Н. Введение в специальность [для спец-ти 2111 «Дефектология»] / Г. Н. Коберник, В. Н. Синев. – К.: Вища школа, 1984. – 144 с.
176. Коберник Г. Н. Изучение исторического материала в школе глухих / Г. Н. Коберник. – К. : Рад. шк., 1978. – 93 с.
177. Кобильченко В. В. Психологічний супровід як важлива проблема спеціальної школи / В. В. Кобильченко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. – К., 2006. – Вип. 8, т. I. – С. 97–102.
178. Кобильченко В. В. Соціально-психологічні основи розвитку та корекції особистості підлітка в нормі і при патології зору : монографія / В. В. Кобильченко. – К. : Освіта України, 2010. – 550 с.
179. Кобрин Л. М. Принципы и направления абилитационной работы с детьми раннего возраста с нарушениями слуха / Л. М. Кобрин // Актуальные проблемы коррекционной педагогики, специальной психологии и детской психиатрии : материалы Междунар. науч. практ. конф., 22–24 апреля 2009 г. – СПб. : ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2009. – С. 136–142.
180. Козьменко С. Н. Управление персоналом организаций : конспект лекций / С. Н. Козьменко, О. В. Козьменко, В. А. Лукьянихин та ін. – Сумы : УАБД, 1996. – 188 с.
181. Козьявкін В. І. Застосування електронної медичної картки в реабілітації / В. І. Козьявкін, О. О. Качмар, Б. Д. Волошин, В. І. Мигович // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми клінічної неврології: історія, сучасність, перспективи». – Львів : ЛНМУ імені Данила Галицького, 2005.
182. Колесник І. П. Соціалізація особистості глухих школярів : підручник / І. П. Колесник. – К. : МП «Мальва-ОСО», 1994. – 114 с.
183. Колупаєва А. А. Законодавчі та нормативно-правові основи здобуття освіти дітей з комбінованими вадами / А. А. Колупаєва // Психолого-педагогічний супровід дітей з порушеннями зору та інтелекту / за ред. В. І. Бондаря, Л. С. Вавіної, В. В. Тарасун. – К., 2008. – 284 с.

184. Колупасва А. А. Інклюзивна освіта: витоки, поступ, українські перспективи : наук. доповідь / А. А. Колупасва // Інноваційні технології, методи реабілітації і навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями : Міжнар. наук.-практ. конференція, 29–30 жовт. 2010 р. – К., 2010.
185. Колупасва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи : монографія / А. А. Колупасва. – К. : Самміт-Книга, 2009. – 272 с.
186. Колупасва А. А. Інтеграція: за і проти / А. А. Колупасва // Діти з особливими потребами: поради батькам. – К., 2004. – С. 209–214.
187. Колупасва А. А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади : монографія / А. А. Колупасва. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 457 с.
188. Колупасва А. А. Проблеми державної підтримки дітей з особливими потребами в Україні // Актуальні проблеми виховання та навчання студентів із особливими потребами / А. А. Колупасва. – К., 2001. – С. 27–29.
189. Колупасва А. А. Психолого-педагогічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання в європейських країнах / А. А. Колупасва // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – К. : Університет «Україна», 2006. – С. 174–175.
190. Колупасва А. А. Спеціальна освіта в Україні: погляд в майбутнє / А. А. Колупасва // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 50–52.
191. Коноплина Н. В. Управление развитием педагогического вуза : монография / Н. В. Коноплина. – Сургут : СурГПИ, 1999. – 240 с.
192. Конопляста С. Ю. Розвиток дітей із вродженими незрощеннями губи та піднебіння. Теорія та практика : монографія / С. Ю. Конопляста. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 212 с.
193. Концепція стратегії економічного і соціального розвитку Сумської області на період до 2015 року: «Нова Сумщина-2015» (проект). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.state-gov.sumy.ua/docs/nova_sumscina_2015.html.
194. Коррекционно-воспитательная работа со слабовидящими детьми дошкольного возраста / под ред. Т. П. Свиридюк. – К., 1984. – 57 с.
195. Коррекционная работа на уроках географии и естествознания во вспомогательной школе / В. Н. Синев, Л. С. Стожок. – К. : Рад. школа, 1977. – 86 с.
196. Корсби П. Определение понятия «централизации», или Децентрализация против централизации Питер Корсби [Електронний ресурс] // Актуальные проблемы развития федеративных отношений в

- Российской Федерации. – М., 2006. – Режим доступа : http://www.juristlib.ru/book_3080.html.
197. Костин В. А. Теория управления : учеб. пособие / В. А. Костин. – М. : Гардарики, 2004. – 224 с.
198. Кот М. З. Актуальні питання змісту фахової підготовки педагога до виховної роботи в допоміжній школі / М. З. Кот // Дефектологія. – 2002. – № 2. – С. 13–16.
199. Кот М. З. Спеціальна методика виховної роботи в спеціальній школі. Метод. матеріали і завдання до самост. роботи студ. заоч. форми навч. спец-ті 6.010100. Корекційна освіта (психопедагогіка) : навч. посіб. / ред. кол.: І. П. Колесник (відп. ред.) та ін. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – С. 61–73.
200. Кравець Н. П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови / Н. П. Кравець. – К. : А.С.К., 1999.
201. Крет Я. В. Реабілітаційне значення ранньої психодіагностики аномальної дитини / Я. В. Крет, Н. Г. Байкіна, С. М. Бондаренко // Науковий вісник. – Харків, 1997. – Вип. 1. – С. 77–79.
202. Крижко В. В. Теорія та практика менеджменту в освіті : навч. посібник / В. В. Крижко. – 2-ге вид., доопрац. – К. : Освіта України, 2005. – 256 с.
203. Кричевский В. Ю. О некоторых направлениях развития теории управления школой / В. Ю. Кричевский // Управление в образовании: материалы международного семинара. – СПб. : Образование, 1996. – С. 6–8.
204. Кулаков В. Управление трудовыми ресурсами и занятости населения / В. Кулаков // Плановое хозяйство. – 1990. – № 5. – С. 93–101.
205. Кульбіда С. В. Науково-методичні засади використання жестової мови у навчанні нечуючих / С. В. Кульбіда. – К. : ТОВ «Поліпром», 2010. – 503 с.
206. Кульбіда С. В. Українська дактилологія : наук.-метод. посібник / С. В. Кульбіда. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 256 с.
207. Кумарина Г. Ф. Коррекционная педагогика и специальная педагогика: концептуальные основания дескрипторов // Понятийный аппарат педагогики и образования / Г. Ф. Кумарина, Н. М. Назарова; под ред. М. А. Галагузовой. – М., 1998. – Вып. 3.
208. Куненко Л. О. Інтеграційна спрямованість початкової музичної освіти дітей з порушеннями зору: теорія та методика : монографія / Л. О. Куненко. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 593 с.

209. Куненко Л. Методичні підходи до занять з художньої культури у спеціальних школах-інтернатах / Л. Куненко // Дефектологія. – 2006. – № 4. – С. 2–6.
210. Куркин Е. Б. Организационное проектирование в образовании : учеб. пособие: практикум / Е. Б. Куркин. – М. : НИИ школьных технологий, 2008. – 400 с.
211. Лапыгин Д. Ю. Методическое обеспечение процесса разработки плана стратегического развития региона [Электронный ресурс] / Д. Ю. Лапыгин // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – № 6. – С. 40–52. – Режим доступа : <http://www.mevriz.ru/articles /2005/6/3971.html>.
212. Лапыгин Д. Ю. Инструменты реализации стратегии: монография / Д. Ю. Лапыгин. – Владимир : ВГПУ, 2005. – 281 с.
213. Легкий О. М. Особливості формування трудових рухів та дій у дітей з порушеннями зору на уроках трудового навчання / О. М. Легкий // Дефектологія. – 2006. – № 1. – С. 48–50.
214. Линьков В. В. Особенности социально-философского подхода к проблеме взаимоотношений государства и специального образования / В. В. Линьков // Дефектология. – 1999. – № 1. – С. 5–11.
215. Липа В. А. Социально-педагогические аспекты формирования целей коррекционного обучения умственно отсталых детей в истории олигофренопедагогики / В. А. Липа // Введение в историю олигофренопедагогики / под ред. А. И. Капустина. – Донецк : Лебідь, 1996. – С. 62–76.
216. Липа В. А. Управление во вспомогательной школе // Основы коррекционной педагогики : учеб. пос. / В. А. Липа. – Донецк : Лебідь, 2002. – С. 258–260.
217. Липа В. О. Зміст та корекційна спрямованість вивчення географії в допоміжній школі : наук.-метод. посіб. / В. О. Липа. – К. : ІЗМН, 1996. – 52 с.
218. Липа В. О. Комплексний підхід до організації навчально-виховного процесу в допоміжних школах / В. О. Липа // Тези доповідей Респ. пед. читань з питань дефектології на тему: «Урок як основна форма підвищення ефективності навчально-виховного процесу». – Луцьк, 1987. – С. 44–45.
219. Липа В. О. Комплексний підхід до організації педагогічної корекції у вихованні і навчанні розумово відсталих дітей / В. О. Липа // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Серія соціально-педагогічна. Вип. VI / відп. ред. В. Г. Співак; упоряд. О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2006. – С. 168–172.

220. Литвак Б. Г. Управленческий автопортрет [Електронний ресурс] / Б. Г. Литвак. – Режим доступу : <http://www.bglitvak.ru/aportret.htm>.
221. Литовченко С. В. Науково-методичні засади навчання осіб з порушеннями слуху у вищих навчальних закладах : монографія / С. В. Литовченко. – К. : ЛІТО, 2007. – 167 с.
222. Лікарчук І. На шляху до державно-громадської системи управління освітою / І. Лікарчук // Світло. – 2003. – № 1. – С. 3–5.
223. Лобайчук Галина Федорівна // Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – С. 200.
224. Лобайчук Г. Ф. Організаційно-методичні засади соціалізації дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, в умовах сучасного правового поля / Г. Ф. Лобайчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та психологія. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 10. – С. 108–114.
225. Лубовский В. И. Основные принципы организации специального обучения в СССР / В. И. Лубовский // Перспективы: Вопросы образования. – 1983. – № 4. – С. 65–69.
226. Лук'янихін В. О. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. О. Лук'янихін. – Суми : ВТД “ Університетська книга”, 2004. – 592 с.
227. Лук'янченко Н. Д. Проблеми ефективного управління трудовими ресурсами / Н. Д. Лук'янченко // Вісник Донецького ун-ту. – 1998. – № 1. – С. 36–41.
228. Мазак А. Управління освітою в умовах демократизації суспільних процесів / А. Мазак // Освіта і управління : науково-практичний журнал. – 2003. – Т. 6. – № 4. – С. 49–52.
229. Майорова Н. В. Социология управления : учеб. пособие / Н. В. Майорова, С. А. Баркалов, А. И. Половинкина, И. С. Половинкин. – Воронеж : Научная книга, 2011. – 403 с.
230. Малофеев Н. Н. Западная Европа: эволюция отношения общества и государства к лицам с отклонениями в развитии / Н. Н. Малофеев. – М. : Экзамен, 2003. – 256 с.
231. Малофеев М. Модернізація національної системи спеціальної освіти: виклик ХХІ століття (досвід Росії) / М. М. Малофеев // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : [наук.-метод. зб.] / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : Наук. Світ, 2004. – Вип. 5. – С. 31–35.
232. Малофеев Н. Н. Современный этап в развитии системы специального образования в России: результаты исследования как основа для

- построения программы развития / Н. Н. Малофеев // Дефектология. – № 4. – 1997. – С. 3–15.
233. Малофеев Н. Н. Специальное образование в России и за рубежом : в 2 ч. Ч. 1 : Западная Европа / Н. Н. Малофеев. – М. : Печатный двор, 1996. – 182 с.
234. Малюхова Н. Методи навчання математики в школах для сліпих дітей / Н. Малюхова // Дефектологія. – 2006. – № 4. – С. 31–33.
235. Малюхова Н. І. Методичні рекомендації до нової програми з математики для дітей з порушеннями зору / Н. І. Малюхова // Дефектологія. – 2006. – № 1. – С. 15–17.
236. Малюхова Н. І. Посилення корекційно-розвивального компоненту у змісті початкової освіти учнів з порушеннями зору / Н. І. Малюхова // Дефектологія. – 2003. – № 4. – С. 45–46.
237. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом / О. І. Мармаза. – Х. : Основа, 2004. – 240 с.
238. Марчук Т. Ф. Діагностика відхилень у розумовому розвитку глухих дітей 5–6-річного віку / Т. Ф. Марчук // Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання : наук.-метод. зб. – К., 2010. – Вип. 1. – С. 87–101.
239. Матвеева М. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навч.-метод. посіб. / М. П. Матвеева, С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. – 164 с.
240. Матієшина О. Д. Концепція нової моделі регулювання ринку праці в Україні / О. Д. Матієшина // Наук. доп. Міжнар. наук.-практ. конф. «Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів», Тернопіль, 17–18 квіт. 1997 р. / М. І. Долішній (відп. ред.) та ін. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 1997. – С. 81–86.
241. Мельохіна Л. Модернізація системи управління освітою / Л. Мельохіна // Директор школи, ліцею, гімназії : науково-практичний журнал. – 2004. – № 2/3. – С. 131–137.
242. Менеджмент : консп. лек. для студ. 3 к. спец-ті 050107 «Екон. підприємства» [Електронний ресурс] / уклад.: А. Є. Глинська, К. В. Трухачова. – Херсон, 2009. – 126 с. – Режим доступу : [kntu.net.ua › index.php/ukr/layout/set/print/folder](http://kntu.net.ua/index.php/ukr/layout/set/print/folder).
243. Мерсіянова Г. М. Індивідуальний підхід у процесі трудового навчання розумово відсталих учнів / Г. М. Мерсіянова // Дефектологія. – 2007. – № 2. – С. 22–26.

244. Мерсіянова Г. М. Принципи навчання / Г. М. Мерсіянова // Основи спеціальної дидактики / за ред. І. Г. Єременко. – 2-ге вид. – К. : Рад. школа, 1968. – С. 29–43.
245. Мерсіянова Г. М. Професійно-трудова підготовка учнів допоміжної школи / Г. М. Мерсіянова // Дефектологія. – 2001. – № 1. – С. 45–47.
246. Мескон М. Х. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Фр. Хедоури; пер. с англ.. – М. : Дело, 1992. – 702 с.
247. Методические рекомендации по организации коррекционно-воспитательного процесса в дошкольных учреждениях для детей с патологией зрения / под ред. Т. П. Свиридюк. – К., 1997. – 38 с.
248. Мигович І. Соціальна робота – навчальна дисципліна та сфера діяльності / І. Мигович // Віче : Теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2008. – № 19. – С. 41–43.
249. Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / І. І. Мигович, М. П. Лукашевич. – К., 2002 – 340 с.
250. Миндибекова Л. А. Управление системой образования в транзитивной России : Социологический анализ : дис. ... доктора социол. наук : 22.00.08 / Миндибекова Людмила Анатольевна. – Орел, 2005. – 482 с.
251. Миронова С. П. Корекційна робота як специфіка професійної діяльності педагога-дефектолога / С. П. Миронова // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 11–14.
252. Миронова С. Особливості професійної діяльності корекційного педагога у роботі з сім'ями, що виховують дітей з порушеннями у розвитку / С. Миронова // Дефектологія. – 2006. – № 4. – С. 27–30.
253. Миронова С. П. Питання школознавства / С. П. Миронова // Олігофренопедагогіка : навч. посіб. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. ун-т, ред.-вид. відділ, 2008. – С. 177–197.
254. Миронова С. П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту : монографія / С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. – 304 с.
255. Миронова С. П. Теоретико-методичні основи підготовки майбутніх учителів до корекційної роботи в освітніх закладах для дітей з вадами інтелекту : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.03 / Миронова Світлана Петрівна. – 2007. – 390 с.
256. Миронова С. П. Цілісність особистості педагога як необхідна передумова ефективності корекційної роботи / С. П. Миронова // Дефектологія. – 2007. – № 3. – С. 41–44.
257. Михальська В. Р. Підготовка студентів педагогічного коледжу до управління навчальною діяльністю молодших школярів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 / Вікторія Романівна Михальська. – Вінниця, 2006. – 20 с.

258. Моисеев А. М. Нововведения во внутришкольном управлении : науч.-практ. пособие для руковод. образоват. учреждений и территориальных образоват. систем / А. М. Моисеев, А. Е. Капто, А. В. Лоренсов та ін. ; под общ. ред. А. М. Моисеева. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 232 с.
259. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль. – М. : Прогресс, 1973. – 407 с.
260. Моргулис И. С. Организация коррекционно-воспитательного процесса в школе слепых : в 2 ч. / И. С. Моргулис. – К., 1991. – Ч. I. – 112 с.
261. Моргулис И. С. Организация коррекционно-воспитательного процесса в школе слепых : в 2 ч. / И. С. Моргулис. – К., 1991. – Ч. II. – 96 с.
262. Моргулис И. С. Пути повышения эффективности учебно-воспитательного процесса в школе слепых и слабовидящих : метод. реком. / И. С. Моргулис, И. П. Чигринова. – К., 1982. – 64 с.
263. Мороз І. В. Менеджмент і маркетинг освіти : навч.-метод. посібник / І. В. Мороз. – К. : Освіта України, 2006. – 144 с.
264. Муравьев Е. М. Психолого-педагогическое сопровождение профессиональной деятельности персонала органов управления образованием : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Муравьев Евгений Михайлович. – Тверь, 2004. – 356 с.
265. Назарова Н. М. Системный подход к организации профессиональной подготовки учителя-дефектолога / Н. М. Назарова // Дефектология. – 1990. – № 3. – С. 78–84.
266. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про введення в дію переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 787» від 09.11.2010 р. № 1067 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.
267. Наказ МОН України «Про затвердження Нормативів наповнюваності груп дошкільних навчальних закладів (ясел-садків) компенсуючого типу, класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), груп подовженого дня і виховних груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах» від 20 лютого 2002 р. № 128 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0229-02>
268. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Примірного положення про освітній округ» від 05.04.2006 р. № 267 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.mon.gov.ua>.

269. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» від 15.09.2008 р. № 852 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.mon.gov.ua>.
270. Наказ Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 07.07.2004 р. № 569/38 «Про затвердження Положення про центральну та республіканську (Автономна Республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0931-04>.
271. Наталов Г. Г. Предметная интеграция теоретических основ физической культуры, спорта и физического воспитания (логика, история, методология) : дис. ... в виде научного доклада на соискание доктора пед. наук. / Наталов Григорий Григорьевич. – Краснодар, 1998. – 107 с.
272. Наука управління загальноосвітнім навчальним закладом : навч. посібник / Т. М. Десятов, О. М. Кoberник, Б. Л. Тевлін, Н. М. Чепурна. – Харків : Основа, 2003. – 240 с.
273. Національний звіт «Зведена III та IV періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції про права дитини» [Електронний ресурс] / Л. В. Дорогих, Н. Я. Жилка, А. Г. Зінченко та ін.; ред. В. О. Берегова. – К. : Державний ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2008. – Режим доступу : ditu.gov.ua/docs/zvit.
274. Негрей Е. А. Планирование в теории образовательного менеджмента США : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : 13.00.01 / Негрей Евгений Александрович. – Самара, 2003. – 16 с.
275. Негрей Е. А. Планирование в теории образовательного менеджмента США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Негрей Евгений Александрович. – Самара, 2003. – 165 с.
276. Несен Галина Михайлівна // Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – С. 259.
277. Ницше Ф. Антихристианин / Ф. Ницше // Сумерки богов. – М. : Политиздат, 1989. – С. 17–93.
278. Нікітін В. Якісна освіта. Проблеми рівного доступу / В. Нікітін // Директор школи (Г). – 2001. – № 38, 39.
279. Нікітін В. Якісна освіта. Проблеми до рівного доступу / В. Нікітін // Директор школи (Г). – 2002. – № 10, без.

- 280.Новиков Д. А. Модели и механизмы управления образовательными сетями и комплексами / Д. А. Новиков, Н. П. Глотова. – М. : Институт управления образованием РАО, 2004. – 142 с.
- 281.Новиков А. М. Методология / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : Синтег, 2007. – 668 с.
- 282.Новиков А. М. Методология образования / А. М. Новиков. – 2-е изд. – М. : Эгвес, 2006. – 488 с.
- 283.Новиков А. М. Научно-экспериментальная работа в образовательном учреждении / А. М. Новиков. – М., 1998. – 134 с.
- 284.Новиков А. М. Образовательный проект (методология образовательной деятельности) / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : Эгвес, 2004. – 120 с.
- 285.Новиков А. М. О роли науки в современном обществе [Электронный ресурс] / А. М. Новиков // Россия XXI. – 2006. – № 2. – С. 172–182. – Режим доступа : <http://www.methodolog.ru/artikle.htm>.
- 286.Новиков А. М. Развитие отечественного образования / А. М. Новиков // Полемические размышления. – М. : Эгвес, 2005. – 176 с.
- 287.Новиков А. М. Что такое методология и почему необходимо учить студентов ее основам [Электронный ресурс] / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – Режим доступа : <http://www.methodolog.ru/artikle.htm>.
- 288.Ньюстром Дж. В. Организационное поведение / Дж. В. Ньюстром, К. Дэвис; пер. с англ.; под ред. Ю. Н. Коптуревского. – СПб. : Питер, 2000. – 448 с.
- 289.Обухівська А. Г. Актуальні питання діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій / А. Гр. Обухівська // Актуальні проблеми навчання й виховання дітей, які потребують корекції розумового розвитку / А. Г. Обухівська. – К. : РВЦ КПДЮ, 2008. – Ч. I. – С. 11–15.
- 290.Олекс О. А. Управление развитием образования: организационно-педагогический аспект / О. А. Олекс. – Минск : РИВШ, 2006. – 332 с.
- 291.Онаць О. Державно-громадське управління : специфіка впровадження / О. Онаць // Директор школи (Шкільний світ). – 2003. – № 18. – С. 3–4.
- 292.Оруджев З. М. Диалектика как система / З. М. Оруджев. – М. : Политиздат, 1973. – 352 с.
- 293.Осадчий І. Г. Проектно-цільове управління закладом освіти (з досвіду роботи ясенівської загальноосвітньої школи І–ІІ ступенів Ставищанського району) / І. Г. Осадчий // Управління загальноосвітньою школою в сучасних умовах / за ред. І. Л. Лікарчука. – К. : Вид-во О. М. Ешке, 2003. – С. 147–162.

- 294.Осадчий І. Територіальні освітні округи в сільській місцевості / І.Осадчий // Освіта і управління : науково-практичний журнал. – 2004. – Т. 7, № 1. – С. 78–81.
- 295.Освітній менеджмент : навч. посіб. / [за ред. Л. І. Даниленко, Л. М. Карамушки]. – К. : Шкільний світ, 2003. – 393 с.
- 296.Основи спеціальної дидактики : посібник / І. Г. Єременко, Н. М. Стадненко, І. С. Моргуліс, В. М. Синьов [та ін.]; за ред. І. Г. Єременка. – 2-ге вид., перероб. – К. : Рад. школа, 1986. – 201 с.
- 297.Павленко В. Б. Науково-методичні підходи щодо організації вивчення гуманітарних дисциплін студентами з особливими потребами / В. Б. Павленко // Актуальні проблеми навчання і виховання людей з особливими потребами : тези доповідей. – К. : Вид-во Ун-т «Україна», 2005. – С. 14.
- 298.Павлютенков Є. М. Основи управління школою / Є. М. Павлютенков, В. В. Крижко. – Х. : Основа, 2006. – 176 с.
- 299.Парламентські слухання з розвитку інформаційного суспільства в Україні 21 вересня 2005 р. [Електронний ресурс]. – К., 2005. – 64 с. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3175-15>.
- 300.Паспорт спеціальності 13.00.03 – корекційна педагогіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.nau.ua.
- 301.Педагогіка : учеб. пос. для студ. пед. ин-тов / под ред. Ю. К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.
- 302.Педагогіка : учеб. пос. для студ. пед. учебн. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М. : Школа-Пресс, 1977. – 512 с.
- 303.Перегудов Ф. И. Введение в системный анализ / Ф. И. Перегудов, Ф. П. Тарасенко. – М. : Высшая школа, 1989. – 367 с.
- 304.Перелік заходів по створенню централізованого банку інформації з проблем інвалідності Мінпраці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://naiu.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2247.
- 305.Перспективи соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року : [довід. матер. для неприбут. некомерц. орг.]. – Суми : СОМГО «Матриця», 2004. – 48 с.
- 306.Петров В. Інформаційна висхідна, або Коли управління стає науковим : до проблеми інформаційного забезпечення вертикалі адаптивного управління загальною середньою освітою / В. Петров // Управління освітою. – 2004. – № 1. – С. 6–7.
- 307.Попов А. В. Теория и организация американского менеджмента / А. В. Попов. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 152 с.

308. Петушкова Л. А. Проблемы подготовки учителей к работе с детьми, у которых особенные образовательные потребности, в системе последипломного образования [Электронный ресурс] / Л. А. Петушкова. – Режим доступа : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007-1/07plaspo.htm>.
309. Пилипчук А. Ю. Єдиний інформаційний простір системи освіти України: структура і параметри [Електронний ресурс] / А. Ю. Пилипчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – №2 (10). – Режим доступу до журналу : <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.
310. Пилипчук А. Ю. Система освіти України як об'єкт інформатизації: види діяльності в системі освіти [Електронний ресурс] / А. Ю. Пилипчук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 1 (9). – Режим доступу до журналу : <http://www.ime.edu-ua.net/em.html>.
311. Пирожков С. И. Воспроизводство трудового потенциала / С. И. Пирожков // Экономика Украины. – 1991. – № 7. – С. 8–19.
312. Пирожков С. И. О концепции трудового потенциала населения // Современная концепция трудового потенциала / С. И. Пирожков. – К. : ИЭ, 1990. – 76 с.
313. Питерс Т. В поисках эффективного управления : пер. с англ. / Т. Питерс, Р. Уолтерман. – М. : Прогресс, 1986. – 423 с.
314. Пікельна В. С. Управління школою : у 2 ч. / В. С. Пікельна. – Х. : Основа, 2004. – Ч. 1. – 112 с.
315. Плаксина Л. И. Теоретические основы коррекционной работы в детских садах для детей с нарушением зрения / Л. И. Плаксина. – М. : Город, 1998. – 261 с.
316. Планкетт Л. Выработка и принятие управленческих решений : пер. с англ. / Л. Планкетт, Г. Хейл. – М. : Экономика, 1984. – 168 с.
317. Побыванец В. С. Методология стратегического планирования в учреждениях высшего профессионального образования : дис. ... доктора экон. наук : 08.00.05 / Побыванец Виталий Степанович. – СПб., 2006. – 312 с.
318. Поделинская И. А. Стратегическое планирование : учеб. пос. / И. А. Поделинская, М. В. Бянкин. – Улан-Удэ : Изд-во ВСГТУ, 2005. – 55 с.
319. Покась Віталій Петрович // Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – С. 292.
320. Покутнєва С. О. Науково-теоретичні засади формування змісту навчання в освітній галузі «Людина і світ» у школах для дітей з

- глибокими порушеннями зору : монографія / С. О. Покутнєва. – К., 2008. – 204 с.
321. Покутнєва С. О. Принцип системності як основа навчання, що розвиває учнів молодших класів в умовах зорової депривації / С. О. Покутнєва // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 149–152.
322. Положення про Головне управління праці та соціального захисту населення Обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.state-gov.sumy.ua/docs/structura/zahyst.htm>.
323. Положення про спеціальну загальноосвітню школу (школу-інтернат) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства освіти і науки України (МОН) від 15.09.08 р. № 852. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>.
324. Положення про Управління освіти Сумської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.meria.sumy.ua/ua/power/exec_power/departments/old/department_education/regulations_department_education.
325. Положення про Управління освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.state-gov.sumy.ua/docs/structura/osvita.htm.
326. Положення про Управління охорони здоров'я Сумської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.meria.sumy.ua/ua/power/exec_power/departments/old/department_health_protect/regulations_department_health_protect.
327. Положення про Управління праці та соціального захисту населення Сумської міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.meria.sumy.ua/ua/power/exec_power/departments/upszn/regulations_social_protect.
328. Полянський Павло Броніславович / Заступник міністра освіти і науки України з 23 січня 2008 по 17 березня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/>.
329. Пономаренко Л. І. Дефініція діалектичної взаємообумовленості понять «педагогічна культура батьків» і «педагогічна компетентність батьків» / Л. І. Пономаренко // Освіта в інформаційному суспільстві: філософські, психологічні та педагогічні аспекти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 27–28 жовтня 2010 р.). – Суми : Університетська книга, 2010. – С. 167–168.

330. Попов А.В. Теория и организация американского менеджмента / А. В. Попов. – М., 1991. – 147 с.
331. Попов С. Г. Социальный менеджмент : учеб. пособие / С. Г. Попов. – М. : Ось-89, 2009. – 160 с.
332. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер. – М. : Международные отношения, 1993. – 223 с.
333. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста і магістра» від 27 серпня 2010 р. № 787 (документ 787-2010-п, редакція від 27.08.2010 р., чинний) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
334. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста» від 20.06.2007 р. № 39 (документ 839-2007-п, редакція від 03.06.2010 р. на підставі 365-2010-п, чинний) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
335. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної типової програми реабілітації інвалідів» від 8 грудня 2006 р. № 1686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/1686-2006-p.
336. Поташник М. М. Управление современной школой (в вопросах и ответах) / М. М. Поташник, А. М. Моисеев. – М. : Новая школа, 1997. – 352 с.
337. Поташник М. М. Качество образования: проблемы и технология управления (В вопросах и ответах) : метод. пособие / М. М. Поташник. – М. : Пед. об-во России, 2002. – 352 с.
338. Присяжная А. Ф. Педагогическое прогнозирование в системе непрерывного педагогического образования : методология, теория, практика : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.08 / Присяжная Алла Федоровна. – Челябинск, 2006. – 380 с.
339. Приходько О. Г. Актуальные проблемы подготовки психолого-педагогических кадров для ранней помощи детям с отклонениями в развитии / О. Г. Приходько : материалы конф. МГПУ, 9–11 декабря 2008 г. – М. : Изд-во МГПУ, 2008. – С. 69–71.
340. Приходько О. Г. Особенности современной системы медико-психолого-педагогической помощи детям с двигательной патологией / О. Г. Приходько, А. А. Гусейнова // Вестник Московского городского педагогического университета. Сер. «Педагогика и психология». – 2007. – № 1 (16). – С. 98–104.

341. Приходько О. Г. Педагогические системы обучения и воспитания людей с нарушениями опорно-двигательного аппарата / О. Г. Приходько // Специальная педагогика : учеб. пос. для студ. высш. учеб. завед. : в 3 т. Т. 3 : Педагогические системы специального образования / Н. М. Назарова, Л. И. Аксенова, Л. В. Андреева и др. ; под ред. Н. М. Назаровой. – М. : Академия, 2008. – 400 с.
342. Приходько О. Г. Ранняя помощь детям с церебральным параличом в системе комплексной реабилитации : монография / О. Г. Приходько. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. – 208 с.
343. Приходський О. О. Управління охороною здоров'я (вступ до теорій, концептів, технологій) / О. О. Приходський, Л. М. Морарь, А. О. Голяченко. – Тернопіль : Лілея, 2001. – 65 с.
344. Проблемы экономики и управления образованием : межвузовский сборник научных трудов / под ред. С. Л. Костянина. – М. : МГПИ имени В. И. Ленина, 1980. – 155 с.
345. Про результати аудиту ефективності формування та використання коштів спеціального фонду державного бюджету Фондом соціального захисту інвалідів [Електронний ресурс] / Бюлетень підготовлено за матеріалами Звіту про результати аудиту. – К. : Рахункова палата України, 2009. – Режим доступу : www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/.
346. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – 2-е изд. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.
347. Психологічна служба та психолого-медико-педагогічні консультації системи освіти України (показн. розв. на поч. 2007/08 н. р.) / Н. В. Дудченко, Ю. А. Луценко, А. Г. Обухівська та ін. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 44 с.
348. Развитие школы: модели и измерения / Е. Маркс, Л. де Клюве та М. Петри; пер. рос. мовою // Директор школы. – 1996. – № 3. – С. 83–87.
349. Реабілітація та зайнятість інвалідів. Аналітичні матеріали 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua/ document/91118/analit.doc>.
350. Реабілітаційна педагогіка на рубежі XXI століття : наук.-метод. зб. : у 2 ч. / ред. рада: В. М. Доній (голова), Г. М. Несен (заст. голови), І. Г. Єрмаков (наук. керівник) та ін. – К. : ІЗМН, 1998. – Ч. 1. – 320 с., Ч. 2. – 520 с.
351. Ремажевська В. М. Корекційна спрямованість навчання обслуговуючій праці учнів 5-10 класів школи сліпих / В. М. Ремажевська // Соціально-психологічні проблеми

- тифлопедагогіки : зб. наук. праць / відп. ред. Є. П. Синьова. – К. : НПУ, 2003. – Вип. 1. – С. 52–63.
- 352.Риков С. О. Організація медичної допомоги та медико-соціальної реабілітації сліпим та слабкозорим дітям: проблеми та шляхи їх вирішення / С. О. Риков, Т. А. Аліфанова // Український медичний часопис. – 2003. – № 3 (35). – С. 67–71.
  - 353.Романенкова Г. М. Трудовые ресурсы крупного города / Г. М. Романенкова. – Л. : Наука, 1986. – 159 с.
  354. Збірник основних керівних матеріалів про спеціальні школи-інтернати для учнів з вадами розумового і фізичного розвитку / уклад.: Т. А. Гроза, М. Ф. Репа. – К. : Рад. школа, 1984.
  - 355.Рофе А. О содержании понятий «трудовые ресурсы и рабочая сила» / А. Рофе // Человек и труд. – 1997. – № 3. – С. 23–25.
  - 356.Руденко Л. М. Рівні спеціальної медичної підготовки в процесі професійного становлення вчителя-дефектолога / Л. М. Руденко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 3. – С. 112–119.
  - 357.Сак Т. Зворотний зв'язок у навчанні учнів із затримкою психічного розвитку / Т. Сак // Дефектологія. – 2006. – № 4. – С. 23–26.
  - 358.Сак Т. В. Психолого-педагогічні основи управління учбовою діяльністю учнів із затримкою психічного розвитку у школі інтенсивної педагогічної корекції : монографія / Т. В. Сак. – К. : Актуальна освіта, 2005. – 246 с.
  - 359.Сак Т. Психологічний супровід учнів із затримкою психічного розвитку в інклюзивному класі (діагностичний напрям) / Т. Сак // Дефектологія. – 2009. – № 1. – С. 16–19.
  - 360.Сбруева А. А. Порівняльна педагогіка : навч. посіб. / А. А. Сбруева. – 2-ге вид., стереотип. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 320 с.
  - 361.Секретарюк В. В. Рынок труда в переходный период: вопросы теории методологии и практики / В. В. Секретарюк. – М. : Универсум Пабблишнг, 1997. – 288 с.
  - 362.Семенюк М. В. Освітній менеджмент: інноваційний аспект / М. В. Семенюк // Управління загальноосвітньою школою в сучасних умовах / за ред. І. Л. Лікарчука. – К. : Вид-во О. М. Ешке, 2003. – С. 182–197.
  - 363.Семенова И. О. Формирование управленческой культуры как цель непрерывного образования педагога / И. О. Семенова, Н. В. Тамарская // Вестник МГОУ. Серия «Педагогика». – М. : Изд-во МГОУ, 2007. – № 2. – Т. 2. – С. 46–51.

- 364.Сенновский И. Б. Управленческая деятельность учителя / И. Б. Сенновский // Педагогика. – 2004. – № 2. – С. 48–52.
- 365.Сергеева В. П. Управление образовательными системами : прогр.-метод. пособие / В. П. Сергеева. – 4-е изд. – М. : Народное образование : ЦГЛ, 2002. – 144 с.
- 366.Сечко Н. Н. Значение и толкование слова управляемость [Электронный ресурс] / Н. Н. Сечко // Социологический словарь. – Режим доступа : onlinedics.ru/slovar/soc/u/upravljaemost.html.
- 367.Симоненко В. К. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів : виступ на парламентських слуханнях Голови Рахункової палати України [Електронний ресурс] / В. К. Симоненко // Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. – Режим доступу : http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/1469535?cat_id=440.
- 368.Система здравоохранения в Российской Федерации: организационно-правовые аспекты : монография / Н. Б. Найговзина, М. А. Ковалевский. – М. : Классик-Консалтинг, 1999. – 188 с.
- 369.Синев В. Н. Коррекционная направленность учебно-воспитательного процесса вспомогательной школе / В. Н. Синев // Введение в историю олигофренопедагогики / под ред. А. И. Капустина. – Донецк : Лебедь, 1996. – С. 10–20.
- 370.Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник / В. М. Синьов. – К. : НПУ, 2009. – Ч. 2. – 224 с.
- 371.Синьов В. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні / В. Синьов, А. Шевцов // Дефектологія. – 2004. – № 2. – С. 6–10.
- 372.Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії / В. М. Синьов. – К. : МП Леся, 2010. – 779 с.
- 373.Синьов В. М. Українська корекційна психопедагогіка на сучасному етапі еволюції системи спеціальної освіти / В. М. Синьов // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. ун-ту. Серія соціально-педагогічна / відп. ред. В. І. Співак; упоряд. О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2006. – Вип. VI. – С. 46–50.
- 374.Синева Е. П. Исследование взаимоотношений слепых в производственных и школьных коллективах : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 19.00.10 «Специальная психология» / Синева Евгения Павловна. – М., 1981. – 21 с.

375. Синьова Є. П. Взаємостосунки в колективах осіб з глибокими порушеннями зору : навч. посіб. для студ. / Є. П. Синьова, І. О. Сасіна. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 104 с.
376. Синьова Є. Проблеми соціальної реабілітації інвалідів зору / Є. Синьова, Г. Марченко // Соціальна політика і соціальна робота. – 1998. – № 1. – С. 109–115.
377. Синьова Є. П. Тифлопсихологія. Психологічні особливості людей з глибокими порушеннями зору : підруч. / Є. П. Синьова. – К., 2008. – 365 с.
378. Система социологического знания : учеб. пособие / сост. Г. В. Щёкин. – 3-е. изд. – К., 1998. – 206 с.
379. Система соціального і психолого-педагогічного супроводу дітей пільгових категорій : навч.-метод. посіб. / [авт. тексту О. І. Василькова, І. В. Родигіна, М.І. Гринчук та ін.] – Донецьк : ДонІППО Витоки, 2006. – 206 с.
380. Скрипник О. Що слід знати про майбутню професію перед вступом до ВНЗу [Електронний ресурс] / О. Скрипник; пер. статті.– Режим доступу : <http://www.profosvita.org.ua/uk/guide/articles/14.html>.
381. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму : монографія / Т. В. Скрипник. – К. : Фенікс, 2010. – 368 с.
382. Скрипнюк О. Сучасна державна політика України: основні концептуальні підходи до визначення змісту поняття / О. Скрипник // Вісник академії правових наук України. – 2004. – № 4 (39). – С. 3–12.
383. Слезингер Гр. Э. Труд в условиях рыночной экономики : учебн. пособ. / Гр. Э. Слезингер. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 336 с.
384. Словарь бизнес-терминов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/business/10941>.
385. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних сполучень / уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.
386. Собо́тович Е. Ф. Нарушение речевого развития у детей и пути их коррекции : навч.-метод. посіб. / Е. Ф. Собо́тович. – К. : ІСДО, 1995. – 204 с.
387. Сорокин П. Социальная и культурная динамика : исслед. изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и обществ. отношений / П. Сорокин. – СПб. : РХГИ, 2000. – 1056 с.
388. Софій Н. Включення дітей з особливими потребами у традиційні групи : навч.-метод. посіб. / Н. Софій, Л. Чернявська // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство. – К. : Контекст, 2000. – С. 278–281.

389. Социология : энциклопедия (Мир энциклопедий) / сост.: А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. – Минск : Книжный дом, 2003. – 1312 с.
390. Соціальні послуги на рівні громади для осіб з інтелектуальною недостатністю / відп. ред. В. М. Синьов. – К., 2004. – 312 с.
391. Соціально-правовий захист дітей з вадами розумового розвитку : навч. посібник / упоряд. Б. І. Андрусишин, В. М. Синьов. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 180 с.
392. Спеціалізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/>.
393. Спеціальна методика викладання математики в допоміжній школі : курс лекцій : навч. посібник / упоряд. О. В. Гаврилов, О. М. Ляшенко. – Хмельницький : ПП Пантюк С. Д., 2003. – 272 с.
394. Специальная педагогика и специальная психология: современные проблемы теории, истории, методологии : материалы Междунар. теоретико-методологического семинара. – М. : ГОУ ВПО МГПУ, 2009. – Ч. I. – 104 с.
395. Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 436 с.
396. Специальная педагогика : учеб. пос. для студ. высш. пед. учеб. заведений / Л. И. Аксенова, Б. А. Архипов, Л. И. Белякова и др.; под ред. Н. М. Назаровой. – М. : Академия, 2000. – 400 с.
397. Срібняк І. А. Новітні медичні технології діагностики та лікування дітей з важкими порушеннями слуху : наук. доповідь / І. А. Срібняк // Міжнар. наук.-практ. конференція «Інноваційні технології, методи реабілітації і навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями», 29–30 жовт. 2010 р. – К., 2010.
398. Стандарт вищої освіти для бакалаврів корекційної педагогіки за спеціальністю 6.010100 : Наказ МОН України від 31.07.1998 р. № 285.
399. Статистичний щорічник України за 2000 рік. – К. : Техніка, 2001. – 598 с.
400. Стернина Э. М. Теория и методика воспитания слепых и слабовидящих школьников : учеб. пос. / Э. М. Стернина. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1980. – 76 с.
401. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень : підручник / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 317 с.
402. Стратегія державної кадрової політики на 2011–2020 роки (проект). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.guds.gov.ua/control/publish/article?art_id=326345.

403. Стратегії розвитку України: теорія і практика [Електронний ресурс] / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – 864 с. – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/book/strateg2/chast%205_cnv.htm.
404. Суков В. Модель державно-громадського управління освітою: досвід, пошуки, проблеми / В. Суков // Директор школи, ліцею, гімназії : наук.-практ. журнал. – 2004. – № 2/3. – С. 17–23.
405. Супрун М. О. Із історії становлення теоретичних та методичних основ корекційного навчання дітей із особливостями розумового розвитку (кінець XIX – початок XX ст.) / М. О. Супрун // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / ред кол.: В. Г. Кремень (гол. ред.); М. Ф. Степко, Л. М. Левківський, А. Ф. Федяєва та ін. – К. : НМЦ ВО, 2004. – Вип. 37. – С. 92–103.
406. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія / М. О. Супрун. – К. : Вид-во ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 328 с.
407. Таранченко О. М. Генезис науково-теоретичних підходів до проблеми навчання дітей зі зниженим слухом / О. М. Таранченко // Дефектологія. – 2007. – № 1. – С. 41–47.
408. Таранченко О. М. Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект) : монографія / О. М. Таранченко. – К. : ЛІТО, 2008. – 211 с.
409. Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні [Електронний ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Тарасенко Вікторія Сергіївна. – Одеса, 2005. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/abstract/130560.html>.
410. Тарасун В. В. Концепція попереджувального навчання: сутність, мета, зміст / В. В. Тарасун // Проблеми та перспективи розвитку психології в Україні: матеріали II з'їзду Товариства психологів України. – К. : Товариство психологів України, 1996. – С. 103–105.
411. Тарасун В. В. Логодидактика : навч. посіб. для вищих навч. закладів / В. В. Тарасун. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – 348 с.
412. Тарасун В. В. Науково-методичні основи формування знань, умінь та навичок у дітей з труднощами у навчанні : наук.-метод. посіб. / В. В. Тарасун. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 106 с.
413. Тарасун В. В. Превентивне навчання дошкільників з порушеннями мовленнєвого розвитку : монографія / В. В. Тарасун. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 255 с.
414. Тарасун В. В. Попередження недорозвитку навчальних здібностей у дітей / В. В. Тарасун // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 2. – С. 9–11.

415. Тарасун В. В. Особливості навчання математики молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку : навч. посіб. / В. В. Тарасун, Н. С. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський : ПП Моршинський В. С., 2007. – 268 с.
416. Тарасун В. В. Раннє прогнозування і запобігання труднощам у навчанні як умова інтеграції дитини з особливими потребами / В. В. Тарасун // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : наук.-метод. зб. / ред. кол.: Н. Софій (голова), І. Єрмаков (кер. автор. колект. і наук. ред.) та ін. – К. : Контекст, 2000. – 336 с.
417. Тарасун В. В. Спеціальна освіта дітей з вадами мовлення: досягнення та перспективи / В. В. Тарасун // Дефектологія. – 1996. – № 1. – С. 15–19.
418. Тарасун В. Способи уніфікації процесу підготовки дітей до навчання: сутність, значення, напрями реалізації / В. Тарасун // Дефектологія. – 2009. – № 4. – С. 21–26.
419. Тарасун В. В. Технології психічної інтеграції дітей з аутизмом : у 2 т. / В. В. Тарасун, В. І. Бондар, В. В. Засенко; за наук. ред. В. І. Бондаря, В. В. Тарасун. – К., 2007. – Т. 1, 2. – 522 с.
420. Тарасун В. В. Філософські та соціокультурні засади спеціальним освіти / В. В. Тарасун // Дефектологія. – 2004. – № 3. – С. 2–6.
421. Тейлор Ф. У. Принципи научного менеджмента / Ф. У. Тейлор. – М. : Контроллінг, 1991. – 104 с.
422. Тесленко В. В. Психологічне забезпечення навчально-виховного процесу / В. В. Тесленко // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 2. – С. 2–3.
423. Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні: монографія / В. В. Тесленко. – 2-ге вид., доп. та перероб. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 368 с.
424. Тимошко Г. М. Система підготовки резерву керівників загальноосвітніх навчальних закладів до управлінської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Тимошко Ганна Миколаївна. – К., 2004. – 20 с.
425. Тихомиров Ю. А. Централизация и децентрализация: динамика соотношения / Ю. А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2007. – № 2. – С. 99–105.
426. Тицкая Л. Р. Управленческий компонент профессиональной подготовки в системе высшего педагогического образования : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Лариса Рудольфовна Тицкая. – М., 1998. – 203 с.

427. Тищенко В. В. Інтелектуальний компонент мовленнєвої діяльності як вияв взаємодії мовлення та пізнавальної діяльності людини / В. В. Тищенко // Педагогічні і психологічні науки в Україні : зб. наук. праць: у 5 т. Т. 3 : Психологія, вікова фізіологія і дефектологія. – К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 343–354.
428. Томпсон А. Стратегический менеджмент / А. Томпсон, А. Артур, А. Стрикленд. – М. : Юнити, 1998. – 569 с.
429. Третьяков П. И. Адаптивное управление педагогическими системами : учеб. пос. для вузов / П. И. Третьяков, С. Н. Митин, Н. Н. Бояринцева. – М. : Академия, 2003. – 368 с.
430. Тупоногов Б. К. Коррекционно-педагогическая работа в системе образования детей с нарушениями умственного и физического развития / Б. К. Тупоногов // Дефектология. – 1994. – № 4. – С. 9–14.
431. Уемов А. И. Вещи, свойства, отношения / А. И. Уемов. – М., 1963. – С. 51.
432. Уемов А. И. Методы построения и развития общей теории систем / А. И. Уемов. – М. : Наука, 1971. – 18 с.
433. Уемов А. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.
434. Український дефектологічний словник / за ред. В. І. Бондаря. – К. : Милосердя України, 2008. – 284 с.
435. Україна. Міністерство освіти і науки. Організаційно-методичні засади здійснення комплексної реабілітації учнів (вихованців) у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах: інструктивно-методичний лист від 04.08.2009 №1/9-515 / Україна. Міністерство освіти і науки // Практика управління закладом освіти : щомісячний професійний журнал. – 2009. – № 10. – С. 97–101.
436. Україна. Міністерство освіти і науки. Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки : наказ від 11.09.2009 № 855 / Україна. Міністерство освіти і науки // Практика управління закладом освіти : щомісячний професійний журнал. – 2009. – № 10. – С. 7–14.
437. Україна у цифрах у 2007 році : статистичний збірник / за ред. О. Г. Осауленка; Держ. ком. статистики України. – К. : Держкомстат України, 2008. – 260 с.
438. Уланов В. Российская школа в европейском контексте / В. Уланов // Директор школы. – 1996. – № 3. – С. 83–87.
439. Універсальний словник-енциклопедія (УСЕ) / голов. ред. М. Попович. – К. : Ірина, 1999. – 1551 с.
440. Управление персоналом : учеб. для вузов / под ред. Т. Ю. Базарова, Б. Л. Еремина. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 423 с.

441. Управление развитием школы / под ред. М. М. Поташника, В. С. Лазарева. – М. : Новая шк., 1995. – 464 с.
442. Управление современным образованием: социальные и экономические аспекты / А. Н. Тихонов [и др.]; под ред. А. Н. Тихонова. – М. : Вита-Пресс, 1998. – 256 с.
443. Управление и руководство школой для детей с недостатками слуха // Сурдопедагогика : учеб. пос. [для студ. дефект. фак. пед. ин-тов] / [Л. В. Андреева, К. А. Волкова, Т. А. Григорьева и др.]; под ред. М. И. Никитиной. – М. : Просвещение, 1989. – С. 364–373.
444. Управлінські аспекти соціальної роботи : курс лекцій / [М. Ф. Головатий (кер. авт. кол.), М. П. Лукашевич, Г. А. Дмитренко та ін.]. – К. : МАУП, 2004. – 368 с.
445. Ушаков К. М. Развитие организации: в поисках адекватных теорий / К. М. Ушаков. – М. : Сентябрь, 2004. – 192 с.
446. Файоль А. Общее и промышленное управление / А. Файоль; пер. с фр. – М. : Журн. «Контроллинг», 1992. – 111 с.
447. Федоренко С. В. Тифлодидактика / С. В. Федоренко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 144 с.
448. Федоренко С. В. Особливості методики навчання грамоти дітей зі зниженим зором : матеріали до вивчення курсу «Спецметодика мови в школах для сліпих та слабозорих» / С. В. Федоренко. – К., 2004. – 60 с.
449. Феоктистова В. А. Система реабилитации инвалидов детства по зрению средствами образования // Возможности реабилитации детей с умственными и физическими ограничениями средствами образования / В. А. Феоктистова. – М., 1995. – С. 263–264.
450. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская Энциклопедия, 1983. – 840 с.
451. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА – М, 1997. – 576 с.
452. Фомічова Л. І. Розвиток інтелекту та проектування навчання (чуючі, глухі та слабочуючі дошкільники) / Л. І. Фомічова. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1997. – 234 с.
453. Фомичева Л. И. Творческая деятельность студента-дефектолога как условие формирования социально активной личности педагога / Л. И. Фомичева // Совершенствование системы подготовки будущих учителей-дефектологов : межвузовский сборник научных трудов. – М. : МГПИ, 1985. – С. 56–67.
454. Формування історичних уявлень учнів 6–8 класів допоміжної школи / В. І. Бондар, В. М. Синьов; Мін-во освіти УРСР. Респ. навч.-метод. кабінет спецшкіл. – К., 1973. – 52 с.

455. Функції управління охорони здоров'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.state-gov.sumy.ua/docs/structura/zdorov.htm>.
456. Хохліна О. П. Корекційно-розвивальна робота в системі загальної освіти / О. П. Хохліна // Дефектологія. – 2000. – № 2. – С. 11–16.
457. Хохліна О. П. Розвиток в учнів допоміжної школи усвідомленості навчально-практичної діяльності на заняттях з трудового навчання / О. П. Хохліна. – Дефектологія. – 2002. – № 2. – С. 8–11.
458. Хохліна О. П. Теоретичні та практичні проблеми спеціальної освіти / О. П. Хохліна // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наукових праць. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 3. – С. 156–163.
459. Хохліна О. П. Теоретичні аспекти функціонування реабілітаційних центрів для осіб з порушеннями психофізичного розвитку / О. П. Хохліна // Дефектологія. – 2007. – № 2. – С. 29–30.
460. Хохліна О. П. Проблема корекційної спрямованості спеціальної освіти у змісті професійної підготовки дефектолога / О. П. Хохліна // Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського держ. пед. ун-ту. Серія соц.-пед. Вип. 2. Соціальна робота у сфері освіти: проблеми професійної підготовки та діяльності : у 2 т. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський держ. пед. унів., інф.-вид. відділ, 2000. – Т. 1. – С. 126–129.
461. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів із вадами розумового розвитку : монографія / О. П. Хохліна. – К. : Пед. думка, 2000. – 286 с.
462. Хохліна О. П. Цілі та показники ефективності освітнього процесу у допоміжній школі / О. П. Хохліна // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова : зб. наук. праць Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 6. – С. 83–88.
463. Централизация и децентрализация [Електронний ресурс] // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron.
464. Цыганова Т. И. Педагогические условия формирования правовой культуры студента (на материале подготовки олигофренопедагога) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Татьяна Ивановна Цыганова. – Саранск, 2006. – 197 с.
465. Чеботарьова О. В. Індивідуальне навчання дітей із порушеннями опорно-рухового апарату : монографія / О. В. Чеботарьова. – К. : Літо, 2007. – 167 с.

- 466.Чекурда А. Д. Самостоятельная деятельность учащихся старших классов вспомогательной школы как средство усвоения новых знаний / А. Д. Чекурда // Специальная школа. – 1965. – Вып. 1. – С. 80–85.
- 467.Чекурда Олександр Дмитрович // Спеціальна педагогіка : понятійно-термінологічний словник / за ред. акад. В. І. Бондаря. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – С. 422.
- 468.Черкашенко В. Регіональні особливості управління освітою / В. Черкашенко // Управління освітою. – 2004. – № 15–16. – С. 8–9.
- 469.Шамова Т. И. Управление образовательными системами : учеб. пос. для студ. высш. учеб. заведений / Т. И. Шамова, Т. М. Давыденко, Г. Н. Шибанова ; под ред. Т. И. Шамовой. – 5-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2008. – 384 с.
- 470.Шварцкопф Е. А. Управление образованием в условиях глобализации : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Шварцкопф Елена Александровна. – СПб., 2006. – 180 с.
- 471.Шевцов А. Г. Вступ в абілітацію та реабілітацію дітей з обмеженнями життєдіяльності : навч. посіб. / [А. Шевцов, Л. Люндквіст, В. Бурлака та ін.]; за наук. ред. А. Г. Шевцова, заг. ред. В. В. Бурлаки. – К. : ГЕРБ, 2007. – 288 с.
- 472.Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : монографія / А. Г. Шевцов. – К. : МП Леся, 2009. – 484 с.
- 473.Шевченко О. Підготовка дефектологів у вищих навчальних закладах України у 20–30-х рр. ХХ ст. / О. Шевченко // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : наук.-метод. зб. / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : Наук. світ, 2004. – Вип. 5. – С. 56–59.
- 474.Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918–1941 рр.): етапи та основні тенденції / О. Е. Шевченко // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія соціально-педагогічна. / відп. ред. В. І. Співак; упоряд. О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2006. – Вип. VI. – С. 67–70.
- 475.Шевченко О. Е. Становлення та розвиток системи підготовки дефектологічних кадрів для закладів спеціальної освіти України (1918–1941 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Шевченко Олена Едуардівна. – К., 2004. – 14 с.
- 476.Шевченко О. Підготовка вчителів-дефектологів в Україні у 20-х роках ХХ ст. / О. Шевченко // Дефектологія. – 2006. – № 3. – С. 43–46.

- 477.Щербак В. Г. Інноваційні аспекти управління трудового потенціалу : монографія / В. Г. Щербак. – Х. : Вид-во ХНЕУ, 2009. – 332 с.
- 478.Шеремет М. К. Готовність слабобочуючих дітей до навчання в школі : монографія / М. К. Шеремет. – К. : Віпол, 1996. – 190 с.
- 479.Шеремет М. К. Проблеми та перспективи спеціальної освіти / М. К. Шеремет // Корекційна педагогіка. Вісник Української асоціації корекційних педагогів. – 2007. – № 1. – 24 с.
- 480.Шеремет М. К. Становлення й функціонування системи підготовки дефектологів / М. К. Шеремет, С. І. Корнєв // Педагогіка і методики: спеціальні : зб. наук. ст. – К., 2002. – Вип. 2. – С. 93–100.
- 481.Шипицына Л. М. «Необучаемый» ребенок в семье и обществе. Социализация детей с нарушением интеллекта / Л. М. Шипицына. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Речь, 2005. – 477 с.
- 482.Шніцер М. Порівняння економічних систем / М. Шніцер; пер. з англ. – К. : Основи, 1997. – 519 с.
- 483.Шукевич Ю. Пряме фінансування шкіл згідно з нормативами: кошти ідуть за учнем / Ю. Шукевич // Директор школи, ліцею, гімназії. – К. : Педагогічна думка. – 2008. – № 2. – С. 109–110.
- 484.Шульженко Д. І. Особливості підготовки спеціаліста для роботи з аутичними дітьми / Д. І. Шульженко // Збірник наукових праць КПДУ. – К., 2009. – С. 71–75.
- 485.Шульженко Д. І. Корекційні аспекти роботи психопедагога в реабілітаційному просторі України [Електронний ресурс] / Д. І. Шульженко. – Режим доступу : shodinki.at.ua/publ/materiali_dshulzhenko/2-1-0-32.
- 486.Шульженко Д. І. Основи психологічної корекції аутистичних порушень у дітей : монографія / Д. І. Шульженко. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 385 с.
- 487.Шумная Л. П. Правові основи реабілітації інвалідів в Україні [Електронний ресурс] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Шумна Лариса Петрівна. – Х., 2003. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/abstract/33832.html>.
- 488.Щекин Г. В. Основы кадрового менеджмента : учебник : у 2 кн. Кн. 1: Планирование и организация управления кадрами / Г. В. Щекин. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : МЗУУП, 1993. – 188 с.
- 489.Чеботарьова О. В. Корекційна спрямованість індивідуального навчання дітей з ДЦП / О. В. Чеботарьова // Дефектологія. – 2005. – № 2. – С. 28–30.
- 490.Юсуфбекова Н. Р. Общие основы педагогической инноватики: Опыт разработки инновационных процессов в образовании : метод. пособие / Н. Р. Юсуфбекова. – М. : ЦСПО РСФСР, 1991. – 91 с.

491. Яковлева И. М. Формирование профессиональной компетентности учителя-олигофренопедагога : монография / И. М. Яковлева. – М. : Спутник +, 2009. – 220 с.
492. Якунин В. А. Обучение как процесс управления: Психологические аспекты / В. А. Якунин. – Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1988. – 160 с.
493. Юрасова М. В. Управленческое консультирование: Социол. методы и технологии / М. В. Юрасова. – М. : Наука, 2001. – 135 с.
494. Ярмаченко М. Д. Виховання і навчання глухих дітей в Українській РСР : навч. посібник для студ. деф. ф-тів пед. ін-тів та працівників шк. глухих / М. Д. Ярмаченко. – К. : Рад. школа, 1968. – 320 с.
495. Ярмаченко М. Деякі методологічні питання: управління системою освіти в Україні / М. Ярмаченко // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 15–28.
496. Ярмаченко М. Д. Історія сурдопедагогіки : навч. посіб. для студ. деф. фак-тов пед. інст-тів / М. Д. Ярмаченко. – К. : Вища школа, 1975. – 423 с.
497. Ярмаченко М. Д. Основні віхи становлення і розвитку дефектологічної науки в Україні / М. Д. Ярмаченко // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 2–3 листоп. 1994 р. – К, 1994. – С. 3–12.
498. Ярмаченко М. Д. Реформування освіти та педагогічної думки в Україні: історія та сучасність / М. Д. Ярмаченко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2001. – № 3. – С. 18–42.
499. Ямбург Е. А. Каждое время рождает свои надежды. Оно же их испытывает / Е. А. Ямбург // Учительская газета. – 1993. – № 41, 19 окт. – С. 12–13.
500. Bell D. The coming of post-industrial society: A venture of social forecasting / D. Bell. – N.Y. : Basic Books, 1973.
501. Chandler jr., A. D. Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise / A. D. Chandler jr. – Cambridge, Mass. : Massachusetts Institute of Technology Press, 1962.
502. Fray Ja. Шляхи пошуку рішень для забезпечення рівного доступу до освіти людей з порушеннями слуху в Німеччині : наук. доповідь / Ja. Fray // Міжнар. наук.-практ. конференції «Інноваційні технології, методи реабілітації і навчання дітей зі слухомовленнєвими порушеннями», 29–30 жовт. 2010 р. – К., 2010.
503. Hans ten Dam. Developing Strategic Management in a Diversified Firm / Hans ten Dam, Cartes Siffert // H. Igor Ansoff, Aart Bosnian, and Peter M.

- Storm (eds.). Understanding and Managing Strategic Change. – North-Holland Publishing Company, New York, 1982.
- 504.Isserlin M. Psychiatrie und Heilpädagogik / Isserlin M. // H.Goeppfert (Hrsg.). Bericht über den 8-ten Kongress für Heilpädagogik in München. – Berlin, 1923.
- 505.Johnson G. Exploring corporate strategy / Johnson G., Scholes K. – London, 1997.
- 506.Le Figaro. Европейцы не могут научиться читать в школе [Электронный ресурс] // NEWSru.ua. Пресса. – 2008. – 23 июля. – Режим доступа : <http://rus.newsru.ua/arch/press/23jul2008/lire.html>.
- 507.Lupart Judy. Canadian Schools in Transition: Moving from Dual Education Systems to Inclusive Schools / Lupart Judy, Webber Charles. – Vol. 12, Issue 2–3. – P. 7–52.
- 508.Mintzberg H. Strategy safari. A guided tour through the wilds of strategic management / Mintzberg H., Ahlstrand B., Lampel J. – L. etc., 1997.
- 509.Mintzberg H. The strategy process: concepts, context and cases / Mintzberg H., Quinn J. – N.Y., 1995.
- 510.Peter Hatziahtomou. The Relationship of Environmental Turbulence, Corporate Strategic Profile, and Company Performance / Peter Hatziahtomou / D.B.A. diss. United States International University. – San Diego, California, 1986.
- 511.Rieser R. Medical/Social Model [Электронный ресурс] // Richard Rieser of Disability Equality in Education / Richard Rieser. – Режим доступа : http://www.worldofinclusion.com/medical_social_model.htm.
- 512.Rowe A. Strategic management / Rowe A., Mason R., Dickel K. – N.Y., 1996.
- 513.Tamer Tamer Salameh. Strategic Posture Analysis and Financial Performance of the Banking Industry in the United Arab Emirates / Tamer Tamer Salameh // D.B.A. diss. United States International University. – San Diego, California, 1987.

ДОДАТКИ

Додаток А

Освітні моделі масової західної школи

Критерії (ознаки) системи	Перша модель	Друга модель	Третя модель	Четверта модель	П'ята модель
1	2	3	4	5	6
Принцип групування учнів у паралелях	Школи <i>першої</i> моделі характеризуються передусім тим, що тут поділяють дітей на потоки відповідно до рівня їх здібностей. У вищому потоці предмети вивчаються на найбільш високому рівні складності, тут готують «еліту». Хто не встигає, того переводять до нижчих потоків	У школах <i>другої</i> моделі принцип групування учнів не поточний, а предметно-урочний. Учням надається можливість вивчати кожний предмет на доступному для них рівні. Наприклад, один засвоює математику на вищому, англійську мову - на нижчому рівні, а інший навпаки. Усі учні однієї паралелі постійно перегруповуються так, щоб на уроці у вчителя навчались учні приблизно однакового рівня здібностей, тобто створюються гомогенні групи. Відповідно, у таких школах є вчителі, які викладають предмет з орієнтацією на високий, середній або мінімально допустимий рівень	Характерною особливістю шкіл <i>третьої</i> моделі є формування класів із дітей з гетерогенними здібностями з різних верств суспільства	Основним принципом організації навчального процесу в таких школах є навчання кожного учня відповідно до тих цілей, які він сам собі ставить (з допомогою вчителів і батьків, безперечно), до його реальних проблем, здібностей, можливостей. Отже, у школах цих моделей орієнтуються на особистісний розвиток дитини, прагнуть допомогти їй знайти своє місце, в соціумі, навчити ставити перед собою соціально прийнятні цілі і знаходити відповідні засоби їх досягнення, діяти відповідально	

Продовження таблиці

Зміст курсу навчання		Завдання: дати учням знання відповідно до державних стандартів і з урахуванням рівня здібностей учнів		Стандарту додержуються як основи, але головне полягає у тому, що питання виховання, управління, «супроводу» учнів відіграють не меншу, а іноді й більшу роль, ніж вузько дидактичні проблеми передачі знань з предметів	
Зміст курсу навчання		Школи першої і другої моделей для вчителів спеціально створюють «ідеальні» умови: приблизно однаковий рівень здібностей учнів дає можливість вчителям не витратити сили і час на пошуки і здійснення індивідуального підходу до кожного учня		Позиція вчителя в класі примушує як його, так і адміністрацію школи замислюватися щодо стратегії викладання предметів	
Функції управління		добір кадрів		Навіть маючи <i>не надто сильних</i> педагогів, можуть домогтися високих результатів у знаннях з предметів	
Функції управління		завдання адміністрації школи		У школах першої і другої моделей їх головне завдання полягає у формуванні груп учнів з гомогенними здібностями	
Функції управління				Необхідно забезпечувати постійне підвищення кваліфікації педагогів, підтримувати у школі атмосферу взаємодопомоги серед самих учителів	
Функції управління				У школі існують спеціальні органи і процедури, що постійно корегують стратегію її розвитку	

**Орієнтовний зразок типового договору
про створення об'єднання «Округ з корекційно-
реабілітаційної роботи»**

Дата

Ресурсний центр округу № _ з корекційно-реабілітаційної роботи (назва спеціального навчального закладу), в особі директора (прізвище, ім'я, по-батькові), **заклад** (назва закладу/установи з указанням району та області), в особі директора (прізвище, ім'я, по-батькові), який діє на підставі статуту, **освітній округ** (заклади (установи), які входять до його складу) (назва району), керуючись положеннями Цивільного кодексу України, Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», на виконання стратегії соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина-2015», стратегії розвитку корекційно-реабілітаційної допомоги особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, наказу Міністерства освіти і науки України від 11 вересня 2009 року № 855 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 рр.»; наказу управління освіти і науки управління освіти і науки Сумської обласної адміністрації від 29.09.2009 р. № 667 «Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 рр.» п. 2.5, 2.6, 2.7, 3.4 3.5, 3.7 та для вирішення проблем якості навчання та виховання осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та забезпечення їх прав на інтеграцію в суспільство шляхом запровадження інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах рішенням (назва районної або сільських рад) від _____ (дата, номер і назва рішення про створення округу з корекційно-реабілітаційної роботи) уклали цей договір про таке:

1. Предмет договору

1.1.3 метою формування цілісного корекційно-реабілітаційного середовища для осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, створення для них можливостей широкого вибору освітніх та корекційно-реабілітаційних послуг при здійсненні

індивідуальних освітніх траєкторій, забезпечення рівного доступу до якісної освіти та корекційно-реабілітаційних послуг, названі в преамбулі округи з корекційно-реабілітаційної роботи (заклади соціальної сфери) створюють об'єднання (назва округу з корекційно-реабілітаційної допомоги) для здійснення спільної діяльності в галузях:

- а) дошкільної освіти;
- б) загальної середньої освіти;
- в) позашкільної освіти;
- г) професійно-технічної освіти;
- д) науково-методичної роботи;
- інші галузі .....

1.2. Об'єднання здійснює спільну діяльність на основі:

а) інтеграції та координації зусиль зі створення на визначеній території ефективної корекційно-реабілітаційної системи, здатної надавати якісні освітні, корекційно-реабілітаційні та інші соціальні послуги, передбачені законодавством України;

б) раціонального використання матеріально-технічної бази, фінансів і кадрів закладів соціальної сфери;

в) створення територіальної корекційно-реабілітаційної мережі;

г) створення додаткових можливостей для професійного зростання педагогів (професіоналів та фахівців інших галузей соціальної сфери) та запровадження сучасних корекційно-реабілітаційних технологій при наданні послуг особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

іншого.....

2. Назва об'єднання: (назва округу з корекційно-реабілітаційної допомоги)

3. Скорочена назва: (назва округу з корекційно-реабілітаційної допомоги)

4. Тип об'єднання: просте товариство.

5. Вид діяльності: некомерційна.

6. Термін дії Договору: необмежений / обмежений.

7. Структура (назва округу з корекційно-реабілітаційної допомоги)

Для досягнення мети діяльності (п. 1) у структурі (назва округу з корекційно-реабілітаційної допомоги) виділено спеціальний навчальний заклад: (назва спеціального навчального закладу), який визнається ресурсним центром в межах певної адміністративно-територіальної одиниці (назва районів (міст)).

8. Обов'язки ресурсного центру.

Разом з іншими закладами здійснювати спільну діяльність, передбачену в п. 1 Договору, постійно ініціювати та підтримувати процеси інтеграції осіб з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю та координувати зусилля закладів в межах певної адміністративно-територіальної одиниці.

Для цього підтримувати та розвивати існуючу мережу корекційно-реабілітаційної допомоги, забезпечувати інтегрування зусиль для створення неперервності та наступності в допомозі особам з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, узгоджено проводити методичну роботу з педагогічними кадрами, сприяти зростанню їх професійної майстерності; надавати консультативні (консалтингові) послуги педагогам, адміністрації закладів, батькам та іншим зацікавленим особам з питань навчання, виховання, корекційно-реабілітаційної допомоги.

Спеціальний навчальний заклад виконує роль ресурсного центру округу з корекційно-реабілітаційної допомоги й бере на себе такі функції:

- а) організовує проведення на своїй базі регіональні заходи;
- б) забезпечує проведення методичної роботи з педагогічними кадрами округу;
- в) здійснює консультативне обслуговування педагогічних працівників, батьків дітей з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю, надає інші (консалтингові) послуги, пов'язані з організацією діяльності суб'єктів корекційно-реабілітаційного процесу.

Інші функції .....

9. Управління.

Вищим органом управління (назва округу з корекційно-реабілітаційної допомоги) є (назва вищого органу управління). До його складу входять (перелік посадових та інших осіб).

Для забезпечення роботи (назва вищого органу управління) використовується ресурси спеціального закладу.

Основними завданнями (назва вищого органу управління) є:

- а) забезпечення кооперації і координації в процесі здійснення спільної корекційно-реабілітаційної діяльності;
- б) створення умов для постійного розширення переліку освітніх та корекційно-реабілітаційних послуг, які можуть отримати діти з психофізичними порушеннями та/або з інвалідністю;

в) сприяння запровадженню новітніх досягнень науки і педагогічної практики;

г) забезпечення рівного доступу до якісної освіти та корекційно-реабілітаційних послуг на території адміністративно-територіального району;

д) аналіз результатів спільної діяльності;

е) інформування громадськості про результати діяльності округу з корекційно-реабілітаційної допомоги) (назва округу з корекційно-реабілітаційної допомоги);

ж) розроблення програм розвитку, перспективних і річних планів роботи (назва округу з корекційно-реабілітаційної допомоги);

з) сприяння зміцненню інноваційної діяльності на районному, регіональному та всеукраїнському рівнях;

Інші завдання .....

10. Про намір припинити дію цього Договору для певного закладу він зобов'язаний повідомити (назва вищого органу управління) письмово, додавши до повідомлення рішення педагогічної ради навчального закладу. Припинення дії Договору є добровільним і може здійснюватись лише з (дата) поточного року за наявності повідомлення про намір розірвати Договір до (дата) попереднього року.

11. Договір набуває чинності з дати його підписання закладами і скріплення його їх печатками.

12. Даний Договір існує в одному екземплярі, який зберігається в ресурсному центрі, інші заклади мають його копії, завірені головою координаційної ради (назва вищого органу управління округу з корекційно-реабілітаційної роботи).

Підписи сторін:

1. Ресурсний центр округу № 0 з корекційно-реабілітаційної роботи (назва спеціального навчального закладу)

2. (Назва закладу чи освітнього округу)

(Прізвище, ім'я, по-
батькові керівника)

(Прізвище, ім'я, по-
батькові керівника)

Наукове видання

Дегтяренко Тетяна Миколаївна

**Корекційно-реабілітаційна діяльність:
стратегія управління**

Монографія

Друкується в авторській редакції

Головний редактор В.І. Кочубей
Технолог Є.В. Грищенко
Дизайн обкладинки В.Б. Гайдабрус
Дизайн макета А.А.Дегтяренко

Підписано до друку 08.11.2011
Формат 60х84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 23,4. Обл.-вид. арк. 20,6.
Тираж 300 прим. Замовлення № Д12-04/2

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 65-75-85, 78-83-57
E-mail: info@book.sumy.ua

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40009, м. Суми, вул. Комсомольська, 27.
Тел.: (0542) 67-96-92
E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 489 від 18.06.2001

Віддруковано на обладнанні ВТД «Університетська книга»
вул. Комсомольська, 27, м. Суми, 40009, Україна
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001